- 3 JUN 1975

453/28-9
2

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
133

Trivialskolan i Jönköping 1649 – 1820

AV
HENRIK ELMGREN

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

TRIVIALSKOLAN I JÖNKÖPING
1649—1820

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
VOLYM 133 UNDER REDAKTION AV STIG G. NORDSTRÖM
ÅRGÅNG LV 1975

HENRIK ELMGREN

Trivialskolan i Jönköping 1649 – 1820

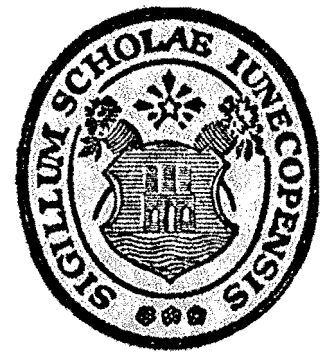

JÖNKÖPING 1975

© 1975 Föreningen för svensk undervisningshistoria
ISBN 91-85130-06-0

Tryckeri AB Småland, Jönköping 1975

Innehåll

INLEDNING 7

I STORMAKTSTIDEN OCH ORTODOXINS TID 1649—1724 13

A LÄRARNA 13
1 Personalia 13
a Rektorerna 14
b Konrektorerna 25
c Kollegerna 29
d Apologisterna 46
2 Lärarnas anställningsvillkor 51
3 Arbetsförhållanden och löner 55
4 Lärarna i skolan och i samhället 61

B LÄRJUNGARNA SKOLANS VARDAG 65
1 Skolordningarna och deras tillämpning i Jönköping . . 65
2 Lärjungarnas skolgång, deras rekrytering och antal . . 70
3 Lärjungarnas sockengång och likpenningar 75
4 Skoldisciplinen 80

C TRIVIALSKOLAN OCH SAMHÄLLET 85
1 Trivialskolan och kyrkan 85
2 Trivialskolan och staten 89
3 Trivialskolans lokala förankring 94

II FRIHETSTIDEN OCH GUSTAVIANSKA TIDEN 1724—1820 105

A SKOLSTADGARNA 1724 OCH 1807 105

B LÄRARNA 111
1 Personalia 111
a Rektorerna 111
b Konrektorerna 119
c Kollegerna 129
d Apologisterna 140
2 Lärarnas tjänster och löner 144
3 Privatlärarna i Jönköping 152

C LÄRJUNGARNA 160
1 Lärjungarnas antal och härkomst Apologistklassen . 162
2 Lärjungarnas skolgång 169
3 Ur skollivet Forna lärjungar berättar 189

D SKOLHUSET 205

E TRIVIALSKOLAN I JÖNKÖPING OCH BRAHESKOLAN PÅ VISINGSÖ 232

Bilagor 245

Noter 257

Källor och litteratur 290

Personregister 294

Förkortningar 299

Inledning

I Jönköping har det ända sedan medeltiden funnits en stadsskola. Om dennas tidigare historia föreligger dock blott spridda notiser.[1] Den första enhetliga skolorganisationen i vårt land tillkom genom 1649 års skolordning, dvs året efter westfaliska freden, då vårt lands ställning såsom stormakt bland Europas stater befästes. Det synes f ö gälla såsom en allmän regel, att mera betydelsefulla skolreformer i tiden nära sammanfaller med djupgående förändringar i vårt lands politiska, sociala och ekonomiska struktur. Orsaken härtill torde helt enkelt vara den, att man har velat fostra kommande släkten i de nya ideologier, som i olika sammanhang blivit förhärskande i samtiden.

Den skolordning, som blev stadfäst och signerad av drottning Kristina den 7 augusti 1649, hade föregåtts av långvariga överläggningar och segslitna förhandlingar mellan statens och kyrkans representanter. Huvudkombattanterna hade varit Axel Oxenstierna och biskop Johannes Rudbeckius i Västerås. Resultatet blev en kompromiss, där kyrkan visserligen behöll sitt traditionellt fasta grepp över undervisningen och ungdomens fostran men å andra sidan staten avgjorde alla organisatoriska angelägenheter och fastställde de yttre ramarna för skolans verksamhet. Medan Rudbeckius önskade ett mera differentierat skolväsende, som i praktiken skulle ge biskoparna rätt och möjlighet att sörja för prästernas utbildning vid prästseminarier eller provinsuniversitet, hävdade Oxenstierna, att all högre utbildning för såväl statens som kyrkans ämbetsmän skulle ske vid de nya statliga läroanstalterna. Något centralt statligt organ för skolväsendet kom dock aldrig till stånd. Men icke heller någon kyrklig överstyrelse, ett consistorium generale, kunde genomföras. Inom de enskilda stiften fungerade därför fortfarande biskop och domkapitel såsom

överhuvud och vårdande myndighet av skolor och gymnasier.[2]

Skol- och utbildningsväsendet i vårt land blev genom SO 1649 uppbyggt i tre olika stadier. Överst stod universiteten eller akademierna. Den som tillägnat sig det kunskapsmått, som ett gymnasium ansågs kunna meddela, hade möjlighet att vinna inträde vid ett universitet eller en akademi. Uppsala universitet är det äldsta i vårt land, grundat 1477. I Finland upprättades år 1640 i Åbo en akademi, som blev mycket frekventerad av svenska studenter under 1600- och 1700-talen. Universitetet i Lund tillkom 1668. Gymnasier inrättades i Stockholm samt i sju svenska stiftstäder, nämligen i Västerås (redan 1623), Strängnäs, Linköping, Skara, Växjö, Göteborg och Härnösand. I Uppsala och Lund fanns s k katedralskolor, som tjänade samma ändamål som ett gymnasium. Ett fullständigt gymnasium hade sju lärare, som benämndes lektorer. Det fanns också mindre gymnasier. Ett sådant med blott två lektorer började sin verksamhet på Visingsö 1693. För att vinna inträde vid ett gymnasium fordrades att ha inhämtat trivialskolans kurser.

Trivialskolor, som ibland även benämndes lärdomsskolor, inrättades i 21 svenska städer, däribland en i Jönköping. De betraktades som självständiga skolenheter även på orter, som redan fått ett gymnasium. De var 4-klassiga (vilket icke innebär, att de var 4-åriga) och betjänades av fem lärare, rektor, konrektor samt tre kolleger. Enligt SO 1649 skulle vid en trivialskola dessutom finnas en mera praktiskt inriktad s k skriv- och räkneklass, som i första hand avsåg att tillgodose handelns och näringslivets behov av utbildad personal. Den förestods av en lärare, som kallades apologist (räknemästare). Utöver fullständiga 4-klassiska trivialskolor med apologistklass förekom även mindre 1- eller 2-klassiga pedagogier eller barnskolor. De förestods av en pedagog eller preceptor. Sådana skolor fanns bl a i Eksjö, Falköping, Borås, Gränna och Vrigstad. Deras antal uppgick till 39.[3] På Visingsö hade Per Brahe d y stiftat en privatskola 1636, som i första hand skulle betjäna ungdomen inom grevskapet Visingsborg men även stod öppen för andra. Efter Karl XI:s reduktion på 1680-talet blev den statlig och organiserades som en mindre trivialskola med en rektor, en konrektor och en kollega.[4]

Biskopen skulle vara icke blott det kyrkliga överhuvudet inom sitt stift utan också högste vårdare av dess skolinrättningar. Vid sin sida hade han domkapitlet, i vilket lektorerna vid stiftsstadens gymnasium

hade säte och stämma. I sin egenskap av skolchef inom stiftet kallades biskopen eforus. Vid skolor, som låg utanför den egna stiftsstaden, utsåg han en ställföreträdare, som kallades inspektor (ibland vice eforus), som skulle utöva den omedelbara tillsynen över undervisningen och ordningen på den egna skolorten. Till inspektor utsågs biskopen nästan undantagslöst kyrkoherden på stället. De lokala och statliga myndigheterna ingrep blott vid extraordinära tillfällen i skolans inre angelägenheter.

Den gamla stadsskolan i Jönköping ombildades genom SO 1649 till en fullständig 4-klassig trivialskola med tillhörande skriv- och räkneklass. Någon skolstad i samma bemärkelse som t ex Växjö, Skara och Linköping eller andra stiftsstäder blev aldrig Jönköping. Någon ambition att bygga ut dess skolväsende fanns icke heller. Då man i början av 1800-talet diskuterade Visingsöskolans överflyttning till Jönköping, ansåg myndigheterna alltjämt "inrättningen av ett gymnasium i Jönköping vara över ortens verkliga behov".[5]

Rent skolstrategiskt (om uttrycket tillåtes) låg Jönköping illa till i en tid, som huvudsakligen byggde på naturahushållning. Finansieringsplanen, som uppgjordes i samband med tillkomsten av SO 1649, gick ut på att det statliga skolväsendet skulle bekostas av kronointäkter från socknar i skolstädernas grannskap. Även lärarna och lärjungarna skulle få sitt uppehälle därifrån genom rätten till s k sockengång. Men just i nordvästra Småland blev konkurrensen om bildningens materiella underlag mycket hård. Jönköpingsskolans livsrum blev trängt från olika håll. Den kom att ligga i en skärningspunkt, där olika stifts-, läns- och häradsgränser dragits på ett egenartat och föga rationellt sätt. Så räknas t ex Norra och Södra Vedbo härader till Linköpings stift, fastän de utgör en del av Jönköpings län. Med Mo härad väster om Jönköping förhåller det sig på liknande sätt. Detta härad i Jönköpings län hör i kyrkligt hänseende till Skara stift. Då ju skolväsendet stod under den kyrkliga jurisdiktionen, följde därav, att ifrågavarande områden också ekonomiskt gick förlorade för Jönköpings skola. Med Vista härad utmed sydöstra Vätterstranden förhöll det sig på något annorlunda sätt. Det hörde visserligen både till Växjö stift och Jönköpings län, men det låg inom Visingsborgs gamla grevskap och blev därmed förbjuden mark för Jönköpings skola, dess lärare och lärjungar. Slutligen kan antecknas, att skolintäkterna från Sunnerbo härad i sydvästra Småland, som egent-

ligen borde komma Jönköping till del, blev reserverade för det nyinrättade Göteborgs stift. Trivialskolans i Jönköping naturliga försörjnings- och rekryteringsbas hade alltså på olika sätt blivit naggad i kanten. Dessutom låg den för långt från stiftets centrum — avståndet mellan Växjö och Jönköping är c:a 12 mil och var beryktat för sina dåliga vägar[6] — för att kunna bli föremål för biskopens och konsistoriets omedelbara omvårdnad. Nu och då framkommer i skrivelser från trivialskolan i Jönköping antydningar — ibland öppet uttalade klagomål — att den icke fick det stöd och den hjälp, som den ansåg sig kunna ha rätt att vänta av stiftets ledning. På något sätt hade den råkat hamna i ett bakvatten och fick kämpa med permanent fattigdom. Medan svagare rektorer resignerade, gjorde sig mera kraftfulla chefer till talesmän för sin skolas berättigade krav.

Trivialskolans historia i Jönköping omspänner en tidrymd av nära 200 år (1649—1820). Sammanlagt upplevde den fyra olika skolordningar, men kontinuiteten bevarades hela tiden mycket väl. Förändringarna i SO 1693 är så pass obetydliga, att det förelegat tvekan, om den alls kan betecknas som en ny skolordning. Även i SO 1724 bevarades de flesta ledande tankarna i SO 1649. Den tillät dock många nya försök och pedagogiska experiment, som den s k upplysningstiden gärna sysslade med, och inleder därmed i viss mån en ny tid i skolans historia — trots eller kanske tack vare att SO 1724 egentligen aldrig blev officiellt godkänd och fastställd som en ny skollag. Beträffande slutligen SO 1807 sades det redan från början ifrån, att den blott skulle gälla som ett provisorium, tills man hunnit utarbeta en ny skolordning.[7] Med hänsyn till bl a dessa omständigheter har det befunnits lämpligt att indela Jönköpings trivialskolas historia i följande två skeden: I. Trivialskolan 1649—1724, II. Trivialskolan 1724—1820.

När det gäller källorna till trivialskolans historia i Jönköping, är det naturligt att i första hand söka dem i skolans (numera benämnd Per Brahe gymnasieskola) eget arkiv. Där förvaras också ett betydelsefullt om än tämligen tunnsått källmaterial från 1600- och 1700-talen. I första hand skall nämnas den s k skolboken, som påbörjades 1666 och blev fullskriven 1681. Senare skolböcker, som uppenbarligen också förekommit, har nu alla gått förlorade. Skolboken är en källa av yppersta värde för kännedomen av en svensk provinsskola under en låt vara tämligen kort tid på 1600-talet. Den innehåller så-

som vi skall se en mängd fakta: terminskataloger över lärjungarna, utdelningar av sockengångar till lärare och lärjungar, redogörelser för inspektioner och årsexamina vid skolan, dess ekonomiska förhållanden m m. Tyvärr uppvisar den, särskilt under Lallaerus' rektorat, betydande luckor och är då även i övrigt rörig och slarvigt skriven.[8] En annan värdefull om ock mera speciell handling utgör den räkenskapsbok, som med största omsorg förts över skolhusets uppförande på kyrkplanen vid Kristine kyrka på 1690-talet efter ritningar av Erik Dahlbergh.[9] I skolarkivet finns också nära nog fullständiga terminskataloger över lärjungarna i trivialskolan från och med 1730, åtskilliga eforalskrivelser, protokoll över inspektions- och kollegiesammanträden m m. Av stor betydelse är också bevarade räkenskapsböcker för åren 1727—1790 samt 1790—1820.

Den mest givande fyndgruvan, då det gäller trivialskolans historia, finns i Växjö domkapitels akter, förvarade i landsarkivet i Vadstena. Ur detta synnerligen omfattande material har efter hand kunnat framletas gott och väl tusentals handlingar, som berör trivialskolan i Jönköping. Det gäller skrivelser, som av olika anledningar växlats mellan domkapitlet och trivialskolan. Värdet därav är naturligtvis varierande, men tillsammantagna gör de det möjligt att nära nog kontinuerligt följa skolans öden under dess tillvaro.

Andra urkunder rörande trivialskolan har påträffats i Jönköpings kyrkoråds och i magistratens protokoll. Men även i domböcker från Jönköpings rådsturätt (tingsrätt) och Göta hovrätt finns uppgifter, som berör trivialskolan. Detsamma gäller om landshövdingarnas skrivelser och riksregistraturet. Vi skall icke heller glömma f d lärjungars och lärares minnesanteckningar, t ex av rektorerna J Rogberg och Bengt Ekeberg och av f d eleverna apotekare Ludvig Borgström och författaren C A Wetterbergh, Onkel Adam.

Vid citat ur samtida källor har i regel såväl interpunktion som ortografi anpassats efter nutida skrivsätt. Någon fullständig uniformitet har dock icke eftersträvats.

Längmanska kulturfonden har vid tre olika tillfällen beviljat anslag till arbetets genomförande. Därigenom har möjligheterna att uppspåra och utnyttja befintligt källmaterial i olika arkiv, främst landsarkivet i Vadstena och Riksarkivet i Stockholm, väsentligt underlättats.

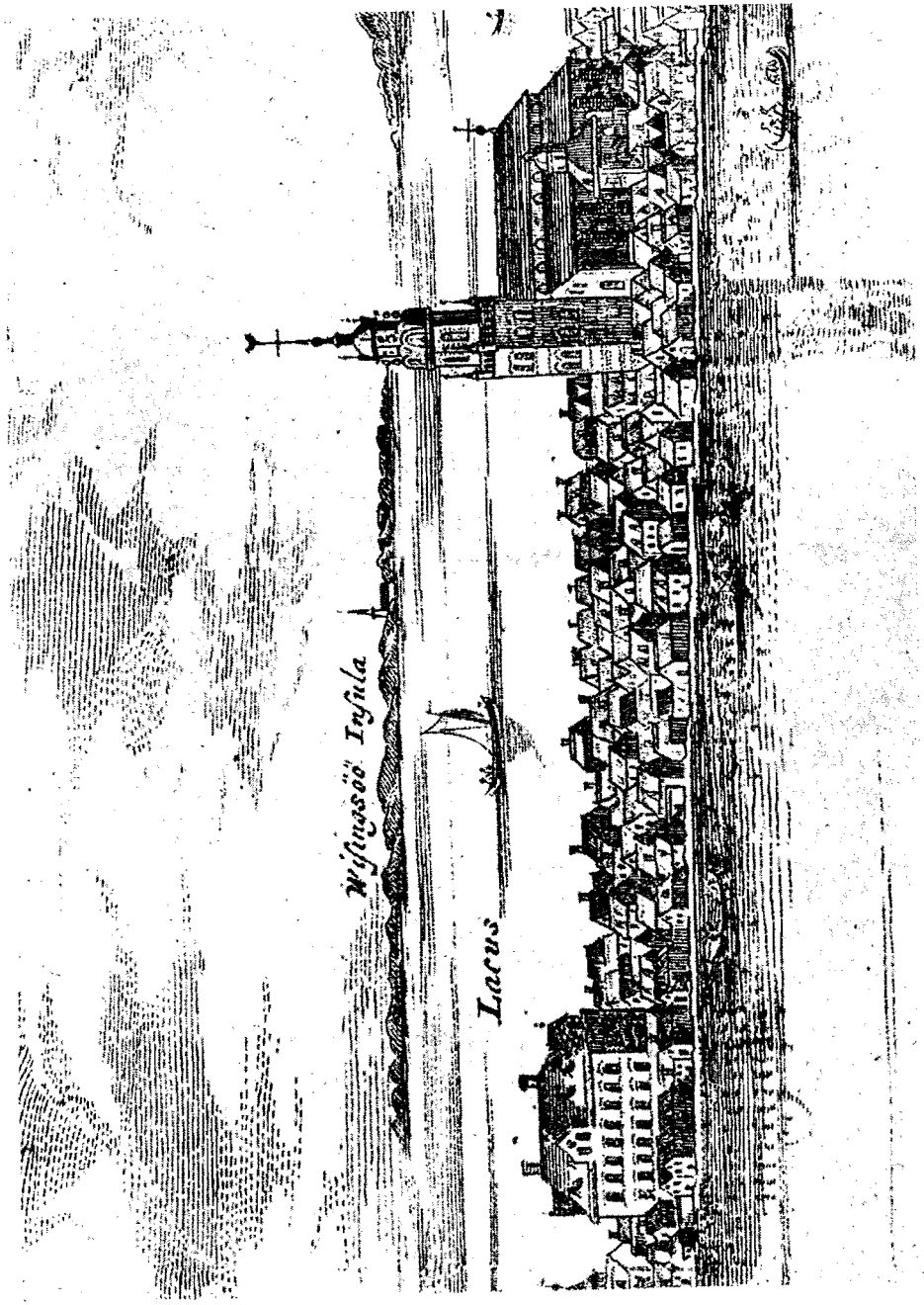

Centrala Jönköping vid slutet av 1600-talet — detalj från Erik Dahlbergh Suecia antiqua et hodierna.

I. Stormaktstiden och ortodoxins tid 1649–1724

A. LÄRARNA

1. PERSONALIA

Lärarna vid trivialskolan i Jönköping var liksom på andra orter så gott som undantagslöst prästvigda. I Jönköping hade rektorerna och konrektorerna dessutom full prästerlig tjänst vid sidan av sin lärarbeställning. Rektor hade nämligen Barnarps pastorat beläget en mil söder om Jönköping och omfattande socknarna Barnarp och Månsarp såsom prebende. Därav ökade såväl hans arbete som inkomster. Rektorstjänsten tog dock hans mesta tid och krafter i anspråk. Konrektoratet var också förknippat med ordinarie prästerlig tjänst. Alltsedan 1664 var nämligen en konrektor vid trivialskolan tillika slotts- och artilleripredikant vid fältartilleriet i staden. Rektorerna och konrektorerna delade sins emellan undervisningen i skolans avslutningsklass, som kallades rektorsklassen och vars lärjungar vanligen benämndes rektorister.

Även lärarna i de lägre klasserna, kollegerna, var prästvigda och predikade ofta i kyrkan, vanligen i aftonsångerna och vid mindre kyrkliga högtider, t ex de s k apostladagarna. En lärares tjänst ansågs som mycket tung och arbetskrävande. Den var dessutom länge oavlönad i så måtto att han icke hade någon fast lön utan var för sitt uppehälle hänvisad till s k sockengång, vilket helt enkelt innebar rätt att gå med tiggarpåse inom på förhand fastställda socknar. En lärartjänst betraktades som en passagetjänst, dvs såsom ett steg mot en högre och bättre betald befattning, i första hand inom kyrkan. Å andra sidan räknades den som en merit vid tillsättning av t ex en kyrkoherdebefattning, så att läraren fick räkna dubbla tjänsteår gent

emot vanlig prästtjänst. Man försvarade denna ordning därmed att skolan på så sätt tillfördes unga friska krafter men bortsåg samtidigt från de olägenheter som täta lärarbyten förde med sig.

Eftersom äldre tiders lärare i regel snart nog vann befordran inom kyrkan, har deras biografier tecknats i olika stifts s k Herdaminnen, bl a Växjö stifts herdaminne utarbetat av G Virdestam 1921—1934. Däri återfinnes så gott som alla lärare vid trivialskolan i Jönköping. Helt naturligt behandlas där i första hand deras betydelse för kyrkan. I de levnadsteckningar, som följer här nedan, ligger lika naturligt huvudvikten vid deras insatser inom skolvärlden. Det säger sig dock självt, att Virdestams arbete varit till stor hjälp vid denna framställning. Hänvisningar till Virdestam har icke bedömts vara nödvändiga i varje enskilt fall.

a) Rektorerna

1. Laurentius Johannis LINDELIUS (1642—1655) var född i Dannäs socken, Västbo härad, Jönköpings län. Efter skolåren i Växjö fortsatte han sina studier vid universiteten i Uppsala och Dorpat, där han blev magister 1639. Tre år senare blev han rektor vid dåvarande stadsskolan i Jönköping efter sin äldre broder Ambjörn Lindelius, som blivit kyrkoherde i Långaryd. L Lindelius, i samtida handlingar ofta benämnd mäster Lars, hade alltså varit rektor i sju år vid den gamla stadsskolan i Jönköping, då denna genom SO 1649 förvandlades till en kunglig trivialskola.

Omställningen till det nya skolsystemet blev besvärlig i Jönköping, framför allt då det gällde ekonomiska förhållanden. Den kronotionde, som enligt drottning Kristinas finans- och löneplan skulle levereras till kyrkohärbärgena för skoländamål, var allmogen ofta ovillig att inbetala. Kronobetjäningen var också trög och försumlig med redovisningen. Lindelius måste därför mången gång påkalla myndigheternas ingripande mot de tredskande och försumliga. Han infann sig ibland personligen vid häradstingen för att utkräva, vad som enligt lag skulle utgå till skolan.[1] I en skrivelse till domkapitlet i Växjö redogör han för de många och stora svårigheter som skolan i Jönköping hade att kämpa med. Han begär därför kapitlets stöd och medverkan, "om eljest denna trivialskola i dessa besvärliga tider skall efter kungl. maj:ts nådiga vilja bliva vid makt". Han finner sig i detta

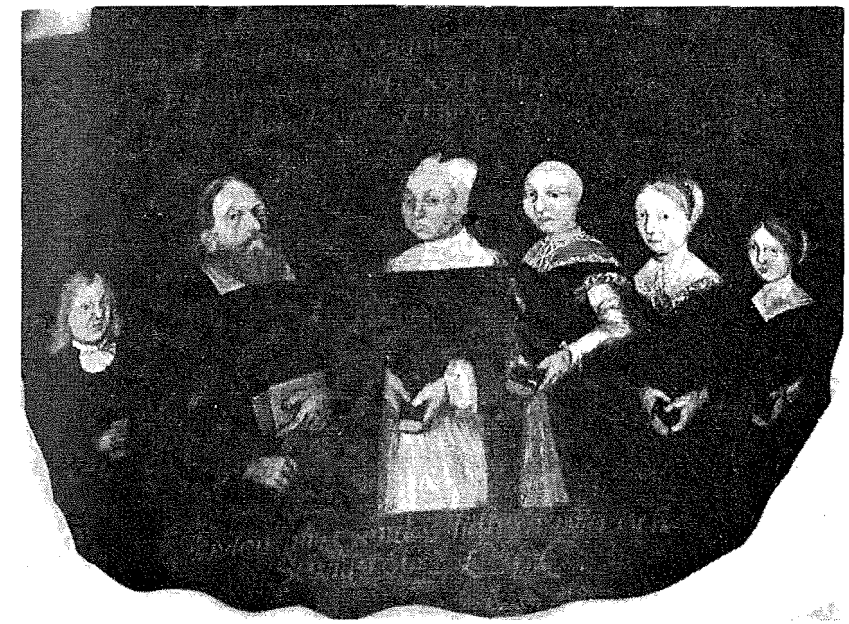

Trivialskolans förste rektor Lars Lindelius med familj — detalj från epitafium i Ljungarums kyrka.

sammanhang föranledd att erinra högvördiga domkapitlet om att lärarna i hela stiftet utgör en enda enhet och att kapitlet har lika stor skyldighet att vårda sig om "dem som här (i Jönköping) vistas som där (i Växjö), helst medan det är ett corpus".[2]

Rektor Lindelius allvarliga strävan att ge den nya trivialskolan en lycklig start har tydligen icke kunnat förverkligas. En bidragande orsak härtill har säkerligen varit medvetandet om att hans lärargärning i den nya skolan icke skulle bli långvarig. Han hade nämligen redan 1653 fått fullmakt på kyrkoherdetjänsten i Jönköping. Men tack vare en utdragen och olustig strid om utnämningen dröjde det, innan han kunde tillträda tjänsten.[3] Under tiden har tydligen trivialskolans skötsel försummats och lärjungeantalet stadigt sjunkit. För att göra sig närmare underrättad om förhållandena sände domkapitlet lektor M Cavallin på en inspektionsresa till Jönköping 1655. I sin rapport konstaterar denne, att tillståndet vid skolan är bedrövligt, och domkapitlet känner sig därför föranlåten att ge Lindelius "en väl-

ment admonition". I denna ifrågasätter domkapitlet, om icke det sjunkande elevantalet och skolans allmänna tillbakagång "till äventyrs sker för den skull, att studia där (i Jönköping) som bordes icke trakteras". Det vill därför allvarligt tillhålla rektorn, att han "icke allenast själv med flit och allvar sitt ämbete förrättar utan ock tillhåller de andra docentes (lärarna), att de sig icke försumma".[4]

Några månader efter denna skrapa övertog Lindelius kyrkoherdetjänsten i Jönköping. I denna sin nya egenskap blev han automatiskt inspektor vid trivialskolan, dvs biskopens ställföreträdare på platsen som skolväsendets övervakare och vårdare. Icke heller i denna sin nya värdighet tycks han ha brukat något större nit för skolan. Rektor Nybelius rapporterar sålunda, att han, då tiden var inne att hålla den högtidliga skolavslutningen och årsexamen efter sitt första läsår, icke kunnat förmå Lindelius att ens bestämma dag och program för denna ceremoni.[5] Däremot finns det en anteckning i skolboken om att inspektor Lindelius självrådigt för egen räkning tagit hand om de inskrivningsavgifter, som nyinskrivna lärjungar skulle erlägga till skolans kassa.[6]

Om Lindelius således icke haft någon god hand med skolan varken i pedagogiskt eller ekonomiskt hänseende, har han uppenbarligen haft dess större framgång, då det gällt egna affärer. Han är en av de ytterst få lärare vid Jönköpings trivialskola, om vilken det omvittnas, att han var en förmögen man. Sin rikedom och sitt välstånd hade han skaffat sig genom en omfattande och framgångsrik privat pantrörelse.[7]

Lindelius gifte sig 1647 med 15-åriga kyrkoherdedottern Gunilla Rubenia från Vittaryd. Med henne hade han fyra barn. Själv tynade han långsamt bort och dog 1672. Hans efterträdare på rektorsstolen blev hans svåger Rosbeckius.

2. Arvidus Petri ROSBECKIUS (1655—1663) hade studerat i Uppsala och där disputerat för magistergraden 1649 och 1653. Sistnämnda år erhöll han kungl fullmakt på skolmästarsysslan i Jönköping, samtidigt som Lindelius designerades till stadens kyrkoherde. Men först efter två år kunde de tillträda sina respektive tjänster.[8]

Rosbeckius synes ha varit en nitisk rektor, som var besjälad av en önskan att försöka rycka upp skolan ur dess tidigare förfall. Han gjorde stora ansträngningar för att skaffa lärjungarna bättre försörjningsmöjligheter genom ökad tillgång till sockengångar för dem. I detta vällovliga syfte lanserade han tanken på att vakantsätta en av de tre kollegatjänsterna vid skolan och fördela dennes undervisning på övriga lärare samt utdela de socknar, som var anslagna till hans lön och underhåll, bland lärjungarna.[9] Att han med sitt förslag, som blev verklighet 1675, på längre sikt allvarligt skulle skada skolans verksamhet, synes han icke ha förstått. I andra hänseenden visade han sig dock ha förmåga att värna om skolans integritet. När hans närmaste förman, svågern Lindelius, var beredd att falla undan för ett krav från Göta hovrätt att låta skolgossarna närvara och sjunga vid hovrättsfolkets morgonböner i kyrkan, motsatte han sig detta på det bestämdaste. Då hovrätten började sitt arbete en timme senare än skolan, skulle nämligen ett sådant arrangemang på ett olyckligt sätt splittra skolans arbete. Han betonar, att även barnens föräldrar var helt emot, att "deras barn få löpa om morgnarna och irra sina studier".[10]

Rosbeckius avled redan 1663. Han var gift med Sara Rubenia från Vittaryd. Efter mannens död måste hon dra sig fram med sina tre små döttrar i stort armod.

3. Petrus Jonae NYBELIUS (1664—1673) hade liksom företrädaren studerat i Uppsala, där han disputerat för magistergraden 1656 och 1659. Efter Rosbeckius' död fick han kungligt brev på rektorstjänsten i Jönköping. Men det kom att dra ut på tiden med hans tillträde, emedan krafter var i rörelse för att i stället få konrektor Lallaerus till rektor.

Nybelius kan knappast ha känt sig välkommen till Jönköping. Såväl magistraten som skolans inspektor kyrkoherde L Lindelius försökte frånta honom rätten till tjänstebostaden, den s k skolmästargården, vilket dock icke lyckades.[11] Hos Nybelius möter oss något av de bästa sidorna hos en svensk ämbetsman, av lojalitet och nitisk pliktuppfyllelse. Hans strävan gick ut på att göra Jönköpings kungliga trivialskola till en mönsterskola. Ett led i hans ansträngningar att åstadkomma reda och ordning i skolarbetet utgjorde den tidigare omtalade skolboken, som bl a tjänade att bevara kontinuiteten i skolans verksamhet. Han lyckades även utverka medel till reparation av det förfallna skolhuset, där undervisningen tidvis måst inställas under hans första läsår till följd av ett besvärande takdropp.[12] Även lärarna,

speciellt kollega Westhius, beredde honom bekymmer.

Det förvånar inte, att Nybelius tröttnade på sin tunga och otacksamma tjänst i Jönköping. Redan efter några år kände han sig sliten och trött och begärde hos domkapitlet att få en kyrkoherdetjänst, vilket var en vanlig reträttplats för den som en tid trälat och slitit i dåtidens skolor. Emellertid antog han först transport till Växjö, där han från 1673 tjänstgjorde som teologie lektor. År 1676 blev han kyrkoherde i Älmeboda, där han dog redan påföljande år. Hans hustru, kyrkoherdedottern Sigrid Pedersdotter från Tolg, hade tidigare avsomnat. En minderårig barnskara lämnades därmed föräldralös.[13]

4. Sveno Theodori LALLAERUS (1673—1679) var född omkring 1609. Han är en verklig veteran vid trivialskolan, en av de få. Redan 1639 blev han kollega vid dåvarande stadsskolan. Omkring 1650 avancerade han till konrektor och blev därmed den förste innehavaren av denna befattning vid trivialskolan.[14] Med den förenades senare (1664) tjänsten som slotts- och fältartilleripastor vid regementet i staden. Dubbleringen av dessa tjänster blev som ovan framhållits sedan tradition och svarade emot ordinarie rektors innehav av Barnarps pastorat såsom prebende. När Nybelius tog transport till lektorat i Växjö, kröntes Lallaerus' karriär inom skolan med rektoratet efter honom. I skolboken har han gjort en anteckning, att han kände sig helt ovärdig "indignissimus" denna upphöjelse. Det tycks vittna om en viss självkännedom.[15]

Lallaerus har aldrig varit något s k rektorsämne. I Växjö domkapitels akter finns bevarade många skrivelser av hans hand. I dem alla klagar han mer eller mindre högljutt över sitt mödosamma arbete, sina svikna förhoppningar i befordringsfrågor och sitt stora armod. Han säger sig ha måst "släpa och arbeta fast svårare än någon legodräng, om jag eljest ville försörja mig och de mina".[16] Han klagar över att "lyckan har alltid varit emot mig". Den har "så gott som tagit maten utur munnen uppå mig".[17] Man kan icke heller begära, att en sådan man, när han vid 64 års ålder blev anförtrodd ledningen av trivialskolan, kunde ha tillräckliga krafter att bygga vidare på den grund, som den nitiske och redbare Nybelius lagt. Hans egen svaghet återspeglas i hans skolboksanteckningar, som under hans rektorat är ofullständiga, röriga och ofta försedda med överstrykningar och ändringar, som gör det svårt att använda dem som källa under de sex år

han innehade rektoratet.

När Lallaerus dog 1679, skrev hans efterträdare om honom: "Sant är detta att svagheterna och ålderdomen begynte taga'n, som ej annat kunde vara möjligt för en sjuttio års man. Men dock när han hälsan hade och orkade förestod han ganska flitigt sitt ämbete, ja in i döden".[18] Han efterlämnade hustru, Karin Beske, och två små döttrar i utfattigt tillstånd.

5. Petrus Theodori BEETH (1681—1696) föddes i Jönköping 1647. Fadern var rådman och hette Tore Persson. Hans farfar hade varit bonde och länsman i Bottnaryd väster om Jönköping och ägare av gården Beet, varav Petrus tog sitt släktnamn. Sedan han genomgått Jönköpings trivialskola och Växjö gymnasium, inskrevs han såsom förste student av Smålands nation vid det nygrundade universitetet i Lund, dagen efter dess invigning Karladagen 1668. Men redan efter något år förlade han sina studier till Wittenberg, där han blev magister 1673.[19] Vid jultiden s å blev han prästvigd i Växjö och mer eller mindre trugad av biskop Baazius d y att överta konrektoratet och slottspredikantbefattningen i Jönköping mot löfte att snart bli befordrad inom kyrkan. I realiteten blev dock den nyblivne 26-årige magistern bunden vid trivialskolan och till gagnet dess verklige ledare i över 23 år. Officiellt installerades han dock som dess rektor först 1681. Under sex år hade då en tredubbel arbetsbörda vilat på honom: konrektor, slottspredikant och nära nog ständigt vikarierande rektor. Detta blev nästan för mycket även för en sådant kraft som Beeth. Han vände sig därför till domkapitlet och begärde att det måtte "utsläppa mig ur detta ergastuto (arbetsläger) såsom den där allaredo av stundeligt buller befinner sig svagare, till en roligare (lugnare) funktion, att jag icke må bliva ett gammalt inventarium som förr har varit vanligt i denna skolan".[20]

Petrus Beeth är en av de mest prominenta och dugliga rektorer, som trivialskolan någonsin haft. Hans ögonmärke var alltid skolans bästa, lärjungarnas och lärarnas. Han var en orädd, nitisk och kraftfull handlingsmänniska och hade en utpräglad rättskänsla. Det blir nu åter reda och ordning i skolans vardagliga arbete, varom bl a slutet av skolboken vittnar, som till sista utrymmet är fylld med anteckningar av hans något petiga men rediga och lättlästa handstil. Under Lallaerus' rektorstid hade stadens myndigheter lyckats komma över

Petrus Beeth och hans maka — efter målningar i Villstads kyrka.

den s k skolmästargården, som varit rektors tjänstebostad. Beeths många skrivelser för att söka återvinna denna vittnar om skarpsinne och dialektisk förmåga. Att märka är, att Beeth förde striden om skolmästargården redan såsom konrektor, vilket bidrog till att reta stadens myndigheter.[21] Såsom ett bestående äreminne över Beeths rektorat ligger ännu i dag den gamla skolbyggnaden av sten vid Östra Storgatan intill Kristine kyrka. Utan Beeths initiativ och energi hade den knappast kommit till stånd. Tack vare landshövding Erik Dahlberghs insats och hjälp fick han uppleva glädjen att i den nya skolbyggnaden få utöva sin lärargärning under sina sista jönköpingsår.[22]

I vissa fall sattes Beeths lojalitet mot myndigheterna på prov, såsom då det gällde förbud mot den gamla seden att låta skolungdomen deltaga i begravningsprocessionen, "sjunga för lik", eller finna utvägar att strikt tillämpa nya bestämmelser i SO 1693.[23] Att han trots sin stridbarhet ändå var en aktad och respekterad man i olika läger, därom vittnar bl a det förhållandet, att stadens borgmästare och råd begärde att få honom till kyrkoherde och själasörjare i Jönköping, då tjänsten blev ledig efter Lars Mellin 1687. Det heter om honom, att församlingen fattat till honom "ett gott behag".[24] Om sina arbetsuppgifter och sin tjänst i skolan har Beeth en gång — han var då 40 år gammal — skrivit följande uttrycksfulla ord: "Nu begynner åldern tilltaga, barnen förökas och hushållet, krafterna och kvickheten minskas, att jag leds vid skolarbetet och nu en gång åstundar att bliva dagliga klockslagets plikt entledigad".[25] Om lärarkallet hade Beeth dock höga tankar. I en skrivelse till landshövding Leijonskiöld gör han följande uttalande — med adress till stadens myndigheter — om lärarnas ställning i samhället: "Dessutom förpliktar den allgemena riksens välfärd samt naturlig lag och allt folks plägsed magistraten att de bevisa sin hövlighet mot sina barns praeceptores publicos (offentligt anställda lärare), vars ämbete fast svårare och besvärligare är än andra kyrkobetjäntes möda."[26]

När Beeth skrivit ned sina pessimistiska ord om lärares vedermödor, måste han träla ännu i nära 10 år, innan han kunde träda in i en "roligare funktion". År 1694 blev han utnämnd till kyrkoherde i Villstad, Västbo härad, men han kunde icke tillträda tjänsten förrän 1696. Då han bröt upp från sin gård på Östra Storgatan i Jönköping, förde han med sig stora ekonomiska bekymmer och en familj, som bestod av hustrun Helena Lindelia, kyrkoherdedotter från Långaryd, samt tio barn. Han dog i Villstad 1719. Av de fyra döttrarna blev Helena gift med sedermera rektorn vid trivialskolan Sven Nidelström och de övriga med prästmän. Av de sex sönerna blev två, Samuel och Gudmund, adlade. De antog namnet Adlerbeth.[27]

6. Johannes Israeli ROGBERGIUS (1696—1702) var småbrukarson från Rogberga en mil öster om Jönköping, född 1660. Han var elev vid Jönköpings trivialskola men besökte aldrig något gymnasium. Efter 12 år vid trivialskolan erhöll han ett testimonium (betyg), som öppnade vägen för honom direkt till akademiska studier vid Åbo akademi. Där disputerade han 1690 och 1693 samt blev magister följande år. Då han återkommit till Sverige, blev han först huspredikant hos biskop Wiraenius i Växjö. När Beeth lämnade Jönköping, blev dennes forne elev rektor efter honom i sex år.

Rogberg, såsom han vanligen kallades, har efterlämnat en självbiografi, som ger oss vissa inblickar i skollivet på hans tid.[28] Rogberg beskriver det gamla skolhuset vid Vätterstranden som ett fallfärdigt och hälsovådligt ruckel. Han var, liksom tidigare rektorer i Jönköping, även kyrkoherde i Barnarp. Dit vandrade han varje söndag till

fots för att förrätta gudstjänsten och gick även vägen tillbaka. Han säger sig därmed vilja lämna ungdomen ett gott föredöme i fråga om plikttroget arbete. Rogberg hade en hård tjänst i sin skola. Han beräknar sin sammanlagda undervisningstid till minst 30 timmar i veckan, vartill kom ideliga stilrättningar under morgon- och kvällstimmarna. Han menar, att så kan det inte fortgå i längden "utan min timliga hälsas ruin".[29] Den orimliga arbetsbördan berodde dels på skolans underbemanning — en ordinarie kollegatjänst hade utan vidare indragits 1675 — och dels på de båda kollegernas, Holm och Ståhle, oregerliga leverne. Emellertid kom befrielsens timma snart nog för den nitiske rektorn. Redan 1702 tillträdde han tjänsten såsom kyrkoherde i Södra Unnaryd, där han dog 1728. [30]

Johannes Rogberg blev stamfader för den kända småländska prästsläkten Rogberg. Tre av hans söner blev kyrkoherdar och en domprost i Växjö. Hans tre vuxna döttrar blev alla gifta med kyrkoherdar. Hans hustru Anna Hellman var kyrkoherdedotter från Kristianstad. Tillsammans med sin skånske svärfader ägnade han sig under de svåra nödåren under Karl XII åt omfattande pantrörelser, som huvudsakligen rörde sig om jordagods. Härmed lade han grunden till en ansenlig förmögenhet.

7. Sveno ARELIUS (1702—1711) var bondson från Aringsås socken, varav han tagit sitt namn, och född 1662. Han disputerade vid Åbo akademi 1689 och 1691. Därefter uppehöll han sig några år i Växjö såsom expektant på någon tjänst, innan han erhöll rektoratet i Jönköping efter "magister Rågberg", såsom han skriver sin företrädares namn.[31]

Skolans inspektor Erl Dryselius har mycket erkännande ord om Arells undervisningsskicklighet. I en examensrapport säger han om Arells lärjungar i rektorsklassen, att de "viste så stora prov på sin förfarenhet i det heliga språket (hebreiska), att alla som tillstädes voro sig däröver högel. förundrade". Året därpå förrättades examen av lektor Petrus Lindstorphius från Växjö. Även han vitsordar Arells pedagogiska förmåga, men det sker i mindre högtravande ordalag: "... och kunde hans disciplar färdigt svara" lyder hans något torra kommentar.[32]

Arell har utan tvekan varit en nitisk och god rektor. Han har haft samma hårda och tunga tjänstgöring som Rogberg. Hans vädjan till

domkapitlet att låta tillsätta den indragna tredje kollegatjänsten föranledde ingen åtgärd.[33] Även Arell hade lyckan att efter en kort lärartjänst få tillträda en kyrkoherdetjänst, i Älghult 1711. Han dog 1718 och var gift med biskop Olov Cavallins dotter Helena Cavallia.

8. Sveno NIDELSTRÖM (1711—1718) härstammade från Färgaryd, Västbo härad, där hans fader var bonde. Efter gymnasiestudier i Växjö blev han student i Åbo, där han disputerade 1704 och 1705 samt blev magister 1707. Sedan tjänstgjorde han som fältpräst ett par år, innan han blev rektor vid trivialskolan i Jönköping. En av hans medsökande, Sven Pihlgren (kollega i Växjö och sedermera domkyrkosyssloman där), klagade över utnämningen. Han säger sig ha fått biskopens och domkapitlets löfte om tjänsten och anser sig bättre meriterad än Nidelström. Han menade också att allt icke gått rätt till i detta befordringsärende.[34]

Nidelströms rektorat sammanfaller helt med den olyckstid i vårt lands historia, som omgärdas av namnen Poltava och Fredrikshald. Uppgifterna om trivialskolan och dess arbete under dessa dystra år är dels knapphändiga, dels motsägelsefulla. Skolans ledning synes ha legat mera i inspektors (prosten Junbeck) än rektors hand, vilket icke alltid länt till dess fromma. Säkert är att skolan fick sin beskärda del av hungersnöd och farsoter, som hemsökte landet i stort. Särskilt svårt drabbade peståret 1711. Då skördade farsoten bl a konrektor Gudmundus Sellin. Redan i maj samma år meddelar Nidelström till domkapitlet, att "av den lilla hopen här vid skolan" hade enbart i första klassen sex stycken gossar bortryckts av pesten. I september kunde prosten Junbeck rapportera, att under årets sju första månader antalet döda i Jönköpings församling uppgick till 782 personer. Det betyder, att ungefär en tredjedel av stadens befolkning dukat under.[35] Att skolarbetet under sådana förhållanden måste bli lidande är uppenbart. I den sista examensrapporten från Nidelströms tid (juli 1718) heter det, att elevantalet i rektors och konrektors klass var mycket ringa och att man för den skull måste släppa något på fordringarna vid flyttningarna. Han vill även upphöra med undervisningen i hebreiskan.[36]

Rektor Nidelström stupade på sin post. I november 1718 meddelade prosten Junbeck till domkapitlet, att rektorn avlidit, "lämnande efter sig en mycket bedrövad änka med 4 stycken faderlösa små, det

minsta allenast 3 veckor gammal".[37] Hans hustru sedan 1711 var Helena, dotter till Petrus Beeth.

9. Gislo UNNERUS (1720—1729) var son av kyrkoherde Daniel Unnerus i Södra Hestra och född omkring 1681. Även han hade studerat och disputerat (1703 och 1707) i Åbo, där han blivit magister sistnämnda år. När konrektorn Sellin föll offer för pesten 1711, förordnades Unnerus att uppehålla hans tjänst. Följande år fick han fullmakt såsom ordinarie konrektor och slottspredikant.

När rektorstjänsten blev ledig efter Nidelström, började en segsliten befordringsstrid om vem som skulle bli hans efterträdare. Unnerus var vik rektor, men starka krafter mobiliserades till förmån för apologisten vid skolan, Jonas Bruzelius. För honom lade sig ut bl a Göta hovrätt med presidenten i spetsen, stadens borgmästare och råd, församlingsborna i Barnarp m fl. Antalet rekommendationer för Bruzelius blev stort. Unnerus hade, säger han, om han velat, kunnat för sin del samla ännu fler, men nu ser han sig tvungen att protestera mot "att en 4 års apologista skall stiga fram över en 9 års konrektor". Det skulle få till följd, säger han, "att jag bleve hållen för ett avskrap och var mans avhugg i staden".[38] Striden avgjordes slutligen (april 1720) till Unnerus' förmån. Bruzelius fick nöja sig med konrektoratet och slottspredikantsbefattningen efter Unnerus.[39]

Det är svårt att få något grepp om vad de lokala myndigheterna kunde ha emot Unnerus. Klart är att hans utgångsläge som rektor blev avigt och besvärligt, och han saknade tydligen förmåga att vända det till rätta. Skolan kom därmed in i en nedgångsperiod, som ibland blev krisartad. Han hotades t o m en gång av sin klass med skolstrejk. Lärjungarna inlämnade — på sina föräldrars tillskyndan — en protestskrivelse, visserligen hövlig men bestämd, vari de begärde, att rektor måtte ta beslutet om sockenfördelningen under omprövning. I annat fall ämnade deras föräldrar icke längre hålla dem i skolan. Ärendet hänsköts till domkapitlet.[40]

Stadens magistrat uppvaktade domkapitlet med en längre skrivelse, vari den redogör för skolans tillbakagång och föräldrarnas missnöje med rektor Unnerus. Man tvekar icke att lägga ansvaret för missförhållandena på rektor Unnerus.[41] Det är som sagt svårt att få klarhet i vad som låg bakom aktionen mot Unnerus eller vari han egentligen felat. En sak är dock uppenbar: att Unnerus lidit av svag hälsa och

tidvis icke orkat sköta sin tjänst. Men om han därutöver haft att dras med någon svaghet, vet vi inte. Så här skildrar skolans inspektor prosten Junbeck Unnerus tillstånd sommaren 1728: "Det haver fuller hr rector mag. Unnerus då och då uti förledne termin vart inne vid skolan men av en gruvligt svag hälsa, så att han gått som en skugga på gatan alldenstund han tid efter annan haft en ovanlig näsblod, varigenom alla hans krafter försvunnit och mäst äntl. en lång tid (sig) hålla vid sängen, vilket allt icke annat kunnat än förorsaka en stor avsaknad av den information som skolungdomen skolat betjäna sig av."[42]

Några månader senare var Unnerus' dagar räknade. Junbeck berättar om hans död och tillägger, att hans ekonomi var "ganska så slät, att sal. mannen näppeligen (kan) med anständig heder komma till grava".[43]

b) Konrektorerna

1. Sveno Theodori LALLAERUS (1650—1678)
Se under rektorerna.

2. Petrus Theodori BEETH (1673—1681)
Se under rektorerna.

3. Andreas BOMAN (1681—1687), född 1645, var bondson från Öggestorp öster om Jönköping och hade studerat vid Åbo akademi, där han disputerat 1674 och 1678 samt blivit magister. Han hade tjänstgjort som hospitals- och slottspredikant i Kristianstad, innan han sökte rektoratet i Jönköping efter Lallaerus. I Skåne ville han ej stanna, "varest både prästgårdarna äro avbrände, åkrarna ligga i linda och gårdarna i församlingarna alldeles ruinerade och avbrände".[1] Han lyckades dock ej tränga undan Beeth utan fick nöja sig med konrektoratet vid skolan och den därmed förenade slotts- och artilleripredikantbefattningen. Beeth och Boman blev enligt en anteckning i skolboken högtidligen installerade i sina respektive ämbeten av biskop Jonas L Scarinus 1 maj 1681.[2] Då Boman efter sex år sökte kyrkoherdetjänsten i Fröderyd, önskade domkapitlet ge denna åt medsökanden lektor Joh Colliander, som förklarat sig villig att konservera prästhuset, dvs gifta sig med företrädarens änka. Då Karl XI, som var Bomans mäktige beskyddare, erfor detta, uttryckte han

sitt missnöje med att konsistoriet så ömmade för "änkornes bibehållande vid lägenheter blott för deras köttsliga lusta och giftermål", varigenom högt meriterade äldre prästmän blev förbigångna. Det är emellertid en styggelse inför Gud, att "ett så heligt ämbete, som prästämbetet är, skall genom sådant köttsligt medel bliva besatt". Efter denna kungliga upptuktelse fick Boman tjänsten.[3] Han flyttade omedelbart till Fröderyd och anförtrodde sin tjänstgöring vid skolan åt sin svåger Abraham Mellin, som var son till skolans inspektor prosten Laurentius Mellin, vilken utan vidare godkände detta arrangemang.

Boman var en självständig och självmedveten natur. Samarbetet mellan honom och rektor Beeth var icke det bästa. Beeth antyder, att han haft besvär med de båda svågrarna Boman och Mellin, som han säger båda "hava sin opinion för sig, efter de hava kungl. fullmakter; den gamle lärer den unge vara skamlös med sig". Beeth nämner också något om en förtalskampanj och om anonyma brev till landshövding Lichton, vari man "påbördar mig det jag aldrig tänkte i mina dagar".[4] För Beeth kändes det säkert som en lättnad, då Boman "valedicerade" till Fröderyd. Han dog år 1724. I sitt första äktenskap med prosten Mellins dotter Anna hade han en dotter.

4. Abraham Laurentius MELLIN (1687—1694) var född i Habo 1663. Efter skolgång på Visingsö fortsatte han studierna i Åbo, där han disputerade 1686 och 1687. Ovan är berättat om hur hans fader anförtrodde honom konrektoratet vid trivialskolan. Han önskade också få honom högtidligt installerad i sitt nya ämbete. Men Beeth säger, att han började sin tjänst "utan all solennitet".[5] Icke heller lyckades han utverka survivans för sin son till kyrkoherdetjänsten i Jönköping. Abr Mellin stannade på sin tjänst i sju år, varefter han blev kyrkoherde i Habo, där fadern hade varit kyrkoherde, innan han kom till Jönköping.

Samarbetet mellan rektor Beeth och Abr Mellin tycks, sedan Boman flyttat till Fröderyd, ha förflutit friktionsfritt. Däremot tog vänskapen mellan de båda svågrarna Boman och Mellin ett brått slut, då de ej kunde komma överens om den ersättning, som Mellin krävde för att han övertagit Bomans tjänstgöring. Än värre blev det, då de skulle dela arvet efter prosten Laurentius Mellin.[6]

5. Magnus Caroli ALM (1694—1708) var bondson från Tjureda socken norr om Växjö, född omkr 1659. Han hade studerat i Åbo, där han blev magister 1688. I en meritförteckning uppger han, att han "konrektoratet vid Jönköpings skola samt slotts- och artilleriförsamlingen därsammastädes icke utan stor möda, arbete och besvär tillika betjänt och uppvaktat haver" alltsedan november 1693.[7]

Alm led av svag hälsa. Han orkade icke följa sitt regemente i fält 1700, och det sista läsåret var han sjukledig. Han dog i jan 1708 och blev begravd kyndelsmässodagen s å, "lämnande efter sig en ropande, klagande och illa utställd änka med trenne små barn".[8] Hans hustru hette Margareta Elisabet Måhlsdorff (Mohlsdorffer), med vars syster Ingrid kollega Hakvin Ståhle inledde en uppseende- och förargelseväckande förbindelse. Då Alm sökte tala den blivande svågern till rätta, hotade han honom med åtal för grov ärekränkning. Men Alm avvisade åtalet under hänvisning till de prästerliga privilegierna att slippa gå i svaromål eller att inställa sig inför världslig domstol.[9]

6. Gudmundus Erici SELLIN (1709—1711) var född omkr 1669 i Hemmesjö socken, där hans fader var bonde.[10] Efter gymnasieåren i Växjö studerade han vid Uppsala universitet några år — dock utan att avlägga examen. Han vikarierade för Alm under dennes sjukdom och sökte tjänsten efter dennes död.[11] Utsikterna för honom att få den ordinarie sysslan var inte särskilt stora. I brev till biskopen har han beskrivit sin bekymmersamma belägenhet: krafter var i gång att få någon att konservera Alms änka; själv hade han "icke åtnjutit den ringaste halvöre i lön" för sitt arbete i skolan och utsikterna att få någon lön betraktade han som obefintlig; endast tack vare goda och barmhärtiga medmänniskor hade han kunnat uppehålla sig; han tillägger: "Förutan dessa besvär har jag måst taga på kredit här i Jönköping kläder åt min käresta jungf. Helena Dorthenia, som så blott kom ifrån Boman, för 50 dlr sölvermynt".[12]

Sellin blev dock konrektor och slottspredikant, men hans tjänstetid varade blott i knappa tre år. Skall man döma av de många intyg, som han lyckades införskaffa från inflytelserika personer, har han varit en god och omtyckt lärare och prästman. I pestens år 1711, när farsoten under sommaren härjade som värst i Jönköping, blev han ett av dess talrika offer. Hans unga hustru blev lämnad ensam med en liten dotter.[13]

7. Gislo UNNERUS (1711—1720)

Se under rektorerna.

8. Jonas BRUZELIUS (1720—1726) föddes i Berga socken, Kronobergs län, 1683. Han studerade vid Åbo akademi, där han disputerade 1710 och 1712 och blev magister. När ryssarna under det stora nordiska kriget härjande föll in i Finland, flydde han över Åland tillbaka till Sverige. År 1714 blev han apologist i Jönköping. Denna befattning upplevde han som mycket pressande att icke säga odräglig. Han säger sig knappt förtjäna så mycket, att han kunde uppehålla livet. Hans "trägna skoleträl" gav honom icke en ledig stund "från klockan 6 på morgonen till samma klockeslag om aftonen". Då apologistin i Jönköping var förenad med sångundervisningen, måste han därtill hålla lektion även kl 12—13, då övriga lärare var fria. Detta menade han gav honom "den passion på nacken, som föser och följer mig till graven". Då han själv måste exekvera sång, förslet han sin röst och sitt mål, "som dock min redaste verktyg äro att få födan". Hans armod var stort, och även om någon barmhärtig människa ville ge honom ett mål mat, fick han aldrig tid att motta en sådan inbjudan. Han menar att t o m "en oskälig best måtte ju hava tjänlig fritimme... men jag har sannerligen ej mattimman fri, det jag nu fast i fyra års tid i största sjukdom och fattigdom måst uthärda med".[14] Hans fattigdom är så stor, att han alls intet har att kläda och föda sig med: "Jag har sannerligen", klagar han, "ingen jacka på min syndiga kropp; mina andra kläder måste jag i fjol till födan sälja, som den vittnar om, vilken köpte dem".[15] Trots dessa nödrop tycktes domkapitlet icke finna någon utväg att hjälpa honom.

Det måste i första hand vara av medlidande med den utfattige skolbetjänten Bruzelius, som landshövdingen, borgmästaren, presidenten i hovrätten m fl lade sig ut för honom, när rektorstjänsten blev ledig efter Nidelström 1718. Som vi sett lyckades det dock icke helt. Han fick nöja sig med konrektoratet, under det att Unnerus till sist drog det längsta strået i den segslitna befordringsfrågan. Bruzelius löne- och arbetsförhållanden blev i och med denna sin befordran väsentligt bättre. Men han fick fortfarande känna armodets tyngd över sig. I brev till biskopen beklagar han, att han icke kan sin plikt likmätigt infinna sig till prästmötet i Växjö 1722. Orsaken att han icke kan företa denna kostsamma resa ligger däri: "havandes jag ej sådana kläder som jag kan vid en så förnäm sammankomst med heder bruka, och dem jag nu redan utslitit har jag sannerligen ej än förmått att betala".[16]

Talet om nöd och umbäranden är ett mycket ofta återkommande tema bland trivialskolans folk. Hos jönköpings-lärarna hör man dessutom mycket ofta talas om de dyra priserna på mat och andra förnödenheter i staden. Knappast någon överträffar dock Bruzelius i förmågan att i bjärta färger utmåla deras torftiga villkor, deras slit och eländiga tillstånd.

År 1726 blev Bruzelius äntligen fri från skoloket och utnämnd till kyrkoherde i Södra Ljunga. Där verkade han sedan till sin död 1748. Han var gift med Catharina Pihl från Åland och hade med henne en son och fyra döttrar.[17]

c) Kollegerna

Antalet kolleger vid en fullständig trivialskola skulle enligt SO 1649 vara tre. De kallades understundom supremus collega (förste eller övre hörare, som svarade för undervisningen i klass 3), secundus collega (andre eller mellanhörare, som undervisade i klass 2) samt infimus collega (lägste eller nedre hörare, som förestod klass 1). Någon inbördes rangordning mellan de tre kollegerna fanns inte, åtminstone inte officiellt. Vid trivialskolan i Jönköping vakanssattes andra kollegatjänsten år 1675 genom beslut på rådstugan och i kyrkorådet. Därefter blev skolan underbemannad ända till år 1814 och hade intill detta år blott en enda mellanhörare. Det har icke befunnits praktiskt eller eljest motiverat att i följande uppräkning göra en kategoriuppdelning av kollegerna. I regel framgår det av biografierna, vem som varit övre och/eller nedre hörare.[1]

1. Sveno Theodori LALLAERUS (1649—1650)

Se under rektorerna.

2. Andreas Olai YXTORPHIUS (1651) var född 1617 och hade studerat i Dorpat och Uppsala, där han disputerade 1651. Vid utnämningen till kollega i Jönköping samma år hade det förekommit överläggningar mellan skolans inspektor, kyrkoherde Juringius, och rektor Lindelius.[2] Genom sin blivande svärmoders aktivitet — hon

var änka efter biskop Stalenus i Växjö — blev Yxtorphius redan samma år rektor vid trivialskolan i Växjö. Slutligen befordrades han till kyrkoherde i Slätthög, där han dog 1677.[3]

Yxtorphius var gift med Karin Stalena, med vilken han hade sonen Olaus. Om honom berättas, att han under ett uppehåll i Stockholm då han var på väg till sina akademiska studier i Åbo i sin obetänksamhet tagit mönstring såsom båtsman vid kungl amiralitetet. Detta ångrade han strax. Men då han var bunden av sitt kontrakt och löd under krigslagarna, kunde han endast med möda och efter flera inflytelserika personers ingripande bli fri igen. Hans välgörare blev teol professorn i Åbo Nikolaus Tunander, hos vilken han fick både uppehälle och kontanta bidrag. Efter en tid lämnade han så Åbo och sin mecenat utan att göra rätt för sig eller vidare låta höra av sig. När professor Tunander sedermera blev utblottad efter en eldsvåda, begärde han av Olaus fader att få tillbaka, vad han lagt ut för sonen. Då Yxtorphius ställde sig oförstående till detta krav, vände sig rektor magnificus i Åbo till Växjö domkapitel med begäran, att det skulle ingripa, så att den utblottade professorn återfick sitt.[4] Olaus Yxtorphius övergav studierna och blev officer.

3. Andreas Magni BARCHENIUS (1645—1651) hörde till de lärare, som i likhet med Lallaerus och Lindelius blev överflyttade från gamla stadsskolan till den nya trivalskolan. Han var född 1615 och hade studerat i Lund. Han berättar om sitt liv, att han som ung informator råkade ramla ned från en ek, i vilken han klättrat upp, och blev så illa skadad i ena benet och knät, att han i ett halvår måste ligga till sängs med järnstänger om livet och knät. Han blev emellertid av biskop Baazius d ä förordnad till nedre kollega i Jönköping, där han under sju års tid släpade sig fram med hjälp av sina järnstänger och en käpp.[5]

Omkr 1651 blev Barchenius komminister i Barkeryd, där han dock icke blev särskilt välkomnad. Till en början måste han bo i ett uthus, där taket läckte, så att han måste lägga sin hatt över sin handbok för att den ej skulle bli fördärvad vid regnväder.[6] Han avled 1697.

4. Petrus Esberni ULMSTADIUS (1651—1654) härstammade från Ölmstad, varav han tagit sitt namn. Han föddes 1617 och hans fader var en bonde Esbjörn från Korpanäs. Enligt rektor Lindelius

har Ulmstadius börjat sin tjänst redan 1650, då han övertog undervisningen i övre klassen samt dessutom musiken i skolan. För detta arbete, som han skötte i 1½ år hade han "alls ingen lön därpå bekommit".[7]

Redan år 1654 lämnade Ulmstadius sin kollegatjänst och blev i stället apologist vid skolan. Jämsides med denna tjänst innehade han fortfarande befattningen som sånglärare, "praefectus musices". Det blev därefter sed, att apologisterna skulle sköta sångundervisningen vid skolan. Såsom apologist uppbar Ulmstadius fast lön enligt bestämmelserna i 1652 års skolstat. Dessutom tillkom honom i hans egenskap av kantor rätt till sockengång.[8] Efter 10 år som apologist erhöll han kyrkoherdebattningen i Svartorp, där han gifte sig med Maria Hyltenia. Två år före sin död (1688) frånträdde han pastoratet till förmån för en son i ett tidigare gifte.

5. Stephanus Petri SCHARPH (1651—1655) var student i Uppsala. Efter biskop Stalenus' död skrev han till domkapitlet, att denne under livstiden lovat honom någon "bekväm lägenhet" (lämplig tjänst) inom stiftet. Han begär därför att bli befordrad till kollega i Jönköping.[9] Hur länge han innehaft denna tjänst är något oklart, men efter några år tituleras han hovrättsauskultant och e o hovrättsfiskal. Hans tjänstemannabana vid Göta hovrätt fick emellertid ett tragiskt slut. Han blev nämligen åtalad för dråp på en styckjunkare och dömd till döden.[10] I avvaktan på utgången av en nådeansökan satt han flera år fängslad på slottet i Jönköping. Därifrån skrev han — han kallar sig "en högtbedrövad fånge" — en böneskrift till domkapitlet i Växjö att verka för hans benådning, i den förhoppningen att "igenom Guds nådiga tillhjälp och mitt levernes förbättring vidare kunna tjäna vårt k. fädernesland och mång rättsinnig man till godo". Sedan landshövding Johan Printz lagt sig ut för honom, frigavs han.[11] Var han tillbragt sina återstående dagar, vid hovrätten eller annorstädes, är ovisst.[12]

6. Birgerus WESTHIUS (1651—1675) hade en lång studietid — 11 år i Växjö trivialskola, 4 år vid Linköpings gymnasium och 10 vid Uppsala universitet — bakom sig, när han blev kollega i Jönköping.[13] Westhius' levnadslopp är berättelsen om ett tragiskt, om också icke helt enastående, läraröde. Fattigdom och slarvigt leverne samt

olyckliga familjeförhållanden kännetecknar hans miljö och levnadsomständigheter. Den lön, som han skulle uppbära genom sockengång, ville icke räcka till, så att han kunde försörja sig och sin familj. Han uppger bl a, att då han en gång kom till Byrike (Björkö, Åker?) för att gå sockengång och insamla vad honom tillkom, hade Växjö-gymnasister redan varit där och betat av fältet, så att han måste tomhänt vända tillbaka till Jönköping.[14] Han klagar över att han har det sämre ställt än kollegerna i Växjö och även sina kamrater i Jönköping. När han långt om länge (1675) blev komminister i Virestad, måste han före avresan pantsätta sin bokkista för att skaffa penningar till sina kreditorer.[15]

Sin tjänst i skolan har Westhius uppenbarligen misskött, främst av den anledningen, att han var begiven på starka drycker. Om han haft någon del i den "excess" som förekom mot rektor Nybelius i början av 1666, vet vi inte. Men vid skolavslutningen i dec 1670 ställde han till med stor skandal, då han infann sig i skolan berusad samt avbröt och hindrade rektorn i hans ämbetsutövning.[16] Saken behandlades senare i konsistorium, och Westhius avkrävdes en skriftlig försäkran, att han för framtiden skulle avhålla sig från allt vidare bruk av rusdrycker samt väl sköta sin tjänst vid risk att eljest bli avsatt.[17]

Westhius' äktenskap med Malin Persdotter var djupt olyckligt. Hon anklagar sin man för att han försummat henne, förpantat och förskingrat en gård, som hon ägde i Jönköping, uppträtt brutalt mot henne och t o m stått i otillbörligt förhållande till en dotter. Westhius bestrider alla sådana tillvitelser och anklagar i stället sin hustru för otrohet, tjuvnad och fylleri och begär att bli skild från henne, sedan hon blivit dömd i rådsturätten för sina laster att slita ris vid rådstudörren samt stå uppenbar kyrkoplikt. En tid satt hon inspärrad på hospitalet i Jönköping "med bult". Det är ovisst om skilsmässa kom till stånd.[18]

7. Benedictus Svenonis KALLERIUS (1650—1675) har varit gymnasist i Växjö, men det är ovisst, om han ägnat sig åt några akademiska studier. Han har dock varit prästvigd. I en ansökan om Bäckseda pastorat 1664 säger han, att han förnött 24 av sina bästa år i skolans tjänst. Nedsatta krafter och synförmåga gör att han icke tror sig om att längre kunna fortsätta detta "idkesamma och trägna

arbete", ty en lärartjänst "giver ingen lisa antingen för ung eller gammal". Nu behöver det därför komma "någon ung och friskare man", som kan överta hans arbete i skolan.[19]

När Kallerius trädde i tjänst vid trivialskolan, anförtroddes han andra klassen. Han blev alltså secundus collega eller mellanhörare. Den tjänsten behöll han till sin död den 8 augusti 1675. Någon efterträdare utnämndes icke utan tjänsten blev vakantsatt. Han var den ende mellanhöraren i trivialskolan ända till 1814. En notis i skolboken förmäler, att han dessutom förvaltade den särskilda skolkassa, fiscus scholae, som rektor Nybelius inrättade 1666.[20] Kallerius var gift med Margareta Andersdotter.[21]

8. Petrus Petri BLECKOVIUS (1654—1675) har egentligen inga lärdomsmeriter att uppvisa. Det är ovisst, om han ens genomgått ett gymnasium. Däremot har han under lång tid (17 år) varit notarie vid trivialskolan och därjämte åtminstone tidvis skött sång- och musikundervisningen där. I en rekommendationsskrivelse till biskop Lundbergius att låta prästviga honom har rektor Lars Lindelius idel lovord om honom. Han har alltid utmärkt sig för ett lugnt och stillsamt leverne och har det bästa anseende både bland lärare och andra, med vilka han umgåtts. Han har också sedan länge haft venia concionandi att "tjäna Guds församling utav predikstolen, när så haver påträngt". Nu har han emellertid hunnit bli "en åldrig dräng", som förtjänar en fastare ställning inom samhället.[22]

Efter prästvigningen blev Bleckovius, även kallad Schrikebohm, nedre kollega vid trivialskolan, en tjänst som han innehade till sin död. I skolboken uppges, att begravningen skedde "uti ganska talrik församling" samt att "skolan deltog utan kostnad i hans begravning".[23]

9. Johannes ROBERTZONIUS (1675—1676) var son till kyrkoherde Robertus P Junander i Tofteryd. Han hade liksom fadern gått i Jönköpings skola och hade studerat i både Uppsala och Lund samt disputerat vid båda akademierna. Hans lärargärning såsom övre hörare blev emellertid mycket kort. Redan i december 1676 avled han. I likhet med många av sina medbröder fick han utstå många umbäranden och kämpa mot fattigdom och nöd. Flera gånger begärde han bidrag av kollektmedel till sitt uppehälle.[24] Hans unga

hustru Anna Bubb och ett spädbarn var nära att duka under av fattigdom. Hon fick bistånd av mannens arbetskamrater.[25]

10. Wilhelm GRANBERGH (1675—1694) hade studerat vid Åbo akademi och disputerat 1674. Följande år dog de båda kollegerna Kallerius och Bleckovius och deras klasser sammanslogs till en. Den övertogs av Granbergh. Efter ytterligare ett år dog även Robertzonius, och Granbergh blev då förste (övre) kollega. Men tidvis fick han ensam svara för all undervisning i alla de tre lägre klasserna. Lärjungeantalet kunde uppgå till, ja överstiga 70. Granbergh representerar en av dessa stillsamma, lojala och anspråkslösa samt samvetsgranna lärare, som i bästa fall kan bli omnämnda i ett vackert eftermäle, då deras arbetsdag är slut, men eljest utnyttjas till det yttersta.

Granberghs tjänstvillighet togs av skolans inspektorer i anspråk även inom kyrkan. Åt kyrkoherden och prosten Laur Mellin mässade han i stadens kyrka om söndagarna samt predikade alla aftonsånger och apostladagar samt fullgjorde även andra uppdrag inom församlingsarbetet — allt mot en ersättning av två tunnor säd om året.[26] Då Mellin låg på sin sotesäng, skrev han erkännsamma ord om och rekommenderade honom till någon kyrkoherdetjänst.[27] Även Dryselius begagnade sig av Granberghs tjänster och beklagar sig över att han efter hans död icke kan finna någon, som vill ta på sig hans kyrkliga arbete, "fast han får samma lön och villkor som sal. hr Wilhelm".[28]

Efter 14 års trogen tjänst som lärare vände sig Granbergh till biskopen och domkapitlet och bad om förord till kyrkoherdetjänsten i Kulltorp "mig till ett nödigt understöd, varav jag för det stora släp, över vilket jag nu suckar och kvider, en liten ro och respiration, så länge Gud täckes, kunne bekomma".[29] Hans önskan gick icke i uppfyllelse, utan han måste fortsätta sitt slit i skolan, tills döden kom som en befriare för honom i början av 1694. Han var då helt utarbetad, trött, sjuklig och utfattig. Hans hustru Elisabet, dotter till kyrkoherde Hornaeus i Rogberga, befann sig med sina barn i största armod. För att de inte skulle gå alldeles under av svält fick de något understöd från hospitalet i Jönköping — samt delar av efterträdarens (Carl Holm) lön.[30]

11. Johannes Magni WIDENIUS (1667—1683) var son till komministern i Vederslöv Magnus Jonae. Efter skolgång i Växjö och Linköping samt studier i Lund och Uppsala blev han kollega i Jönköping, då Granbergh övertog första kollegatet efter Robertzonius. Widenius tycks inte ha haft någon större fallenhet för lärarkallet. Till biskopen och domkapitlet anmälde han efter ett par års tjänstgöring, att han fick mycket litet ut av sin sockengång och bad om venia concionandi för att kunna tjänstgöra vid gudstjänster och därmed beveka allmogen till större givmildhet. På något sätt hade han också lyckats komma över sockengången i Järstorp, som egentligen tillhörde Granbergh. Det skedde 1680, när Granbergh stod i begrepp att gifta sig, och vållade denne därför särskilt stort bryderi.[31]

Då komministertjänsten blev ledig i Månsarp 1683, lade sig rektor Beeth ut för Widenius, så att han blev placerad där. Han motiverar detta på så sätt: "och jag håller det före en annan ung frisk karl vara ungdomen nyttigare".[32] Men även i Månsarp hade Widenius svårt att finna sig till rätta. Så här beskriver han sin situation: "... haver intet gårdsbruk som är något till att tala om och haver inga hus däruti jag kan skyla mig och haver ingen vrå, där jag kan sitta odrupen, utan tak och väggar äro allt nedruttna". Då han vid 85 års ålder ser tillbaka på sitt liv, säger han bl a: "Fattigdomen har varit min ofrånskiljelige följeslagare ifrån min barndom".[33] Några år före sin död (1723) blev han intagen på Jönköpings hospital.

12. Canutus Nicolai MOLAAN (1683—1694) var född omkr 1652 i Kvarnagård, Forsheda socken. Efter skolgång i Växjö blev han student i Uppsala och efter några år Widenius' efterträdare. Prosten Laur Mellin rekommenderade honom att i likhet med Widenius bli prästvigd, "eftersom de som äro präster bliva bättre ansedda i sockengången än den som där utanom är".[34] Att lärarna så allmänt sökte att bli prästvigda, hade sin egentliga grund däri, att de därmed kunde vinna befordran inom kyrkan och slippa slita ut sig i det påfrestande skolarbetet. Men också andra motiv kunde spela in, t ex social ambition och ren fåfänga. Apologist Osaengius begärde bli ordinerad för att inte behöva stå tillbaka för sina kamrater Granbergh och Molaan.[35]

På 1680-talet gjorde lärarna inom stiftet stora ansträngningar att få bättre ekonomiska villkor, vilket ock till en del lyckades. Molaan

och andra engagerade sig livligt i denna lönerörelse, varigenom vi fått vissa hållpunkter för att kunna bedöma deras ekonomiska villkor.[36] Molaans egen situation var väl lik flertalet lärares. Så här skriver Erl Dryselius om honom, då han sommaren 1694 slutade sina dagar: "Scholae Junec. collega d:nus Canutus Molaan den 13 hujus efter en svår och långsam sjukdom är med döden avgången och lämnat sin hustru och tvenne barn i så miserabelt tillstånd, att jag det näppeligen kan beskriva".[37]

13. Carl HOLM (1694—1705) föddes i Gårdsby prästgård 1658. Från skolan och gymnasiet i Växjö kom han till Lunds universitet, där han studerade några år. År 1692 blev han apologist på Visingsö och två år senare förste kollega i Jönköping efter Canutus Molaan. Såsom ovan sagts nödgades han avstå en del av sin lön till underhåll av Granberghs och Molaans änkor med familjer.

Vid mitten av 1690-talet slutade samtliga lärare vid trivialskolan i Jönköping: Granbergh och Molaan dog båda 1694, apologisten Osaengius fick transport till Växjö året därefter, och 1694 utnämndes rektor Beeth och konrektor Mellin till sina kyrkoherdebefattningar i Villstad respektive Habo. Av denna och andra orsaker fick Erl Dryselius ett mycket starkt inflytande över skolan, särskilt då det gällde tillsättande av nya lärare. Hans syn på en lärares tjänstgöring och skyldigheter framgår av ett brev till domkapitlet, där han kräver att det till kollega förordnar "en skicklig prästman, som så väl kan informera den undervisning behövande ungdomen som ock hjälpa till att predika aftonsångerna i sal. Hr Wilhelms ställe".[38] Varken Carl Holm eller Erl Wetterhall blev dock de lydiga tjänare, som Dryselius tydligen önskat sig.

Vad först Carl Holm beträffar blev spriten hans stora olycka.[39] Då ryktet härom nådde domkapitlet och det begärde en förklaring, intog Holm först en karsk hållning. Han vänder sig mot dem "här på orten, vilka se träfflig ut i ansiktet men hava på ryggen fast annor färg" och framhåller hur orimlig anklagelsen är att han med sina ytterligt blygsamma inkomster skulle kunna leva "i dagligt sus och bränneving supande".[40] Domkapitlet förde dock saken vidare och avkrävde Holm en skriftlig försäkran, att han för all framtid skulle avhålla sig från bruket av rusdrycker. Han efterkom kravet och bedyrar, att han, om han återföll i sin gamla last, ansåg sig själv "dömd

ifrån samma tjänst och aldrig mer begära eller hava förväntan att komma därtill igen".[41] Men inga än så högtidliga löften kunde avhålla honom från att fortsätta på den inslagna vägen. Det gick så långt, att föräldrarna bad rektor, att deras barn skulle slippa komma i "hr Karls läxa". I skrivelse till domkapitlet uppger rektor Arell vidare, att Holm en gång "i sitt oanständiga tillstånd nederstupat utför skoltrapporna". Han har också handskats så vårdslöst med eld, att han höll på att antända både skolan och kyrkan. Arell säger sig hellre vilja bidra till hans uppehälle å annan ort än att han skall "gå här till mångas spott och åtlöje".[42] Han fick avsked 1705.

Det sista livstecknet från Carl Holm utgörs av ett brev till biskopen, som vittnar om förtvivlan och djup mänsklig förnedring. Holm ber däri, att biskopen "behjärtar mitt ängsliga tillstånd, som intet hemvist äger utan allt(id) stilla vandra måste och således, varest jag kommer, en främling är, vetandes således jag ofta ej vart min vandring, som mycket ängslig är, lända skall, änten till öster eller väster, norr eller söder". Han säger, att han genomvandrat både Tveta och Vista härader — utom Visingsborg, dit han ej kunnat komma på grund av "det brusande vattnet, som emellan var" —, men överallt, även i Jönköping, har han blivit avspisad. Helst hade han, säger han, velat framlägga sina bekymmer direkt till biskopen, men "mina fattiga kläder äro nu så förslitna, att jag blyges gå till min högvördige fader".[43] Orden kommer från en olycklig lärare, vars liv blev helt annorlunda, än vad han tänkt eller önskat sig.

14. Erland WETTERHALL (1694—1698) var född i Jönköping omkr 1670. Han hade tillbringat några år vid Lunds universitet, innan han blev nedre hörare vid trivialskolan. Den hjälp, som Dryselius väntade sig av de nya lärarna Holm och Wetterhall visade de sig av olika anledningar icke kunna prestera. Även Wetterhall visade sig obekväm, varför vördig prosten sökte göra sig honom kvitt. Wetterhall vände sig då till domkapitlet och anförde de skäl, varför han icke ville flytta från orten. Han säger: "Här är jag född och uppfödd och är bekant med folket och kan få något understöd jämte min tjänst, så till mitt och min gamla fattiga moders underhåll". Därför vädjar han till biskopen att "låta mig fattiga person här kvarbliva efter undfången fullmakt".[44] Men prelaten Dryselius ville något annat. Wetterhall berättar, att "högvärdige hr prosten mag. Erlandus Dryselius för

några dagar sedan mig berättat, att en annan skall komma i mitt ställe och jag till en annan ort transporterad bliver".[45] Det hjälpte icke, att Wetterhall upprepade sina tidigare anförda skäl för att vilja stanna kvar i Jönköping — fullmakt på tjänsten, personliga band, varmed han var fäst vid staden, samt försörjningsplikten mot en gammal mor. Han beordrades till Ödestugu såsom nådårspräst hos en snål prästänka, där "jag fattige person ... icke ser mig kunna bli behållen (kunna försörja mig)".[46]

Dryselius redogör själv i en helt affärsmässig ton för sina åtgöranden i skolan: "D:nus Wetterhall haver jag redan förmant förfoga sig ut till Ödestugus församling och där vederbörligen efter kyrkolagen förrätta gudstjänsten, att ingen får orsak sig över honom besvära". Samtidigt har han, såsom han uttrycker sig, sänt bud, "att D:nus Haqu. Ståhle förfogar sig morgon bittida in till skolan" för att överta Wetterhalls tjänst.[47]

Sedan Wetterhall under stora umbäranden tjänstgjort till nådårets slut i Ödestugu, blev han komminister där, sedan han lovat att gifta sig med företrädarens dotter Magdalena Limnaelia, med vilken han fick två barn. Han dog i Ödestugu 1707.[48]

15. Haquinus STÅHLE (1698—1700) var borgarson från Jönköping, född omkr 1662. Han hade studerat vid Åbo akademi, innan han efterträdde Wetterhall såsom nedre kollega. Dryselius' förväntningar att i honom ha funnit ett lämpligt och villigt redskap kom skändligen på skam. Det började med att Ståhle vägrade att dela med sig av sin lön till Molaans änka, så som Wetterhall gjort.[49] Dryselius' egen komminister och vedersakare Sveno Höök anmälde dessutom Ståhle för att han försummade sin tjänst i skolan, enär prosten beordrade honom till prästerliga uppdrag under lektionstid.[50] Helt ohållbar blev Ståhles situation, sedan han blivit invecklad i en kärlekshistoria med konrektor Alms svägerska Ingrid Måhlsdorff (Mohlsdorffer). Beskyllningar och motbeskyllningar för allehanda nedrigheter växlades mellan de båda parterna, då hela historien rullades upp inför rådsturätten i Jönköping och domkapitlet i Växjö. En flod av rykten sköljde över den lilla staden, och det är omöjligt att veta vad som kan ha varit sant. Naturligtvis blev även skolgossarna intresserade av denna delikata historia och kommenterade den. Rektor Rogberg nämner härom i en inlaga till domkapitlet bl a: "Här skrives åtskilliga gånger bägges deras namn (Håkan och Ingrid) på hans klassdörr och annorstädes med vederstyggeliga ord tillagda, som en och annan ser uppå, innan det borttages; nu utkastas små sedlar och annan försmädelse".[51] Att konrektor Alm skulle ta sin svägerskas parti var naturligt. Ståhle säger sig av honom ha blivit angripen till "liv, heder och ära" och ville stämma honom inför rätta. Det skall t o m ha gått så långt, att de båda herrarna övergått till handgripligheter i skolan och rektor måst ingripa. Man kan mer än väl förstå rektor Rogbergs fromma önskan: "... och vore det allom önskeligt och ungdomen nyttigt, att herr Ståhle komme härifrån".[52]

Ståhles anställning vid skolan blev icke långvarig, och den pinsamma kärlekshistorien fick en snabb upplösning, då Ståhle anmälde sig som fältpräst 1700 och blev beordrad att infinna sig i Wismar. Det blev snabblysning och vigsel en majsöndag, varefter Ståhle följde Karl XII:s här i fält.[53] När han efter sju år återvände till fäderneslandet, medförde han kunglig fullmakt på kyrkoherdetjänsten i Älghult. Han dog där 1710 och lämnade sin krigsvigda hustru efter sig i stor fattigdom.[54]

16. Andreas FOGELSTRÖM (1700—1706) blev Ståhles efterträdare. Han var född i staden och blev varmt rekommenderad av rektor Rogberg, som i honom såg en värdig lärarpersonlighet, ty säger han: "det fordras mer än lärdom till ett sådant ämbete". Visserligen var Fogelström något "ljumhörd", men det kunde snarare räknas honom till fördel än betraktas som ett handikapp, emedan han därför kunde tvinga lärjungarna att tala högt.[55] Till en början ställde han sig också till förfogande som Dryselius' hjälppräst men tröttnade snart härpå. Enligt Dryselius berodde det på att "Hr mag Alm och hr Sven Höök uppstudsa den lille Fogelström, så att han ganska sällan gör mig något bistånd, ehuru riktigt och väl jag honom betalar för sitt omak".[56]

När Holm blev avsatt på grund av onykterhet, avancerade Fogelström till förste kollega. Då apologist Hornaeus ett år senare avled, övertog han dennes tjänst. Men redan ett år därefter var även Fogelströms dagar räknade (september 1707). Han efterlämnades en utarmad änka "med sina barn efter tvenne män", vilket måste betyda, att hon varit gift en gång tidigare och hade barn även i det tidigare giftet.[57]

17. Jonas ARENANDER (1705—1711) var bondson från Sanna vid Jönköping och hade studerat i Åbo akademi. När det gällde att utse nedre kollega efter Fogelström, som alltså övertagit övre kollegatet efter Holm, var inte minst rektor Arell ytterst angelägen att få en värdig, nykter och skötsam lärare. Skolans anseende, att icke säga dess bestånd, tålde nämligen icke någon ytterligare belastning utöver de skandaler som den utsatts för, då Holm tjänstgjort där. Arell har diskuterat denna sak med både domkapitlet och skolans inspektor, prosten Dryselius. Han säger bl a: "Det skulle vara värre än det varit förr, om någon otjänlig skulle antagas, eftersom det fordras mer än lärdom till ett sådant ämbete".[58] Arell framför också tanken att äntligen återbesätta den sedan 1675 vakantsatta tredje kollegatjänsten "eftersom en stor oreda föranledes i skolan av det att infimus collega är borta". Det finns visserligen flera sådana i staden, som skulle vilja komma i fråga, men Arell säger sig känna dem alla och kan icke rekommendera någon annan än Arenander, "emedan lärdomen bör ha med sig skicklighet, nykterhet och fromhet, om någon uppbyggelse skall ske".[59]

Arenander var vid denna tid anställd såsom "huspräst" (pastorsadjunkt) hos prosten Dryselius. Men denne ville gärna bli honom kvitt, främst av ekonomiska skäl. "Gud vet", säger Dryselius, "att tiderna och dess pressurer äro nu alltför svåra, så att mina utgifter med dragoun-, rekrytpenningar och kontributioner gå vitt över inkomsterna, att jag omöjligen kan längre hålla honom".[60] Man kan väl förmoda, att stridigheterna dock icke rört sig om enbart ekonomiska villkor. Arell säger, att "oväsendet här i Jönköping emellan hr Arenander och hr prosten så högt uppväxt, att det nu alldeles är beklagligt, förargligt och straffvärt". Det nådde sin kulmen, "själva extremiteten", då Arenander blev "dreven härifrån och undsagd med utkastelse". Prosten fordrade, att han skulle missiveras långt bort ifrån Jönköping. Arell begär, att konsistorium skall ingripa mot "detta förargeliga prästeträtande", som blir till förfång för både kyrka och skola. Mitt i denna röra reste prosten bort till en surbrunn för att kurera sin hälsa utan att ha gjort föranstalter för den kommande årsexamen vid skolan.[61]

Trots denna "extremiteten" blev Arenander utnämnd till kollega vid skolan. Så vitt vi kan se, har han infriat de förhoppningar, som rektor Arell ställt på honom. År 1711 lämnade han Jönköping för att

tillträda kyrkoherdetjänsten i Näshult. Han dog där 1720. Han var gift med Margareta Elisabet Ulmstadius, kyrkoherdedotter från Svartorp. Hans moder var dotter till kyrkoherde Laur Mellin i Jönköping.[62]

18. Olaus JUNHOLM (1707) var från Jönköping och hade studerat vid akademin någon tid. Då Fogelström övertog apologistin vid skolan 1707, rekommenderade magistraten "studenten mons:r Olaus Juhnholm" till nedersta kollegatet. Rektor Arell ställde sig emellertid mycket tveksam, om han kunde anses kompetent att sköta denna tjänst. Frågan vore emellertid grannlaga, eftersom han var en "stadens son".[63] Han fick tjänsten, men ganska snart visade det sig, att rektor Arells farhågor skulle besannas. Han själv och Malmbeck fick ensamma svara för undervisningen i hela skolan. Efter ett par månader begärde Junholm själv att komma bort från Jönköping, där ingen ville veta av honom eller anförtro honom sina barn för undervisning. I en inlaga till domkapitlet talar Junholm om "åtskilliga vedervärdigheter med förakt, hat och förföljelse bemängde, som jag här på orten mäst lida och utstå". Trots allt vill han dock försöka härda ut till terminens slut. Rektor Arell kommenterar hans undervisning med orden: "Huru högnödigt det nu vill vara att en stadig och nykter person utses i dess ställe, kan högvördige fadren väl tänka. Gossarna äro en dels kastade mig på halsen att förse dem med information, en dels på hr Malmbeck."[64]

19. Gudmund MALMBECK (1707—1712) föddes omkr 1665. Efter gymnasieåren i Växjö studerade han i Åbo och Dorpat på 1690-talet. Hans tjänstetid vid Jönköpings trivialskola förflöt under Karl XII:s krigsår och pestens härjningar. I en inlaga till domkapitlet betygar han "att i denna mycket besvärliga dyra tiden jag ringaste tjänare ej kan utav det lilla salario (lön) mig försörja utan måste märkeligen crepera ... och huru knappt och sparsamt jag någonsin tänkt leva har jag ej hint till att skaffa mig en (präst)kappa".[65] Han hoppas nu, att domkapitlet ville behjärta hans nödställda belägenhet och såsom ett tillägg, augment, till lönen tilldela honom sockengången i Vetlanda socken, där han har några familjevänner, som kunde hjälpa honom. Då han samtidigt vände sig till rådsturätten om ett intyg om sin "angelägenhet och beträngda nu varande tillstånd", säger sig

borgmästare och rådmän gärna vilja tillstyrka hans ansökan, helst som han är en nitisk och dugande lärare och "hos varjom och enom ett gott eftermäle förvärvat".[66]

Malmbecks — och andras — belägenhet blott förvärrades alltefter krigsåren varade. Han återkom med en ny begäran om ett augment (Järstorp) i pestens år 1711. Han hade då måst fly undan för farsoten som särskilt hårt drabbade Jönköping och de socknar, där han hade sin sockengång (Rogberga och Barkeryd). Han har gjort en förteckning på de skador pesten förorsakat honom. Men under allt detta har "kronans betjänte intet försummat sig att uppfordra av mig som andra varjehanda skatter", gamla och nya. Han frågar sig: "Var skall det tagas?"[67]

År 1712 blev denne prövade skolbetjänte kvitt skoloket. Han blev då kyrkoherde i Nottebäck, sedan han gift sig med företrädarens änka.

20. Jacob HAMN (1707—1709) var född i Ljungby och hade studerat i Åbo sex år, innan han blev kollega i Jönköping. Vid sin utnämning hade han gjort det förbehållet, att han skulle bli återbördad till Växjö vid första lägenhet. Redan efter två år i Jönköping blev han förste kollega i Växjö, där han hoppades få en fast punkt i tillvaron och kunna samla sina "ringa böcker och övriga saker", som hittills legat förvarade "dels i Karlskrona och dels i Växjö".[68]

Han stannade i skolans tjänst till 1730, då han blev domkyrkosysslоman. Han kom till Dädesjö som kyrkoherde 1741 och dog 1755.[69]

21. Ericus ERENIUS (1709) var född i Ökna socken 1674. Han hade studerat i Lund och blev Hamns efterträdare såsom nedre kollega. Rektor Arell hade skrivit till domkapitlet och bett få hit en "nykter och skicklig person", enär "här är en särdeles ort, som fordrar välartade subjekta (höviska lärarämnen)". "På annor händelse", fortsätter han, "gå alla disciplarna ur skolan som skedde med Junholm."[70]

Erenius slutade redan samma år sin lärartjänst, emedan han icke ansåg sig kunna existera på den ringa lönen. Han tog i stället tjänst som bataljonspredikant vid Jönköpings infanteriregemente. Han blev en tid krigsfånge och var med vid Fredrikshald 1718. Efter kriget

blev han först komminister i Drev och sedan kyrkoherde i Sjösås. Han dog 1734.[71]

22. Johannes LIMNELIUS (1709—1721) var son till komministern i Ödestugu Nikolaus Limnelius och hans hustru Annika Rogbergia. Han hade gått i skola i Jönköping och tillbringat sex år i Uppsala. I sin ansökan om tjänsten skrev han bl a, att han önskade den, "emedan jag uti dessa svåra tider ej ser mig någon utväg efter min önskan att återvända till Uppsala akademi".[72] Rektor Arell, som väl kände Limnelius, rekommenderade honom varmt "i anseende till dess capacitet, nykterhet och skickliga leverne".[73] Flera år senare karakteriserar landshövding Leyonhielm honom som en "stilla och fromsint man", som länge tjänstgjort vid skolan och som äger "goda gåvor och grundad lärdom till Guds heliga ords utförande".[74]

Limnelius blev förste kollega 1712 och stannade på sin post längre än som var vanligt med lärarna i Jönköping under de bistra krigstiderna under Karl XII. Han har utan tvekan varit en god lärare. Han tillträdde kyrkoherdetjänsten i Kulltorp 1721 och dog 1747.[75]

23. Olaus Andreae FORNANDER (1712—1713) var son till kyrkoherde Andreas Fornander i Nottebäck, född 1687. Efter skolgång i Växjö förlade han sina akademiska studier till Åbo. Strax efter det han blivit nedre kollega i Jönköping erbjöd honom Dryselius' efterträdare, kyrkoherde Teodor Junbeck, att bli hans adjunkt. I en skrivelse till domkapitlet om denna sak skriver Junbeck, att "av urminnes tider" stadens kyrkoherdar hade fått "betjäna sig av någon skicklig person vid skolan härsammastädes". Därigenom har också densamme "så mycket bättre kunnat subsistera, emedan lönen här vid skolstaten är ganska ringa". Fornander accepterade anbudet men meddelade samtidigt, att han ville lämna sin lärartjänst, då han icke ansåg sig kunna sköta bägge sysslorna samtidigt.[76] Därmed blev hans anställning vid trivialskolan blott en episod. Adjunkstjänsten hos Junbeck lämnade han 1716, då han blev skvadronspredikant vid Jönköpings regemente. År 1720 blev han kyrkoherde i Döderhult, Kalmar stift, och dog 1739. Han gifte sig 1717 med prosten Dryselius' dotter i första giftet Kristina Dryselia.[77]

24. Haquinus STICKMAN (1713—1721) var född i Rogberga

1685 och hade studerat några år i Uppsala. Under "den beklagliga farsotstiden" hade han mist sina föräldrar (hans fader var arrendator i Rogberga) och flera anhöriga. Han såg sig därför ingen möjlighet att föra sina studier fram till examen utan begärde att få överta lärartjänsten efter Fornander, då denne blev Junbecks adjunkt. Då Fornander lämnade sin befattning, anmodade Junbeck i stället Stickman att överta densamma. Under fyra år innehade han både lärartjänst vid skolan och prästtjänst i församlingen, "emedan den ganska ringa och ovissa lön, som härvid är att tillgå ej kunnat förslå till nödtorftig föda och kläder".[78]

År 1721 sökte och erhöll Stickman komministertjänsten i Jönköping och 1730 blev han kyrkoherde i Hultsjö och dog 1744. Han var gift med en dotter till Petrus Beeth, Anna Katarina.[79]

25. Samuel SJÖRELL (1717—1721) var född i Växjö landsförsamling 1692 och blev student i Lund 1713. År 1717 hade Stickman övertagit övre kollegatet vid skolan och Sjörell efterträdde honom i nedre. I sin första examensrapport säger han, att han tillträtt sin tjänst 15 november 1717. Undervisningen har försvårats därigenom att klassen varit synnerligen ojämn.[80] Men hans stora bekymmer har varit att få något att leva av. Han är ett bland många exempel på hur eländigt de s k skolbetjänte hade det ställt. I sin nöd hade Sjörell vänt sig till skolans inspektor Th Junbeck och bett om någon hjälp i sin misär. Han befordrar denna bön vidare till domkapitlets välvilliga åhåga. Därmed har vi fått ännu en skildring av de otroligt torftiga villkor och umbäranden, som dåtidens lärare levde under. Den kontanta lön av sex daler och några ören, som han rätteligen skulle få ut av ränteriet, hade icke kunnat betalas ut sedan 1715. "En liten skriin och mager sockengång" (Åsenhöga) gav just ingenting, helst som bönderna höll fast vid den uppfattningen, att de icke var lagligen skyldiga att lämna något ifrån sig till lärare eller lärjungar som gick sockengång. Borgarna i staden var så fattiga, att de ingenting hade själva, "och om de skulle hava en penning, så är här icke det ringaste till köpa för honom". Ingen kan som förut ge sina barns lärare ett mål mat. Junbeck sammanfattar Sjörells situation så: "Fördenskull kan jag intet se, på vad sätt d:nus Sjörell kan utstå med denna sin lilla lägenhet, ty till kläder och föda, ljus, ved och mer sådant kan det omöjligen till 3:dje delen (parten) förslå". Sjörell säger, att han varken får eller kan begära något för sin privata undervisning av sina lärjungar, som mest utgöres av fattiga torparbarn och faderlösa barn.[81]

Hur Sjörell har kunnat överleva, förblir väl en gåta. Emellertid fick han transport till Växjö 1721, där han blev förste kollega och efter ytterligare tre år kyrkoherde i Aringsås. Där dog han 1771 men hade då under lång tid varit avstängd från tjänsteutövning.[82]

26. Petrus BAAS (1721—1735) säger i sin ansökan om tjänsten efter Sjörell, att han "drages med stor fattigdom och har stor nöd lidit så väl vid akademin i Åbo i 12 års tid som sedan här hemma nu snart 7 år".[83] Följande år, 1721, upprepar han sin ansökan och säger, att han "intet hemvist haver ej heller något att subsistera av".[84] I september samma år har han övertagit nedre kollegatet och säger sig vilja "för en sådan synnerlig gunst och beprislig godhet emot mig dess ödmjukaste klient och tjänare med min ödmjukaste tacksägelse inkomma".[85] I övrigt är just intet känt om "den gamle trogne och flitige docens" — såsom han karakteriseras i något sammanhang.[86]

27. Petrus LUNDEEN (1723—1725) var född i Voxtorp 1682. Under åren 1704—1712 hade han studerat i Åbo. När Sjörell flyttade till Växjö, dröjde det med tillsättandet av tjänsten efter honom. Med en viss tvekan antog Lundeen erbjudandet att överta den.[87] Vid den under Unnerus' tid förekommande och ovan omnämnda aktionen från lärjungarna att bli bättre försedda med sockengångar meddelade Lundeen, att han var villig lämna ifrån sig sockengången in posteriori i Bankeryd, men han begärde, att denna i stället skulle ges till Peter Nidelström i konrektors klass, som var styvson till Lundeen.[88] Han blev dock icke långvarig i tjänsten, ty redan 1725 antog han befattningen som bataljonspredikant vid Jönköpings regemente. Tio år senare blev han kyrkoherde i Långaryd, där han stannade till sin död 1743. Lundeen var gift med Helena Beeth, som blivit änka efter rektor Nidelström 1718.[89]

Utmärkande för kollegernas arbete vid trivialskolan är den snabba omsättningen på tjänsterna. Särskilt markerad blir denna under 1700-talet. Under de 24 år av detta århundrade, som här behandlad period omfattar, har inte mindre än 12 nya kolleger utnämnts. Under hela

50-årsperioden på 1600-talet uppgick de till 15. Deras tjänstetid var alltså ungefär den dubbla mot deras som tjänstgjorde i början av 1700-talet.

d) Apologisterna

Den kanske mest betydelsefulla och framsynta reformen inom det svenska skolväsendet enligt SO 1649 var inrättandet av en särskild skriv- och räkneklass vid sidan av den traditionella lärda skolan. Samtiden förefaller ha ställt stora förväntningar på denna nya skolform. Kyrkoherden i Jönköping, Nic Juringius, som tillika var inspektor för trivialskolan, skriver härom: "Här talas mycket om en apologista, som hit är förväntandes. Huru den är vet jag intet. Men detta förmärker jag, att borgarna åstunda den som kan väl undervisa ungdomen in stilo och lära räkna efter det sätt, som bokhållarna ställa. Det synes rådeligt vara, att den bliver hit ställd som något kan prestera och är suffiens".[1] Rektor Lindelius talar å sin sida om "apologisterit såsom skulle vara ornamentum scholae".[2]

De som gick i den traditionella lärda skolan (trivialskola och gymnasium) fick en grundläggande utbildning, som i första hand lämpade sig för blivande präster och ämbetsmän, medan lärjungarna i skriv- och räkneklassen eller apologistklassen förberedde sig för tjänster inom det borgerliga samhället, främst inom handel och näringsliv. Enligt en kunglig resolution skulle landshövdingen, borgmästaren och stadens råd ha ett särskilt överinseende och inflytande över den. I Jönköping blev det dessutom, till följd av särskilda omständigheter, sed att föreståndaren för apologistklassen även skulle handha sång- och musikundervisningen inom trivialskolan. För detta uppbar han särskild lön i form av sockengång. Eljest fick han till skillnad från kollegerna kontant lön, 20 tunnor spannmål om året. Enligt SO 1693 skulle apologistklassen indragas. Så blev emellertid icke fallet i Jönköping. Där bestod den lika länge som trivialskolan i sin helhet, dvs i nära 200 år.[3]

1. Elias AHLEGREN (1650—1654) blev den förste apologisten vid Jönköpings trivialskola. De förväntningar, med vilka hans ankomst till skolan emotsetts, blev emellertid gäckade. Vid sidan av sin tjänst tog han nämligen anställning vid Göta hovrätt såsom handlingsskrivare. Presidenten Karl Christensson Måneskiöld skrev till domkapitlet och berömde hans "stora flit här vid kongl. rätten, som ock skolan intet försummat". Hovrätten hade dock inga medel att avlöna honom med och begär att han skall få behålla sin apologistlön också i fortsättningen, "ehuru ringa hon kan vara".[4] Presidentens bedömning av Ahlegrens sätt att sköta sin lärartjänst delades uppenbarligen icke av skolans rektor. Han förklarade nämligen, att Ahlegren visserligen uppburit sin lön i skolan men "aldrig någon timma bevistat skoletjänsten utan inställt skolans notarie såsom ingen hand haver till att lära andra skriva".[5]

Ahlegren lämnade därefter skolan och fortsatte sitt arbete vid hovrätten, tills han blev alldeles utsliten. Slutligen vädjade landshövding Erik Dahlbergh i ett underdånigt memorial till Karl XI, att "den gamle ålderdomssvage och utfattige fiskalen Elias Ahlegren" måtte beviljas någon pension.[6]

2. Petrus Esberni ULMSTADIUS (1655—1664)
Se under kollegerna.

3. Petrus Ebberi WIRESTADIUS (1664—1675) var prästson från Virestad. Efter skolgång i Växjö och på Visingsö uppehöll han sig vid Åbo akademi fyra eller fem år. Hans morbroder, P E Wircknaeus på Visingsö, lyckades utverka rekommendationer åt honom av Per Brahe och landshövding Gustav Posse till apologisttjänsten efter Ulmstadius. Per Brahe framhåller som en särskild merit att han även kunde "sången föreslå och rectoris cantu ämbete företräda". Sedan magistraten överlagt om hans lämplighet och kvalifikationer för tjänsten, tillträdde han den 1664.[7] En anteckning i skolboken förmäler, att han i sin egenskap av sånglärare skulle ha rätt till sockengång i Svartorp och Hakarp.[8] Han innehade tjänsten till 1675, då han blev hospitalssyssloman i Växjö. Landshövding Gustav Posse gav honom sin rekommendation och ansåg honom "så till sin lärdom som själva levernet vara särdeles kvalificerad, att var och en av honom sitt goda nöje havandes varder".[9] I Växjö stannade han två år och tillträdde därefter kyrkoherdetjänsten i Malmbäcks pastorat, där han dog 1696. När han tillträdde Malmbäck, förklarade han, att han ville "med den gudfruktiga kvarlåtna änkan uti ett kristeligt giftemål mig kopulera och bebinda låta". Dessutom förpliktade han sig att till

komministern i annexet Ödestugu årligen betala sex dlr smt, så länge denne svarade för gudstjänsten där.[10]

4. Laurentius J LILLANDER (1677—1682) var född 1619 i Lillgården, Hakarp. Han hade gått i skola i Jönköping och studerat i Uppsala, innan han blev kollega i Växjö 1676 och huspräst hos biskop Scarinius. Följande år blev han apologist och sånglärare i Jönköping. Därefter blev han kyrkoherde i sin hemsocken. Han dog 1711.[11]

5. Andreas C OSAENGIUS (1684—1695) var kyrkoherdeson från Korsberga, född omkr 1656. Efter skolgång i Växjö och studier vid Uppsala universitet utnämndes han 1684 till apologist och sånglärare i Jönköping.

Genom SO 1693 skulle apologist-(skriv- och räkne)klassen nedläggas. Osaengius påpekade vid ett samtal med rektor Beeth, att ett sådant arrangemang i Jönköping skulle utesluta möjligheten att längre uppehålla någon undervisning i matematik inom lärdomsskolan, vari också rektor Beeth instämde.[12]. Någon indragning av apologisttjänsten har tydligen aldrig verkställts i Jönköping, utan trivialskolan där har behållit den organisation, som den erhöll 1649.

Osaengius blev domkyrkosyssloman i Växjö 1695 och sedermera (1704) kyrkoherde i Järstorp — Bankeryd samt dog 1725.[13]

6. Johannes THIS (1696—1698) har lämnat föga spår efter sig i tillgängligt källmaterial. Den nya skolbyggnad av sten, som uppfördes på Kristinekyrkans plan vid Ö Storgatan under 1690-talet innehöll även lokaler för skriv- och räknekammaren samt bostad för apologisten och kollegerna. Den ekonomiska redogörelsen för materialåtgången och byggnadskostnaderna i övrigt, som avlämnades i november 1696, är undertecknad av hela skolpersonalen och alltså även av Johan This.[14] Om hans tjänstgöring och förhållanden är eljest just ingenting känt. Blott i förbigående nämner Dryselius, att han aldrig anmodat This att predika i kyrkan.[15]

I mars 1698 rapporterade rektor Rogberg till biskopen, att This avlidit, "lämnande sin hustru uti stor skuld förmedelst sin långsamma sjukdom i det han ganska mycket kostat på medikamenter och eljest". Den 20-åriga änkan, kyrkoherdedottern Elisabet Hornaea från

Rogberga, och hennes lilla dotter fick hjälp till sitt uppehälle av sin fattige fader och brodern Johannes.[16]

7. Johannes A HORNAEUS (1698—1706) var från samma socken som rektor Rogberg. De hade båda gått i skola i Jönköping och varit studiekamrater i Åbo. Han hade varit sin faders hjälppräst några år, innan han betroddes med apologistin. Rogberg intygade, att han hade en god sångröst "och är eljest flitig, dygdig och from som mig är bäst bekant". Vid sidan av sin lärartjänst förrättade han gudstjänsten vid hospitalet under flera år.[17]

Av postmästare Ulff i Jönköping inlämnades en anmälan till landshövding Lindheim, vari denne framhöll det olämpliga att kombinera en apologist- och prästtjänst och ifrågasatte Hornaeus' kompetens för sin befattning. Anmälan synes icke ha föranlett någon åtgärd.[18] Hornaeus dog i mars 1706 efter en lång och svår sjukdom. Hans änka Kristina Lindbladh fick det mycket svårt. Men hon kämpade tappert för sitt eget och sina fyra små barns uppehälle. Hon blev förenad med efterträdaren i ett nytt kort äktenskap.[19]

8. Andreas FOGELSTRÖM (1707)
Se under kollegerna.

9. Laurentius MELANDER (1707—1710) var prästson från Hånger, Jönköpings län, född omkr 1681. Han hade ingått ett avtal med Fogelströms änka Kristina Lindbladh att uppehålla tjänsten som apologist under hennes nådår för halva lönen. Enligt Melander tog hon för sig långt mer än hon var berättigad till, och han begärde understöd och hjälp av såväl landshövding Mårten Lindheim som domkapitlet att få ut sin del.[20] Änkan å sin sida, underströdd av sin svåger räntmästare Ekeroth, som var barnens förmyndare, beskyllde Melander för att vilja "få brödet ur munnen på mig och de fattiga barnen".[21] Det är ovisst, om lönetvisten hann lösas, innan Melander dog i maj 1710.

10. Nicolaus M FROSTMAN (1710—1713) var född i Karlshamn men uppfostrad hos en prästfamilj i södra Småland. Han hade gått i skola i Växjö samt disputerat i Åbo 1708 och 1710. Sistnämnda år fick han fullmakt på apologistin i Jönköping. När pesten hemsökte staden 1711, flydde han till Lund och fann vid sin återkomst,

att den härjat särskilt svårt i bl a Öggestorp, Svartorp och Hakarp, där han hade sin sockengång och ödeshemmanen blivit många. Hans inkomster räckte knappast till alla skatter och krigspålagor varför han såg sig efter andra möjligheter att livnära sig.[22]

När en flottexpedition skulle uppsättas 1713, anmälde han sig som örlogspräst för att "söka min lycka under militärstaten, medan jag några krafter hava kan därmed att uthärda, varigenom man genom Guds skickelse sig bättre kan göra meriterad".[23] Han sökte också många tjänster, innan han slutligen 1722 blev kyrkoherde i Knästorp och Tottarp i Lunds stift. Där gjorde han sig känd som en trätgirig och oregerlig präst. Han blev avsatt året före sin död 1753.[24]

11. Jonas BRUZELIUS (1714—1720)
Se under konrektorerna.

12. Petrus ASPELIN (1720—1722) var född i Vrigstad och bror till kyrkoherde J P Aspelin i Fryele. Han hade genomgått Växjö gymnasium och efter studier i Uppsala prästvigts. Hans tjänst i Jönköping varade blott till 1722, då han slutade sina dagar.

13. Jonas MALMSTRÖM (1723—1724) var född i Gränna 1691. Han hade genomgått skolan på Visingsö och studerat i Lund, där han disputerade 1718 och 1720 samt blivit magister. I Jönköping stannade han endast ett år. Han tog avsked från apologistin och blev 1724 bataljonspredikant vid Kronobergs regemente. År 1730 tillträdde han kyrkoherdebefattningen i Bäckseda och dog där 1736.[25]

De båda senaste apologisternas verksamhet i Jönköping varade blott sammanlagt fyra år. Om deras tjänstgöring är väl inte mycket att säga. I brev till biskop David Lund i mars 1724 säger skolans inspektor kyrkoherde Theodor Junbeck om den siste av dem: "Herr mag. Malmström gör sin uppvaktning flitigt och trol. vid skolan, så att ingen kan hava fog eller skäl om honom annat säga än att han gör sitt ämbete redeligen och försvarligen. Den goda magistraten lärer icke det ringaste hava att säga på hans person i någon måtto".[26] Junbecks uttalande skall ses i ljuset av den protest och uppståndelse, som magistraten uppväckte i samband med hans utnämning, därför att den ej fick tillfälle att framföra sina synpunkter vid tjänstens tillsättning.[27]

2. LÄRARNAS ANSTÄLLNINGSVILLKOR

SO 1649 innehåller inga preciserade kompetenskrav för den som skall ägna sig åt lärarkallet. Det heter blott, att en klasslärare skall grundligt känna sitt modersmål samt fullt förstå och kunna tyda de erkänt bästa latinska författarna. Han skall vidare kunna skriva och tala icke blott ett felfritt utan även vackert latin. Av rektorer och konrektorer kräves dessutom, att de skall äga åtminstone godkända kunskaper i teologi, grekiska, dialektik och retorik. Dessa kunskaper förutsättes de skola inhämta i de nya skolinrättningar, som tillkom eller nyorganiserades 1649: skolor, gymnasier och akademier. Av en lärare krävdes dock icke blott goda kunskaper utan också personliga egenskaper och färdigheter. Han skulle ha förmåga att undervisa, men framför allt skulle han föregå sina elever med ett gott föredöme och därtill "äga tålamod att underkasta sig en lärares tröttsamma värv". Han måste även bekänna sig till den rena evangeliska läran.

De vaga bestämmelserna i SO 1649 om kompetenskrav för lärare, beräkningen av meriter samt sättet för utnämning till en tjänst lämnade utrymme för ett visst godtycke, som lärarna upplevde som otrygghet, vilket borde elimineras. Genom SO 1693 infördes klarare bestämmelser. Rektorer och konrektorer skulle utnämnas av kungl maj:t, sedan domkapitlet först givit sitt förord till den mest meriterade. Men också andra myndigheter, t ex landshövdingar, hovrättspresidenter, riksråd m fl kunde föreslå och rekommendera personer, som de ansåg böra vinna befordran. Det sades emellertid tydligt ifrån, att den som hade de bästa lärdomsmeriterna och den bästa utbildningen skulle bli utnämnd. Då så skett, skulle den nye befattningshavanden installeras av biskopen eller hans ställföreträdare under högtidliga former och vid samma tillfälle hålla en latinsk oration samt avlägga ämbetsed.[1] Deras lärdomsmeriter var nästan undantagslöst dokumenterade genom avlagd magisterexamen, vilken var den högsta akademiska examen.

När en kollega-tjänst blivit ledig, kunde den sökas hos domkapitlet, som i detta fall också hade utnämningsrätt. Först inhämtades dock rektors utlåtande om sökandens lämplighet. Såsom kompetens krävdes studentexamen, dvs att ha bestått provet för inträde vid akademin, och därefter några års studier vid ett universitet. Samma krav gällde f ö också för att bli prästvigd. Den som blivit utnämnd installerades av rektor i den klass, för vilken utnämningen gällde. Även en

kollega skulle avlägga ämbetsed. Apologistin hade egentligen blivit avskaffad genom SO 1693. Men som redan påpekats bibehölls den i Jönköping i oförändrat skick. I fråga om denna befattning — liksom f ö också beträffande rektorstjänsten — brukade Jönköpings magistrat och råd åberopa särskilda privilegier från år 1620, vilka gav stadens myndigheter rätt att yttra sin mening om vederbörandes lämplighet, innan han blev utnämnd.[2] För lärarna gällde, liksom för prästerna, den s k indigenatsrätten, vilket innebär, att i princip blott den ansågs behörig till en tjänst, som var född inom stiftet. Saknades sådan sökande, kunde en utomstående antagas.

Om vi försöker att närmare granska de olika befattningshavarnas kompetens vid trivialskolan i Jönköping, finner vi, att de i allmänhet var väl kompetenta för sina tjänster. Kraven på lärdomsmeriter för rektors- och konrektorsbefattningar utgjorde minst två eller tre års akademiska studier efter studentexamen. Med ett enda undantag (Lallaerus) har samtliga, som beklätt chefsposterna vid trivialskolan i Jönköping under tiden 1649—1724, förvärvat den högsta adakemiska lärdomsmeriten: magister-examen. Av sammanlagt 14 skolledare har fyra rektorer och fem konrektorer studerat och disputerat vid Åbo akademi. Två har disputerat i Uppsala, en i Dorpat och en i Wittenberg. Alla har de varit prästvigda, vilket är helt naturligt emedan de samtidigt innehade prästtjänster: rektorerna i Barnarp och konrektorerna vid slottsförsamlingen i Jönköping. Vi har i de ovanstående kortfattade biografierna omnämnt deras insatser i skolans historia och kunnat konstatera, att de i allmänhet var väl vuxna sina uppgifter som lärare och styresmän. I några fall har de fått uppbära klander och erhållit "admonitioner" av sina överordnade vid domkapitlet, men ingen i chefsställning har förverkat det förtroende, som visats dem, då de utnämnts till sina ämbeten.

Av de 27 kolleger, som förtecknats ovan, har tre disputerat för magistergraden: en i Uppsala, en i Åbo och en både i Uppsala och Lund. Av de övriga kan åtminstone tio uppvisa, att de idkat studier längre eller kortare tid vid universitet. Rekordet innehas av kollega Petrus Baas, som legat vid Åbo akademi i hela tolv år, dock utan att ha tagit någon examen. Birger Westhius har tillbragt tio år i Uppsala och Lundeen åtta år i Åbo, medan Carl Holm legat tre i Lund. Ungefär halva antalet (13 stycken) kolleger har varit prästvigda. För åtskilliga av dem har det ej lyckats att finna direkta belägg för omfattningen av deras teoretiska utbildning.

Av vad som ovan anförts under kollega Molaan och apologist Osaengius framgår det, att det ibland förelegat en viss rivalitet mellan kolleger och apologister. Lönemässigt har de senare haft det något bättre ställt, men deras teoretiska utbildning har i regel varit likvärdig. Då det gäller den inbördes rangordningen, gör man i officiella handlingar, såsom kataloger och examensredogörelser, ingen åtskillnad mellan dessa båda lärarkategorier. Ibland står den ena och ibland den andra först i listorna. Icke heller kan man, såsom nyss antytts, spåra någon egentlig skillnad i fråga om examina eller annan utbildning, även om deras tjänstgöring legat på olika plan. Den väsentliga skillnaden har varit, att för kollegerna var latinet huvudämnet, medan detta icke alls förekommit inom apologistin. Av de 13 apologister, som varit anställda vid trivialskolan under denna period, har fyra idkat akademiska studier i Åbo och tre i Uppsala. En (J Malmström) har disputerat för magistergraden i Lund. Minst sex av dem har varit prästvigda.

Bland kollegerna finner vi några, vilkas tjänstgöring och leverne ådrog dem offentligt klander och disciplinära ingripanden. Det gäller t ex Birger Westhius och Carl Holm. För dem båda blev spritbegäret deras olycksöde. Den förre, som också hade trassliga familjeförhållanden, var tidvis suspenderad från sin tjänst som lärare men blev slutligen ordinarie präst. Carl Holm blev däremot avskedad på grund av sitt onyktra leverne och tillbragte sina sista år som en kringvandrande tiggare. Ett olycksöde av helt annat slag drabbade kollega Erland Wetterhall, som ådragit sig prelaten och prosten Erl Dryselius', skolans inspektor, ogunst och därför helt enkelt jagades bort från sin tjänst ut till Ödestugu. Hans efterträdare i skoltjänsten Haqvin Ståhle invecklade sig i en kärlekshistoria med konrektor Alms svägerska, som gjorde hans ställning som lärare ohållbar, varför han blev krigspräst. Dessa och andra incidenter, om vilka tidigare relaterats, är tillsammantagna inte särskilt många och i vissa fall icke heller särskilt graverande. Det överväldigande flertalet lärare vid trivialskolan har varit respektabla, dugliga och nitiska ämbetsmän. Påfallande är dock den relativt korta tid, som de i regel innehaft sina befattningar.

Bland rektorerna har Petrus Beeth den längsta tjänstgöringen, hela 15 år. Han hade dessförinnan varit konrektor i åtta år. Två andra framstående rektorer (Nybelius och Arell) kan uppvisa vardera nio

tjänsteår. I genomsnitt har rektorerna tjänstgjort i 8⅓ år. De överträffas endast av konrektorerna med sina 10⅔ år. Rekordet i fråga om tjänsteår innehas av Lallaerus med 23 år som konrektor, innan han blev rektor. Medeltalet för apologisterna uppgår till 5⅔ tjänsteår.

För trivialskolan blev året 1675 ödesdigert. Då indrogs nämligen det andra kollegatet, den s k mellanläxan, vilken f ö hade haft blott en innehavare, som haft tjänsten i hela 25 år. Medeltjänstgöringstiden för kollegerna uppgår före 1675 till 9⅔ år. Därefter sjunker den till hälften, 4¾ år. Att indragningen av mellanläxan givit de övriga kollegerna ökat arbete och minskad trivsel synes vara ostridigt.[3] Men vi får även räkna med andra orsaker till de täta lärarbytena. Bl a hemsöktes landet av missväxt och andra olyckor i slutet av 1600-talet. Sedan kom de långa och förödande krigen under Karl XII i början av nästa sekel, som medförde oreda och svårigheter också för skolväsendet. Men i botten ligger själva värderingen och uppfattningen av lärartjänsterna såsom genomgångstjänster för unga akademiker, som ville göra karriär inom kyrkan. I SO 1693 utsäges direkt, att en lärare skall "efter några års använd flit och arbete njuta befordran till bättre lägenhet", vilket i klartext betyder, att lärartjänstgöring räknades som en särskild merit vid befordran till ordinarie prästsyssla, kyrkoherde eller komminister. Det blev också mycket vanligt, att en lärare lämnade skolan för att träda i kyrkans tjänst. Av de nio rektorerna under den nu behandlade tiden (1649—1720) har fyra dött på sin post, men de övriga fem har alla befordrats till kyrkoherdar i mer inkomstbringande pastorat än Barnarp. Av åtta konrektorer under samma tid har två avlidit i sin tjänst, men alla övriga har befordrats till kyrkoherdar. Av 27 kolleger har sju fallit på sin post och två övergått till annan civil tjänst (vid Göta hovrätt). Över hälften (14 stycken) har kyrkan tagit hand om, nio såsom kyrkoherdar och fem som komministrar. Av de 13 apologisterna har sex erhållit pastorat, under det att fyra mött döden, medan de varit i skolans tjänst. I det föregående har vi dessutom sett, att flera lärare lämnade skolan för att tjänstgöra såsom fält- eller krigspräster. Denna flykt från skolan till kyrkan förklaras därav, att en prästtjänst på en gång var lindrigare och bättre betald än skolarbetet.

3. ARBETSFÖRHÅLLANDEN OCH LÖNER

Trivialskolan hade åtminstone efter våra begrepp en orimligt lång arbetsdag. Den började enligt SO 1649 redan kl 5 på morgonen och slutade icke förrän vid samma klockslag på eftermiddagen. Genom SO 1693 framflyttades skoldagens början till kl 6. Raster var inlagda kl 8—9, kl 12—13 samt kl 14—15, men kl 12—13 skulle sångläraren, som i regel var apologisten, öva sång med lärjungarna. På onsdagar slutade dock läsningen kl 14 och på lördagar kl 13. Sedan veckans arbete avslutats, hölls ett räfst- och rättarting, s k stuta-möte, varom mera nedan. Då kollegerna och apologisten var klasslärare, dvs fick svara för all undervisning i sina respektive klasser, inklusive skrivrättningar m m, blev deras arbetsdag — liksom f ö även lärjungarnas — både lång och tröttsam. För rektor och konrektor blev det schemabundna arbetet drägligare, enär dessa båda alternerade med undervisningen i rektorsklassen. Arbetsfördelningen dem emellan grundade sig på inbördes överenskommelse. Dem åvilade å andra sidan många administrativa uppgifter och huvudansvaret för skolarbetets gilla gång.[1] De hade ju dessutom dubbla tjänster. Mot denna bakgrund är det knappast ägnat att förvåna, att lärarna understundom gav uttryck åt sin otålighet och suckade under sin arbetsbörda. Beeth har som tidigare anförts liknat skolarbetet vid ett arbetsläger, ur vilket han längtar bli utsläppt. Andra exempel på högljutt klagande stämmor över svåra arbetsförhållanden och usla löner ger oss till överflöd Lallaerus och Bruzelius. Det hände t o m att personer vägrade att anta erbjudna anställningar vid trivialskolan. När konrektor Lallaerus blivit utnämnd till rektor, erbjöds Sven Tiliander att överta konrektoratet vid trivialskolan. Han reste då till Jönköping och "granneligen förfrågade om konrektoratets villkor". Men tydligen fann han dem alltför hårda, ty han lät sedan icke höra av sig.[2] På liknande sätt betedde sig Harald Lundman, då han 1717 blivit utnämnd till kollega. Han framförde sitt ödmjuka tack till biskopen för den ynnest som blivit honom bevisad genom utnämningen, men samtidigt ber han lika ödmjukt, att han ville "mig från denna beställning förskona". Om anledningen till sin avsägelse säger han, att "min fattigdom både på kläder och medel är så stor, att jag omöjligen mig på en sådan dyr ort uti en stad kan uppehålla". Han ser sig icke heller någon utväg att hjälpa upp sin ekonomi, men ett vet han: att "utav kollegatlönen allena kan en fattig prästman sig ingalunda uti

Jönköping uppehålla".[3]

En bidragande orsak till den otrivsel, som lärarna i Jönköping kände, har utan tvivel varit de primitiva undervisningslokaler, som trivialskolan förfogade över. Rogberg har som vi sett beskrivit skolhuset vid Vättern i nordvästra hörnet av kyrkplanen såsom ett snuskigt och fallfärdigt ruckel. Det bestod av två rum: stugan, där alla klasserna undervisades samtidigt, och kammaren, som var avsedd som lärarbostad. Det är dock ovisst, om denna varit i sådant skick, att de har kunnat bo där. Molaan säger, att "vi (lärarna) inga egna kammare havom utan hyrom dem av borgarna såsom djäknar".[4] I avseende på skolbyggnaden och lärarnas bostäder inträdde emellertid en genomgripande förbättring, då lärarna 1692 kunde börja ta i besittning sina tjänstebostäder i den nya skolbyggnaden, som Erik Dahlbergh ritat och lyckats utverka medel till. Där fick också varje klass sitt rum, något som t ex Växjö skola saknade till in på 1800-talet.[5]

I samband med SO 1649 utfärdades ett löneregleмente för lärarna. I detta fastställdes rektorslönen vid en fullständig trivialskola till 150 tunnor spannmål om året, samma lön som en lektor vid gymnasium. Konrektor erhöll 100 t:r, och för kolleger och apologister skulle lönen vara 50 t:r. Lönerna skulle tas ur kyrkohärbärgena från de socknar, som anslagits till skolväsendet.[6] Vi har emellertid redan sett, hur rektor Lindelius i Jönköping klagade över kronobetjäningens försummelser med redovisningen. Men inte nog med detta. Det visade sig snart, att landets resurser icke räckte till för så pass goda löner, som 1650 års lönestat tilldelat lärarna. Redan efter två år genomfördes därför en kraftig nedbantning, som främst gick ut över kollegerna. 1652 års skolstat blev sedan under långa tider normgivande för lärarnas avlöning. Den innebar en reducering för rektor till 120 tunnor spannmål, för konrektor till 70 och för apologisten till 30 t:r årligen. För kollegerna slutligen indrogs hela den kontanta lönen. De hänvisades i stället till s k sockengång, vilket i realiteten innebar, att de fick rätt att inom vissa på förhand bestämda socknar vandra omkring med tiggarpåsen för att samla ihop, vad de behövde för sitt uppehälle eller kanske rättare sagt för att kunna uppehålla livet. De löner, som tilldelades vissa lärare, beräknades som vi ser i ett visst antal tunnor spannmål. De kunde utbetalas antingen in natura eller kontant efter omräkning av priserna på spannmål i närmaste köpstad. Dessa priser fastställdes varje år av länsstyrelserna och tillkännagavs i den s k mar-

kegångstaxan. Det är att märka, att lönerna var maximilöner, vilket innebar, att om kronotionden översteg den fastställda lönen, skulle överskottet inlevereras till kronan. Däremot reglerades aldrig ett underskott, vilket särskilt under missväxt, krigs- eller andra oår kunde bli betydande. Men även under vanliga förhållanden beräknades kronotionden, så att lärarna gjorde årliga förluster. Av sin i staten upptagna lön (120 t:r spannmål) uppger t ex rektor Beeth, att han fick ut mindre än hälften av vad han egentligen skulle haft. På samma sätt förhöll det sig med konrektor Alm, som av sina 70 t:r endast kunde erhålla 39½. Även apologisten fick sin lön reducerad.[7]

Rektorn vid skolan hade som vi redan vet Barnarp som prebendepastorat. Inkomsterna av kyrkoherdebefattningen var emellertid anspråkslösa. Av kyrkotionden skulle han ha en tertial, som beräknades till 22 tunnor 3 kappar spannmål, vilket omräknat till kontanter enligt markegångstaxan kan sägas motsvara något mer än 50 dlr smt. Dessutom disponerade han ett kargt stomhemman, som saknade hus och bostad och bestod av mager hagmark, övervuxen med ljung, bräkne och "krösenaris". Avkastningen beräknades till 3 dlr 12 öre smt.[8] I rektors löneförmåner ingick sedan 1630-talet också rätt till tjänstebostad i Jönköping, den s k skolmästargården. Efter en segsliten tvist med stadens och kyrkans myndigheter — varom mera nedan — blev rektor Beeth fråntagen denna förmån.[9] Icke utan bitterhet klagar han, att han hade det sämre ställt än sina kolleger på andra orter.[10]

Liksom rektorn vid skolan hade även konrektorn ett slags prebende. För manskap och anställda vid stadens befästningsverk fanns i Jönköping en särskild församling, kallad slottsförsamlingen. Föreståndaren för denna kallades vanligen slotts- och fältartilleripredikant. Den siste självständige innehavaren av denna syssla, Israel Greenbechius, avsattes 1664. Därefter övertog dåvarande konrektorn Lallaerus tjänsten, som sedan betraktades som ett prebende till konrektoratet[11], tills den indrogs 1781. I t ex slottsstaten 1699 upptogs lönen till 192 dlr smt, men vissa år fanns inga anslag upptagna för densamma. Stadens kyrkoherde var emot slottsförsamlingen, som han ansåg vara till skada för den kyrkliga sammanhållningen.[12] Om konrektorn-slottspredikanten, som också var fängelsepredikant, icke alltid var säker på att få ut lön, kunde han åtminstone räkna med att få handpenningar vid kyrkliga förrättningar.

Det är svårt att kunna exakt bestämma kollegernas inkomster. De

uppbar, som tidigare påpekats, nämligen ingen fast lön utan hänvisades för sitt uppehälle till sockengångar. Vi återkommer till denna skolsed längre fram. Här skall vi försöka belysa, vad detta system betydde för lärarna och hur de upplevde det. Det material, som ligger till grund härför, utgöres i första hand av de uppgifter, som lärarna ålades inkomma med i slutet av 1680-talet, då kungl maj:t tog upp deras lönefråga till behandling. Kollegerna och apologisten i Jönköping redogjorde dels var för sig och dels i en gemensam skrivelse till domkapitlet för sina levnadsomständigheter och ekonomiska villkor.

Kollega Granbergh säger bl a: "Vi fattiga kollegae, som uti skolestofftet 7 timmar dagligen ungdomen informerandes, njutom ingen ordinarie lön utan måstom under resignationen (ferietid) såsom djäknar med sockengångande oss underhållet förskaffa." Han fortsätter: "Men huru besvär- och förtretligen vi socknarna överlöpom, kunnom vi ingalunda beskriva." Bönderna behandlade dem övermodigt och godtyckligt, "sägandes det icke vara någon ordentlig pålaga utan ett hövligt tiggeri, helst emedan vi ingen kungl. ordning härå uppvisa kunnom". Därjämte måste de "i porten tulla för det lilla vi genom stort besvär och kostnad . . . införandes vardom". I den gemensamma skrivelsen påtalar de likaså detta för dem så förnedrande och påfrestande avlöningssystem. Efter terminens slut, "medan skolan uppgiven är, måste (vi) med mycken möda och tröttsamt gående hopsamla vår ringa lön, som inbringas kan av sockengången mellan terminerna". De kan aldrig beräkna på förhand, hur mycket de kan få i sina påsar, emedan landbons råd och lägenhet "fast olika faller och under tiden många hemman måste man beklageligen fåfängt besöka . . ."[13]

Efter dessa reservationer och beklagande av det tröttsamma och förödmjukande sätt, på vilket de får insamla sina löner, deklarerar förste kollega Granbergh, att värdet av hans årliga sockengångar uppgår till omkring 38 dlr smt, medan nedre kollega Molaan får ihop ca 30. Utöver detta ger den s k skolegälden dem vardera i regeln 6 dlr. Granbergh uppger, såsom ovan nämnts, att han dessutom hade extra inkomster hos prosten Mellin, i det att han var söndag vid aftonsången och alla apostladagar höll mässan. För detta arbete har han två tunnor spannmål om året. En annan inkomstkälla, de s k likpenningarna, hade genom myndigheternas beslut indragits.[14] Man

kan väl antaga, att lärarna i sina självdeklarationer uppgav sina inkomster så lågt som möjligt. Kvar står dock som ett faktum, bestyrkt från olika håll, att de snarare måst leva under än över existensminimum.

Apologisten hade i olikhet mot kollegerna efter lönestaten 1652 fast lön, som skulle vara 30 tunnor spannmål. Enligt Osaengius' egna uppgifter reducerades hans lön dock till blott 19 t:r. Alltsedan Wirestadius' tid hade apologisten i Jönköping även sång- och musikundervisningen på sitt schema. I sin egenskap av rektor cantus hade han rätt till sockengång (i regel Svartorp och Lekeryd samt Hakarp). Osaengius deklarerar inkomsten härav till 21⅔ dlr smt. Till detta kom även skolegäld, "aldra högst årligen" 6 dlr. Därmed kom apologistens inkomster att överstiga kollegernas.[15] Å andra sidan vållade honom sångtimmen, som var förlagd till den vanliga måltidsrasten (kl 12—13) stora olägenheter, varöver inte minst Bruzelius — som ovan framhållits — högljutt klagade.

I fråga om kollegernas avlöning eller tjänsteställning inbördes uppkom efter hand en differentiering, så att förste kollegan fick större och bättre socknar (och följaktligen större inkomster) än nedre. Vid uppkomna ledigheter övertog vanligen nedre kollega den övres tjänst och därmed hans lön. Likaså betraktades en övergång till apologistin som en befordran.

Den lönerörelse, som var på gång bland jönköpingslärarna vid slutet av 1680-talet understöddes bl a av landshövding Dahlbergh. Han vädjade i ett underdånigt memorial till Karl XI att hjälpa de fattige skolbetjänte till någon förbättring av deras usla villkor.[16] Ansträngningarna gav slutligen resultat. Medel till lönejustering togs ur den s k bibeltryckeritunnan (anslag till antikvitetskollegiet ur kyrkotiondespannmålen, avsedda för tryckning av bibeln, vilket man dock icke behövt ta i anspråk). Kollegernas lönetillägg (augment) uppgick enligt förordningen 1691 till 5 tunnor 5 5/9 skäppor spannmål om året eller i kontanter 13 1/3 dlr smt, vilket i slutet av varje år skulle utbetalas i länsstyrelsernas ränterier.[17]

Vid första påseendet kan väl detta lönelyft för lärarna te sig nästan generande litet. I realiteten betyder det dock en helt ny situation för dem, både praktiskt och ideellt. Ser vi nämligen den ringa summan i relation till deras tidigare deklarerade inkomst, innebär det för det första en reell löneökning, som uppgår till minst 20 procent. Men för

det andra får kollegerna för första gången en garanterad fast statlig lön. Från att tidigare ha varit ett slags löskefolk, som måste tigga sig till vart öre, tillförsäkrades de hädanefter lön såsom tjänstemän — låt vara med en ringa penning, som därtill vissa år kunde vara oviss.

Redan året efter 1691 års lönereglering kunde jönköpingslärarna glädja sig åt en annan förbättring i sina levnadsförhållanden. Vid jultiden 1692 kunde de nämligen flytta in i de nyinredda kamrarna, som ställdes till deras förfogande i skolhuset av sten, som uppfördes vid Östra Storgatan intill Kristinakyrkan. Om de tidigare, såsom Granbergh framhåller, måst leva på samma sätt som skolpojkar, nämligen hyra sig rum hos borgarna i staden och vandra omkring i socknarna för att skaffa sig sitt uppehälle, så blev dock deras tillvaro hädanefter fastare förankrad i samhället. Det betyder dock icke, att de kunde föra en bekymmerslös tillvaro.

På 1690-talet drabbades landet av flera svåra missväxtår, som vållade befolkningen stora och svåra lidanden. Om ett sådant oår 1691 berättar Erik Dahlbergh. Då hemsöktes särskilt Östbo, Västbo och Mo härader. Dahlbergh säger, att allmogen tvingades att baka sitt bröd "av agnar, halm, linfröknopp och boknötskal, vilket så ynkligt och informt ser ut, att det icke haver någon liknelse till bröd eller skulle oskäliga kreatur vilja det förtära". Dahlbergh organiserade en hjälpaktion, varigenom en fullständig katastrof avvärjdes. Det är närmast självklart, att dylika olyckor måste bli kännbara också för lärarfolket, som alltjämt fick sitt huvudsakliga uppehälle genom sockengång och alltjämt levde på naturahushållningens stadium.[18]

De stora förödande krigen under Karl XII tärde hårt på landets resurser, personellt, ekonomiskt och i andra avseenden. Lärarna fick naturligtvis också bära sin del av bördan. Staten hade icke längre några medel, så att lärarna kunde få ut sina små löner, och behållningen i påsen efter slutad sockengång blev ynkligt liten. Däremot blott ökade skatter och krigskontributioner. I Växjö togs t o m lärarnas biblar i mät, då lärarna icke kunde komma ut med krigsskatterna.[19] I Jönköping säger konrektorn och slottspredikanten Gislo Unnerus i slutet av oktober 1715, att han inte fått ut ett öre av sin lön på hela året och tillägger: "Gud skall veta hur svårt det är att göra en daglig och stundlig uppvaktning vid församlingen och icke därvid få den lön, som i staten allernådigst förunnas."[20] Efter de stora

krigen repade sig svenska folket raskt. Men med skolväsendet gick det, som vi skall se, långsammare.

4. LÄRARNA I SKOLAN OCH I SAMHÄLLET

I såväl SO 1649 som SO 1693 lägger de statliga myndigheterna med fullt förtroende ansvaret för och omsorgen om skolans väl och ve i kyrkans hand. Det ankom i första hand på biskopen och domkapitlet — domprosten förefaller ha representerat sakkunskapen i skolfrågor — att övervaka skolornas verksamhet inom respektive stift. Jönköpings skola avvek ju, som vi sett, i vissa avseenden märkbart från bestämmelserna i såväl SO 1649 som SO 1693. Men kyrkan (domkapitlet) hade både rätt och skyldighet att ingripa, om någonting gick på sned, om en lärare försummade sin tjänst eller om eljest förhållandena så krävde. I stiftsstaden kunde biskop och domkapitel direkt utöva sin kontrollerande myndighet över skolan. På mera avlägsna skolorter måste biskopen anlita en ställföreträdare, som kallades skolans inspektor. Denne var, så vitt inga särskilda omständigheter motiverade undantag, kyrkoherden på skolorten. I Jönköping fungerade sålunda kyrkoherden som trivialskolans överhuvud. Såsom sådan ledde han vanligen årsexamina och rapporterade till biskopen om sina iakttagelser. Han stod även i övrigt i kontinuerlig förbindelse med stiftsledningen. Inspektors ämbetsberättelser om skolförhållanden är betydelsefulla dokument rörande lärarnas förhållande i och utom tjänsten samt hur skolan i övrigt fungerade.

Skall man döma efter enbart examensrapporterna, får man intrycket, att lärarna varit ytterst lojala och samvetsgranna i sin ämbetsutövning. Ofta prisas enskilda lärare eller hela kåren för nit och skicklighet i sin undervisning. Endast i enstaka och särskilda fall riktas direkta anmärkningar mot en skolman. Att en rektor (Lindelius) fått mottaga en skrapa av domkapitlet för försummelser, förefaller vara ett rent undantagsfall. Allvarligare ingripanden mot någon lärare med hot om avstängning och/eller avsked har vi dock sett exempel på (Westhius, Holm, Ståhle). Smärre incidenter har naturligtvis förekommit, men de har i regel icke varit allvarligare än att de kunnat klaras upp på det lokala planet. Att det förekommit intriger och mygel vid befordrings- och utnämningsärenden har vi exempel på. Men var förekommer icke sådant? Bitterhet och fiendskap ser vi inte myc-

ket av bland kolleger, men deras suckan och klagan över slitsamt och tungt arbete samt svältlöner är ofta högljudd. Det utesluter icke känsla av solidaritet och inbördes hjälpsamhet.

Om vi bland de män, som ovan presenterats såsom lärare vid trivialskolan, spanar efter några som vunnit särskild berömmelse eller nått en hög position i samhället, blir sökandet förgäves. Om vi däremot frågar efter personligheter och karaktärer med resning över det vanliga måttet, blir kanhända resultatet ett annat. I så fall stannar väl i första hand bilden av Petrus Beeth kvar på minnets näthinna. Hans namn var allmänt aktat och respekterat. I Jönköping ville man ha honom till kyrkoherde, men hans karriär slutade med en kyrkoherdebefattning på landet. Ingen annan lärare nådde heller högre på den sociala rangskalan än till kyrkoherde eller prost. De allra flesta har tillhört de stilla i landet och varit trogna arbetare på den ringa post de intagit.[1]

En människas anseende och inplacering på den sociala värdeskalan bestämmes oftast av ekonomiska faktorer. I det avseendet hade lärarna små möjligheter att hävda sig. Tar vi till utgångspunkt den beskattningsform, som kallas bakugnspenningar och praktiserades i bl a Jönköping och Växjö på 1600-talet, får vi en föreställning om lärarnas inplacering på rang- och skatteskalan i samhället. Den högsta skattesatsen, 4 dlr smt, lades på stadens borgmästare och kyrkoherde, förmögna borgare och rådmän, som drev egen köpenskap, samt grosshandlare. I nästa klass finner vi rector scholae, rådmän som icke bedrev köpenskap samt förmögna hantverkare. De erlade 2 dlr. I tredje klassen ligger komministrar, lärare, klockare och högre kronobetjänte samt "ringare borgare". De slapp undan med 1½ dlr, medan ringare kronobetjänte betalade 1 dlr. Till nästa kategori hänvisades fattiga borgare och skottkarlar, som arbetade på landet och icke betalade mantalspenningar. Deras bakugnspenningar var fastställda till ¾ dlr. Nederst låg fattiga borgare, som dock hade bakugn. De betalade ¼ dlr. Blott utfattiga, som helt saknade bakugn, gick fria från denna pålaga.[2] Det kan här tilläggas, att kyrkoherden i Jönköping som tjänstefolk hade anställt en dräng och två pigor. Rektor hade en tjänstepiga liksom också konrektor och förste kollega Granbergh. Övrigt skolfolk hade inget tjänstefolk.[3]

Under 1600-talet förekom en markant ståndS- och klassindelning inom samhället. Men också inom de olika stånden och yrkeskårerna härskade en mycket sträng rangordning. Detta gjorde att etikettsfrågor, titlar osv tillskrevs en betydelse och betraktades med en högtidlighet och ett allvar, som vi senare tiders barn kanske finner löjligt och betraktar som ett utslag av småaktighet. För att belysa denna sida av 1600-talets mentalitet, tar vi ett par exempel från skolans värld.

När Petrus Nybelius tillträtt rektoratet i Jönköping och hans hustru, kyrkoherdedottern Sigrid Pedersdotter från Tolg, första gången besökte stadens kyrka, kom det till ett animerat gräl mellan henne och konrektor Lallaerus' hustru Karin Beske, vilket vållade "stor förargelse uti kyrkan". Enligt Lallaerus skall följande ha tilldragit sig: den nya rektorskan skall ha gjort sitt inträde i kyrkan inte såsom anstår en nykommen främling som första gången besöker en kyrka utan farande som en häftig broms från den onde (tamquam oestro diabolico) och ville "med våld och stormyndighet" driva bort konrektors fru från den plats, där hon i 22 år brukat sitta, varvid de båda damerna också sparkade varandra. "Om min hustru nu däröver blev något rörd, är intet högeligen till att förundra uppå", säger Lallaerus. Hon fick också höra åtskilliga skällsord. Men hon har tydligen lyckats hålla sig kvar i sitt bänkrum. Händelsen ansågs emellertid av sådan vikt, att den anmäldes för domkapitlet. Vem som gjort anmälan — Nybelius eller någon annan — är ej känt.

Dompakitlet har tydligen med allt det högtidliga allvar, som saken krävde, behandlat ärendet och funnit, att skulden till incidenten i kyrkan låg hos Lallaerus' hustru, vadan det tillåter konrektorn att "styra" sin hustru "och tillhålla henne, att hon icke vidare sådana förargelser eller excesser gör eller ock åstadkommer". Lallaerus betygar, att tillrättavisningen "gjorde mig av hjärtat ont", enär han aldrig vetat eller hört, att hans hustru någonsin varit "någon stötesten eller förargelseklippa eller ock förtretat någon människa med ord eller gärningar antingen publico eller privatim". Fru Lallaerus vände sig själv till rådsturätten i staden och begärde dess utlåtande om sin person och sitt leverne, enär domkapitlet betecknat henne som "en orolig människa". Rätten tog inte fullt så allvarligt på saken som man gjort i domkapitlet. Man intygade gärna, att hon under de 22 år hon bott i staden förhållit sig "fridsam, tuktig och dygdesam" och kallar henne "en ärbar, ärlig, tuktig och sedig hustru och matrona". Rätten beklagar, att den inte fått hand om ärendet, innan det hänsköts till

domkapitlet. Då hade det kunnat avvecklas utan sådan vidlyftighet, som det nu fått. Det borde dock inte vara värre, än att de inbördes skulle kunna göra upp sina mellanhavanden och bemöta varandra med heder. Sant är att den ene mannen har ett något högre ämbete, men å andra sidan är den andre (Lallaerus) en gammal och väl meriterad man och hans hustru "en tämmeligen till åren kommen matrona".[4]

Vi lämnar här de båda lärarfruarnas kiv om vilken av dem som bör ha den främsta platsen i Guds hus och värderingen av männens rang och värdighet. Deras mellanhavanden kom att behandlas, som om det rörde sig om männens ställning i samhället. Vi skall här ytterligare anföra ett exempel härpå. När Andreas Osaengius som ung apologist tillträdde sin tjänst vid trivialskolan i Jönköping, levde han i den föreställningen, att en apologist stod högre på rangskalan än en kollega. Men de båda äldre kollegerna Granbergh och Molaan lät honom träda tillbaka, vilket retade honom och föranledde honom att vända sig till domkapitlet för att få rättelse. Han anmäler dem för att de vill fråntaga honom den rang, som enligt hans mening borde tillkomma apologisten vid skolan. Han säger, att "de mig till största skymf och vanheder i processer och särdeles när lik begravas ned om sig skuffa". Särskilt vänder han sig mot kollega Wilhelm Granbergh, som dock var både äldre och därtill prästvigd. Han ville därför icke träda tillbaka för Osaengius. Om Granbergh säger han något nedsättande, att han vill tituleras för vice pastor "efter han predikar några aftonsånger om året i Jönköpings kyrka". Osaengius hade emellertid ingen framgång med sitt klagomål. Domkapitlets råd till honom var, att han som varande yngst i tjänsten borde "ock gå därefter i processer och andra tillfälligheter, lämnandes den som äldre är företrädet".[5]

B. LÄRJUNGARNA SKOLANS VARDAG

1. SKOLORDNINGARNA OCH DERAS TILLÄMPNING I JÖNKÖPING

Enligt SO 1649 skulle läsåret vid en trivialskola omfatta två terminer med ett längre uppehåll vid jultiden (18 december—18 januari) samt ett lika långt under sommaren (29 juni—29 juli). Ferierna var medgivna för att lärjungarna skulle påminna sig vad de lärt under föregående termin men framför allt för att de skulle få tillfälle att under de s k sockengångarna insamla de förnödenheter, som skulle tjäna till deras uppehälle under kommande lästermin. Genom SO 1693 ändrades bestämmelserna om läsåret, så att julferierna skulle börja 21 december och vara till kyndelsmässotid (2 februari) samt sommarlovet från 6:te till 12:te söndagen efter trefaldighet (ungefär mitten av juli till slutet av augusti). Sammanlagda lästiden blev alltså — bortsett från en eller två veckors uppehåll vid påsk och pingst — ca 40 veckor, fördelade på två terminer.[1]

Vid Jönköpings trivialskola — liksom f ö i t ex Växjö och Skara — tillämpades en helt annan ordning än den i SO 1649 och SO 1693 föreskrivna. Här höll man nämligen fast vid den gamla indelningen av läsåret i fyra s k räppar (terminer):

jul-(vinter-)räppen 21 januari—6 april
påsk-(vår-)räppen 6 maj—16 juni
sommarräppen 29 juni—23 september
mikaels-(höst-)räppen 29 oktober—21 december

Den sammanlagda lästiden under de fyra korta räpparna uppgick till ca 29 veckor, medan de officiella skolordningarna påbjöd ungefär 40. Den markanta skillnaden mellan den officiellt påbjudna indelningen av läsåret och de faktiska förhållandena vid olika läroanstalter får sin förklaring därav, att man icke ville eller ens kunde bryta mot en urgammal sed. Detta så mycket mindre som denna var djupt förankrad i dåtidens samhällsekonomiska förhållanden och dessutom svarade mot skolfolkets försörjningsmöjligheter. Både lärarna och lärjungarna levde i bokstavlig mening på naturahushållningens stadium. För sitt uppehälle var de hänvisade till de förnödenheter, som de kunde insamla under sina sockengångar på ferietid. Utbytet därav blev helt naturligt större, om dessa kunde företas fyra

gånger om året i stället för två. Var de därtill förlagda kring de stora högtiderna och vid bärgningstiden på hösten, kunde tilldelningen bli större. Dessutom blev det mindre bekymmer med lagringen, om man kunde förnya förråden vart kvartal i stället för halvårsvis.[2]

Vid exceptionella förhållanden, såsom då missväxt och nödtider rådde eller då farsoter grasserade, kunde skolväsendet tillfälligtvis försättas ur funktion eller framtvinga särskilda anstalter. Under åren 1693—1694 drabbades vårt land av missväxt och svält. Det var mot slutet av rektor Beeths tjänstetid och vid tiden för tillkomsten av den nya skollagen SO 1693. Beeth, som var starkt medveten om sin skyldighet "hörsammeligen att efterkomma" den nya skollagens bestämmelser, säger sig dock vara tvungen att tänka i första hand på "gemene hopens nytta och tillstånd". Han har tydligen råkat in i en pliktkollision och vädjar till biskopen att hellre låta "lysa sin vanliga gunst och mildhet än söka i dessa svåra tider att stringera landet till den nya osedvanliga skoleordningen". Svårigheterna att över huvud hålla skolan i gång var överväldigande. Med eller utan rektors och lärarnas medgivanden lämnade lärjungarna en och en skolan för att bege sig ut på landet för att försöka få något, varmed de kunde uppehålla livet. Beeth begär därför tillstånd att omedelbart — före påsk 1694 — få hemförlova skolungdomen och i stället ge den order att infinna sig ett par veckor före höstterminens början. De repetitioner och flyttningar, som egentligen skulle ha skett vid vårterminens slut, finge man i stället förlägga till denna tid. Beeth är uppriktig nog att erkänna, att han delvis talar i egen sak. Även för honom gäller det att under rådande nödtider "låta insamla i bergsletider hos annat gott folk det jag kan försörja mitt stora hushåll med över vintern". Han uttalar slutligen en förhoppning om att Gud ett annat år skall ge rikare skördar, så att det skall bli lättare att "tvinga ungdomen till hörsamhet efter nya skolordningen".[3] När Beeth skrev detta, hade han icke lång tid kvar som skolchef i Jönköping. I de förhållanden, som han vidrör i sin skrivelse, ligger törhända en del av förklaringen till att SO 1693 gick Jönköpings trivialskola nästan spårlöst förbi.

Skoldagen var i äldre tider, såsom redan framhållits, orimligt lång och tröttsam. Enligt SO 1649 började den kl 5 på morgonen och varade till samma tid (kl 17) på eftermiddagen. På onsdagarna slutade dock undervisningen kl 14 och på lördagarna kl 13. Veckan avslutades därefter med bön och bibelläsning i kyrkan samt slutligen sam-

ling i skolan, då rektor gick igenom anteckningar om förseelser, som lärjungarna gjort sig skyldiga till under den gångna veckan, och med ledning därav utdelade den näpst, som vederbörande ansågs ha gjort sig förtjänt av.[4] Genom SO 1693 framflyttades tiden för skolarbetets början en timme till kl 6 men slutade fortfarande kl 17. Därefter hade lärjungar sina hemläxor att tänka på — och lärarna kriarättningar och annan förberedelse. Om man medräknar tiden för obligatorisk bön och bibelläsning samt gudstjänstbesök med ty åtföljande förhör, torde veckans sammanlagda arbetstimmar å skolrummet uppgå till ca 50. Betänker man dessutom, att undervisningen åtminstone i äldre skolhus försiggick samtidigt med alla klasserna i en enda skol- och arbetssal, där lärjungarna var placerade i grupper på bänkar utan ryggstöd, samt att undervisningen måste hållas på en hög ljudnivå för att över huvud kunna uppfattas av larmande skolpiltar och högröstade lärare, frågar man sig gärna, hur det över huvud var möjligt för dem att i årtionden uthärda i en sådan arbetsmiljö. Avbrott för gymnastik eller annan motion förekom icke. Däremot kom riset ofta till användning mot dem som visade sig trilska eller försumliga eller helt enkelt icke orkade följa med i undervisningen.

Skolans arbetsschema var hårt belastat. Anledningen härtill var i första hand, att undervisningsmetoden var ensidigt verbalt inriktad. Bristen på undervisningsmateriel var i det närmaste total och tillgången på läroböcker mycket begränsad. Därför måste man lita till minnet och innöta kunskapsstoffet genom ideliga omtagningar och ständigt återkommande repetitioner.

Vid trivialskolan i Jönköping indrogs såsom tidigare framhållits klass 2 (mellanläxan) år 1675. Där hade man sedan, bortsett från apologistklassen, blott tre klasser: den nedre (classis infima eller nedre läxan med sin lärare collega infimus, nedre höraren), övre klassen (classis suprema, där collega supremus eller övre höraren skötte undervisningen) samt rektorsklassen, som var uppdelad i två ringar (circulus superior och inferior) och där rektor och konrektor alternerade med undervisningen.[5]

Ett normalt veckoschema vid en svensk trivialskola följde enligt SO 1649 ungefär nedanstående ordning, vilken av skäl som ovan angivits icke kan anses som helt representativ för trivialskolan i Jönköping:[6]

Arbetsordning enligt SO 1649

	Trivialskolan						
	Måndag, tisdag, torsdag, fredag				Onsdag	Lördag	Söndag
Klasser	I	II	III	IV	I—IV	I—IV	I—IV
Tid	Bön och bibelläsning						
5—6	Lilla katekesen och bibelspråk	Grammatik	Grammatik	Logik eller Retorik	Samma ämnen som föregående dagar	Repetition	
6—7	Colloquia Ciceros brev	Ciceros brev	Ciceros brev eller Laelius	Ciceros brev eller tal			
7—8							
8—9	Ledighet						
9—10	Söndagsevangelierna	Katekes De ekumeniska symbola	Dogmatik Augsburgiska bekännelsen	Dogmatik Pauli brev Aisopos' fabler	Samma ämnen som föregående dagar	Repetition	
10—10.15	Ledighet						
10.15—12							
12—1	Sång						
1—2	Skrivning	Stilskrivning			Detsamma föregående dagar	Bön i kyrkan Förklaring av söndagens evangelium Förhör angående förseelser	Föredrag Uppläsning av bibelspråk
2—3	Ledighet						
3—4	Colloquia Ciceros brev	Ciceros brev	Livius Virgilius' ekloger	Livius Cornelius Nepos Georgica			
4—5							
5—	Bön						
7—	Fredag: kyrkobesök						

Det viktigaste ämnet i hela trivialskolan var latinska språket, som upptog mer än halva undervisningstiden. Till kristendomsämnet — i rektorsklassen kallat teologi — anslogs ungefär en fjärdedel av timmarna. Sång övades en timme var dag. Sedan dessa tre ämnen fått sitt, blev det icke mycken tid övrig att dela på andra ämnen. Modersmålet — som enligt SO 1649 skulle ägnas särskild uppmärksamhet —, historia och matematik, som också skulle läsas, hade inga fasta timmar på schemat. När dessa ämnen behandlades, fick latinet för tillfället maka åt sig. Undervisning i moderna språk förekom icke alls. Däremot har vid trivialskolan i Jönköping förekommit undervisning i hebreiska i rektorsklassen, trots att ämnet icke finnes upptaget i varken SO 1649 eller SO 1693. Det var eljest ett gymnasieämne.[7]

Den kanske viktigaste nyheten i SO 1693 var indragningen av skriv- och räkneklassen (apologistin). Rektor Beeth sökte såsom vi redan sett efter utvägar att omorganisera trivialskolan efter de regler och riktlinjer, som uppdragits i SO 1693, men svårigheterna var tydligen för stora. Därför körde man i Jönköping i de gamla spåren perioden ut.[8]

Undervisningen i skriv- och räkneklassen var praktiskt inriktad. Apologisten (räknemästaren) handledde sina lärjungar i svensk skrivning, i första hand hur man skulle avfatta brev och handlingar till ämbetsverk och högt uppsatta herrar, varvid man skulle lägga särskild vikt vid att använda rätta och utförliga titlar och andra epitet, allt efter tidens sed. Matematikundervisningen skulle omfatta de fyra enkla räknesätten, bråklära och regula de tri. Man lade också stor vikt vid bokföring. Timmarna på onsdag förmiddag var anslagna till svensk historia och samhällslära. På lördagar läste man katekes och bibeln på svenska. Ingen latinundervisning förekom. Det kunskapsmått som krävdes för inträde i denna klass motsvarade (bortsett från latin) vad som meddelades i klass 1 av trivialskolan. Apologistklassen var i princip 1-årig, men lärjungarna stannade där både längre och kortare tid. Undervisningen synes ha skett under friare former än i lärdomsskolan. Apologisten hade skyldighet att sköta den matematikundervisning i klass 2 (3) och i rektorsklassen av trivialskolan, som enligt gällande föreskrifter skulle förekomma där. I Jönköping var han dessutom — som tidigare framhållits — sånglärare.

2. LÄRJUNGARNAS SKOLGÅNG, DERAS REKRYTERING OCH ANTAL

Redan i inledningen till denna historik omnämnes en betydelsefull källa, som berör trivialskolans äldre historia i Jönköping, nämligen skolboken för åren 1666—1681. Den har varit känd och citerad av forskare, som tidigare sysslat med trivialskolans historia, men knappast blivit föremål för någon systematisk genomgång eller analys. Dess beskaffenhet är också av sådan art, i synnerhet efter 1673, att den blir svår att använda, eftersom reda och sammanhang lämnar mycket övrigt att önska. Men i varje fall ger den intressanta inblickar i skolans vardagsliv och lärjungarnas studiegång m m.

Innan vi inlåter oss på gossarnas studiegång, deras hemvist och sociala bakgrund, antalet inskrivna och andra förhållanden, kan det vara på sin plats att erinra om några allmänna bestämmelser röran-de skolans organisation under 1600-talet. Av den som sökte inträde i trivialskolans första klass fordrades, att han skulle kunna läsa innantill i svensk bok, att kunna skriva siffror och bokstäver samt känna till katekesens bud. Efter prövning av rektor eller konrektor kunde han bli antagen och få den placering i klassen, som anågs svara mot hans kunskaper och studieförutsättningar.[1] När han blivit inskriven i lärdomsskolan, antog han vanligen en latiniserad form av sitt namn, så att den som hetat t ex Per Magnusson eller Petter Månsson hädanefter kallades Petrus Magni. Ibland antog den nyinskrivne ett helt nytt namn. Så kallade sig t ex Johan (Jon) Israelsson från Rogberga Johannes Rogbergius (Rogberg).

Vid inskrivningen i skolan skulle en lärjunge erlägga en inskrivningsavgift på åtta öre smt, vilket motsvarade en mark eller en fjärdedels daler smt. Den skulle tillfalla den som förrättat inträdesprovet (rektor eller konrektor). Dessutom skulle varje lärjunge betala en terminsavgift, ena terminen ett och den andra två öre smt, sedan han hade gått sin sockengång. Den kallades vanligen skolegäld men heter i skolboken minerval. Fattiga lärjungar var dock befriade från alla skolavgifter. Skolegäld brukade betalas både till rektor och till klasslärare. Rektor Nybelius har fört noggranna anteckningar i skolboken över lärjungarnas minerval.[2]

En trivialskola skulle enligt SO 1649 vara 4-klassig och enligt SO 1693 ha fem klasser. Såsom påpekats vid flera tillfällen i det föregående hade trivialskolan i Jönköping alltifrån 1675 endast tre klasser. Någon förändring i skolans organisation eller arbetsordning i Jönköping inträdde icke heller genom SO 1693. Studieårens antal var dock icke desamma som antalet klasser. Det tog minst åtta eller nio år att gå igenom skolans tre klasser. Det kan beläggas genom att följa enskilda lärjungars flyttningar från lägre till högre klass. Skolboken börjar med vinterräppen (21 januari—6 april) 1666. I katalogen för denna termin finner vi såsom sista namn i klass 1 bland andra Catullus Andrae, vilken säkerligen blivit inskriven denna termin. Efter två år har han blivit flyttad till klass 2, mellanläxan, som då ännu ej blivit indragen. Där stannade han i hela tre år, innan han kom upp i klass 3, övre läxan, där han också satt i tre år. Först vår-(påsk-) räppen 1673 förekommer hans namn i rektorsklassens nedre avdelning (ring). Längre kan vi tyvärr ej följa hans studiebana, eftersom anteckningarna och katalogerna under rektor Nybelius' efterträdare Lallaerus är ofullständiga och röriga. Det har i varje fall tagit Catullus minst åtta år att nå fram till skolans avslutningsklass. Där tillbringade en lärjunge i regel minst tre år, ibland det dubbla eller mer.[3]

I skolbokens första terminskatalog (vinterräppen 1666) innehade skolynglingen Sveno Gudmundi (Sven Gudmundsson) rum nummer 13 bland 15 studerande i rektorsklassens nedre ring. Efter två år har han kommit upp i övre ringen, men där sitter han i ytterligare fem hela år. Möjligen har han icke varit något briljant läshuvud, men utan tvekan har han varit skötsam och betrodd. Han har under ett par år fungerat såsom skolans notarie.[4] Vi finner också hans namn tillsammans med lärarnas under ett par av skolans revisionsberättelser, och en av terminskatalogerna i skolboken är skriven av hans hand. När han slutligen lämnade trivalskolan vår-(påsk-)räppen 1673, fick han såsom belöning för sitt välförhållande och sina tjänster inom skolan en extra sockengång ("pro vale") i Barnarp i både första och andra turen.

För Jon Israelsson (Johannes Rogbergius) tog det inte mer än sju år att komma upp i högsta klassen, rektorsklassens övre ring. Han var 13 år, då han vårterminen 1673 inskrevs i klass 1. I sin självbiografi uppger han dock, att han tillbragt sammanlagt tolv år i trivialskolan, vilket alltså betyder, att han tillhört rektorsklassen i fem år. Om honom vet vi dock, att han, när han slutade i Jönköpings skola, fick ett avgångsbetyg (testimonium), som öppnade vägen för honom

till akademiska studier (i Åbo) utan att först ha studerat vid ett gymnasium.[5] Han är måhända den förste studerande från Jönköping, som begagnat en sådan genväg till universitetsstudier. På 1700-talet hade den blivit vanlig, trots att såväl lektorerna vid gymnasium som universitetsprofessorerna bestämt varnade för en sådan studiegång, som de icke ansåg likvärdig med den traditionella över ett gymnasium. För den enskilde lärjungen kunde det vara fördelaktigt att hålla sig kvar i sin gamla skola, där han kanske hade hunnit etablera sig ekonomiskt genom konditioner hos förmögna familjer, vars barn han undervisade, och genom givande sockengångar. Den normala studievägen för en studiosus, som genomgått trivialskolan i Jönköping, ledde först till gymnasiet i Växjö, varifrån han sedan kunde erhålla testimonium, som fordrades för rätt att börja universitetsstudier.[6]

Lärjungarna vid lärdomsskolan i Jönköping kom från skilda miljöer och olika socialskikt. Ibland — men långt ifrån alltid — har skolboken en anteckning om lärjungarnas fäder och deras geografiska hemvist. Av yrkeskategorier finnes bl a följande antecknade i skolboken: bonde, komminister, kyrkoherde, glasmästare, fällboredare, hökare (handelsidkare), kopparslagare, regementsskrivare, slottssoldat. Bortsett från prästsöner, vilka är relativt talrika, är de s k högre stånden knappast alls representerade i skolboken. Där förekommer t ex ingen enda lärjunge med rötter i hovrättsstaten eller officerskåren. På ett enda ställe — höstterminen 1675 — möter ett namn med adlig klang (Otto Ribbing). Kungliga trivialskolan i Jönköping har uppenbarligen icke varit någon s k finskola. Antalet lantbarn, 'bondagossar", har varit relativt stort. Somliga av dessa har varit helt obemedlade. Om en av dem, Arvidus Nicolai (Arvid Nilsson) från Moseslätt i Habo socken, som inskrevs i mars 1667, står antecknat, att han var "pauperrimus (alldeles utfattig)". Från Unnaryd i Västbo härad kom Magnus Laurentii (Måns Larsson), som kallas "en fattig". Sådana blev alltid befriade från alla skolavgifter. Ibland kunde det hända, att rektor beskylldes för att otillbörligt gynna "bondagossar" framför stadsbarnen. Detta tillbakavisas dock bestämt.[7]

I katalogen för vinterterminen 1681 finns en kuriös anteckning om några skolgossar från Skärstad, att de på grund av sin storvuxenhet (majorem staturam, staturam grandiorem) skulle studera minst två eller fyra år i skolan. Skälet varför dessa högresta gestalters studietid bestämdes i förväg anges inte.[8]

Lika litet som i fråga om lärjungarnas sociala tillhörighet och fädernas yrkesutövning är anteckningarna i skolboken om deras hemorter fullständiga. Så mycket är emellertid klart, att varken läns- eller stiftsgränser utgjort något hinder för den som velat begagna sig av undervisningen vid trivialskolan i Jönköping. Att många kom från Jönköpings stad, kanske dock färre än man från början är benägen att tro, är närmast självklart. Åtskilliga, minst ett 20-tal, har kommit från Västergötland, därav åtta från Habo och tre från Borås. Utbyten av lärjungar mellan Jönköpings skola å ena sidan och Linköping, Visingsö och Växjö å den andra har förekommit i båda riktningarna. Anteckningar i skolboken finns, att lärjungar har kommit till skolan i Jönköping från följande smålandssocknar:

Angerdshestra	Malmbäck
Bondstorp	Rogberga
Byarum	Rydaholm
Forserum	Skärstad
Hakarp	Unnaryd
Järsnäs	Villstad
Järstorp	Åker
Lekeryd	Ölmstad
Ljungarum	

Några fortlöpande uppgifter om antalet lärjungar, som varit inskrivna vid Jönköping trivialskola, har vi inte med undantag för den tid som skolboken omfattar (1666—1681). Skall vi döma av notiser om tillståndet i skolan före denna tid[9], synes skolan icke ha funnit sin rätta form förrän under rektor Nybelius' tid (1664—1673). Hans kontinuerliga anteckningar i skolboken har säkerligen betytt mycket också för att befästa skolans traditioner. Johannes Rogberg, som var elev vid skolan på 1670- och 1680-talet, säger i sin självbiografi, att skolan då stod i sitt flor. Detta bekräftas också av den stora tillströmningen av lärjungar till skolan omkring 1680.[10] Antalet har sedan minskat. I början av 1700-talet hade det gått ned till ca 100. Ofärdsåren under Karl XII med svält och farsoter reducerade antalet avsevärt.[11]

Lärjungeantalet under skolbokens tid

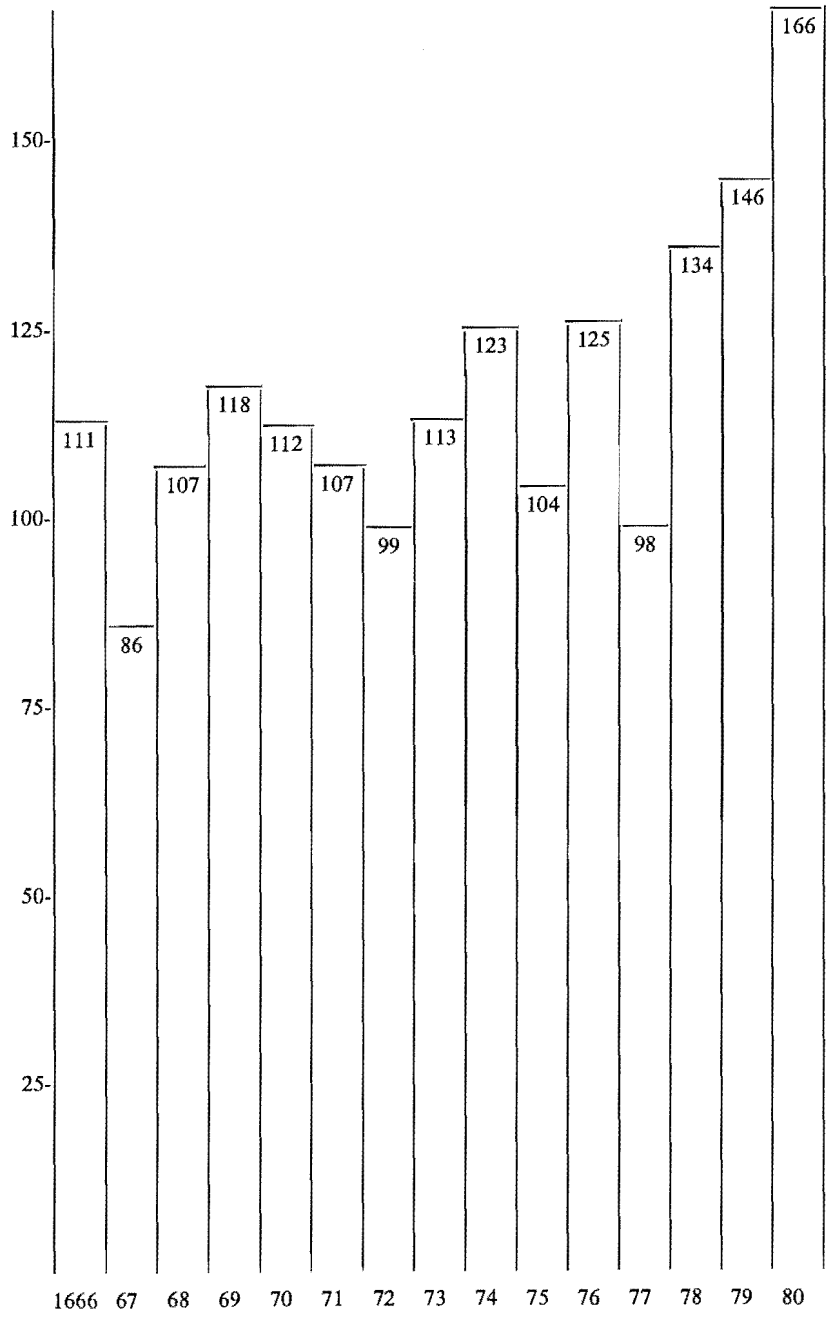

Lärjungarnas fördelning i klasser under skolbokens tid

	Klass 4 Rektorsklassen Rhetoria et logica		Klass 3 Syntactica	Klass 2 Donastica	Klass 1 Alphabetica	Apologist-(Skriv) klassen
	Övre ringen	Lägre ringen				
1666	12	9	20	27	20	23
1667	10	12	19	17	11	17
1668	6	9	19	21	41	11
1669	9	13	19	19	44	18
1670	13	20	17	18	20	20
1671	4	12	11	17	42	21
1672	10	10	14	23	18	24
1673	8	8	13	24	43	17
1674	13	12	26	23	40	9
1675	9	9	24	19	31	12
1976	14	15	24		59	13
1677	12	11		66		9
1678	8	23	40		44	19
1679	7	25	33		51	30
1680 vt	10	24	36		59	37
1680 ht	9	27	29		51	44

Anm 1: Uppgifterna avser resp års vårterminer (räppen 1 maj—17 juni). I sista raden har medtagits höstterminen 1680 (räppen 29 sept—21 dec), enär skolboken saknar kataloguppgifter för 1681.

Anm 2: Det höga elevantalet i nedersta klassen fr o m 1676 beror på sammanslagningen av klass 1 och 2 1675. Vinterterminen 1677 hade denna klass inte mindre än 77 lärjungar. Under kollega Robertzonius' sjukdom 1677 sammanfördes tillfälligt alla de tre nedersta klasserna till en enda.

Anm 3: Vårterminen 1680 står inte mindre än 26 lärjungar antecknade såsom frånvarande, därav 15 i apologistklassen.

3. LÄRJUNGARNAS SOCKENGÅNG OCH LIKPENNINGAR

Lärarna (kolleger och i viss mån apologister) fick som vi redan sagt sin lön och utkomst genom s k sockengång. Även lärjungarna tilldelades rätten att skaffa sig uppehälle på samma sätt. I såväl SO 1649 som SO 1693 säges syftet med de traditionella sommar- och julferierna bl a vara, att lärjungarna då skulle ha tillfälle att insamla förnö-

denheter för kommande termin, i hemmen eller under vandringar ute i socknarna. Det inskärptes, att dessa var avsedda för blott fattiga och behövande och att de icke fick företas på olaga tider, så att de inkräktade på den tid som var anslagen till studierna. Skolan höll också en noggrann kontroll över lärjungarnas sockengångar. Vid varje termins slut antecknades noga, vilka lärjungar som hade rätt att gå sockengång och inom vilket område. Denna sockenfördelning (distributio paroeciarum) bestämdes av rektor och lärare, sedan flyttningarna inom olika klasser verkställts.

Trivialskolan i Jönköping hade av skäl, som tidigare redovisats, ett ganska inskränkt område till sitt förfogande för lärares och lärjungars försörjning. I stort sett utgjordes det endast av Tveta härad, dvs socknarna Svartorp, Lekeryd, Järsnäs, Barkeryd, Forserum, Öggestorp, Hakarp, Rogberga, Barnarp, Månsarp samt Järstorp och Bankeryd. Dessutom utgjorde Ljungarum och Dunkehalla invid Jönköping självständiga sockengångsområden åtminstone tidvis. Av Mo härad stod endast Bondstorps socken till förfogande och i Västbo Åsenhöga. I Östbo uppläts åtminstone tidvis Åker och Tofteryd samt i Västra härad Malmbäck, Ödestugu och Almesåkra.

Hela antalet socknar, som kunde besökas av trivialskolans lärare och lärjungar, utgjorde alltså blott ett tjugotal. Varje socken fick genomströvas två gånger varje termin. Men då antalet lärjungar under 1600-talet kunde uppgå till långt mer än 100, kunde inte ens halva antalet komma i åtnjutande av denna förmån. Icke så sällan fick två — ibland t o m tre lärjungar — dela en sockengång. Detta kallades sockengång in dimidi, delad sockengång. Den första turen, in priori, gav merendels dubbelt så mycket som efterturen, in posteriori. För dem som skulle dela en eftertur blev det säkerligen inte mycket i påsen. Någon behovsprövning vid tilldelningen av socknar synes icke ha förekommit. Utdelningen började alltid i rektorsklassen och fortsatte sedan i övre klassen (övre läxan). Längre räckte sällan socknarna. Det hände aldrig under denna period, att någon i apologistklassen tilldelades någon socken och ytterst sällan någon i nedre klassen.[1]

Ibland kunde det förekomma handel med eller annan överlåtelse av en sockengång. Sedan Johannes Rogberg blivit intagen såsom lärjunge vid trivialskolan, berättar han: "Jag begynte strax köpa sockengång och därmed mig förtjänte det jag följande termin mig föda fick utav".[2] I Växjö förekom det formliga auktioner med sockengång bland lärjungarna. Där var — liksom senare även i Jönköping — någon socken reserverad till skolans underhåll. En lärjunge eller två åtog sig då att för en viss summa samla in vad som kunde erhållas där. Överskottet tillföll honom (dem) som lön för den möda detta medförde.[3]

Icke sällan möter oss klagomål över att allt icke går rätt till vid sockenfärderna. Kollega Westhius skriver till domkapitlet och klagar över att han en gång, när han skulle samla in sitt förråd i en socken (Åker), möttes av beskedet, att djäknar från Växjö redan hade betat av fältet, "så att jag uti egen person med största förtret och hjärtans ångest . . . med fåfäng resa så många milar tillbaka vända". Han begärde — och fick också — rättelse hos domkapitlet.[4]

Särskilt svårkontrollerade var de s k driftedjäknarna — lärjungar som av en eller annan orsak övergivit sina skolor och förde en vagabonderande tillvaro och lurade till sig penningar och allmosor varhelst de kom åt. I SO 1693 varnades för dem. Det var icke ovanligt, att rektorer såg sig nödsakade att förse sina disciplar med intyg, legitimations- och rekommendationshandlingar att uppvisas för församlingsprästerna, så att de ej skulle misstänkas vara ute i olovliga ärenden.[5] Liksom lärarna måste även lärjungarna betala tull i stadsporten för de varor de förde med sig efter slutad sockengång.[6]

Vi har redan sett, hur lärarna upplevde sin sockengång som en tung, ovärdig och förnedrande form av avlöning. Att unga skolgossar upplevde denna annorlunda är förståeligt. Men många gånger innebar den även för dem besvikelser. Möjligen kan deras besök i ett eller annat hem på landet ha varit ett välkommet avbrott i vardagslivet, men vi har otvetydiga belägg för att allmogen många gånger med oblida ögon såg på dessa tiggarfärder. Den ansåg sig icke ha något att avstå till kringströvande skolgossar och ville icke heller vidgå, att myndigheterna hade utfärdat påbud om dess skyldighet att bidra till direkt understöd av skolväsendet och dess representanter. En cirkulärskrivelse av Växjö domkapitel till alla kyrkoherdar och prostar inom stiftet talar här ett tydligt språk. Domkapitlet konstaterar, att allmänhetens givmildhet gent emot dem som arbetar i stiftets gymnasium och skolor under senare år märkbart avtagit. Det händer t o m, att de "med snöpliga ord dem avvisa". De måste gå "från det ena hemmet till det andra, ifrån den ena stugan till den andra och omsider råkar ingen som vill eller bör — säga de — giva den lilla all-

Djäkne ber om en gåva — teckning från 1600-talet, Lembkes krets, Nationalmuseum.

mosan". Domkapitlet uppmanar alla prostar och kyrkoherdar att allvarligt förmana och tillhålla dem som vill dra sig undan sin plikt att bistå skoldjäknarna att icke påta sig ett sådant ansvar. Dem som ej vill ändra sig ålägges prästerskapet att på allvar ta itu med: "dem uppteckna och deras namn hit till Kapitlet förskicka, så skola de få veta, att det är intet villkorligt giva skolepersonerna huru litet man vill eller alls intet, utan en pålaga och urminnes hävd, som alltid hålles före vara rätt lag".[7]

Ett drastiskt exempel på vad en skolgosse kunde råka ut för, då han var ute på landet för att samla in förnödenheter för kommande termin, har vi från Stenberga socken i Jönköpings län. Då gossen kom in i en bondstuga och hövligt bad om något gott i en påse, for mannen ut mot honom i följande ord: "Det skulle tusende djävlar hjälpa djäknar, ty det bliver inte annat av dem än djävlar och bondaplågare".[8]

Anledningen till att sockengången på sina håll fungerade så dåligt som den uppenbarligen gjorde låg väl åtminstone till en del däri, att inga klara och entydiga bestämmelser fanns om denna sak. En annan omständighet var, att i tider av missväxt och oår bondefolk icke hade några förråd att dela med sig av.

De s k likpenningarna hänför sig till en mycket gammal sed, fast förankrad i skolans värld, som spelade en viss roll för skolfolkets försörjning. Den bestod däri, att de närmaste till en avliden person brukade anlita skolgossarna (eller ett antal av dem) för att delta i likprocessioner från sorgehuset till kyrkogården, varunder skolans sångare utförde psalm- eller annan sång. Det kallades också "att sjunga för lik" eller "att gå för lik". För denna uppvaktning fick de motta ersättning, som gemenligen kallades likpenningar. Till en början var det fråga om helt frivilliga gåvor, men småningom reglerades avgifterna. En notis i skolboken innehåller följande anteckning: "Likpenningar: taxa för hela skolan, beviljad av borgerskapet, löper sex daler kopparmynt (=2 dlr smt), vilket härefter skall observeras."[9] Ofta beställde ett sorgehus blott halva, en fjärdedel eller ännu mindre del av skolans gossar, och ersättningen utgick då i proportion därtill. Vid större begravningar av förnäma personer hände det dock, att skolan kunde få mottaga extra stora gåvor. När generallöjtnant Ridderhielm på Ryhov begrovs, överlämnades 1 dukat, 5 daler 21 öre smt (=9 dlr smt).[10] Den allra största likpenningen — 100 daler kopparmynt (=33⅓ dlr smt) — fick skolan mottaga, när "välb. herr Landtfälten" jordades i Fiskebäck, Habo socken, 1673.[11]

Rektor Nybelius' anteckningar i skolboken om influtna likpenningar är förda med samma noggrannhet som i övrigt är utmärkande för honom. Han redogör också i detalj för vad varje lärjunge, som deltog i likprocessen, fick uppbära härför. Ibland meddelar han helt kort: "Likpenningar föllo på denne terminen inga".[12] Sedan han frånträtt rektoratet, blir uppgifterna även i denna detalj mera sporadiska och mindre tillförlitliga för att snart helt upphöra. För höstterminen 1674 meddelar rektor Lallaerus helt summariskt: "Denne räppen emellan Simonis Judae intill natalia Chri äro fallne likpenningar för åtskilliga lik".[13]

Likpenningarna blev ett ofta välkommet tillskott både för lärare och lärjungar i deras torftiga försörjning. Men de användes också för annat ändamål. När skolan efter Lindelius' ingripande inte längre

hade några medel till sitt förfogande, rekommenderade Wiraenius vid sin inspektion, att 10 procent av likpenningarna skulle reserveras för småreparationer o dyl i skolan.[14] I viss utsträckning har de också använts till välgörenhet. Rektor Nybelius har gjort en anteckning i skolboken: "Bekom Andreas Hittebarn 12 öre kopparmynt". En annan gång heter det: "Tre st tiggargossar in classe infima (första klassen) vardera 4 öre kopparmynt".[15]

Om myndigheterna hyste betänkligheter mot sockengången och på olika sätt sökte reglera eller avskaffa denna gamla sed, var förhållandet enahanda beträffande likpenningarna. I tillgängliga källor om skolseder i Jönköping har icke påträffats några direkta klagomål mot seden att sjunga för lik. Från andra trakter vittnas det dock om tråkiga händelser, fylleri och andra oseder i samband med gravöl, till vilka även unga skolgossar varit inbjudna.[16]

I kyrkolagen 1686 intogs ett generellt förbud för skolgossar att deltaga i likprocessioner. Rektor Beeth hade en positiv inställning till denna i och för sig vackra sed. Han diskuterade saken ingående med bl a landshövding Dahlbergh. Men denne kunde inte göra annat än hänvisa till kyrkolagens bestämmelser.[17] Att rektor Beeth skulle sabotera lagen eller myndigheternas föreskrifter var uteslutet. Skolgossarnas deltagande i likprocessioner upphörde — och därmed ett låt vara ringa och ovisst bidrag till deras försörjning. Förbudet uteslöt naturligtvis icke möjligheten och rätten för skolgossarna att vid särskilda tillfällen sluta upp vid själva graven för att med sång hylla en bortgångens minne.

4. SKOLDISCIPLINEN

I bevarade urkunder om trivialskolan under 1600-talet omnämnes knappast några disciplinsvårigheter eller bestraffningar av förseelser, som skolpojkarna kan ha gjort sig skyldiga till. Om sådana förekommit, tiger åtminstone skolboken därom. Vid visitationer, som företogs av biskopar eller andra från domkapitlet i Växjö av tillståndet i skolan, klagas ibland på lärjungarnas uppträdande under gudstjänster i kyrkan, men eljest förefaller allt ha gått lugnt och hyfsat till. Klart är dock, att åtminstone björkriset — kanske också andra korrektionsmedel — tagits i bruk för skolgossarnas rätta upptuktelse till goda karaktärer. Riset betraktades f ö inte blott som ett redskap till bestraffning utan också som ett pedagogiskt hjälpmedel att liva och utveckla förstånds- och fattningsgåvorna. Därför fick man också lära sig att tacka Gud för att han låtit björkriset växa icke blott för att pryda naturen utan också till ungdomens rätta fostran!

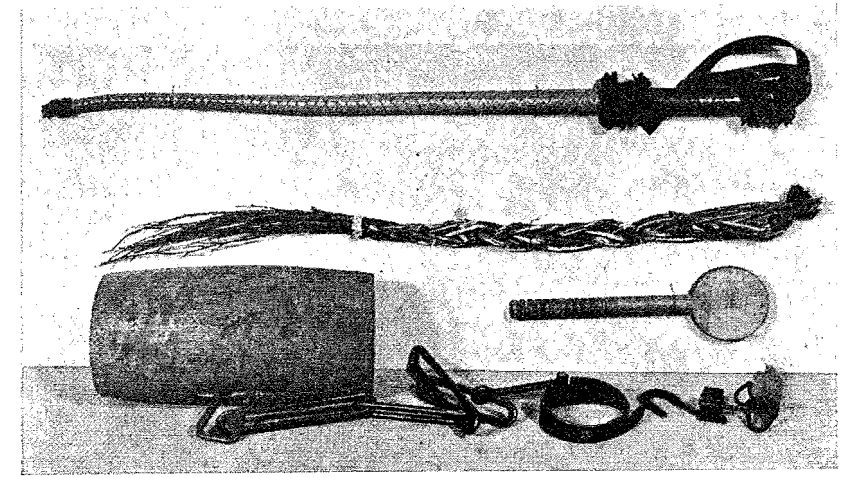

Medel att upprätthålla disciplinen: karbasen, det flätade björkriset, färlan och den s k klumpen — Svenska skolmuséet.

Utom riset synes den s k klumpen ha förekommit i trivalskolan. Denna tingest bestod av en otymplig träkloss. Medelst kedja och lås kunde den fastgöras vid en skolgosses ben, så att han fick bära eller släpa på den under någon tid till straff för lättja eller annan försummelse.[2] För allvarligare förseelser kunde karbasen komma till användning. Ingenting säger dock, att den förekommit i Jönköpings skola. Den bestod eljest av en piska av läder med trähandtag, varmed några rapp kunde appliceras på lämplig kroppsdel av någon pojke, som ansågs förtjänt därav. Färlan bestod av ett träskaft med en klump i ena änden. Den användes vid utdelning av s k handplagg, dvs slag mot handens in- eller utsida och kunde åstadkomma svåra smärtor, om den användes ovarsamt eller vårdslöst. Färlan synes icke ha varit i bruk vid Jönköpings skola. Icke heller fanns där något proban, dvs skolhäkte, där en kvalificerad syndare kunde ådömas förvaring ett eller annat dygn för att i avskildhet få tillfälle att begrunda sitt brott och ångra sig.[3]

Naturligtvis förekom även andra disciplinåtgärder och straffmetoder i skolan än de rent kroppsliga. Förmaningar och hotelser har i alla tider tagits i uppfostrans tjänst liksom också uppmuntran och beröm och/eller deras motsatser: klander och skamstraff. Indragning av rätten till sockengång var ett hårt straff åtminstone för en obemedlad lärjunge. Vi har dock inga direkta belägg för att något sådant förekommit i Jönköping. En fingranskning av listorna över fördelningen av sockengången visar, att ett och annat namn, som man kunnat vänta sig finna där, ej finns medtaget. Men ingenting säges om någon särskild anledning till att namnen strukits. Hotet om indragning av en sockengång användes emellertid som påtryckningsmedel för att förmå lärjungarna att infinna sig i god tid vid en ny lästermins början. Detta var en fråga som ofta diskuteras i samtida källor. Ibland kunde det dröja ett par veckor, innan en skolklass blev fulltalig. Detta gällde framförallt de s k bondegossarna, vilkas föräldrar i skördetider ansåg sig behöva sina söners hjälp.[4]

Att lärjungarna vid trivialskolan i Jönköping även under 1600-talet varit ett livligt och rörligt, understundom ett stimmande och bråkigt släkte torde väl vara närmast självklart. Att de icke heller varit särskilt aktsamma om skolans egendom kan vi utläsa av de talrika anteckningarna i skolboken om nyanskaffning av nycklar och lås, gångjärn och fönsterhakar m m — för att inte tala om nyinsatta fönsterrutor i stället för utslagna. En tidsbild av skolpojkars framfart ger oss lektor Petrus Lindstorphius, när han inlämnade sin rapport om inspektionen av skolan. Han har om gudstjänsten i kyrkan, där lärjungarna skulle vara med och sjunga, med ogillande antecknat, hur skolungdomen "löper efter behag, vräker sig i bänkarna utan ordning; de som då (vid psalmsången) löpa fram i koret, göra oljud och förargelse inför hela den förnäma församlingen." För att åstadkomma bättre ordning förordar han, i likhet med vad fallet var i Växjö, strängare övervakning från lärarnas sida. De skall "tillse, att intet oanständigt under gudstjänsten förlöper".[5]

Under 1600-talet men också 1700-talet florerade i vårt land ganska allmänt tron på häxor och onda andars framfart. Ett exempel på tidens vidskepelse, vari ingår svartkonst och förskrivning till djävulen, har vi också från trivialskolan. Huvudpersonerna är skolgossarna Sven Eckerstedt och Jonas Bubben. Deras namn hade klockaren i Kristinakyrkan funnit under en handskriven sedel, som var instuc-

Kortspelande yngling — teckning från 1600-talet, Lembkes krets, Nationalmuseum.

ken i nyckelhålet i kyrkdörren. Skriften var röd, vilket möjligen kunde tydas som om blod använts, och innehållet gick ut på att gossarna ville accordera med djävulen om sin själ, om de kunde få garantier att bekomma så mycket penningar de ville ha. Under det utförliga förhör och den utredning, som företogs i saken av prosten Junbeck och rektor Nidelström med de båda gossarna och andra inblandade, framkom bl a, att de haft tillgång till en svartkonstbok och spelat kort, där satan själv i förklädd skepnad vid ett tillfälle varit partner. Saken ansågs vara av sådan vikt, att man insände det långa förhörsprotokollet till domkapitlet, men eljest nöjde förhörsledarna sig med att söka tala barnen till rätta och föreställa dem, "huru illa de försett sig mot sin Gud och bedrövat sina föräldrar, med trogen och allvarsam förmaning att de afton och morgon läsa gudeliga böner och bedja Gud, att han dem för Kristi skull värdigas förlåta deras brister, dem beskydda och beskärma från satans garn och snaror".[6]

En incident av annat slag ger en yngling i apologistklassen, Jonas Svalander, exempel på. Hans uppträdande var sådant, att det väckt både landshövdingens och magistratpersonernas uppmärksamhet. Han sades nämligen ha setts stryka omkring på gator och torg, även under skoltid, och bl a ägnat sig åt handel med tobak. Han hade betraktats som en lösdrivare och även blivit behandlad därefter, dvs anhållits och tvångsutskrivits för krigstjänst (båtsman). Men emot detta förfarande protesterade rektor Nidelström och hans klasslärare Jonas Frostman. De påstod, att Svalander varit närvarande i skolan och väl skött sina studier där. Framför allt vände de sig mot magistratens egenmäktiga förfarande att enrollera honom i krigsmakten utan att ens underrätta skolan. Denna hade nämligen sin egen jurisdiktion och dömde efter sina egna lagar i alla mål mot en skolperson, om det inte gällde högmålsbrott, horsbrott och brott, som rörde liv och lem. I berörda fall måste därför målet hänvisas till skolmyndigheterna för vidare utredning och dom.[7]

C. TRIVIALSKOLAN OCH SAMHÄLLET

1. TRIVIALSKOLAN OCH KYRKAN

I förordet till SO 1649 heter det bl a: "Ett samhälles förnämsta skatt är dess ungdom". Lärarens uppgift är därför att undanröja villfarelse och falsk lära och återföra ungdomen till "sanningens konungsliga väg". Att detta höga mål låg förborgat i religion och kyrka tvivlade ingen på. Därför heter det ock: "Guds kännedom och dyrkan skall vara lärarnas angelägnaste omsorg". I SO 1693 uttrycks samma målsättning på ett något annat sätt: "är Gudi behagligt och för fäderneslandet högnödigt att ungdomen blir väl och kristligt upptuktad". Den säkraste garantin för en sådan fostran menade man ligga däri, att kyrkan både ideellt och praktiskt tog ansvaret för skolan. Därför heter det: "Allt därför skola biskopar och konsistorier den pliktskyldigaste åhugan draga, att vad som här om ungdomens undervisning och upptuktelse stadgat och föreskrivit är bliver troligen, ordentligen och oförsummeligen förrättat, som de inför Gud, oss och var redlig man tilltro sig vilja och kunna ansvara".

Det kan finnas anledning att här göra en sammanfattande översikt över hur kyrkan särskilt i Jönköping sökt förverkliga det stora förtroende, som lagts i hennes hand genom skolordningarna. Man bör härvid först erinra om att den skarpa åtskillnad, som vi är vana vid att göra mellan stat och kyrka, icke existerade vid den tid som vi här behandlar. Sambandet mellan stat och kyrka var på den tiden organiskt. Att dra en gränslinje däremellan kunde man inte tänka sig. Betecknande är Gustav II Adolfs berömda ord: Fäderneslandet och Guds kyrka, som därutinnan vilar.

Avståndet mellan domkapitlet i stiftstaden Växjö och trivialskolan i Jönköping var så stort, att det med 1600-talets samfärdsmedel näppeligen kunde tillryggaläggas på en dag och en resa mellan de båda orterna var både besvärlig och kostsam.[1] Kontakterna mellan de båda inrättningarna trivialskolan och dess överstyrelse upprätthölls som vi redan framhållit huvudsakligen medelst korrespondens. Men i mera kritiska situationer eller högviktiga ärenden utsåg domkapitlet särskilda emissarier för att göra sig underrättad om förhållandena vid skolan i stiftets utkant. Vi skall här sammanställa några sådana fall.

Då trivialskolan höll på att avfolkas och det visade sig, att rektor

Laurentius Lindelius inte längre var situationen vuxen, sände domkapitlet lektor M Cavallin till Jönköping för att ställa det hela till rätta. Det skedde bl a med den motiveringen, att domkapitlet hade sig anförtrodd "inspectio et informatio juventutis (ungdomens övervakning och undervisning)". När lektor Cavallin avlagt rapport om tillståndet vid skolan, fann sig domkapitlet föranlåtet att sända en allvarlig admonition till rektor och lärare att vinnlägga sig om större flit och allvar i sina ämbetsutövningar.[2] Några år senare fick domprosten Jonas Zephyrinus i uppdrag att resa till Jönköping och göra sig underrättad om förhållandena där. Då han förhörde sig om hur lärarna tillämpade skolstadgan, fick han till svar, att de "i det mesta" följde de nya föreskrifterna. Han anmärkte på lärjungarnas bristande ordning och hyfs under gudstjänsterna i kyrkan. Han gav också praktiska råd om hur man skulle kunna få till stånd en bättre ordning. Slutligen förmanar han lärarna att så sköta sina tjänster, att de fick uppleva ett rent samvetes vittnesbörd både inför Gud, biskopen och var kristen man.[3] Lektor Magnus Wiraeus' inspektion 1661 medförde, att rektor Rosbeckius fick hjälp att finna utvägar att skaffa nödiga medel till smärre reparationer av skolhuset och andra oförutsedda påkommande utgifter.[4]

Lektor Petrus Lindstorphius inspekterade skolan i september 1704. Han hade då en rad problem att ta itu med. Det gällde bl a kollega Holms vandel och spritbegär, men det rörde sig också om musikundervisningen vid skolan och disciplinen. Han påtalar en utbredd hållningslöshet bland lärjungar, som bl a yttrar sig som skolk från undervisningen och störande uppträdande under gudstjänsterna i kyrkan. Ett särskilt problem var en vitt utbredd privatläraryerksamhet i staden, som inte blott drog till sig många lärjungar, som eljest skulle ha sökt inträde i trivialskolan. Utan att underkasta sig dess ordningsbestämmelser sökte de för sin egen del att utnyttja de rättigheter, som skolordningen tillförsäkrade skolans lärjungar. Både skolans dåvarande inspektor Erl Dryselius och dess rektor Arell lovade försöka komma till rätta med förhållandena i den pedagogiska djungeln. Av särskilt intresse är Lindstorphius' uttalande, att han ansåg, att en grundläggande orsak till de bedrövliga förhållandena vid skolan låg däri, att skolan icke hade fullt antal lärare, enär en kollegatjänst — han åsyftar uppenbarligen den 1675 vakantsatta mellanläxan — icke blivit tillsatt. Därmed har en "hiatus" (en lucka eller

ett glapp) uppstått inom lärdomsskolan, som vållade stora olägenheter. Lindstorphius rekommenderade, att en kollega snarast tillsattes.[5] Trots att det här är en domkapitlets egen representant som tar till orda och trots att denna anomali nu och då påpekats av rektorer fick saken ha sin gång i ännu 110 år, innan den avhjälptes. I en annan fråga, lärarnas och lärjungarnas sockengång, fann sig domkapitlet många gånger föranlåtet att ingripa. Vi kan erinra om cirkuläret till alla prostar och kyrkoherdar inom stiftet att inskärpa allmogens plikt och skyldighet att bidra till skolfolkets underhåll.[6] Också i många andra tvister och motsättningar fick domkapitlet ingripa för att ställa till rätta, när något gick på sned. I fråga om utnämningar till lärarbefattningar blev dock domkapitlets avgöranden nästan undantagslöst oemotsagda.

Skolans inspektor stod naturligtvis i nära kontakt med biskopen och domkapitlet och fick vara beredd att ingripa i en mängd konkreta situationer, t ex disciplinfrågor som gällde både lärare och lärjungar, skolans ekonomi osv. I regel ålåg det honom att organisera och leda läsårets högtidliga avslutning, examen anniversarium. De rapporter, som i samband därmed avgick till biskop och domkapitel, ger ofta värdefulla inblickar i trivialskolans inre förhållanden. I regel handhade herrar inspectores sina grannlaga uppgifter på ett invändningsfritt sätt. Men vi har också exempel på att de kunde missbruka den makt som kyrkans representanter lagt i deras händer. Ibland föll de för frestelsen att behandla lärarna som dem underställda tjänare.

Redan Nils Juringius beklagar sig över att lärarna inte var tillräckligt aktiva såsom predikanter och i annan kyrklig verksamhet. "Kollegerna äro för mycket tröga till att göra bistånd, fast intet dem hindrar", klagar han i en inlaga till domkapitlet.[7] Erland Dryselius brukar betecknas såsom Jönköpings genom tiderna främste prästman. Även såsom inspektor vid trivialskolan har han nedlagt stora förtjänster. Dryselius har haft förmåga att sprida glans och feststämning över sitt framträdande vid offentliga förrättningar inom skolan. Då han höll avslutning av läsåret och examen i juni 1703, säger han icke utan en viss tillfredsställelse, att han bland åhörare och deltagare sett bl a kyrkoherdarna i Rogberga och Hakarp samt representanter för hovrätten "jämte åtskilliga andra hedervärda personer, både av adel och oadel"[8] Han kunde också ge erkännande och uppmuntran-

Erland Dryselius — litografi, Kungl biblioteket.

de ord till både lärjungar och lärare. Han var en av de drivande krafterna vid uppförandet av den nya skolan av sten vid Östra Storgatan intill Kristinakyrkan, som på ovanligt kort tid blev färdig under 1690-talet.[9] När allt detta sagts till hans berömmelse, skall vi inte förtiga, att hans principiella inställning till skolan och lärarna var mycket konservativ. Den skulle vara en ancilla ecclesiae och läraren ständigt vara redo att följa kyrkans order. Ett beklämmande exempel på hur han kunde behandla en lärare utgör kollega Erl Wetterhall. Ett annat exempel har vi i kollega Wilhelm Granbergh, som bokstavligen slet ut sig i sin dubbeltjänst inom skolan och kyrkan hos Dryselius' företrädare Laurentius Mellin.[10]

Till vad ovan sagts om det intima samarbetet mellan kyrka och skola hör även den omständigheten, att lärarna var prästvigda och i sin trälaktiga skoltjänst höll modet uppe genom hoppet att förr eller senare bli hugnade med en ordinarie prästtjänst, "en roligare lägenhet (lugnare tillvaro)" såsom man ofta sade på den tiden. Vi skall också ånyo erinra om att skolans rektor samtidigt var kyrkoherde i Barnarps pastorat, vilket han hade som prebende, och att konrektorn var

predikant och föreståndare för slottsförsamlingen i Jönköping. Hur detta kunde gå ihop med gällande bestämmelser i skolordningen, är svårt att förstå. I SO 1649 finns nämligen en punkt, som säger: "Dessutom skola de (lärarna) vara fullständigt befriade från alla offentliga åligganden och uppdrag, såsom predikningar, kyrkovisitationer, konsistoriegöremål m m dylikt".

2. TRIVIALSKOLAN OCH STATEN

Såsom redan påpekats i inledningen hade det svenska skolväsendet, sådant det utformades i SO 1649, föregåtts av en seg kamp mellan den världsliga myndigheten, företrädd av Axel Oxenstierna, och det andliga herraväldet med Västerås-biskopen Johannes Rudbeckius i spetsen. Striden rörde sig huvudsakligen om den nya skolans organisation och målsättning. Medan rikskanslern ville ha ett uniformerat skolväsende, där de olika stadierna (skola, gymnasium och universitet) grep in i och stod i ett organiskt samband med varandra, ville Rudbeckius en mera differentierad skola, på vars utformning och målsättning ledningen för de olika stiften (biskopen) skulle ha ett avgörande inflytande. Varje stift borde ha möjligheter att sörja för sina prästers rekrytering och utbildning vid särskilda seminarier eller provinsuniversitet. Enligt Oxenstiernas uppfattning skulle all högre utbildning för såväl kyrkans som statens tjänstemän ske vid rikets universitet. Ur denna dragkamp utgick Oxenstierna som segrare. Skolan blev inte längre en intern kyrklig angelägenhet. Den blev en statlig inrättning. Jönköping fick en kunglig trivialskola.[1]

Motsättningarna mellan statlig och kyrklig uppfattning i skolfrågan rörde sig främst om yttre organisatoriska former. Däremot rådde samstämmighet i fråga om ungdomens kristna fostran. Icke på någondera sidan önskade man eller kunde ens tänka sig en sekulariserad skola. Samarbetet mellan kyrka och stat blev även i fortsättningen synnerligen intimt på skolans område. Statens bestämmanderätt över skolan tog sig framför allt uttryck i utfärdade kungliga förordningar och lagar för skolan. Ansvaret för deras tillämpning och utformning på det lokala planet överlämnades förtroendefullt i kyrkans händer.[2] De nya förordningarna blev inte genomförda på en gång. Vi kan erinra om att i Jönköping och f ö vid alla Växjö stifts skolor bibehölls den gamla indelningen av läsåret i fyra räppar i stället för påbjudna två terminer.

Av stor betydelse för framtiden blev det, att staten förbehöll sig rätten att utnämna lärarna. Det gäller främst lektorer vid gymnasium samt rektorer och konrektorer vid skolorna. Genom detta system kunde emellertid hända, att en skola försågs med en befattningshavande, som de lokala myndigheterna mötte med misstro. Så tycks till en början ha varit fallet med Nybelius och i synnerhet med Gislo Unnerus.[3]

Förutsättningen för ett mera enhetligt skolväsende var att staten utfärdade allmänna lagar och förordningar, vari de ramar fastställdes, inom vilka skolans verksamhet skulle fortgå. Därom tycks icke heller egentligen ha rått några delade meningar, sedan systemet började fungera. Rent praktiskt låg nyordningen av skolväsendet under stormaktstiden på det ekonomiska området, där staten ytterst tog ansvaret för att skolan och dess personal fick nödiga medel. Detta betyder inte, att den kunde föra en bekymmersfri tillvaro. Tvärtom, vi har vittnesbörd till överflöd om de ringa villkor att inte säga det armod, varunder skolan och dess anställda arbetade. Den förordning om lärarnas löner, som proklamerades efter tillkomsten av SO 1649, följdes redan efter ett par år, 1652, av en ny lönestat, varigenom bl a den största lärargruppen, kollegerna, fråntogs all kontantlön och blev hänvisad att själv upphämta sitt underhåll direkt hos allmogen genom s k sockengång.[4] Systemet upplevdes som vi sett som djupt otillfredsställande. Kollegernas klagan över sina usla villkor ledde till en viss förbättring. Genom de nya bestämmelserna 1691 blev de garanterade ett blygsamt lönetillägg, ett augment, som i Jönköping uppgick till 13 dlr smt.[5] Det viktigaste för dem var kanske ändå inte beloppets storlek (ringhet) utan att det utbetalades genom lantränteriet, där även andra statstjänstemän fick hämta sina löner. Lärarnas position i samhället hade därmed undergått en förändring. Nu fick även de en liten bit av statens kaka. De hade liksom andra tjänstemän redan tidigare avlagt ämbetsed, när de tillträdde sina ordinarie befattningar.[6]

Statens ekonomiska åtaganden beträffande skolväsendet hade en mycket snäv inramning. Direkta anslag för skoländamål till inventarier, undervisningsmateriel eller underhåll av skolbyggnader hörde till undantagen. Icke heller från skolkommunens sida ansåg man sig ha råd att offra något nämnvärt på sin skola. Den fick därför dra sig fram i stor misär.[7]

Ett lysande undantag från den njugghet, varmed skolans krav möttes

från det allmännas sida, utgör tillkomsten av det nya skolhuset av sten, som uppfördes på 1690-talet intill Kristinakyrkan. Detta förtjänar en något utförligare redogörelse.

När jönköpingsborna under Kalmarkriget flydde från sin stad, som blivit skövlad och nedbränd, fick deras skola för en tid en fristad i Odensjö i Barnarp, som rektorn redan då hade som prebendepastorat. Efter freden i Knäred återvände borgarna för att bygga upp sin stad på nytt. För skolan uppfördes en provisorisk byggnad vid Vätterstranden nordväst om kyrkan. År 1632 byggdes en ny enkel skola av trä, vars underhåll emellertid blev eftersatt. När rektor Nybelius tillträtt sin tjänst, rapporterade han till domkapitlet i Växjö: "Skolstugan här i staden är illa faren av takdropp, så att där är förtreteligt att sitta i vinter för ungdomen". Nybelius hade påpekat detta för stadens myndigheter men fått till svar, att de icke ämnade kosta på skolan "förrän hon skall flyttas". Nybelius gör härtill denna reflexion: "Men det bliver — som jag tror — intet snart"[8]. Detta hände alltså sommaren 1664. Och han blev sannspådd.

Det gamla skolhuset vid Vätterstranden har uppenbarligen haft en enda lektionssal, gemensam för alla klasserna. I denna byggnad fick alltså Jönköpings skola bedriva sin verksamhet i nära 70 år under allt sämre förhållanden. Johannes Rogberg, som var elev i skolan på 1670- och 1680-talen har beskrivit den så: "Ett gammalt murket trähus ned mot Vätterstranden strax vid kyrkan. Skoldörren vette utåt sjön, varav gossarna ledo förfång, när blåst var. För att komma till skolan måste man passera utomkring en stuga, som stod hart när skolhusväggen, och utanför denna stuga var den största orenlighet".[9] I denna snuskiga och hälsovådliga miljö undervisade lärarna i årtionden. Att vädja till stadens myndigheter om bättre lokaler och arbetsförhållanden lönade sig inte. Därför vände sig lärarna småningom direkt till konungens troman Erik Dahlbergh med en underdånig anhållan, att han ville framföra deras bekymmer till konungen om "understöd och någon hugnad uti vårt trälaktiga arbete och eländiga tillstånd". Den supplikation som de hade uppsatt innehöll ett flertal olika punkter, men högst på önskelistan stod "att det förfallna skolhuset måtte av nåde förbättrat bliva, att man till det ringaste för oväder må odrupin kunna undervisa ungdomen".

Dahlbergh tog sig helhjärtat an de fattiga lärarnas sak och förklarade

Trivialskolan i Jönköping, Östra Storgatan 43, numera Kristine församlingshus.

i sitt yttrande om deras begäran, att han personligen inspekterat skolhuset, "som av ålder alldeles är nederruttit och fast omöjeligen mera går att reparera". I stället föreslår han att ett nytt hus av sten uppföres, vartill han gjort en ritning.[10]

I december 1689 fick kyrkorådet i Jönköping officiellt meddelande om att kungl maj:t beviljat 2000 dlr smt till uppförande av ett nytt skolhus av sten i Jönköping.[11] Erik Dahlbergh gjorde upp en arbetsplan och förordade, att man genast skulle gå i författning om att införskaffa och lagra byggnadsmaterial, så att man, så snart penningarna blev tillgängliga, kunde sätta i gång med bygget. En ny tomt inköptes, skräddarmästare Nils Skrufs i omedelbar närhet till kyrkan vid Östra Storgatan. Som byggnadskommitté fungerade Erl Dryselius, Petrus Beeth och konrektor Abr Mellin. Särskilt de två förstnämnda känner vi från det föregående som dynamiska och kraftfulla naturer. Tack vare dem och en stab dugliga yrkesmän skred arbetet framåt i en förvånansvärt snabb takt.[12]

Den 2 maj 1692 påbörjades det egentliga byggnadsarbetet. Efter ett halvår kunde man anteckna: "1692 den 10 november var skolan alldeles opmurad, varefter rappades en del av skolegången så långt den inköpta kalken tillräcka kunde.[13] Inte bara murare utan även timmermän, snickare, klensmeder, glasmästare osv var i full verksamhet. De olika hantverkarnas arbetsinsatser har tydligen varit mycket väl planerade: redan i augusti var de metertjocka stenväggarna uppmurade, i oktober hade man huset under tak, och ungefär samtidigt var murstocken färdig och spisar och eldstäder monterade. I december var dörrarna på plats och fönstren glasade samt en trappa insatt mellan nedre och övre våningen. Åtminstone en del av golven var färdiglagda och man hade börjat med att spika upp panelen kring innerväggarna. Allt tyder på att åtminstone några av lärarrummen i övre våningen kunde tas i bruk i slutet av året.

Erik Dahlbergh frånträdde i realiteten sin landshövdingepost i Jönköping fr o m 1693 men stannade kvar i staden till maj s å. Hans efterträdare blev Nils Gyllenstierna. Denne lyckades utverka ett tilläggsanslag på nära 500 dlr smt för skolbygget, som skulle användas till skolans "fullkomblige perfectionerande innan och utan".[14] Det gällde först och främst taket, som belades med spån sommaren 1693. Vidare återstod inredningen i lärosalarna och rappning, putsning och målning m m. Skolsalarna försågs med fasta bänkar och för lärarbostäderna hopsnickrades t o m bord, sängar och bänkar. I åtminstone ett fall motiveras möbleringen så: "Emedan hr Wetterhall säger sig av inga medel vara"[15]. Synnerlig omsorg nedlades på inredningen av den nya skolans högtidssal, auditorium majus. Det uppdraget överlämnades till Petrus Beeth, som anlitade snickarmästare Petter Hult för arbetets utförande. Väggar och bjälkar överkläddes med panel och utmed väggarna fastsattes sex höga bänkar, försedda med pallar eller "fotstockar". I salen insattes två katedrar, båda förmodligen på östra gaveln och den ena (främre) lägre än den andra, som stått utmed väggen på ett högre podium. Däröver spändes en tronhimmel av dyrbart tyg.[16] Hela skolan har blivit rappad och struken med kalkfärg både innan och utan sommaren 1694. Senare beströks åtminstone östra gaveln och framsidan mot Östra Storgatan med rödfärg. Någon högtidlig invigning har förmodligen inte förekommit av det nya skolhuset; åtminstone har tillgängliga källor ingenting att förtälja därom.

Att i detalj beskriva skolhusets utseende eller inredning låter sig knappast göra, enär Erik Dahlberghs ritning har gått förlorad. Men ur räkenskapsboken kan man bl a utläsa, att yttermurarna var uppdelade i olika fält, åtskilda av pilastrar, och att lister av sten gått "kring om hela huset", vilket torde betyda, att det gått en takfris runt huset. Vid grävningar på bl a kyrkogården har framkommit, att markytan kring huset höjts under årens lopp en à två meter. Vid ingången från Storgatan har därför funnits en stort tilltagen trappa men även sex pelare, som gått upp i höjd med taket. Över själva porten uppsattes en "gavel" samt konungens vapen, som man hämtat från kordörren i kyrkan. Det hade restaurerats och målats "med guld, silver och andra färgor". Dessutom hade man beställt ett snidat årtal som också en gång sattes upp över ingångsporten. Även över dörren, som ledde ut mot norr till kyrkogården, som fick tjäna som skolgossarnas rast- och lekplats, hade man satt upp en gavel.[17]

3. TRIVIALSKOLANS LOKALA FÖRANKRING

Genom SO 1649 blev det svenska skolväsendet i första hand en statlig angelägenhet. Ansvaret för och den omedelbara omvårdnaden av detsamma överlämnades dock — eller rättare sagt stannade kvar — i kyrkans händer. Vi får emellertid icke glömma bort, att även en tredje part, de lokala myndigheterna på själva skolorten och givetvis lärjungarnas föräldrar, gärna ville ha medinflytande på skolans verksamhet. Det gällde ju deras barn och de kunde därför med visst fog hävda, att skolan var *deras* angelägenhet. I gällande SO fanns dock icke inrymd någon bestämmelse om lokal eller om vi så vill kommunal rätt att utöva inflytande över skolan och dess verksamhet. Att sådant dock förekommit i åtminstone viss utsträckning i Jönköping kan vi utläsa av bevarade urkunder.

Det förefaller, som om skolan i Jönköping i början av 1660-talet i viss utsträckning saknade det anseende och förtroende, som är en förutsättning för ett gott samarbete och utveckling i positiv riktning. Det omvittnas, att skolan i mycket ringa utsträckning frekventerades av barn från de ledande skikten inom samhället. Den tycks ha haft att kämpa med ett utbrett motstånd. En inblick i skolans interna förhållanden ger oss de rapporter, som domkapitlets utsände lämnade om sina iakttagelser vid företagna inspektioner. När domprosten

Jonas Zephyrinus företog sin tidigare omtalade inspektion av trivialskolan i oktober 1661, ställde han bl a följande fråga till det församlade kollegiet: "Varföre man av åtskilliga personer hörer något sinistre talas om den skola, som ligger eljest in celebri loco (på en sådan förnäm ort)?" Lärarnas svar blev, "att skulden icke så fanns hos dem som hos discentium föräldrar, som hålla sina barn så delikat, att ingen skall dem aga eller tilltala; så skicka de ock sina barn hit och dit".[1] Orsaken till skolans nedgång skulle alltså vara den, att disciplinen i Jönköping var alltför hård. Några andra belägg härför har vi inte. Man kan väl också ställa sig tveksam till om lärarna har givit ett uttömmande svar på domprostens fråga. Denna misstanke bestyrkes av en annan redogörelse för inspektion av skolan något senare. Det framgår visserligen icke klart vem som sammanställt redogörelsen, men allt talar för att det är Zephyrinus.

Den här åsyftade redogörelsen är attesterad av skolans inspektor kyrkoherde Lars Lindelius samt stadens borgmästare Olof Jonsson och rådman Thore Pedersson. Den inledes med orden: "Anno 1663 d 18 maj då jag uti Jönköping var, havandes fullmakt att förnimma om hospitals- och skoleväsendet, då föredrogs av ärewyrd präposito et pastore (prosten och kyrkoherden) samt borgmästare och råd därsammanstädes efterföljande gravamina . . ." Det befullmäktigade ombudet hade alltså till uppgift att göra sig underrättad ("förnimma") om tillståndet i skolan vid den aktuella tidpunkten.[2] Anledningen till att domkapitlet just då var angeläget att införskaffa förstahandsupplysningar om förhållandena vid trivialskolan kan på goda grunder antas vara, att det förestod ett rektorsskifte. Rektor Rosbeckius hade nämligen avlidit i januari 1663. Men dessutom kunde man räkna med att skolan också snart skulle få en ny apologist.[3] Speciellt då det gällde dessa båda tjänster (rektoratet och apologistin), ville staden gärna åberopa sin rätt att yttra sig om vederbörandes kompetens och förutsättningar att väl kunna förestå sina ämbeten, innan utnämning skedde. Det kan här förtjäna antecknas, att den nye rektorn P Nybelius fick sin fullmakt den 21 maj, alltså tre dagar efter sammanträdet i Jönköping. Han tillträdde dock icke sin befattning förrän i maj 1664. Till apologist efter Ulmstadius utsågs Petrus Wirestadius av domkapitlet samma år. Han hade dock dessförinnan inställt sig på stadens rådhus för att personligen kunna styrka sina meriter.[4]

Sedan vi fått bakgrunden till skrivelsen klarlagd, är det tid att för-

söka analysera dess innehåll. Det kan sammanfattas i följande punkter: Huvudparten av lärjungarna utgöres av stadens egna barn och enighet tycks därför råda om att staden "måste bygga och hålla skolan vid makt"; borgerskapet hävdar sin rätt att framföra sina synpunkter vid utseende av rektorer och lärare, i synnerhet vad gäller apologisterna. De hänvisar därvid till sina privilegier av år 1620 och 1660.[5] Mot vissa lärare, särskilt "de nedrige" (kollegerna och apologisten), riktas allvarliga anmärkningar: de sägas brista i ansvarskänsla och sätta sig över sina förmäns order och tillsägelser. I stället för att sköta sin undervisning med nit och allvar ägnar de sig åt "otida sockengång och andra onyttiga förehavander". Därav följer, att föräldrarna tvingas ta sina barn ur skolan och skicka dem till andra orter, där de kan få bättre undervisning. Detta förorsakar dem stora kostnader och stor skada.

Redogörelsen för sammanträdet i Jönköping den 18 maj 1663 inför domkapitlets befullmäktigade ombud — om det nu varit Jonas Zephyrinus eller någon annan — mellan stadens borgmästare och råd samt skolans inspektor L Lindelius är attesterad av de senare, men det framgår inte vem som skrivit ut texten. Intressant är emellertid, att vad som här säges om skolförhållandena i Jönköping kan verifieras av andra samtida urkunder. Vi har redan redogjort för Zephyrinus' iakttagelser vid inspektionen 1661. Men härtill kommer, vad den nye rektorn P Nybelius har att anföra. Sedan han tillträtt tjänsten, framförde han en del allvarliga anmärkningar mot förfallet i skolbyggnaden och begärde att få den upprustad. Magistratens svar blev som vi erinrar oss undanglidande.[6] Hur förhållandena sedan utvecklade sig får vi åtskilliga detaljerade upplysningar om, när vi studerar Nybelius' berömda skolbok, som ju påbörjades 1666. Den talar om hur Nybelius, sedan skolans inspektor lagt beslag på de s k inskrivningspenningarna, på olika sätt — bl a med hjälp av likpenningarna — lyckades skaffa medel till fortlöpande nödvändiga smärre reparationer av och i skolhuset. Det gäller låsar, fönsterkarmar, -rutor, -hakar och -lämmar, skolbänkar, katedrar, ljushållare, svarta tavlor och mycket annat. Men vid ett tillfälle, höstterminen 1667, har han antecknat: "Uti denne termin, den 20 novemb. haver borgerskapet låtet göra sex nya fönster till skolan, antingen det är skett av stadens eller kyrkans bekostnad haver rector scholae icke avhämtat någon underrättelse. Item läte de vid samma tid förfärdiga något på spisen, som var illa ofärdig". Av denna

Nybelius' anteckning i skolboken om reparationer av fönster och spis får man närmast intrycket, att han är helt överraskad av den generositet, som staden lagt i dagen för att underhålla sin gamla skola. Men den skvallrar också om att samarbetet mellan skolans föreståndare och stadens myndigheter inte kan ha varit särskilt gott eller intimt.[7]

Vad gäller de klagomål (gravamina), som anfördes mot lärarna, särskilt "de nedrige" vid sammanträdet i maj 1663 för deras "otida sockengång och andra onyttiga förehavander",[8] ligger det närmast till hands att applicera dessa beskyllningar på den slarvige Birger Westhius, som vi tidigare gjort bekantskap med. Det finns knappast anledning att här åter gå in på någon detaljerad redogörelse av dessa omständigheter. Däremot skall vi ta upp en annan händelse från denna periods slutskede för att belysa hur stadens myndigheter värnade om sin trivialskola.

Vi erinrar oss, att efter rektor Nidelströms död 1718 det blev en utdragen befordringsstrid, när det gällde att utse efterträdare. Till sist blev emellertid dåvarande konrektorn Gislo Unnerus utnämnd till ordinarie rektor och hans främste konkurrent apologisten Jonas Bruzelius fick nöja sig med konrektorssysslan. Bl a hade magistraten ställt sig oreserverat på den senares sida. Därmed råkade Unnerus in i en besvärlig situation. Då han var sjuklig och svag, hade han icke kraft nog att rida ut den opinionsstorm, som snart nog började mot honom. Vad den egentliga orsaken kan ha varit till främst magistratens negativa inställning till rektor Unnerus går inte att få något riktigt grepp om. Det kan ha varit fråga om rent förtal men också någon allvarlig karaktärssvaghet eller annat, som man vägrar tala rent ut om. Han hade emellertid blivit anmäld för domkapitlet, som tagit honom i förhör utan att det kunnat utröna, hur det innerst förhöll sig. Till domkapitlets öron hade emellertid på olika vägar "så av trovärdiga personers berättelser samt varjehanda tal" framkommit antydningar, "att med skoleungdomens styrsel härstädes lamt och otillbörl. skall tillgå, vartill orsaken förmenas vara rectoris magistri Unnerii uppförande". För att få klarhet i saken hade då domkapitlet beslutat att begära skriftligt besked av magistraten i Jönköping om vad saken egentligen rörde sig om. Magistratens svar är hållet i en något syrlig och delvis insinuant ton: Då nu domkapitlet börjat röra i saken, så anser sig magistraten kunna "förvänta denna stads scholae trivialis upprättelse, vilken som allmänt kunnogt är och jämväl för ögonen visas, allt mer och mer

emot förra vanligheten avtager, denna stadens invånare av högre och ringare värde så väl som andra på landet boende till icke ringa nackdel och obekvämlighet", emedan de tvingas ta sina barn ur skolan. Ansvaret för denna tråkiga utveckling kan icke läggas på magistraten, som från början motsatt sig att Unnerus skulle få rektoratet efter Nidelström, heter det icke utan en viss skadeglädje.[9]

Den dämpade kritik, som magistraten vågar framföra mot domkapitlets utnämningspolitik i januari 1724 växte småningom ut till en kraftig proteststorm. Det gällde nu apologisten. Alltsedan Ulmstadius' tid (1664) hade denne även varit sånglärare vid skolan. Då ny apologist skulle utses efter Petrus Aspelin (1720—1722), föll biskopens val — utan att i förväg ha tagit kontakt med de lokala myndigheterna och tydligen utan att tänka på de speciella förhållanden som förelåg vid skolan med avseende på sångundervisningen — på en nyvorden magister från Lund, Jonas Malmström. Någon passus om skyldighet för honom att åta sig sångundervisningen vid skolan hade ej medtagits i hans utnämningsbevis. Därmed råkade skolans ledning i bryderi om hur denna skulle ordnas. Men vad magistraten speciellt reagerade emot var att domkapitlet åter igen nonchalerat dess privilegium vid lärartillsättningar, speciellt som det nu gällde en apologist. Magistraten tog upp frågan och begärde en förklaring av domkapitlet och ville samtidigt få veta "på vad grund och med vad skäl apologisten och kantorsämbetena kunnat skiljas".[10]

Domkapitlets svar till magistraten, vilket ej kunnat återfinnas, synes ha innehållit ett välment råd att icke blanda sig i dess åtgöranden i skolfrågor. Det uppkallade magistraten att på nytt ta upp frågan om stadens privilegier i avseende på skolan. I en tio sidor lång skrivelse söker den analysera problemet huvudsakligen från principiell synpunkt. Rent praktiskt spelade väl denna händelse en underordnad roll. Det hela var, såsom skolans inspektor kyrkoherde Junbeck antyder, en prestigesak för magistraten,[11] men den vittnar också om stadens allmänna intresse för sin skola och förtjänar därför ett något utförligare omnämnande.

Magistraten tackar inledningsvis i sin skrivelse och berömmer konsistoriet för dess uttalade omtanke om trivialskolans bästa. Den säger sig icke någonsin ha ifrågasatt dess lagliga rätt i bl a vad gäller lärartillsättningar. Den tillbakavisar ock insinuationer för "intriguer" och ber konsistoriet tala i klartext, så att om något otillbörligt förevarit,

den skyldige må få sin näpst. I stort sett har allting fungerat friktionsfritt vid skolan även "under själva ofriden" fram till Nidelströms död (1718), dvs tills Unnerus övertog rektoratet. Men på senare tid har förhållandena försämrats, så att kritik t o m framförts vid senaste riksdag. Därför kan magistraten icke längre förhålla sig passiv.

Domkapitlet har velat rycka undan själva grunden för magistratens agerande genom att hävda, att dess 100-åriga privilegier till följd av ny kyrkolag och ny SO numera "intet . . . skulle vara till denna stadens skola applikabla". De skulle nämligen avse en skola, som staden helt och hållet skulle underhålla för egna medel. Detta finner magistraten vara ett helt ohållbart resonemang. Om en ny allmän lag skulle sätta alla tidigare rättigheter ur spel, hur skulle det då gå med t ex prästeståndets egna gamla privilegier, som de så gärna åberopa? Nu förhåller det sig ju emellertid tvärtom så, att vid varje regeringsskifte blir gamla privilegier konfirmerade. Så har också skett vid det senaste. Därför gäller också alltjämt Gustav II Adolfs privilegier av år 1620 och kungl maj:ts resolution från år 1660. Den tanken, som domkapitlet framkastat, att staden enligt privilegierna 1620 skulle vara skyldig att ensam svara för en apologistskola, tillbakavisas. Om så vore fallet, varför är då apologisten statligt anställd och avlönad? Och när han nu finns, varför skulle då icke stadens barn ha rätt till undervisning av honom? Nej, staden har verkligen inte blivit "depossiderad" sin apologisti! Den hävdar därför bestämt sin rätt att få säga sitt ord, då en ny apologist skall utses. Hade så skett i det nu aktuella fallet, hade man kunnat slippa allt obehag och trassel, som nu uppstått.

Magistraten betonar, att den handlat uteslutande med det allmänna bästa för ögonen. Avsiktligt har den undvikit att alls befatta sig med magister Malmströms kompetens. Men då staden nu är i tillväxt och många ungdomar önskar ta de utbildningsmöjligheter i anspråk, som just apologistin erbjuder, känner magistraten sitt ansvar och önskar kunna erbjuda dem bästa möjliga undervisning. Men skulle så vara, att "konsistorium nu och framdeles åtager sig ansvarandet av skolans så in- som utvärtes väsende", så lämnar magistraten gärna "hela omsorgen" i konsistoriets händer för att därmed bli kvitt allehanda besvär. Men skulle så vara, att staden alltjämt skall bära ett visst ansvar för sin skola, då upprepar magistraten sitt krav, att stadens hittills erkända privilegier också i fortsättningen respekteras även i avseende på skolväsendet.[12]

emot förra vanligheten avtager, denna stadens invånare av högre och ringare värde så väl som andra på landet boende till icke ringa nackdel och obekvämlighet", emedan de tvingas ta sina barn ur skolan. Ansvaret för denna tråkiga utveckling kan icke läggas på magistraten, som från början motsatt sig att Unnerus skulle få rektoratet efter Nidelström, heter det icke utan en viss skadeglädje.[9]

Den dämpade kritik, som magistraten vågar framföra mot domkapitlets utnämningspolitik i januari 1724 växte småningom ut till en kraftig proteststorm. Det gällde nu apologisten. Alltsedan Ulmstadius' tid (1664) hade denne även varit sånglärare vid skolan. Då ny apologist skulle utses efter Petrus Aspelin (1720—1722), föll biskopens val — utan att i förväg ha tagit kontakt med de lokala myndigheterna och tydligen utan att tänka på de speciella förhållanden som förelåg vid skolan med avseende på sångundervisningen — på en nyvorden magister från Lund, Jonas Malmström. Någon passus om skyldighet för honom att åta sig sångundervisningen vid skolan hade ej medtagits i hans utnämningsbevis. Därmed råkade skolans ledning i bryderi om hur denna skulle ordnas. Men vad magistraten speciellt reagerade emot var att domkapitlet åter igen nonchalerat dess privilegium vid lärartillsättningar, speciellt som det nu gällde en apologist. Magistraten tog upp frågan och begärde en förklaring av domkapitlet och ville samtidigt få veta "på vad grund och med vad skäl apologisten och kantorsämbetena kunnat skiljas".[10]

Domkapitlets svar till magistraten, vilket ej kunnat återfinnas, synes ha innehållit ett välment råd att icke blanda sig i dess åtgöranden i skolfrågor. Det uppkallade magistraten att på nytt ta upp frågan om stadens privilegier i avseende på skolan. I en tio sidor lång skrivelse söker den analysera problemet huvudsakligen från principiell synpunkt. Rent praktiskt spelade väl denna händelse en underordnad roll. Det hela var, såsom skolans inspektor kyrkoherde Junbeck antyder, en prestigesak för magistraten,[11] men den vittnar också om stadens allmänna intresse för sin skola och förtjänar därför ett något utförligare omnämnande.

Magistraten tackar inledningsvis i sin skrivelse och berömmer konsistoriet för dess uttalade omtanke om trivialskolans bästa. Den säger sig icke någonsin ha ifrågasatt dess lagliga rätt i bl a vad gäller lärartillsättningar. Den tillbakavisar ock insinuationer för "intriguer" och ber konsistoriet tala i klartext, så att om något otillbörligt förevarit,

den skyldige må få sin näpst. I stort sett har allting fungerat friktionsfritt vid skolan även "under själva ofriden" fram till Nidelströms död (1718), dvs tills Unnerus övertog rektoratet. Men på senare tid har förhållandena försämrats, så att kritik t o m framförts vid senaste riksdag. Därför kan magistraten icke längre förhålla sig passiv.

Domkapitlet har velat rycka undan själva grunden för magistratens agerande genom att hävda, att dess 100-åriga privilegier till följd av ny kyrkolag och ny SO numera "intet . . . skulle vara till denna stadens skola applikabla". De skulle nämligen avse en skola, som staden helt och hållet skulle underhålla för egna medel. Detta finner magistraten vara ett helt ohållbart resonemang. Om en ny allmän lag skulle sätta alla tidigare rättigheter ur spel, hur skulle det då gå med t ex prästeståndets egna gamla privilegier, som de så gärna åberopa? Nu förhåller det sig ju emellertid tvärtom så, att vid varje regeringsskifte blir gamla privilegier konfirmerade. Så har också skett vid det senaste. Därför gäller också alltjämt Gustav II Adolfs privilegier av år 1620 och kungl maj:ts resolution från år 1660. Den tanken, som domkapitlet framkastat, att staden enligt privilegierna 1620 skulle vara skyldig att ensam svara för en apologistskola, tillbakavisas. Om så vore fallet, varför är då apologisten statligt anställd och avlönad? Och när han nu finns, varför skulle då icke stadens barn ha rätt till undervisning av honom? Nej, staden har verkligen inte blivit "depossiderad" sin apologisti! Den hävdar därför bestämt sin rätt att få säga sitt ord, då en ny apologist skall utses. Hade så skett i det nu aktuella fallet, hade man kunnat slippa allt obehag och trassel, som nu uppstått.

Magistraten betonar, att den handlat uteslutande med det allmänna bästa för ögonen. Avsiktligt har den undvikit att alls befatta sig med magister Malmströms kompetens. Men då staden nu är i tillväxt och många ungdomar önskar ta de utbildningsmöjligheter i anspråk, som just apologistin erbjuder, känner magistraten sitt ansvar och önskar kunna erbjuda dem bästa möjliga undervisning. Men skulle så vara, att "konsistorium nu och framdeles åtager sig ansvarandet av skolans så in- som utvärtes väsende", så lämnar magistraten gärna "hela omsorgen" i konsistoriets händer för att därmed bli kvitt allehanda besvär. Men skulle så vara, att staden alltjämt skall bära ett visst ansvar för sin skola, då upprepar magistraten sitt krav, att stadens hittills erkända privilegier också i fortsättningen respekteras även i avseende på skolväsendet.[12]

Magistratens skarpa uppgörelse med konsistoriet angående tillsättningen av rektor efter Nidelströms död och framför allt utnämningen av apologist efter Aspelin var väl inte endast en prestigesak. Den visar också, att staden kände ansvar för sin skola och var mån om dess tillväxt och rätta skötsel. Men till bilden hör också, att man icke ansåg sig ha råd att kosta på densamma något synnerligt. Stadens mer eller mindre nödtvungna sparsamhet med skolutgifter måste naturligtvis direkt gå ut över lärjungarna och lärarna, som långa tider måste arbeta under mycket svåra förhållanden och i hälsovådliga lokaler. Ibland kunde stadens behandling av skolfolket upplevas som stridande mot allmän rättsuppfattning. Ett exempel härpå utgör tvisten om *skolmästargården.*

I SO 1649 finns en bestämmelse om att lärarna skulle ha rätt till "tarvelige hus och hemvist", vilket helt enkelt betyder, att de skulle förses med tjänstebostäder. I det gamla skolhuset i nordvästra hörnet av kyrkplanen hade funnits sådana. Men huset blev snart så förfallet, att det icke kunde bebos. Först i och med det nya skolhusets tillkomst på 1690-talet kunde lärarna ta i anspråk sina kamrar och andra utrymmen för bostad.[13]

För rektorers (skolmästares) räkning skulle redan efter kyrkoordningen 1571 finnas "gårdar och bekväm våning fritt". I Jönköping tillkom en skolmästargård först 1630. Änkan efter kyrkoherde Petrus Glandius i Jönköping köpte då för kyrkans penningar en gård, som legat i nuvarande kvarteret Biet vid Östra Storgatan, och donerade den till dåvarande skolmästaren Johannes Bunthius (Junander) såsom ämbetsgård. Då denne själv redan ägde hus i staden, behövde han inte ta den i anspråk, men hans efterträdare bebodde den i mer än 50 år. Stadens myndigheter ville emellertid komma åt rektorsgården, som

FÖRKLARINGAR:

43. Trivialskolan, uppförd efter ritningar av Erik Dahlbergh 1691—1696, tagen i bruk redan 1692.
44. Kyrkogård.
45. Kristinakyrkan, grundad 1649, invigd 1673.
110. Skolmästargården, som staden bemäktigade sig och förvandlade till kaplansgård.
116. Rektor Petrus Beeths egen gård.
120. Prostgården.
290. Kanalen och inre hamnen (nuv Östra torget).

A = nuv Östra Storgatan; B = Skolgränd; C = Prästgränd; D = Rosengränd; E = Stjärngränd; F = Kanalgatan (Söregatan).

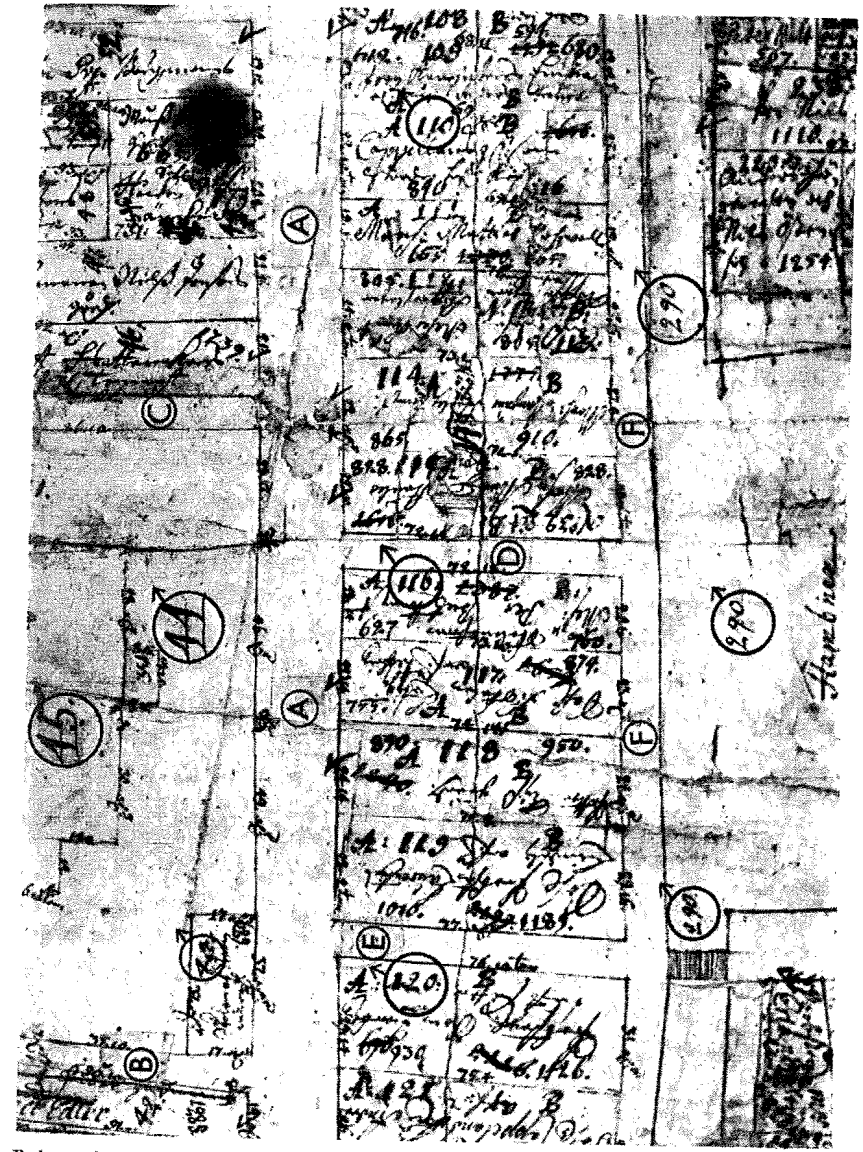

Bebyggelsen kring Kristinakyrkan — detalj efter tomtkarta från 1690-talet, Jönköpings länslantmäteris arkiv.

man menade skulle lämpa sig väl som prästgård för stadens komminister (kaplan). Under Nybelius' tid som rektor (1663—1673) gjorde man allvarliga försök att förmå honom att utrymma den, men han stod på sin rätt. Tvisten avgjordes till sist av kungl maj:t, som bestämde, att man skulle rektor "ingen intrång tillfoga varken i åker, äng eller gård, som hans antesessores (företrädare) på ämbetets vägnar före honom haft".[14]

Frågan var emellertid inte slutgiltigt avgjord genom detta kungl maj:ts utslag. Då Nybelius lämnade rektoratet 1673, gjorde staden ett nytt försök att komma över rektorsgården. Rådsturätten fattade helt enkelt ett beslut, "att skolmästargården skall tagas tillbaka till staden igen, efter den tilkommer kyrkan . . . och kyrkan ej förpliktigad längre den till någon skolmästargård uppehålla".[15] Något senare förklarade magistraten samt kyrkoherde Lars Mellin, att "skolmästargården hörer immediate kyrkan till" och lät komminister Zackarias Melovius flytta in i den. Den skulle hädanefter kallas kaplansgård.[16] Den ålderstigne och svage rektorn Lallaerus lät saken ha sin gång. Emellertid hade skolan fått en ny konrektor fr o m nyår 1674, den kraftfulle Petrus Beeth. Lallaerus, som hade egen gård i staden, överlät sin brukningsrätt av rektorsgården till honom. Han tvekade inte att ta en dust med staden om skolans rätt till ämbetsgården. Visserligen förklarade man från stadens sida, att den "likvisst av stadens begynnelse (!) har varit kaplansgård".[17] Men det vållade Beeth inte några större svårigheter att med hänvisning till gamla urkunder och vittnesutsagor påvisa, hur det förhöll sig med den saken. Men trots detta blev rektor Beeth, som en tid bebott skolmästargården, vräkt ur densamma, och magistraten deklarerade frankt, att varken staden eller kyrkan hade skyldighet att upplåta någon ämbetsbostad åt rektor. Även ett kompromissförslag av Beeth att dela den gamla skolmästargården mellan rektor och stadskomministern tillbakavisades.[18] Småningom har väl Beeth tröttnat på att kiva om rätten att få disponera en ämbetsgård. I varje fall ebbade striden ut. Någon rättslig prövning av frågan har aldrig företagits.[19]

Det var väl ofrånkomligt, att under den hetsiga striden om skolmästargården yttranden fälldes och beskyllningar utslungades, som kunde skada det goda förhållandet mellan skolan och dess lärarkår å ena sidan och de lokala myndigheterna å den andra. Beeth får t ex av staden rådet att "såsom konrektor och således mindre har att säga"

eller "som en prästman" hellre sträva efter "enighet och sämja än att i oträngt mål kasta sig uti vidare dispyt och trätomål". Han beskylles för att ha lämnat falska upplysningar, "per male narrata", att ha utkrävt för höga terminsavgifter av lärjungarna och otillbörligt gynnat "bondagossarna" framför stadens egna barn. Vidare ansågs han böra nöja sig med sin dubbeltjänst som kyrkoherde i Barnarp och rektor i Jönköping "utan att gravera staden och dess fattiga borgerskap" osv.[20] Beeth tillbakavisar alla sådana beskyllningar som grundlösa. Han nöjer sig emellertid inte härmed utan går till motattack och påvisar, att tvärt emot vad man kunde ha rätt att vänta, visar stadens myndigheter "stor motvillighet mot skolbetjänte". Inte utan en biton av besvikelse säger han: "Dessutom förpliktar den allmänna riksens välfärd samt naturlig lag och allt folks plägsed magistraten att de bevisa sin hövlighet mot sina barns praeceptores publicos (offentligt anställda lärare), vars ämbete fast svårare och besvärligare är än andra kyrkobetjäntes möda". Speciellt beskyller han staden för att inte vilja satsa någonting på sin skola eller lärare ("icke spenderar det ringaste varken på skola eller dess betjänte"). Över huvud, menar han, har det aldrig hänt, att "staden kostar den ringaste skärv på skolan utan tages av kyrkans medel, ja det ringaste bräde eller ruta i fönstren, som felas".[21]

Beskyllningar och motbeskyllningar av det slag som vi här gett exempel på har tillkommit i stridens hetta och bör icke tillskrivas alltför högt bevisvärde, när man vill försöka ge en rättvis bild av skolans förankring i dåtidens samhälle. Att staden haft ett positivt intresse för trivialskolans bestånd och utveckling kan inte fördöljas. Dess kritik mot densamma bör i första hand ses som försök att rätta till det som man ansåg vara felaktigt och hindrande för dess verksamhet. Särskilt tycks man ha ömmat för apologistin, vilken trots bestämmelserna i SO 1693 alltjämt utgjorde en integrerande del av skolan. Man kan nog icke heller komma ifrån, att den kritik som riktades mot enskilda lärare åtminstone ibland var fullt berättigad. Källorna är i detta avseende dock icke entydiga. Å andra sidan är det väl också helt riktigt, att staden sällan just offrade någonting på skolans underhåll.

Anmärkning

I Rystad—Sallnäs—Wessman, Jönköpings stads historia 2, s 272—279, finns en framställning om "Stadens skola" under 1600-talet, författad av Göran Rystad.

Innehållet i denna är på vissa punkter oklart framställt och på andra missvisande.

Rystad uppger, att Jönköpings skola enligt SO 1649 kom att falla inom gruppen högre trivialskolor, vilket är riktigt, liksom också uppgiften, att "dessa skulle ha fyra klasser samt en s k apologist- eller skrivklass". Han fortsätter: "Undervisningen ombesörjdes av rektor, konrektor och f y r a kollegor". Vidare meddelar han "det faktum, att skolan hade färre lärare än föreskrivet". Han uppger också, att i stället för de i SO 1649 stadgade fyra klasserna, "fanns vid Jönköpings skola f e m". Förklaringen härtill säges vara, att "man uppdelat högsta klassen i två ringar, varvid skolans rektor och konrektor undervisade i båda. De övriga klasserna hade kollegor som lärare, vartill så kom skrivklassen med sin apologist". Här anmäler sig emellertid nu ett intressant och delikat problem, nämligen hur f ä r r e lärare än föreskrivet kunde klara undervisningen i f l e r a klasser än de stadgade? Rystad förbigår den frågan med tystnad.

Av föreliggande framställning framgår klart: 1. att trivialskolan i Jönköping aldrig haft fyra kollegatjänster, 2. att en klass, den s k mellanläxan, indrogs redan 1675 och att skolan därefter fick försöka hanka sig fram med blott t v å kolleger ända till år 1814, 3. att högsta klassen (rektorsklassen) aldrig utgjort två självständiga klasser utan blott varit differentierad i två ringar eller "cirklar" såsom man också sade. Liknande differentiering inom klassens ram förekom f ö understundom också i de lägre klasserna. Man talade då om olika "hopar", grupper el dyl. Riktig är däremot uppgiften, att "skolans rektor och konrektor undervisade i båda" (ringarna eller cirklarna). Det kallades på den tidens språk, att de undervisade "till skiftes". Man kan också uttrycka saken så, att de tjänstgjorde såsom ämneslärare, medan kollegerna var klasslärare.

Rystad uppger vidare i sin skildring av stadens skola, att apologisten i likhet med lärjungarna och kollegerna för sitt uppehälle var hänvisad till sockengång. Det har tydligen undgått honom, att denne i motsats till kollegerna finnes upptagen i 1652 års lönestat, där han tilldelats en fast årlig lön på 30 tunnor spannmål. I Jönköping tjänstgjorde emellertid apologisten även som sånglärare. I denna sin egenskap tillerkändes han, utöver sin ordinarie lön, rätt till viss sockengång.

Beträffande rektors löneförmåner säger Rystad, att han hade Barnarps pastorat i prebende " och dessutom länge fri bostad i skolmästargården". — Under trivialskolans 169-åriga historia har dock endast tre rektorer, Lindelius, Rosbeckius och Nybelius, haft möjlighet att utnyttja skolmästargården som tjänstebostad, sammanlagt i 24 år. Mot stadens ovärdiga försök att förvandla den till kaplansgård kämpade framför allt konrektor Beeth en ojämn kamp, tills han blev vräkt, 1679. Sedan dess har ingen lärare eller rektor vid trivialskolan lyckats komma in i den. Sedd i relation till 169 år kan knappast 24 betecknas som "länge".

II. Frihetstiden och gustavianska tiden 1724–1820

A. SKOLSTADGORNA 1724 OCH 1807

Efter Karl XII:s död önskade svenska folket göra upp räkningen med den föregående tiden och främst med enväldet (suveräniteten) som dragit med sig så många och svåra olyckor över landet. Rikets ständer ansåg det för angeläget och nödvändigt att i det sammanhanget företa en översyn och revision också i avseende på skolväsendet, för att på det området "låta efterse och till närvarande tider lämpa" den regel och det rättesnöre, som skulle ligga till grund för skolan och lärarna i deras viktiga gärning. Man hyste nämligen den uppfattningen, att ett lyckligt utformat skolväsende "är icke allenast en bland de förnämsta grundpelare, varuppå det allmänna bästas lycka och välgång sig stöder utan ock den prydnad och hedersmycke, varmedelst Riket vinner märkeligt anseende bland andra folk och länder".[1]

Redan vid riksdagen 1719 hade prästeståndet framfört krav på en reviderad ny skolordning. Frågan kom upp även vid 1720 och 1723 års riksdagar. Många nya uppslag såg dagen, inte minst kom de från borgarståndets håll. Det visade sig emellertid svårt att uppnå enighet om hur den nya skolan skulle utformas. Vid 1724 års riksdag antogs dock till slut ett förslag av prästeståndet om en ny provisorisk skolstadga, som skulle prövas, tills nästa riksdag skulle samlas. Då skulle man ta slutgiltig ställning till frågan, huru det framtida skolväsendet skulle utformas. Något sådant beslut fattades dock aldrig, utan den provisoriska SO 1724 blev gällande skollag i över 80 år, ända till år 1807, då man övergick till ett nytt provisorium.

Den pedagogiska diskussionen var mycket livlig under hela frihets-

tiden. En av ständerna tillsatt uppfostringskommission 1745 presterade ett förslag till ny skolordning, som t o m kom ut i tryck 1760. Det blev emellertid utsatt för stark kritik och blev aldrig antaget. Däremot blev den provisoriska SO 1724 aldrig befordrad till trycket, så länge den utgjorde norm för det svenska skolväsendet. Detta hade bl a till följd, att kännedomen om densamma endast långsamt nådde ut till allmänheten och till de enskilda skolorna. I Jönköping t ex var den ännu 1731 helt okänd.[2]

Den kanske viktigaste bestämmelsen i den nya provisoriska SO 1724 var att man ånyo upprättade apologistklassen. Här är dock att märka, att denna trots SO 1693 oavbrutet existerat vid trivialskolan i Jönköping. I övrigt finner man knappast några revolutionerande nyheter. Bildningsidealet förblir i stort sett detsamma som tidigare. Latin och kristendomskunskap är fortfarande huvudämnena. Sångundervisning förekommer varje dag. Morgon- och aftonböner är fortfarande obligatoriska, likaså gudstjänstbesök. Läsåret var uppdelat i en hösttermin, som började Bartolomei dag (14 aug) och slutade Luciadagen (13 dec), och en vårtermin, som började vid kyndelsmässa (2 febr) och pågick till midsommar. Skoldagen började för trivialskolans lärjungar kl 6 och slutade kl 17. Onsdagar och lördagar slutade dock arbetet kl 14.[3]

Den som sökte inträde i skolan skulle underkastas förhör av rektor, som bestämde, om och var vederbörande skulle bli placerad. Lärjungarna hade sina bestämda bänkar i klassrummen (som icke sällan kunde rymma flera avdelningar samtidigt) och de skulle "sättas i ordning efter sin kvickhet och framsteg, havandes en pulpet framför sig, så lång som bänken är att bekvämligen skriva uppå". Varje klassrum borde förses med "spis eller kakelugn särdeles i skolorna, att icke den späda ungdomen av kölden må lida något till hälsa och hindras i sina studier".

Åt skoldisciplinen ägnades ett helt kapitel. Man kan inte tala om någon liberalisering på det området. För smärre förseelser kunde det räcka med "allvarsamt tilltal". Men om någon ertappades med att "av ungdoms obetänksamhet ha spelat kort, druckit, överfallit med fula ord sina medlärjungar; gjort oljud på gator och gränder med skrikande, fönsters sönderslående och ärliga mäns hus oroande; okvädningsords utdelande", skulle han om han var skolgosse men icke gymnasist, "sättas i stocken eller få ris på bara kroppen". Samma

straff utmättes åt den som visat sidovördnad mot sina lärare eller bemött dem med otida ord. Särskilt kvalificerad och obotfärdig syndare skulle "drivas utur skolan på det han icke må uttrötta lärarna och förföra andra fromma och enfaldiga". Skolans kollegium fick behålla den s k skolrätten, varigenom det skulle döma även i mål, som låg utanför den egentliga skoldisciplinen, t ex då det gällde ouppklarade skulder, slagsmål med personer utanför skolan eller "snatteri av frukt i trädgårdar eller annat dylikt". Gällde det grövre brott såsom stöld, rån, hor och dråp eller högmålsbrott, dömde vanlig domstol i rådstugu- eller tingsrätt. Vid sådana rättegångsförhandlingar skulle rektor eller en lärare närvara. Den som blev fälld blev skild från gemenskapen i skolan, relegerades.

SO 1724 innehåller utförliga bestämmelser om en lärares tillsättande, hans plikter och skyldigheter, hans avlöning m m. Man höll på indigenatsrätten, dvs i princip kunde endast någon "av stiftets barn" komma ifråga. Vid befordran var inte enbart lärdomsmeriter avgörande. Man lade också stor vikt vid vederbörandes sedliga vandel. Läraren skulle inte endast meddela undervisning. Han skulle också "förelysa med ett kristligt och ärbart leverne". Rektor och konrektor vid trivialskola, liksom lektor vid gymnasium, utnämndes av kungl maj:t. Sökandens lärdom och undervisningsskicklighet skulle dock prövas av biskop och konsistorium, som uppgjorde förslag till tjänsten. Den som blev utnämnd skulle avlägga högtidlig ämbets- och trohetsed samt därefter installeras av biskopen eller hans ställföreträdare. När en kollegatjänst blev ledig, skulle förhållandet anmälas av rektor till biskopen och han borde också ge sitt förord. Den sökandes lämplighet och kunnighet prövades därefter av biskop och konsistorium, varefter biskopen utnämnde den skickligaste till tjänsten. Även en kollega och apologist skulle avlägga ämbetsed och insättas av rektor i sin tjänst.

En lärares tjänstgöring betecknas i SO 1724 såsom "ett arbete som haver mycken möda med sig men ringa vedergällning". Fortfarande skall gälla, att lärarna för sitt trägna och tröttsamma arbete "måge oavkortat njuta den lön som 1652 års stat dem tillägger eller sedermera till deras fattiga villkors förbättring tilldelt är eller härefter tilldelas kan".[4]

SO 1807 utfärdades i Helsingborg den 7 december av Gustav IV Adolf. Den betecknas som "ett förnyat försök till en, efter nuvarande

tids behov avpassad, allmän skol-ordning". Även denna SO var alltså ett provisorium. Det sägs uttryckligen, att det skall gälla blott "på försök och till efterföljd under fem år". (Det blev 12 år men inte såsom det föregående provisoriet 83 år.) SO 1807 hade utarbetats i det av Gustav IV Adolf inrättade Canslers-Gillet och huvudsakligen författats av riksantikvarien och kanslirådet Gudmund Jöran Adlerbeth.[5]

SO 1807 vill ge undervisningen en mera religiös och etisk inriktning än tidigare. I såväl gymnasium som annan skola skall målsättningen vara denna: "Guds ära, samhällets väl och bestånd, enskildas lycksalighet i denna och en tillkommande värld". Medlet att nå ett sådant mål är "näst Gudaläran förnämligast filosofi, moral och sedelära". Lärarna skulle närmast vara apologeter för kristen tro och lära. "De böra avhålla sig från de villosatser, vilka i senare tid på ett rysligt sätt sönderslitit samfundsbanden och icke nämna de meningar, som till sådana uppträden givit anledning utan för att dem behörigen vederlägga". Ideallärarен sådan han tecknas i den nya SO är "en rätt kristen, fri från villomeningar i religion och känd för rena seder, så att han ej endast genom undervisning men även genom efterdömen kan bliva ungdomen nyttig".

SO 1807 signalerar en ny tid inom svensk skola, vilken vi närmast kan beteckna såsom reaktionär. På det praktiska planet blir skillnaderna dock obetydliga. Lägger man de båda SO 1724 och SO 1807 sida vid sida om varandra och jämför dem, finner vi att de har samma indelning och uppställning: 13 kapitel med i stort sett identiska rubriker och paragrafer. Sammanlagda lästiden har blivit något utökad. Skoldagen börjar dock en timme senare, dvs kl 7 men slutar å andra sidan också en timme senare kl 17. Under den mörka årstiden förkortas middagsrasten med en timme och arbetet slutar i stället kl 16. Onsdagar och lördagar slutar läsningen kl 15. Påsk- och pingstlovet har förkortats med tre dagar.

Vår kännedom om skolväsendets omfattning och utveckling blir mera exakt från 1800-talets början, än det varit tidigare. Enligt SO 1807 åligger det nämligen rektorerna vid såväl gymnasier som andra skolor att föra noggrann statistik över lärjungarna samt sammanställa "berättelser om varje läroställes beskaffenhet". Dessa redogörelser skall efter läsårets slut insändas till eforus, som i sin tur skall göra ett sammandrag därav och tillställa det kanslergillet, som har "vård och

uppsikt över uppfostringsverket i riket".

Mera än förut anbefaller SO 1807 omvårdnad om lärjungarnas fysiska fostran. Föreskriften om att det skall finnas eldstad i klassrummen återkommer. Man rekommenderar också att anställa en skolvaktmästare, en skolbetjänte, som bl a skulle sköta om eldningen, dock med tillägget "därest tillgång till hans avlöning det medgiver". Likaledes rekommenderas införande av gymnastiska övningar "under lovstunderna och tillsyn av någon lärare". Vid varje skola (således ej endast vid gymnasier) skulle finnas en bibliotekskassa, till vilken varje nyinskriven lärjunge skulle erlägga 4 skill. Det skulle också finnas särskild skolkassa och premie- och fattigkassa. Kravet på att lärjungarna fr o m fjärde klass skulle använda latin som samtalsspråk sins emellan och i tilltal till lärare har nu fallit bort.

För lärarna tillkom nya bestämmelser i SO 1807. För lärarkompetens krävdes numera även kunskaper i pedagogik och dialektik samt praktiskt undervisningsprov, som skulle avläggas inför domkapitlets ledamöter. Ansökan skulle åtföljas av avskrift av kandidatexamensprotokollet. En kollega behövde icke ha avlagt magisterexamen. Han utnämndes icke för undervisning i en bestämd klass utan kunde insättas, där han ansågs bäst behövas. Men i övrigt tillämpades anciennitetsprincipen. Vid utnämning i konsistorium hade biskopen två röster.

En viss förändring i trivialskolans organisation genomfördes 1807, som på längre sikt blev betydelsefull. Kravet på förkunskaper vid inträde i första klassen hade ökat och omfattade icke blott förmåga att rent och obehindrat läsa innantill, att kunna sin katekes och multiplikationstabell utan också förmåga att forma och skriva bokstäver i sammanhang. Undervisningen i första klassen var gemensam för dem som senare ämnade gå den litterära vägen, "ägna sig åt litterära yrken", och dem som bestämt sig för apologistklassen, dvs "förvärva sig i näringarna nyttiga kunskaper". Undervisningen blev här differentierad, så att endast de som siktade på litterära yrken behövde läsa latin. Detta ämne jämte kristendom och sång var fortfarande huvudämnena i hela den egentliga trivialskolan. Särskilt intresse tilldrar sig utvecklingen av apologistklassen. Där förekom naturligtvis undervisning i kristendom, skrivning och uppsättande av handlingar i ämnen, "som i allmänna levnaden vanligast förekomma", räkning, framför allt "i sin för näringsidkare nödvändigaste tillämpning", svensk historia och geografi. Även undervisning i geometri, mekanik och natural-

historia (det sista egentligen ett gymnasieämne) skulle förekomma. Slutligen borde man, så långt förhållandena medgav det, anordna undervisning i moderna språk, särskilt tyska, för lärjungarna i apologistklassen tillsammans med lärjungar från andra klasser. Alltjämt var modersmålet samt räkning och skrivning huvudämnena inom apologistin, men flera nya ämnen pockade på utrymme i dess schema. Att kurserna skulle kunna hållas inom ramen för ett år blev snart en utopi. I Växjö inrättades därför en "övre apologist"-tjänst. I Jönköping var resurserna för en utvidgning av organisationsplanen mycket hårt beskurna. Där såg det ut som om man, trots upprepade försök, inte ens kunde återfå "mellanläxan", som indragits 1675.

Omkring år 1810 började utsikterna för Jönköpings trivialskolas framtid ljusna. Det sammanhängde med beslutet att nedlägga undervisningen vid Brahes skolinrättning på Visingsö. De kapitaltillgångar som därmed frigjordes skulle komma Jönköpings trivialskola till godo. Till en början fick man då möjlighet att återupprätta den i det skick, som avsågs redan i SO 1649. År 1814 tillsattes äntligen den sedan 1675 vakantsatta kollegatjänsten och året därefter fick även Jönköpings skola en övre apologist. Krav på en utvidgning av hela skolväsendet i Jönköping gav sig starkare och starkare till känna från 1800-talets början.

B. LÄRARNA

1. PERSONALIA

a. *Rektorerna*

1. Magnus RUNBERG (1730—1734). Vid övergången till den nya SO 1724 var Gislo Unnerus kvar såsom rektor vid trivialskolan. Han hade då länge varit sjuklig och svag. På hösten 1728 tvingades han begära tjänstledighet och i januari följande år avled han.[1] Hans efterträdare blev dåvarande konrektorn och slottspredikanten Runberg.

Runberg föddes 1688 och var son till länsmannen Pehr Jonsson i Lekeryd. Han hade blivit magister i Uppsala 1725. Följande år blev han prästvigd och utnämnd till konrektor i Jönköping. Det betraktades som en ordinär befordringsgång, att konrektorn övertog rektoratet vid uppkommen ledighet.[2] Att Runberg var gift med Margareta Junbeck, dotter till stadens kyrkoherde och skolans inspektor, kan rimligen icke ha försvårat hans karriär.[3] Runberg hade icke innehaft sitt ämbete mer än några månader, förrän staden hemsöktes av en förödande eldsvåda sommaren 1730. Av "det vackra härliga skolhuset" återstod endast svartbrända yttermurar, och såväl lärarna, som bebodde övre våningen, som lärjungarna blev hemlösa för ett 10-tal år framöver. Även prästgården brann ned. Men kyrkan kunde räddas.[4]

Rektor Runberg tycks trots de besvärliga yttre förhållanden, under vilka undervisningen måste bedrivas — skolan blev inhyst i rådhuset — ha väl ryktat sitt värv, åtminstone om man får tro examensrapporterna, som hans svärfader insände till domkapitlet i Växjö. I dessa talas det om såväl lärarnas som lärjungarnas "berömliga flit och förkovring". I examensberättelsen för år 1734 lät inspektor biskopen och domkapitlet veta, att alla lärarna befinner sig i "sin bästa viguer och liksom certera (tävla) med varandra uti ungdomens information och undervisning".[5] Runbergs rektorsår blev emellertid inte många. Redan 1734 blev han kyrkoherde i Rydaholm, där han dog 1738.[6]

2. Petrus KEXERUS (1734—1737) var liksom företrädaren född i Lekeryd (1691). Han var son till komministern där Gudmund Kexerus och hade studerat i Uppsala, där han blev magister 1728. Redan 1725 hade han dock blivit första kollega i Jönköping och sedan vikarierat som rektor under Unnerus' sjukdomstid. År 1730 blev han

prästvigd och utnämnd till konrektor och slottspredikant här. Mot detta protesterade först landshövding Mentzer, emedan han icke haft tillfälle att yttra sig i frågan. Predikantbefattningen vid slottet var nämligen en statlig tjänst och vid utnämningen var man pliktig att inhämta landshövdingens mening. Så hade nu icke skett. Han lät emellertid udda vara jämt, enär han förut kände Kexerus och uppskattade honom.[7] Kexerus tillhörde också den grupp av lärare, över vilken prosten Junbeck slösade sitt beröm. Han synes i övrigt ha varit utrustad med en klädsam ödmjukhet. Då han 1731 sökte till Tofteryd och Malmbäck som kyrkoherde, utlåter han sig bl a så här: "Meriter har jag ringa eller snarare inga; stora ämbetsgåvor eller hög lärdom kan jag ingalunda berömma mig av — tackar dock Gud för mitt lilla pund — och tillstår alltför gärna, att många, ja de allra flesta av dem som i vårt lovliga stift söka pastorat äro långt bättre och äldre än jag".[7] Det var tryckande ekonomiska omständigheter, som tvingade Kexerus att söka ett mera inkomstbringande arbete. Först blev han befordrad till rektor vid trivialskolan och därmed kyrkoherde i Barnarp. Men redan efter tre år på denna tjänst blev han kyrkoherde i Vrigstad, där han dog 1745.

3. Erland COLLIANDER (1737—1741) föddes i Växjö år 1702 och var son till lektorn, sedermera kyrkoherden i Annerstad Petrus Colliander. Han disputerade och blev magister i Lund 1730. Samma år blev han förste kollega i Jönköping. Han hade det fattigt och svårt i den dyra staden och var betänkt söka transport.[9] Men snart öppnade sig befordringsmöjligheter här. När Kexerus blivit konrektor 1734, övertog Colliander hans tjänst, och tre år senare följde han honom såsom rektor och kyrkoherde i Barnarp. Han har av allt att döma varit en mycket dugande rektor.

Då Göta hovrätts personal ondgjorde sig hos domkapitlet över det "oskick", som skolan lagt i dagen, då den icke infunnit sig vid en sessionspredikan i kyrkan för att sjunga, vände sig domkapitlet först till prosten Junbeck, som i sin tur begärde, att rektor och lärarna skulle ta hänsyn till hovrättsfolkets begäran. Colliander avvisade emellertid bestämt detta krav och förklarade, att de alls inte kunde åläggas att infinna sig vid extra gudstjänster, som låg utanför läsårets ram. De förbehöll sig rätten att efter eget gottfinnande få disponera sin fritid. Vad skolungdomen beträffar vore det lika orimligt att begära att den skulle tjäna med sång i staden under ferierna, som för dem bl a var avsedda för sockengång.[10]

Strax innan sommarterminen skulle börja 1740 lät stadens magistrat meddela, att skolan ej längre kunde få disponera utrymmen i rådhuset, där man hållit till alltsedan branden 1730, ty rådhuset skulle repareras. För skolan blev därmed situationen mycket bekymmersam, ty trots främst prosten Junbecks energiska pådrivande återstod ännu mycket att göra med det brunna skolhuset. Bl a saknades både trappor och katedrar. Förstugan hade varken golv eller tak. Men trots allt beslöt man på Collianders tillstyrkan att "i Herrans namn i de ofullkomliga husen att samlas" till det nya läsåret.[11] På sommaren följande år kunde lärarna flytta in i sina långt ifrån färdigställda kamrar.[12] Det året (1741) hade Colliander fått fullmakt på kyrkoherdetjänsten i Svartorp, där han verkade som en nitisk och redlig prästman till sin död 1768.[13]

4. Petrus COLLIANDER (1741—1745) var yngre broder till företrädaren, född 1707. Liksom denne hade han gått i skola i Växjö och blivit magister i Lund (1730). Fem år senare blev han gymnasieadjunkt i Växjö och 1736 förste kollega i Jönköping. Sedan följde han sin broder i spåren och blev först konrektor och slottspastor 1737 samt rektor och kyrkoherde i Barnarp 1741.

Landshövding Mentzer välkomnade honom till slottsförsamlingen på grund av "dess grundliga lärdom, härliga predikogåvor jämte skickliga leverne".[14] Tjänsten där vållade honom emellertid stora bekymmer, då hela slottet jämte slottskyrkan brann ned i dymmelveckan 1737. Slottet återuppfördes aldrig och församlingens gudstjänster överflyttades därefter till gravkapellet å slottskyrkogården.[15]

Under Petrus Collianders rektorat blev äntligen det 1730 brunna skolhuset färdigrestaurerat, så att undervisningen åter kunde ske under drägliga yttre villkor. Under hattarnas krig mot Ryssland 1741—1743 utfärdades genom landshövdingarna en förordning, att skolgossar, som inte gav synnerligt hopp om framtiden i "de bokliga vetenskaperna", skulle enrolleras som soldater. Petrus Colliander svarade på denna kungl order, att vid Jönköpings lilla skola visserligen fanns några, som var tröga i sin fattningsförmåga, men att de likväl kunde anses bättre tjäna sitt land i något civilt yrke än att gå ut i krigstjänst, "för det en var av dem befinnes nu hava en outhärdlig fasa och av-

sky". Därför anhåller han, att "denna lilla skolesocieteten" måtte lämnas orörd av krigsguden.[16]

Per Colliander innehade rektoratet ännu kortare tid än brodern. Redan 1744 erhöll han kyrkoherdebefattningen i Långaryd, dit han flyttade följande år och där han dog 1773.[17]

5. Sven BOLANDER (1746—1747) var född 1702 i Rottne i Kronobergs län. Han hade studerat i både Uppsala och Lund samt blivit magister 1734. Efter tjänstgöring såsom präst och sju år som kollega i Jönköping och Växjö sökte han rektoratet i Jönköping och lyckades vinna befordran. Han hade emellertid flera medsökande, bl a gymnasieadjunkt Joh Rogberg, Växjö. Denne ansåg sig bättre meriterad än Bolander och uttryckte sin besvikelse över att ha blivit förbigången. Även hans blivande kolleger uttryckte sitt missnöje, enär de menade, att befordran borde följa anciennitetsprincipen. De hälsade likväl den nye rektorn välkommen i arbetet, enär "vi uti honom förvänta en förtrolig ämbetsbroder och god ordningsman bland landsens ungdom".[18] Men Bolander hann knappast visa vad han dög till. Hans hälsa var undergrävd. Han dog efter ett år, lämnande efter sig en stor familj i djupaste armod.[19]

6. Johannes HIELM (1749—1756) föddes i Dädesjö och var son till sedermera kyrkoherden i Algutsboda Andreas Hielm. Sedan han blivit magister i Lund 1738, tjänstgjorde han i Växjö dels vid domkyrkan och dels vid gymnasiet. År 1743 blev han lektor på Visingsö. Till rektorstjänsten i Jönköping hade han i stort sett samma medsökande som Bolander tidigare haft.[20]

Av någon anledning kom det att dra ut på tiden med utnämningen av efterträdare till Bolander. Även konrektor Ingerman hade avlidit 1747. Det blev svårt att få någon som ville påta sig ansvaret för skolans ledning. När vårterminen 1748 skulle börja, skrev prosten Tiliander till domkapitlet och frågade, "huru med rectoris lektioner härstädes skall förhållas eller vem som dem skall förrätta?" Vid samma termins slut uppger han, att hela antalet "skolepiltar" uppgick "allenast till 28 personer". Själv har han tydligen medverkat till en utrensning, ty han uppger bl a i examensrapporten: "De som icke äro särdeles fallne till studier blevo tillsagde att applicera sig till något annat".[21]

Då Hielm äntligen blev utnämnd 1749, övertog han en skola som var stadd i upplösningstillstånd. Han fick ta itu med nästan omöjliga uppgifter, men lyckades med det mesta. Den nedåtgående trenden vände snart, och 1751 var lärjungeantalet uppe i 39. Trots att reparationsarbetena på det nedbrända skolhuset pågått länge, befann det sig i dåligt skick. Det gällde att skrapa ihop penningar till ny takbeläggning för att lärare och lärjungar skulle få skydd mot väta och fukt. Någon hjälp från sina underordnade lärare fick han inte. De — och särskilt apologisten Krok — försummade sin tjänst.[22] Stora pedagogiska problem väcktes till liv av uppfostringskommissionen och krävde ställningstagande. En betydelsefull fråga, som rörde skolans framtid, gällde en eventuell sammanslagning av trivialskolan i Jönköping och Per Brahe-skolan och gymnasiet på Visingsö.[23]

Hielm hade ett gott omdöme och visade gott handlag, när det gällde att bemästra olika svårlösta problem. Men det säger sig nästan själv, att det blev för mycket för en människa att dra ett sådant lass. Han stupade på sin post, liksom företrädaren gjort. I maj 1756 gick han bort, inom några veckor följd av sin hustru. De lämnade 6 barn efter sig, varav 4 var under 10 år.[24]

7. Isac SVANSTEDT (1756—1765) var född i Svenarum 1710. Efter skolgång i Växjö studerade han i Lund tre och i Uppsala åtta år och blev magister 1743. Året därefter blev han prästvigd och förordnad till gymnasieadjunkt på Visingsö. Efter konrektor Ingermans död 1747 sökte och erhöll han — särskilt landshövding Tungelfelt verkade för hans utnämning — konrektors- och slottspastorstjänsten i Jönköping. Han fick fullmakten på konrektorstjänsten i slutet av år 1748. Han betecknar senare sina 8½ konrektorsår som "trälsamma" med tre predikningar var sön- och helgdag samt omvårdnad om "arbetsfångarna, andra arrestanter och missgärningsmän på slottet" samt "dödsfångars beredande och åtföljande till döden". Enligt egen uppgift fick han sin fullmakt på rektorssysslan vid skolan och pastoratet i Barnarp "ifrån Mikaeli 1756".[25]

Svanstedt har, liksom Hielm, varit en nitisk och dugande rektor. Han utverkade bl a, att den s k bibliotekspenningen, sex öre smt, som varje nyinskriven elev skulle betala, kom att stanna i Jönköping för att användas till allehanda underhållningsändamål vid skolan i stället för att redovisas och insändas till Växjö.[26] Svanstedt gick samma öde

till mötes som sin företrädare. Då hans krafter inte längre ville räcka till, begärde han en lugnare tjänst. Han hade då mist "den hug och lust samt munterhet och drift, som denna syssla fordrar".[27] Men hans förväntan kom på skam. I januari 1765 dog hans hustru och några månader senare följde han henne i graven.[28]

8. Bengt EKEBERG (1766—1776), född 1718, var son till en soldat från Norra Sandsjö. Han säger, att han tillbragt nio år i Växjö trivialskola och fem i dess gymnasium. Sina akademiska studier började han i Lund 1743 men begav sig redan följande år till Greifswald, där han disputerade och blev magister 1750. Under sin ungdomstid hade Ekeberg lidit av stor fattigdom och måst uthärda många umbäranden. En gång skall han på hemvägen från Växjö ha förfrusit, så att han på äldre dar måste använda kryckor. En okuvlig energi och arbetsförmåga, en brinnande studiehåg och en orubblig gudsförtröstan, som bl a skaffade honom vänner bland pietister, samt en omutlig rättskänsla och ett ömt samvete är utmärkande drag i hans gedigna karaktär och gör honom till kanske den bäste rektorn vid trivialskolan under hela 1700-talet.

När Ekeberg återkom från Tyskland, uppehöll han först tillfälliga lärarförordnanden. År 1760 blev han emellertid ordinarie kollega i Växjö. Tre år därefter förordnades han som konrektor och slottspredikant i Jönköping, fastän han "för mellankommande omständigheter och yppad tvist" ej erhöll fullmakten förrän i maj 1764. Efter ytterligare tre år blev han rektor och kyrkoherde i Barnarp (1766).[29] Han blev en nitisk och initiativrik rektor. Noga vakade han över att skolstadgans bestämmelser följdes av både lärare och lärjungar. På olika sätt sökte han stärka skolkassans ställning. Han var mycket intresserad av skolans äldre historia och gjorde allvarliga försök att återvinna skolmästargården, som trivialskolan blivit fråntagen 100 år tidigare. Lärjungarna sökte han hjälpa till fria läroböcker eller åtminstone billigare. Fattiga barn, som drev sysslolösa kring på gatorna, försökte han sätta i skola för att de skulle lära något nyttigt. Musikundervisningen, som länge legat nere, ryckte han upp igen. Till skolan skänkte han ett sigill, dess första.[30]

Ekebergs hälsa var egentligen aldrig stark. Han led ofta av svår ryggvärk, som tvingade honom att nu och då söka sig till någon hälsobrunn för att där få bot eller åtminstone lindring. Även synen försämrades märkbart på äldre dagar.[31] Hans energi och hans starka vilja räckte likväl till insatser även på rent praktiska områden. Barnarps prästgård, som var känd som ett mycket magert hemman, brukade han så intensivt, att han i stället för tidigare 26 tunnor spannmål och foder till åtta à nio kreatur kunde skörda 50 à 60 tunnor och föda 16 à 17 kreatur, två stora hästar och ett tjog får. För sin odlarbragd tilldelades han kungl patriotiska sällskapets silverjetong. Barnarp fick en ny klockstapel och kyrkogårdsmur och Månsarp en ny sockenstuga under hans tid.[32]

Ekebergs framgångar och goda handlag förledde honom aldrig till högmod eller översitteri. Då han stod i begrepp att dra sig tillbaka från sin verksamhet inom skolan — han var då 57 år — kunde han sanningsenligt säga: "På de 23 år jag arbetat inom läroverket har jag varken genom omänskelig hårdhet skrämt någon från boken, ej heller genom otidig klenmodighet någon fördärvat". Han kände inte av någon ärelystnad att komma fram på vetenskapens och lärda studiers bana. Han framhåller, att redan hans stora fattigdom gjorde det omöjligt för honom att "lysa på lärdomsvägen, mina akademiska år blevo icke ställda åt denna vädjoban. Nöden har drivit mig att (i stället) arbeta på den väg i ålderdomen, åt vilken ungdomen icke syftade."[33]

Bengt Ekeberg fick, i motsats till sina närmaste företrädare i ämbetet, glädjen att slippa ur skolträlet, innan alla hans krafter var utömda. År 1775 blev han utnämnd till kyrkoherde i Älmeboda. 15 år senare frånträdde han kyrkoherdetjänsten och bosatte sig i Skara, där han dog 1791. Han var gift första gången med Helena Sara Quast, dotter till kyrkoherde Quast i Åsenhöga och hans hustru Christina, rektor P Beeths äldsta dotter, samt andra gången med Maria Helena Ulmgren, änka efter kyrkoherde Carl Stark, Älmeboda.[34]

9. Jonas COLLIANDER (1777—1789) var född i Växjö 1732 och son till kyrkoherde Nils Colliander i Älghult. Efter skolstudier i Växjö kom han till Uppsala, där han disputerade och blev magister 1758. År 1771 blev han gymnasieadjunkt i Växjö och efter fem år (1776) utnämndes han till rektor i Jönköping och tillträdde tjänsten följande år. Enligt egna uppgifter skall han ha särskilt lagt sig vinn om skolhusets omvårdnad. Han säger bl a: "Av skolräkenskaperna ses ljusligen, huru mon jag alltid varit om skolehusets reparerande vid åkomna bristfälligheter".[35] Om man emellertid litet närmare granskar dessa

räkenskaper, finner man att denna omtanke i stället vilat på konrektorn Jonas Liliander, fastän Colliander vill tillskriva sig äran. Då Liliander begärde 25 dlr för allt det besvär han haft med räkenskapsföringen, svarade honom Colliander: ". . . så har jag största orsak att neka det minsta deltagande däruti; vilket arvode 25 dlr specie synes mig vara alldeles överdrivet och för grovt begärt. Dock endast för att göra hr doktor och biskop till viljes, lovar jag bestå 2 dlr sp. i ett för allt".[36]

Colliander tog upp frågan om det tredje kollegatet, som varit vakantsatt i över 100 år.[37] Men han lyckades icke åstadkomma någon ändring eller rättelse. För egen del begärde han ämbetsbiträde både vid skolan och i Barnarp.[38] Med godsägaren å Odensjö säteri processade han bl a om fiskerätten i Odensjön, vid vilken både kyrkan och prästgården samt säteriet är belägna. Målet blev mycket långdraget och fortsatte också under Collianders efterträdare.[39] År 1789 erhöll han Värnamo pastorat som han tillträdde i maj 1790. Han dog 1799.[40]

10. B e n g t NORLIN (1790—1824) föddes i Skirö 1758. Föräldrarna var kyrkoherde Johannes Norlin och Ulrika Oxelgren från Visingsö. Där gick han också i skola, innan han 1777 blev student i Uppsala. Sedan han disputerat och blivit magister 1785 uppehöll han förordnanden som präst och lärare i Växjö. På hösten 1789 blev han utnämnd till rektor i Jönköping och svor som andra ämbetsmän ämbets- och trohetsed. Det blev inledningen till en enastående lång och hedrande lärargärning vid Jönköpings trivialskola. Tidigare hade visserligen Beeth innehaft rektoratet i 15 år och dessförinnan tjänstgjort som konrektor i åtta, men eljest kommer ju som vi sett rektorsbytena tätt i Jönköping.

När biskop O Wallqvist inspekterade trivialskolan i Jönköping 1795 fann han anledning anmana både rektor och lärarna att lägga ned större flit och visa bättre nit i sin undervisning, "så kärt de vilja undgå strängare kritik".[41] Det torde ha varit enda gången som Norlin blivit "prickad" av sina förmän i domkapitlet. Hans anseende som en sällsynt dugande skolman blev tidigt grundmurat. Även utanför skolan hade han stort anseende och åtnjöt en naturlig respekt för sin lärdom och sina fina karaktärsegenskaper. Han stod bl a på förslag till domprost i Växjö och kallades 1820 till medlem i samfundet Pro fide et christianismo. Då han lämnade rektoratet vid 66 års ålder, blev han

kyrkoherde i det lilla Ölmstads pastorat. Men där vantrivdes han och dog redan efter ett år (1825).[42]

Det fanns ingenting i Norlins yttre gestalt som var ägnat att inge respekt än mindre vördnad. Han kallades gemenligen skomakaren från Barnarp. Han var dock en ovanligt kunnig och skicklig ämbetsman, lärd, rättvis och okonstlad. Han ville alla väl och var aktad av alla. En av hans forna lärjungar berättar om hans sätt att undervisa: "Han begagnade sällan katedern utan tog plats vid ett litet därunder placerat bord. Och om hans lärjungar någon gång blevo högljudda var ett stampande med käppen i golvet tillräckligt för att återställa tystnaden".[43]

Den första tiden i Jönköping vållade Norlin många extra bekymmer. Den 6 februari 1790 hade nämligen staden hemsökts av en förödande eldsvåda, som härjade de centrala delarna tillika med kyrkan. Endast med dödsförakt och genom ett modigt och helhjärtat ingripande av framför allt konrektor Ahlander i släckningsarbetet kunde skolan, som så att säga låg vägg i vägg med kyrkan, räddas från att åter läggas i aska. De skador, som likväl uppstod — inklusive skolklockan med dess frontespis — lyckades man snart reparera och efter endast en månads uppskov kunde vårterminen ta sin början.[44] Under Norlins tid som rektor fick skolan ett märkbart uppsving. Äntligen lyckades man — sedan skolan på Visingsö nedlagts och dess tillgångar överflyttats till Jönköpings skola — få den sedan nära 140 år vakanta kollegatjänsten återbesatt.[45] Norlin hade även planer på att söka återfå den gamla skolmästargården, som staden annekterade såsom kaplansboställe ungefär samtidigt som tredje kollegatet indrogs. Men därav blev knappast mer än en ansats.[46] I de stora pedagogiska frågorna, som pågick i samband med tillkomsten av den nya SO 1807, deltog Norlin med stor iver.[47] Under Norlins rektorat hade den gamla trivialskolan redan sprängt sina gränser, men det skulle ännu dröja decennier, innan den kunde flytta in i större och ändamålsenliga lokaler. När Norlin lämnade sin chefstjänset, stod den nya tiden för dörren med nya pockande krav.

b) *Konrektorerna*

I. J o n a s BRUZELIUS (1720—1726)

Se under konrektorerna, avdelning I.

2. Magnus RUNBERG (1726—1730)
Se under rektorerna.

3. Petrus KEXERUS (1730—1734)
Se under rektorerna.

4. Erland COLLIANDER (1734—1737)
Se under rektorerna.

5. Petrus COLLIANDER (1737—1742)
Se under rektorerna.

6. Jonas ALEGREN (1742—1745) var född omkring 1711 och son av en major vid artilleriregementet i Jönköping, senare advokatfiskal vid Göta hovrätt. Alegren gick först i Jönköpings trivialskola och tillbragte därefter sju år vid gymnasiet på Visingsö. Efter studier i Uppsala blev han prästvigd 1735 och följande år utnämnd till nedre kollega i Jönköping. Han synes ha varit en skicklig lärare, men då han vid ett tillfälle anmälde några skolgossar, bland dem en son till prosten Junbeck, för att ha sysslat med en kortlek under gudstjänsttid, råkade han illa ut. Då prosten fick höra talas om hans anmälan, tog han så illa vid sig, att han genast rusade till skolan och beskyllde Alegren inför sittande klass för att fara med lögnaktigt tal. Han lät t o m hämta stadsfiskalen och upprepade beskyllningarna i hans närvaro. Saken blev sedermera föremål för omfattande utredningar i domkapitlet.[1] Men Alegren behöll trots allt sina förmäns förtroende. Snart nog (1739) befordrades han till förste kollega.

År 1742 efterträdde Alegren Petrus Colliander såsom konrektor. Vid samma tid disputerade han i Lund och blev magister. Han hade därmed också skaffat sig formell kompetens för tjänsten. Han led emellertid av klen hälsa och måste emellanåt ta tjänstledighet för att söka kurera en "besvärlig bröstpassion", som blev särskilt svår under kalla vintermorgnar. Av prosten Tiliander fick han tillstånd att flytta fram sina lektioner till senare på dagen. I domkapitlet knorrade man visserligen över denna avvikelse från skolstadgans föreskrifter. Alegren hoppades dock bli återställd igen, så att han kunde följa schemaordningen, så snart "den käre Guden täcktes en blidare väderlek giva".[2] Så gick det nu inte. I maj 1745 slutade han sina dagar. Borgerskapet

anhöll senare, att skolan skulle ändra sina tider, så att den började kl 8 och slutade kl 16. Därigenom skulle man spara på ljus och ved, men framför allt skulle lärjungarna slippa gå till och från skolan i mörker den ruskiga delen av läsåret — och därmed också slippa utsätta sig för faror på gatorna.[3]

7. Samuel INGERMAN (1747) var son till kyrkoherde A Ingerman i Göteryd och hade studerat i Växjö och Uppsala samt blivit prästvigd 1745. Under Alegrens sjuklediglieter hade han flera gånger vikarierat och därvid vunnit i synnerhet landshövding Mentzers bevågenhet. Han rekommenderade honom också till dennes efterträdare. Häremot protesterade emellertid de ordinarie kollegerna Hjelmerus och Fornell samt apologisten Krok, som åberopade högre meriter. "Skulle nu varken våra utbristande grå hår, vår en gång prövade skicklighet till skolarbetet samt ock på andra ställen härvid förvärvade meriter" icke gälla någonting gent emot Ingerman, så skulle de känna det plågsamt och förnedrande både för sig själva och för hela skolan, klagade de.[4] Men landshövdingen — han hade ju det avgörande ordet vad gällde slottspredikantbefattningen, som var kombinerad med konrektoratet — lyckades få sin vilja igenom. Ingerman fick alltså tjänsten, men därmed uppstod en elakartad förtroendekris bland skolans lärare, som varade länge och ledde till skolans förfall. Ingerman hann själv knappast mer än tillträda sin tjänst, förrän han bortrycktes genom döden, "vilket", skriver skolans inspektor prosten Tiliander, "jag så mycket mer beklagar, som han var en snäll, flitig och oförtruten arbetare så i skolan som församlingen".[5]

8. Isac SVANSTEDT (1748—1757)
Se under rektorerna.

9. Erik RENSTRÖM (1757—1759) var bondson från Lekeryd och född 1710. Efter skolgång kom han till Uppsala 1731 och några år senare till Åbo akademi. Där disputerade han 1738 och förordnades till docent samma år. År 1744 återkom han till sitt hemland. Bl a vikarierade han för Krok i Jönköping, men det gick trögt med hans befordran. Då han sökte ett kollegat 1752, säger han, att han "nu 5 gånger på 6 års tid för dylika ansökningsmål gjort resor, ej utan kostnad, dels från Gränna och dels Jönköping". Men han hade likväl icke

blivit hugnad med någon tjänst ens om den gällde för att vara "en med de magraste skolbeställningar i hela stiftet". Till sist anförtroddes honom 1752 nedre kollegatet i Jönköping och icke långt därefter det övre.[6]

År 1757 blev Renström befordrad till konrektor men dog redan efter två år i stort armod. Han var en Linné-lärjunge och företog i olika omgångar vidsträckta resor i Väster- och Östergötland för botaniska och andra naturvetenskapliga studier.[7]

10. Petrus LUNDELIUS (1760—1762) var prästson från Södra Sandsjö, född 1724. Han hade blivit magister i Lund 1748 och tjänstgjorde därefter några år såsom docent. När det gällde att utse efterträdare till konrektor Renström, hade biskop och domkapitlet stannat för Lundelius. Men det uppkallade landshövding von Salza att i en lång skrivelse utförligt redogöra för alla de förtjänster som kollega J Lindström besatt samt å egna och slottsförsamlingens vägnar bestämt ge honom sitt förord. Vad Lundelius beträffar vill han ingalunda förringa hans meriter, men han är angelägen framhålla, att slotts- och fängelsepredikantbefattningen ingalunda är någon sinekur. Då nu Lundelius "jämte sina goda förtjänster äger den lyckan att vara herr biskopens systerson", menar von Salza, att han lätt bör kunna få en annan kyrkoherdebeställning och han själv och slottsförsamlingen behålla Lindström, för vilken de har "ett så välgrundat och stadgat förtroende".[8]

Trots landshövdingens intervention fick dock Lundelius konrektoratet. Men redan efter två år hade han tröttnat på tjänsten och sökte lektorat i Växjö. 1770 blev han kyrkoherde i Väckelsång, där han dog 1783.[9]

11. Bengt EKEBERG (1763—1766)
Se under rektorerna.

12. Johannes ALMQUIST (1767—1769) var född 1731 i Södra Unnaryd och son till kyrkoherde Sven Almquist. Sedan han blivit magister i Lund 1751 och prästvigd, tjänstgjorde han några år som sin faders adjunkt. Men år 1762 blev han nedre kollega vid trivialskolan i Jönköping och följande år övre kollega. Då han samma år sökte lektorat på Visingsö, uttryckte han sig på följande sätt: "Alldenstund

hoppet om att snart kunna ernå något vidare uppkomst och fortkomst ifrån nedersta graden bland docentes (lärare) vid denna trivialskola . . . ty nödgas min håg och omtanke, så vida en blid himmel täcktes önskelig medvind förläna, lyfta mitt klena hopps ankar till den lilla ö, som här tvärs över småländska havet för ögonen ligger och ställa min kosa till det rum vid övningshuset på Visingsö . . . vilket är ledigt vordet". Han fortsätter i samma högtravande stil, att han "icke utan blygsam ödmjukhet" vill fästa uppmärksamhet på "min ringa person, min menlösa dygd, min ofläckade frejd, min ådagalagda skicklighet, min förvärvade erfarenhet, min oförtrutna flit och vaksamma idoghet . . . samt mina släta villkor och magra löningsfonder under tolv års tjänstetid . . ."[10]

Om det berodde på Almquists egen betygade ödmjukhet eller på andra orsaker, så kom han denna gång icke till sin längtans ö. Icke heller erhöll han rektoratet i Jönköping, som han sökte i konkurrens med Bengt Ekeberg 1766, trots sina 17 tjänsteår "med utmärkt nit och flit, mödo och vako, till alla vederbörandes goda nöje och välbehag, men mig själv till ringa båtnad och knappaste utkomst". Däremot blev han Ekebergs efterträdare som konrektor vid trivialskolan under två år. Sammanlagt tjänstgjorde han på olika tjänster vid Jönköpings trivialskola i sju år. Han har som vi ser själv betygsatt denna sin tjänstgöring.[11]

Till Visingsö kom Almquist 1769 som teologie lektor och kyrkoherde. Han stannade vid dessa tjänster ända till sin död 1816. Bland stiftets prästerskap hade han ett mycket stort anseende.[12]

13. Håkan SJÖGREN (1770—1775) var bondson från Härlunda i Kronobergs län, född 1727. Efter skolgång i Växjö kom han till Uppsala, där han blev magister 1755. Under studieåren såväl i Växjö som Uppsala hade han förtjänat sitt uppehälle genom privatundervisning. Ett par år efter magisterexamen — han var då 32 år — vände han sig till domkapitlet i Växjö och ställde sig till förfogande "till det varmed jag skulle mest synas kunna befrämja Guds ära och fäderneslandets välfärd samt förtjäna mitt nödtorftiga uppehälle". Själv önskade han helst någon tjänst vid stiftets skolor, eller möjligen såsom präst. Han hade blivit prästvigd 1757.[13]

Domkapitlet missiverade Sjögren som adjunkt till kyrkoherde O Unnerus i Sandseryd, som också var predikant och själasörjare vid

Håkan Sjögren — detalj av målning av U Angerstein 1850.

hospitalet i Jönköping. Sjögrens arbete blev huvudsakligen förlagt till Jönköping, där han också var informator och ofta predikade i slottskapellet. Hans predikningar väckte stor uppmärksamhet och tilloppet av åhörare blev mycket stort. Efter 1½ år fick Sjögren plötsligt missiv till Moheda. Unnerus förklarade, att han icke längre ville behålla honom som sin adjunkt. Samtidigt skrev stadens kyrkoherde Carl Tiliander till domkapitlet bl a: "I kraft av mitt ämbete är jag nödgad att hos Eder högvördighet och m.v. Consistorium tillkännagiva, att ifall mag. Sjögren ej varder snart flyttad härifrån eller på visst sätt avstängd från predikande i slottsförsamlingen och i hospitalet varder här en sådan eld upptänd, som icke så snart släckes, ty han söker på varjehanda sätt draga de enfaldiga till sig . . ."[14]

Anledningen till prästernas och speciellt Tilianders motvilja mot Sjögren var att man fruktade, att han var pietistiskt anstucken. Emellertid tog sig Sjögren, som av olika anledningar icke ville lämna Jönköping, före att överklaga missivet till Moheda och fick därigenom något andrum. Tiliander skrev visserligen åter till domkapitlet och förklarade, "att den mannen icke bör vara här längre". Man lyckades också få till stånd ett åtal mot honom för olovliga sammankomster

och brott mot konventikelplakatet.[15] Visserligen blev Sjögren frikänd både i kämnersrätten och Göta hovrätt, men hans tillvaro blev prekär, då han icke längre hade någon fast anställning. I det läget kom räddningen för honom från lagman och friherre Göran A von Knorring på Strömsberg i Ljungarum, som — trots protester från Tiliander — anställde honom som sin huspräst mot kost och logi samt en årslön av 50 rdlr smt.[16] Småningom lade sig även Tilianders vrede och han t o m anställde Sjögren som sin andre adjunkt. Efter något år sade han dock själv upp denna sin tjänst, vilket Tiliander betecknar såsom "dels chicaneust dels dumt, ehuru han pryder det med ett ömt samvete". Han begärde å sin sida att omgående bli kvitt "denne försmädlige mannen".[17]

Sjögren, som under tiden knutit ömma band i Jönköping, ville ogärna bort från staden och säger också, att motgången "börjar göra mig så ledsen, trånande och gränande, att jag snart varder minom vännor okänd".[18] Dåvarande konrektorn Bengt Ekeberg hade emellertid tillfälligt anlitat Sjögren som biträde i såväl skolarbetet som i församlingsarbetet i slottsförsamlingen (senare även i Barnarp) och lärt sig uppskatta hans stora kunnighet och gedigna personliga egenskaper. Sjögren blev förste kollega vid Jönköpings trivialskola år 1767. Han förordnades under ett år att vara vice teol lektor och pastor på Visingsö för att reda upp förhållandena där men återvände därefter till Jönköping och utnämndes till konrektor och slottspredikant fr o m jan 1770. Denna syssla innehade han därefter i fem år.[19]

Sjögrens insats i den direkta lärargärningen i Jönköping blev splittrad. Dels var han på Visingsö läsåret 1768—1769 och dels blev han vid en visitation redan 1766 av biskop Osander uppmanad att utarbeta ett latinskt skollexikon. Det blev ett tidsödande och arbetskrävande arbete, varför han tvingades ta tjänstledigt från skolan. Lexikonet blev färdigt 1775 och användes sedan som hjälpmedel i närmare 100 år av många generationer skolgossar. Sistnämnda år utnämndes Sjögren till lektor i Växjö och 1802 blev han domprost. Han dog 1815, 88 år gammal. Sin stora förmögenhet, som samlats genom nästan legendarisk sparsamhet, donerade han till fonder för fattiga skolbarn och lärare.[21]

14. M a g n u s BOLMEER (1776—1778) var född 1745 och son till sedermera komministern i Skärstad Nils Bolmeer. Han hade studerat i Lund, där han blev magister 1768 samt docent. År 1774 erhöll han

fullmakt på nedre kollegatjänsten i Jönköping. Konrektorstjänsten efter Håkan Sjögren söktes av magistrarna Bolmeer och Liliander. Den senare blev först utnämnd, men efter klagomål av Bolmeer insattes denne i hans ställe på tjänsten, 1776.[22] Redan efter två år blev Bolmeer kyrkoherde i Berga, där han tillträdde 1780. Han dog 1804.[23]

15. Jonas LILIANDER (1779—1788) var bondson från Sandsjö och föddes 1728. Han hade gått i skola i Växjö och blivit magister i Abo 1760. Efter olika förordnanden som präst och lärare — bl a som vikarie för Håkan Sjögren, då denne var sysselsatt med sitt latinska lexikon — blev han nedre kollega i Jönköping 1777 och året därpå övre kollega. Efter ytterligare ett år blev han så slutgiltigt konrektor.

Vi har ovan sett, hur Liliander först fick träda tillbaka för Bolmeer vid konrektorstjänstens besättande. Han fick uppleva ett nytt bakslag i sin befordran, då slottspredikantbefattningen fråntogs honom 1781. Kungl maj:t hade nämligen indragit denna tjänst 1778 och hänvisat församlingsborna i slottsförsamlingen till stadsförsamlingen. Häröver klagade dessa och begärde att få behålla sin präst, som de förklarade sig vilja själva avlöna. Så långt villfors deras begäran och domkapitlet utnämnde Liliander till slottspredikant såsom varande konrektor. Alltsedan 1664 hade nämligen de båda tjänsterna varit förenade. Emellertid klagade landshövding Hamilton över domkapitlets beslut och begärde i stället förste kollega N J Colliander till slottspredikant. Därvid blev det också, och landshövdingen tillsatte hädanefter slottspredikanten, som även var fängelsepräst.[24]

Jonas Liliander hade mycket att göra med skolans praktiska bestyr. Han hade nämligen blivit ombetrodd "cura scholae", vilket i realiteten betydde, att han blev skolhusets vice värd. Såsom sådan fick han handlägga alla frågor om reparationer, lån och andra angelägenheter. Det var en föga tacksam uppgift.[25]

Vid slutet av året 1787 skrev Liliander till domkapitlet att "krafterna så avtagit, så väl som målet, att jag omöjligen kan vidare förestå min syssla".[26] Året därpå blev han visserligen utnämnd till rektor (och komminister) på Visingsö. Men han kunde aldrig tillträda denna tjänst. I mars 1788 dog han.

16. Georg Wilhelm AHLANDER (1788—1796) föddes i Bälaryd i nordvästra Småland 1757. Hans fader var mönsterskrivare och han gick i skola på Visingsö samt blev student i Lund, där han disputerade och blev magister 1781. Efter några prästår blev han konrektor i Jönköping 1788. Han utmärktes för en stark forskarhåg och skaffade sig djupa insikter på olika områden. Särskilt intresserad var han av naturvetenskapliga fenomen, som han studerade under långa resor i Småland och angränsande landskap (bl a på Taberg och Omberg).

Ahlander övertog efter Liliander "cura scholae". Han lade sig icke blott vinn om vardagliga bestyr med skolhuset utan utförde en verklig bragd under den förödande branden, som härjade centrala Jönköping 1790. Skolhuset var svårt hotat och brandmanskapet inriktade sig på att genom besprutning hindra branden från att få fäste där. Men då kyrkan, som låg alldeles intill skolan, antändes, inriktades alla ansträngningar att söka rädda den. Ahlander ensam stannade kvar på skolans vind och lyckades med de största ansträngningar och fara för sitt eget liv kväva flera uppkomna bränder i skolan. På så sätt blev det egentligen blott taket och nordvästra delen av ena gaveln, som blev skadad. Ahlander fick senare motta lovord av bl a biskop O Wallqvist för sitt räddningsarbete. Han offrade också mycken tid och många omsorger för att snabbt få skadorna reparerade.[27]

Ahlander hade bl a fått löfte om befordran på grund av sina behjärtansvärda insatser för skolhusets räddning. Men en olyckshändelse av helt annat slag stäckte alla framtidsutsikter för honom. Det hände nämligen att Ahlander på "ett för hederligt folk här i staden varande spiskvarter" råkade i dispyt med hovrättsnotarie J M Chrusenstolpe, som först for ut i grova tillmälen och därefter riktade ett dråpslag mot Ahlander med en till hälften tömd "stark engelsk bouteille". Ahlander sjönk ihop och blev för lång tid sängliggande sjuk och repade sig f ö aldrig helt. Gärningsmannen blev bötfälld och dömd till skadestånd. Men Ahlanders krafter avtog alltmer, så att han tvangs begära sjukvikarie. Han dog i augusti 1796.[28]

17. Pehr TELLANDER (1797—1808) var född 1758 i Jönköping och son till guldsmed C P Tellander. Han blev magister i Lund 1784. Efter några lärarförordnanden i Jönköping och Växjö blev han kollega i sistnämnda stad 1792. Därifrån erhöll han transport till Jönköping, där han utnämndes till apologist 1796 men övertog tjänsten som konrektor. Året därpå utnämndes han till ordinarie innehavare.

I likhet med många andra — kanske de flesta — upplevde han lärartjänsten som mödosam, slitig och trälaktig. Uppenbarligen saknade han fallenhet för lärarkallet.[29] För att vinna befordran lät han prästviga sig 1803. Fem år därefter fick han också kyrkoherdebefattningen i Älmeboda, där han tjänstgjorde i 30 år. Han dog 1838.[30]

18. Pehr EKMAN (1809—1817) var son till kakelugnsmakare Peter Ekman, Jönköping, och född 1769. Efter skolgång i Jönköping blev han magister i Lund 1793 och prästvigd 1795. Han hade några prästerliga missiv och lärarvikariat, innan han 1802 tillträdde nedre kollegatet vid trivialskolan i Jönköping. Två år senare blev han ordinarie apologist och kantor samt fr o m 1809 konrektor, då han ville bli kvitt kantorssysslan.[31] Han sökte tre år senare utan resultat transport till Växjö. Detta skedde, säger han, för att han skulle bli fullt övertygad, om det var "Guds vilja, att mig ännu skall nekas samma lycka som en dagakarl, den där av sitt arbete har säker bärgning".[32] Det förefaller ha varit Guds vilja, att Ekman skulle stanna ännu några år i Jönköping. I varje fall dröjde det till 1817, innan han utnämndes till kyrkoherde på Visingsö. Men han begärde uppskov i tre veckor från 1 maj 1818 med flyttningen av sina möbler, "ävensom att kunna undvika svåraste vårkylan vid överresan över sjön med små och späda barn".[33] På Visingsö stannade han till sin död 1839.

19. Nils Daniel EZANDER (1818—1821) var son till komminister Petrus Ezander i Hjortsberga och född 1780. Efter gymnasiestudier i Växjö 1797—1799 kom han till Lund, där han blev magister 1805. Följande år blev han kollega i Växjö och senare, 1812, apologist där. I Jönköping tillträdde han samma tjänst 1814 samt blev konrektor vid trivialskolan i Jönköping 1818.[34] Han dog redan 1821.

När en övre apologistklass (humanistklassen) inrättades vid trivialskolan, upplät Ezander sin tjänstebostad i skolhuset som klassrum, mot en årshyra av 60 riksdaler banco. Rektorsklassen flyttade in där. Rektor Norlin uppskattade honom mycket. Han kallar honom "min älskade och i allo beskedlige ämbetsbroder". Han erinrar speciellt om hans oegennyttiga och gagnande insatser under de omfattande reparationerna av skolhuset under sommaren 1819, då Ezander hela tiden uppehöll sig i staden. Norlin medger öppet, att han genom sina insatser "givit huset ett så hyggeligt utseende både in- och utvändigt, att

det icke lider vid jämförelsen med de bättre enskilda större hus vid samma stora gata".[35]

c) *Kollegerna*

1. Petrus BAAS (1721—1735)
Se under kollegerna, avdelning I.

2. Petrus LUNDEEN (1723—1725)
Se under kollegerna, avdelning I.

3. Petrus KEXERUS (1725—1729)
Se under rektorerna.

4. Magnus STOLPE (1728—1729) föddes i Älmeboda, där hans fader var komminister. Efter studier i Lund blev han magister 1723, och kollega i Jönköping 1728. Denna tjänst innehade han endast till slutet av följande år, då han blev konsistorienotarie i Växjö. Han dog i Linneryd såsom kyrkoherde 1764.

Då terminen skulle börja i februari 1730, hade inga anstalter vidtagits för att få någon ersättare för Stolpe, som hade en klass på över 30 lärjungar. Följden blev, att de flesta föräldrar såg sig tvungna att skicka sina barn till andra skolor.[1]

5. Erland COLLIANDER (1730—1734)
Se under rektorerna.

6. Petrus THOLANDER (1733—1736) var född i Järstorp 1706. Efter skolgång i Jönköping och på Visingsö blev han student i Uppsala 1727. Efter sina tre kollega-år i Jönköping blev han komminister i Gränna och sedan kyrkoherde i Vetlanda, där han dog 1781.[2]

7. Samuel KLINTIN (1734—1736) var född i Vrigstad 1699 och son till kyrkoherde J Klintin i Björkö. Efter 12 års studier i Uppsala blev han magister 1732 och två år senare övre kollega i Jönköping. Sedan han avlagt undervisningsprov vid Växjö gymnasium, blev han rektor på Visingsö 1736. År 1739 blev han kyrkoherde i Björkö och 1754 i Alsheda, där han dog 1771.[3]

8. Petrus COLLIANDER (1736—1737)
Se under rektorerna.

9. Jonas ALEGREN (1736—1741)
Se under konrektorerna.

10. Johannes TILLANDER (1737) var född i Långasjö och son till komminister Peter Tillander i Ljuder. Han studerade i Uppsala och Åbo, där han blev magister 1732. Han tjänstgjorde därefter som akademins vice sekreterare, tills han 1737 erbjöds övre kollegatet i Jönköping. Han tog tacksamt emot utnämningen och uttryckte den förhoppningen, att biskop och domkapitlet aldrig skulle få anledning ångra sitt beslut.[4]

Tillanders tjänst i Jönköping blev blott en episod i en vacker karriär. Redan samma år som han blivit kollega i Jönköping erhöll han transport till Växjö, där han först innehade ett kollegat och sedan blev gymnasieadjunkt samt lektor. Under åren 1750—1762 tjänstgjorde han som teol professor i Åbo. Sistnämnda år blev han domprost i Växjö. Han dog 1769.[5]

11. Sven BOLANDER (1738)
Se under rektorerna.

12. Laurentius STÅHL (1741—1742) var son till prosten Andreas Ståhl i Hakarp och född 1717. Han studerade i Lund, där han blev magister 1741 och samma år kollega i Jönköping. Även hans tjänstgöring här blev av kort varaktighet. Han blev kyrkoherde i Norra Vram och Bjuv i Lunds stift 1744, där han avled 1796.[6]

13. Johannes HIELMERUS (1739—1752) var bondson från Hjälmseryd, född 1703. Från Växjö gymnasium kom han till Lunds universitet, där han blev magister 1734. Efter några prästår blev han nedre kollega 1739 och två år senare övre. Till en början var han en dugande, nitisk och fordrande lärare. Men snart nog slappnade hans intresse och han försummade tidvis sin tjänst. Orsakerna var sviktande krafter och ekonomiska bekymmer. Han säger, att så länge han var präst "hade jag äntligen mitt uppehälle och något till kläder, men vid denna ringa lägenheten vid Jönköpings skola uti 13 år varken föda

eller kläder tillräckligt."[7] Motgångar vid befordran inom skolan nedsatte också hans mod. Prosten Tiliander fann honom ock "mindre hågad till skolarbetet nu än tidigare" och hade alls ingenting emot att bevilja honom tjänstledighet.[8] Det var säkerligen till båtnad både för honom och skolan, att han fick Hjälmseryds pastorat 1752. Han dog i sin hemsocken 1761.[9]

14. Johannes FORNELL (1743—1753) föddes 1708 och var son till fältprästen, sedermera kyrkoherden i Värnamo Johan Fornell. Han uppger 1752, att han varit kollega i Jönköping "nu på nionde året till mitt alltför kännbara utblottande". Hans inkomster har varit så små, "att för mig på denna kostsamma orten omöjligt varit allenast hälften av året hava min utkomst därvid". Även om han skulle flyttas upp till förste kollega, vore därmed föga vunnet "i hänseende till den ringa åtskillnad, som är på indelningarna vid dessa bägge kollegater". I stället begärde han transport till första kollegatet i Växjö. Han erinrar om att "för detta åtskilliga med sådana flyttningar ifrån detta övningshuset till Växjö, för de magra indelningar skull, som här äro, tid efter annan blivit hugnade".[10] Fornell fick den begärda transporten. Han dog 1778.

15. Erik RENSTRÖM (1753—1757)
Se under konrektorerna.

16. Erland RIMMIUS (1753—1762) föddes i Älmeboda 1715 och var son till kyrkoherden Laurentius Rimmius. Han gick i skola i Växjö och studerade sedan i Lund 1734—1741, där han sistnämnda år blev magister. I sin ansökan om kollegatet efter Fornell säger han, att han tidigt blivit faderlös och "varit nödsakad hos förnämt folk söka mitt underhåll med konditionerande", tills han nu "uppfyllt mitt 38 ålders år". Han erhöll den sökta tjänsten men hade svårt att kunna uppehålla sig "på denna dryga och kostsamma orten". Mycket bättre blev det väl inte, sedan han blivit övre kollega 1757.[11] År 1762 utnämndes han till apologist i Växjö. Han dog 1792.

17. Benedictus LUND (1762—1764) föddes i Jönköping omkring 1714. Han gick i skolan där i elva år och kom därefter (1733) till Åbo akademi. På hösten 1741 måste han fly från Finland "för den

annalkande fienden" och uppehöll sig i Stockholm och Uppsala. "Sedan den hugneliga friden var sluten", reste han tillbaka till Åbo och avslutade sina akademiska studier 1744. Följande år företog han hemfärden till Sverige och Jönköping "och måste under en tolv veckors olycklig sjöresa utstå både hunger och törst, köld och andra svårigheter, varav allt sedan måst dragas med en ohälsa och sjuklig kropp". Han säger sig från sitt sextonde år ha förtjänat sitt uppehälle medelst privatundervisning. Sin sammanlagda "akademiska- och expectancetid" uppger han till nära 20 år, då han sökte ett kollegat i Jönköping.[12]

I en senare ansökan om kollegat vid trivialskolan i Jönköping antyder Lund bl a, att om han finge tjänsten, skulle han sannolikt tack vare det förtroende han hade "hos många av stadens så högre som lägre invånare" draga med sig åtskilliga barn tillbaka till skolan. Rektor Hielm var tydligen av samma mening och begärde att få anställa Lund såsom sitt biträde i skolarbetet, enär han icke fick den sökta tjänsten. Skolan var vid denna tid inne i en allvarlig förtroendekris och rektor Hielm sökte på olika sätt att komma ur densamma. Lund tillbakavisade emellertid erbjudandet att bli biträdande lärare och fortsatte hellre att "med pedagogizerande sig födan förtjäna".[13] Först 1762 erhöll han övre kollegatet efter Rimmius. Två år senare blev han apologist vid skolan, men då var hans krafter redan slut och han tvangs att begära sjuktjänstledighet. Formellt kvarstod han dock som ordinarie apologist ända till sin död vid 82 års ålder 1796.

18. Johannes ALMQUIST (1762—1767)
Se under konrektorerna.

19. Joseph LINDSTRÖM (1764—1769) var korpralson från Nye, född 1719. Han uppger, att han tillbringat tio år vid Växjö skola och gymnasium samt därefter 17 vid Uppsala universitet "att därigenom göra mig skicklig till Guds församlings och fäderneslandets tjänande". Han hade blivit magister 1755 och därefter under åren 1757—1759 tjänstgjort vid gymnasiet på Visingsö. Efter vikariat för rektor och konrektor i Jönköping 1759—1764 blev han sistnämnda år ordinarie andre kollega och tre år senare förste kollega.[14] När apologistin blev ledig efter Krok 1762, sökte Lindström den och erhöll mycket goda rekommendationer av både stadens borgerskap och landshövdingen C E Silfwerhielm, dock utan att vinna befordran.[15] Han innehade sin kollegatjänst till 1769, då han blev kyrkoherde i Göteryd, där han dog 1777.[16]

20. Johan Henrik LIEBERWIRTH (1767—1776) var född 1708 i Göteborg och son av en tysk fänrik. Hans moder Anna Maria Fabritia var bördig från Jönköping, där sonen också gick i trivialskolan. Sina akademiska studier bedrev han i Åbo, där han blev magister 1745. Efter sin examen kom han åter till Jönköping, där han drog sig fram med privatläsning och tillfälliga vikariat. Men med hans befordran gick det trögt trots att han kunde hänvisa till goda rekommendationer. Ännu vid fyllda 58 år och 21 år efter sin magisterexamen var han expektant inom stiftet. Den enda framgång i karriären han lyckats uppnå var en anteckning i domkapitlets protokoll, att man ville ha honom "uti benägen åtanke".[17] Först 1767 blev han andre (nedre) kollega vid Jönköpings trivialskola och två år senare förste. Såsom sådan tjänstgjorde han till 1776, då han blev konrektor och komminister på Visingsö. Han avled 1788.

21. Johan SANDAHL (1770—1773) var född i Norra Ljunga och son till en gästgivare från Komstad. Han gick i skola i Växjö och blev magister i Lund 1760. Några år tjänstgjorde han som skvadronspredikant vid Smålands kavalleriregemente och blev kollega vid Jönköpings trivialskola 1770. Redan efter tre års skoltjänst blev han kyrkoherde i Vrigstad. I skolans annaler har han icke lämnat andra spår efter sig än att han säges en gång samtidigt med Håkan Sjögren haft "en ganska svår och giftig sjukdom" och att han vid ett tillfälle icke infunnit sig i tid till terminens början.[18] Han dog 1809.

22. Magnus BOLMEER (1774—1776)
Se under konrektorerna.

23. Jonas LILIANDER (1777—1779)
Se under konrektorerna.

24. Johannes Samuel APPELBERG (1777—1779) föddes i Växjö 1733, där hans fader var hattmakare. Han blev magister i Uppsala 1761. Efter olika lärar- och prästförordnanden blev han förste

kollega i Jönköping 1777. Han begärde emellertid uppskov med tillträde av tjänsten, först för att avvakta utgången av ett prästval i Södra Hestra och sedan emedan han ansåg kollegatjänsten i Jönköping "så ringa, att jag i anseende till den dyra jönköpingsorten icke därav kan hava min bärgning". Han begärde därför att få sin tjänst överflyttad till Växjö, vilket också beviljades. Till Jönköping kom han troligen aldrig.[19] I Växjö tjänstgjorde han till sin död 1792 såsom förste kollega.

25. Erik Magnus DUKER (1778—1782) var son av lantmätare Duker och föddes i Nässjö 1737. Han har gått i skola i Jönköping och studerat i Lund, där han blev magister 1763. Vid sjukdom och andra tillfälliga vakanser i trivialskolan anlitades han ofta som vikarie (liksom också inom kyrkan), tills han erhöll nedre kollegatet där 1778 och tre år senare det övre. Duker var en trogen lärare men också anspråkslös och ödmjuk. Därom vittnar bl a en skrivelse till domkapitlet just innan han tillträdde sin ordinarie syssla i Jönköping. Det heter däri: "I lika måtto utbedjer jag mig innan denna termins slut få veta, om jag, vill Gud, instundande vårtermin här eller vid Jönköpings skola mig inställa skall".[20] Några år därefter var han utsliten och dog i febr 1782.

26. Jonas ÖDMAN (1779—1781) var bondson från Näshult, född 1742. Han studerade i Uppsala och Lund samt blev prästvigd och promoverad till magister 1772. Därefter tjänstgjorde han som vikarie vid trivialskolan i Jönköping och som huspräst efter Håkan Sjögren hos von Knorring på Strömsberg. Han blev fjärde kollega i Växjö 1778 och året därefter förste i Jönköping. Samma år blev han emellertid vice pastor i Tävelsås och begärde därefter transport till tredje kollegatet i Växjö. Han följde alltså samma schema som företrädaren i jönköpingstjänsten J S Appelberg och föredrog att stanna i Växjö, om ock på en lägre tjänst, framför att flytta till Jönköping. Han motiverade sin ansökan bl a med att därmed kontinuiteten i undervisningen skulle upprätthållas.[21] År 1785 blev han kyrkoherde i Myresjö men kom sedan till Norra Sandsjö, där han stannade till sin död 1814.

27. Nils Johan COLLIANDER (1781—1796) var född i Finland 1756 och son till sedermera lektorn i Växjö och provinsialläkaren i Kronobergs län J G Colliander. Han studerade i Lund och Greifswald, där han blev magister 1780. Året därpå blev han nedre kollega i Jönköping och 1782 även slottspredikant. Till den senare sysslan hörde även att vara fängelsepräst, vilket för Colliander många gånger blev mycket krävande och kunde medföra att "skoletimmarna till ungdomens skada understundom försummas".[22] Allt detta slet hårt på hans krafter och han kände det säkert som en befrielse att få lämna Jönköping och tillträda kyrkoherdetjänsten i Järstorps pastorat 1796.[23] Han dog 1816.

28. Johan KORAEN (1782—1785) var född i S Hestra 1749 och son till kyrkoherde J Koraen. År 1767 kom han till Lund, där han ägnade sig åt juridiska studier och blev docent 1771. Han lämnade emellertid snart den juridiska banan och blev efter lärarexamen(prov) första kollega i Jönköping 1782. Tre år senare blev han gymnasieadjunkt i Växjö. Efter prästvigning blev han rektor och komminister på Visingsö 1787 och ett år därefter kyrkoherde i Vankiva, Lunds stift. Småningom återvände han till Småland som kyrkoherde i Tolg, där han dog 1815.[24]

29. Vitalis WETTER (1786—1792) föddes i Lekeryd 1746 och var son till komministern där Zacharias Wetter. Efter skolgång i Jönköping kom han 1767 till Uppsala universitet, där han studerade under några år utan att dock avlägga examen. Vid trivialskolan i Jönköping uppehöll han i olika omgångar längre eller kortare vikariat. Han vikarierade även som kantor vid kyrkan och sökte bl a denna tjänst. Han hade då redan utsetts till nedre kollega vid skolan och fått sig anförtrodd tillsynen över hospitalet i staden. År 1792 blev han komminister i Ölmstad och senare i Gränna.[25] Han avled i oktober 1808.

30. Sante Daniel RINGENSSON (1793—1797) var son till kyrkoherde A Ringen, Slätthög, och född 1764. Han studerade i Lund 1783—1787 och blev magister sistnämnda år. Efter några förordnanden vid Växjö skola blev han nedre kollega i Jönköping 1793 och två år senare övre kollega.[26] Sedan innehade han apologistin mellan åren 1797—1801. Därefter blev han konrektor och komminister på Visingsö samt kyrkoherde i S Ljunga 1813. Han betecknas som "slarvig och supig men hederlig man".[27] Han dog 1828.

31. Sven Niclas HJELMGREN (1795—1801) var kyrkoherdeson från Kvenneberga, född 1768. Han studerade i Lund, där han blev magister 1790. En tid hade han även ägnat sig åt juridiska studier och en kortare tid tjänstgjort vid Göta hovrätt. Efter vikariat vid trivialskolan blev han nedre kollega (1795) och därefter (1797) övre kollega.[28] År 1801 övertog han apologistin i Jönköping men blev redan följande år komminister i Vallsjö samt 1812 kyrkoherde i Hjälmseryd.[29] Han dog 1839.

32. Jon DANIELSSON (1797—1801) var bondson från Näshult och född 1766. Från Växjö skola kom han till Uppsala och därefter till Lund där han blev magister 1796. Han studerade också matematik och förvärvade högsta betyget (A) av matematikprofessorn Pehr Tegman. Han blev nedre kollega i Jönköping 1797. För sina matematiska kunskaper fick han användning såsom vikarierande apologist i Jönköping vt 1803. Under ht 1802 hade han uppehållit första kollegatet i Jönköping, men eljest hade han redan 1801 erhållit transport såsom kollega till Växjö.[30] Där blev han domkyrkosyssloman 1810 och sedan kyrkoherde i Korsberga 1812, där han dog 1835.[31]

Danielsson har uppenbarligen varit en mycket dugande lärare, som av domkapitlet anlitats att klara upp besvärliga situationer. Han säger, att han "blivit nyttjad vid åtskilliga ställen av stiftets lägre läroklasser". Detta har också hänt, sedan han fått ordinarie tjänsteställning, och han säger, att "det alltid burit så till, att jag merendels måst föreså de besvärligaste klasser det jag gjort ock så mycket mig veterligt är till mina förmäns fullkomliga nöje".[32] Av sin förre lärjunge L Borgström omnämns Danielsson med stor vördnad för sina fina karaktärsegenskaper och sin stora lärdom.[33]

33. Benjamin LUNDELIUS (1801—1803) var kyrkoherdeson från Väckelsång, född 1772. Efter skola i Växjö studerade han i Uppsala, Lund och Greifswald, där han blev magister 1798. År 1801 blev han kollega i Jönköping, men redan efter två år blev han konrektor och senare ordinarie rektor i Växjö, där han var mycket aktad och avhållen.[34] Han kvarstod i tjänst ända till 1843. Han dog 1855.

34. Pehr EKMAN (1802—1804)
Se under konrektorerna.

35. Fredric STOCKE (1804—1806) föddes i Fryele 1775 som son till kyrkoherde Nils Stocke. Han studerade i Lund och blev magister 1799. Efter ett par år som präst och som vikarierande kollega i Jönköping blev han ordinarie vid trivialskolan 1804, först i nedre och efter ett år i övre klassen. Enligt egna uppgifter blev han redan 1806 transporterad till andra klassen i Växjö. År 1812 tillträdde han komministertjänsten i Jälluntofta och fyra år därefter blev han kyrkoherde i Järstorp.[35] Där stannade han till 1827, då han tillträdde liknande tjänst i Fröderyd, där han avled 1829.

36. Samuel GUMELIUS (1806—1810) var född i Hagshult 1776, Fadern var kronofogde i Östbo härad. Efter privata studier kom han till Lunds universitet, där han blev magister 1799. Efter lärarförordnande på Visingsö blev han nedre kollega i Jönköping 1806 och följande år övre kollega. Då domkapitlet 1809 anmodade honom att överta apologistin, ställde han sig först tveksam men sökte dock tjänsten. År 1810 utsågs han till hovkanslerns ombud vid tryckeriet och bokhandeln i Jönköping och samma år blev han regementspastor vid Jönköpings regemente.[36] Genom en smart arrangerad kupp av vänner i Stockholm utnämndes han av konungen till kyrkoherde i Svartorp 1816.[37] Han dog i Svartorp 1849.

37. Jonas Israel ÖRNBERG (1807—1811) var korpralson från Alsheda och född 1778. Studierna i Lund kröntes med magisterexamen 1802. Efter fyra års prästtjänst blev han kollega vid trivialskolan 1807 i januari. Därefter blev han komminister i Gränna 1811 och kyrkoherde i Värnamo 1824, där han dog 1856.[38]

I examensrapporten vt 1810 för nedre klassen i trivialskolan upptas 49 lärjungar, delade i två "hopar". De har alla betygsatts, och Örnberg får (liksom övriga lärare) en anteckning i kanten: "Lärarens skicklighet, flit och fallenhet vitsordas" av examinator, skolans inspektor kyrkoherde Sam F Wibohm. Örnberg har till redogörelsen för sin klass fogat anmärkningen: "Man har så lagat, att alla i klassen, även de fattigaste, gagnat privat undervisning, oaktat tillgången därpå i allmänhet är otillräcklig". Han tillägger, att utrymmet i klassrummet är så litet och obekvämt, att skrivningarna ej kunnat ske "publike". Rektor Norlin anmärker för sin del i samma examensrapport, att antalet lärjungar är så stort, "att de på en gång knappast kunna inpackas i nedre klassrummet".[39]

38. Johan WETTERLING (1810—1811) var född i Björkö 1778, son till rusthållare Peter Runnbom. Han antog sedermera moderns släktnamn. Han blev fil kand i Uppsala 1805 och magister 1809. Efter ett kort vikariat i Växjö blev han förordnad som kollega i Jönköping. Mot hans vilja pålades honom också kantorssysslan vid trivialskolan. Han säger, att den tjänst han redan hade "är kanhända den svåraste inom stiftets läroverk men säkert den minst lönande". Han uppbar 166 dlr 32 skill rgd om året, men det räckte inte långt i det dyra Jönköping, där man inte kunde leva på mindre än 1 rdl om dagen, "kläderna oräknade". Därför måste han använda all sin lediga tid till privatläsning, vilket gav mer än arvodet för sångundervisningen.[40]

Emellertid blev Wetterling redan 1811 av landshövding Boije förordnad att vara "fånghuspredikant" samt därmed även pastor i slottsförsamlingen "i anseende till dess visade välförhållande och de goda vitsord han innehar om lärdom och kunskaper".[41] Hans lärartjänstgöring räknades honom till godo, då han längre fram (1827) blev stadens kyrkoherde och därmed högre lärdomsskolans inspektor. Han har otvivelaktligt haft stor betydelse för skolväsendet i Jönköping, men det finns knappast anledning att i detta sammanhang närmare gå in därpå. Wetterling hade svårt att samarbeta med sina prästerliga kolleger och kom på kant även med stadens myndigheter. Hans affärer blev trassliga och han måste gå i konkurs, vilket på den tiden ansågs som en skandal, helst för en prästman. Han avsade sig inspektoratet ett par år, innan han dog 1848.[42]

39. Salomon HOLMDAHL (1812—1814) föddes 1785 i komministerbostället i Aringsås. Han blev magister i Lund 1811. Följande år har han tjänstgjort som nedre kollega vid trivialskolan i Jönköping och lämnat en redogörelse för sin undervisning höstterminen 1812. Sin lön för 1813 upptar han till ännu lägre belopp än Wetterling gjorde (153 Rd B:o 42 sk 8 rst). Då han sökte en annan tjänst, erhöll han vackert tjänstgöringsbetyg. Rektor Norlin intygade, att han "med trohet, drift och flit fullgjort sina ämbetsplikter samt i sin levnad varit en uppbygglig eftersyn till dygd och goda seder".[43] Han blev apologist i Växjö 1814, komminister i Dörarp 1818 och kyrkoherde i Björkö 1826, där han dog 1834. Hans eftermäle i herdaminnet lyder: "Var fattig och hade böjelse för starka drycker".[44]

40. Carl Emanuel ENEROTH (1812—1814) föddes i Ånimskog, Dalsland, 1784 som son till lagman C E Enerot. Han blev fil kand i Lund 1806, varefter han avlade praktiskt undervisningsprov. Han blev magister i Lund 1808 och prästvigdes 1810. Han förordnades därpå omedelbart till vikarie för den 80-årige kyrkoherden och teol lektorn Joh Almquist på Visingsö. Efter genomgånget prov för vinnande av befordran vid stiftets läroverk blev han fr o m höstterminen 1812 nedre kollega vid Jönköpings trivialskola samt redan nästa termin övre kollega.[45]

Eneroths första tjänstgöring i Jönköping varade endast två år. Redan i sept 1813 fick han fullmakt på kollegatjänst i Växjö. Där tjänstgjorde han till 1822, då han utnämndes till konrektor vid Jönköpings högre lärdomsskola samt efter ytterligare två år rektor där samt kyrkoherde i Barnarp.[46] År 1835 blev han kyrkoherde i Långaryds pastorat. Han dog 1868.[47]

41. Joseph WICKELGREN (1814—1819), född 1788, blev student i Lund 1803 och magister där 1811. Samma år prästvigdes han. Efter lärarvikariat i Växjö och Jönköping blev han ordinarie kollega här 1814. Vid reformationsjubelfesten 1817 höll han en oration i trivialskolans auditorium.

År 1819 blev han komminister i Hovmantorp och 1834 kyrkoherde i Näshult, där han dog 1846.[48]

42. Jonas Gustav DYK (1814—1820), son till kyrkoherde J H Dyk i Skatelöv, föddes 1786. Han blev magister i Uppsala 1812 och prästvigdes året därefter. År 1814 blev han kollega. Han led av ohälsa, som tvang honom att 1819 begära vikarie. Då hans tillstånd förvärrades, kunde han ej återta sin tjänst. Han avled 1847.[49]

43. Arvid ANDRÉN (1814—1824) föddes i Annerstad 1786. Han var bondson och växte upp under mycket torftiga förhållanden. Han blev emellertid student i Lund 1809 och magister där 1814. Inkomsterna från donationerna till skolverket på Visingsö, som nedlagts 1811, hade överförts till Jönköpings trivialskola och började nu uppgå tilll sådant belopp, att man ansåg sig kunna återupprätta den kollegatjänst ("mellanläxan"), som indrogs 1675, dvs 139 år tidigare. Närmast därefter stod på önskelistan att även få en ordinarie kantor

och en lärare i moderna språk. Därmed blev äntligen antalet lärare vid trivialskolan åter det i SO föreskrivna. I febr 1814 sände biskop Mörner ett brev till den nyvordne magister s m kand Arvid Andrén "att genast begiva sig till Jönköping för att denna syssla bestrida".[50] Hans befattning klassades som tredje, nedre kollega. Det rådde en viss osäkerhet om hans löneförmåner, men efter framställning till biskopen fick han samma lön som de övriga kollegerna.[51] Han har varit en mycket dugande men sträng lärare. I herdaminnet sägs det om honom: "Som lärare var han en dugande och skicklig man men sträng och bister och underskattade ingalunda karbasens betydelse och gagn vid ungdomens fostran".

Andrén avancerade till konrektor i Jönköping 1824 och tillträdde kyrkoherdebefattningen i S Unnaryd 1829, där han dog 1878.[52]

d) *Apologisterna*

1. Jonas VIRGANDER (1725—1733) var son till komminister David Virgander och föddes i Våthult 1701. Efter skolgång i Växjö påbörjade han sina akademiska studier i Lund. De avbröts emellertid vid flera tillfällen, emedan han uppehöll olika lärarförordnanden i Växjö, och avslutades egentligen först 1730, då han blev magister.

Virgander var gift med en dotter till rådman Ståhle i Jönköping och svåger med rektor Kexerus, men han tycks ha haft svårt att finna sig till rätta "på denna kostsamma orten" och sökte ofta tjänster på annat håll, Växjö, Vetlanda, Visingsö m fl platser. Vid den svåra branden 1730, då bl a skolhuset blev lågornas rov, förlorade han sina tillhörigheter. Han begärde därför (och erhöll) rätten till sockengång in priori i Barnarp tills vidare.[1] År 1733 blev han kyrkoherde i Myresjö, där han tjänstgjorde till sin död år 1750.[2]

2. Friedrich SEIDENZOPF (1733—1744) rekommenderades av biskop Humble till Virganders efterträdare. Han säger, att hans fader för honom "i ödmjukhet gjort ansökning". Det torde icke råda något tvivel, att denne är identisk med sånglärarен vid Växjö gymnasium Ernst Seidenzopf, död 1734. Han var tysk till börden. Sonen hade ännu ej avslutat sina akademiska studier i Uppsala, då tjänsten förklarades ledig, men han kunde uppvisa intyg om goda insikter i såväl aritmetik som koral- och figurativ sång. Magistraten i Jönköping

gav honom sitt förord, helst som man erfarit, att han i Uppsala "varit flitig samt fört ett gudfruktigt och stilla leverne". I skrivelse till biskopen och konsistorium, daterad Stockholm april 1733, tackar Seidenzopf för "en höggunstig vokation till den lediga apologistin vid Jönköpings skola".[3]

Allt tyder på, att Seidenzopf varit en dugande och plikttrogen lärare. Under sin allra sista tjänstgöringstid i Jönköping begär han några veckors tjänstledighet för att vårda sin hälsa vid "Jönköpings surbrunn". I samband därmed framhåller han, att han "på dessa förflutna 11 år ej haft eller begärt den ringaste ledighet ifrån skolarbetet".[4] Utom sin tjänst som apologist och sånglärare har han nedlagt ett nitiskt arbete och visat stort intresse för det nedbrunna skolhusets återuppbyggnad. Han skötte räkenskaperna och var den sammanhållande kraften, medan rektorerna växlade snabbt. Bl a diskuterade han byggnadstekniska detaljer, murarnas tjocklek m m.[5] Han hade också hand om skolkassan, som han överlämnade till rektor P Colliander, då han 1744 erhöll transport till Växjö.[6] Där skötte han sedermera organisttjänsten vid domkyrkan vid sidan av sin lärartjänst.

3. Abraham KROK (1744—1762) var född i Skirö 1708 och son till komminister Daniel Krok. Själv anger han, att i hans anor ingick gamla präst- och adelssläkter. Efter skolgång i Växjö studerade han vid Åbo akademi, där han blev magister 1736. När han tillträdde tjänsten i Jönköping, framfördes ett förslag att skilja apologist- och sånglärarbefattningarna åt samt utse särskild sånglärare. Magistraten var positivt inställd till förslaget, och Krok träffade ett avtal med stadens kantor Andreas Kraus. Då domkapitlet sedan begärde en förklaring till denna åtgärd, svarade Krok, att detta vore till gagn för skolan, enär Kraus var en kapacitet "ifrån själva modersmjölken uppammad i musiken" samt att han därtill var "direktör över den här befintliga stadsmusiken". Han undervisade i sång icke så mycket för penningar som fastmer av kärlek till musiken.[7]

Kroks tjänstetid som apologist varade i 18 år. Till en början synes han ha tagit sitt kall på fullaste allvar,[8] men snart nog slappnade hans intresse. Främsta orsaken torde ha varit motgångar i befordringsfrågor. Både då Sven Bolander blev rektor (1746) och Samuel Ingerman konrektor (1747) hade Krok och kollegerna Joh Hjelmerus och Joh Fornell sökt tjänsterna och gjort sig förhoppningar om befordran.

De säger: "Skulle nu varken våra utbristande gråa hår, vår beprövade skicklighet till skolarbetet samt härvid och på andra ställen förvärvade meriter, som Eders faderliga högvördighet och m v konsistorio nogsamt bekanta äro, för oss höggunstigt bliva ansedda, så vet den allseende Guden, att vi ej utan bedrövelse och innerlig ängslan kunna förestå våra besvärliga arbeten med så liten lön, som icke på långt när förslår till vårt uppehälle". De påpekar också, att de, om de bleve förbigångna, skulle framstå som "antingen oskickliga eller försumliga informatorer (lärare), varigenom vår skola skulle falla uti ett allmänt förakt".[9] Krok upplevde en ny besvikelse, då han åter sökte tjänsterna efter Bolanders och Ingermans död 1747 och åter blev förbigången. Han hade då vägrat att efterkomma domkapitlets maning att infinna sig i Växjö för att avlägga undervisningsprov inför domkapitlet. Sedan höll han sig gång på gång borta från skolan på grund av uppgiven sjukdom, dock utan att underrätta rektor eller ens uppgiva sin vistelseort. Härigenom, säger rektor Hielm, kommer det sig, att "skoleverket icke kan annat än komma av sig och barnens föräldrar tillfälle få att tala (klaga)".[10] Det hände under flera år, att Krok inte hade en enda elev i sin klass.[11] Icke heller hade han någon framgång, då han sökte kyrklig tjänst, ehuru han åtminstone en gång (i Ölmstad) erhållit högsta röstetalet vid prästvalet. I slutet av år 1762 fanns Krok icke längre bland de levandes antal.

4. Benedictus LUND (1764—1796)
Se under kollegerna.

5. Pehr TELLANDER (1796—1797)
Se under konrektorerna.

6. Sante Daniel RINGENSSON (1797—1801)
Se under kollegerna.

7. Sven Niclas HJELMGREN (1801—1802)
Se under kollegerna.

8. Pehr EKMAN (1804—1808)
Se under konrektorerna.

9. Lars LEMCHEN (1809—1810) föddes i Annerstad 1783 och var son till brukspatron Lemchen. Han blev student i Lund 1799 och magister där 1805. Under åren 1805—1808 hade han lärarförordnanden i Växjö, varefter han kom till Jönköping. I ett tjänstgöringsbetyg av rektor Norlin heter det, att han "med mycken skicklighet, nit och trohet sina ämbetsgöromål förrättat samt hållit god ordning inom sin klass".[12] År 1810 fick han transport till Växjö. Där avancerade han 1815 till konrektor och blev kyrkoherde i Ryssby 1818. Han dog 1840.[13]

10. Carl Fredrik CAVALLIUS (1810—1814) var född i Göteryd 1781 och son till kapten G A Cavallius. Han inskrevs som student i Lund 1799 och i Åbo 1802. Här blev han magister 1805. Följande år undergick han praktiskt undervisningsprov inför domkapitlet i Växjö, varefter han under tre år tjänstgjorde som lärare på Visingsö. Höstterminen 1810, medan förhandlingarna om Visingsöskolans nedläggning var inne i ett avgörande skede, fick Cavallius anställning vid trivialskolan i Jönköping, där han blev ordinarie apologist i januari 1811.[14] År 1814 tillträdde han komministratur i Blädinge och därefter (1831) kyrkoherdebefattningen i Vislanda, där han avled 1857.[15]

11. Anders Israel SJÖLIN (1815—1817) har inte lämnat några egentliga spår efter sig i bevarade urkunder. Han var emellertid den förste läraren vid den 1815 nyinrättade humanistklassen och kallades övre apologist. I november 1817 skriver rektor Norlin till konsistoriet kort och rakt på sak: "Att övre apologisten vid skolan härstädes magister Anders Israel Sjölin på morgonen idag avlidit, har äran härigenom tillkännagiva . . ." Han säger också, att han anmodat apologisten magister S M Boman att tills vidare läsa, jämte egen undervisning även för "gossarna i humanistklassen". Något senare meddelade rektor Norlin, att Sjölin vid sin död hade innestående vissa lönemedel, om vilkas fördelning mellan Sjölins arvingar och hans vikarie han begär närmare förhållningsorder.[16]

12. Sven Magnus BOMAN (1816—1818) var född 1790 och blev student i Lund 1811 och promoverades till filosofie magister 1814. Han tjänstgjorde som docent i astronomi och amanuens vid observatoriet i Lund 1815. Samma år avlade han praktiskt undervis-

ningsprov i Växjö samt utnämndes till nedre apologist i Jönköping 1816.[17]

13. Olof NORDSTRÖM (1818—1826) var son till bokhandlare Joh Henrik Nordström och född i Jönköping 1789. Han blev student i Uppsala 1809 och magister 1818 samt apologist i Jönköping samma år. År 1826 blev han kyrkoherde i Järstorp. Han dog 1849. Under åren 1813—1817 var han matematiklärare vid Konowska uppfostrings- och undervisningsinstitutet i Mariefred, vilket berättigade honom till dubbel tjänsteårsberäkning. Under samma tid undervisade han privat i engelska, franska och tyska språken.[18]

Nordström hade som konkurrenter till övre apologistin efter Sjölin bl a S M Boman samt v kollegan och bruksprediken D Sjöström och adjunkten magister S E Wikmark. Då biskop Mörner skulle avge sitt förord, erkänner han Bomans förtjänster såsom en "utmärkt skicklig och lycklig lärare". Men då Nordström har högre lärdomsmeriter ger han denne sitt förord. Han fick också tjänsten.[19]

2. LÄRARNAS TJÄNSTER OCH LÖNER

Lärarkåren vid trivialskolan förblev under nu behandlad period i det stora hela oförändrad till såväl antal som anställningsvillkor och löner. Mot slutet blev den dock äntligen fulltalig, då även den tredje kollegatjänsten tillsattes med innehavare. Vidare inrättades 1815 en övre apologist-tjänst. Vissa andra mindre förändringar tillkom som vi skall se, men i det stora hela är överensstämmelserna mellan 1600- och 1700-tal överraskande stora.

Rektorstjänsten är alltjämt kombinerad med kyrkoherdebefattningen i Barnarps pastorat. Antalet rektorer var under tiden 1724—1820 elva stycken. Alla hade disputerat och varit magistrar. Sju av dem lyckades bli befordrade till pastorat, men fyra dog, innan de blivit kyrkans tjänare på heltid. Medeltalet för allas tjänsteår blir 8¾ år, men om vi bortser från rektor Norlin, som har en rekordlång ämbetstid (över 30 år), sjunker det till drygt sex år, vilket blir nära ett år mindre än under tiden 1649—1724.

Antalet konrektorer under den tid, som SO 1724 och SO 1807 omspänner, uppgår till 19. Tjänstgöringstiden blir alltså i medeltal fem år eller blott hälften mot vad som kunde framräknas under den närmast föregående perioden. För fem blev konrektoratet slutet på deras karriär, dvs de dog på denna tjänst. Fyra erhöll kyrkoherdetjänster och sex befordrades s a s inom verket, dvs de avancerade i första hand till rektorer i Jönköping. Ytterligare fyra befordrades till andra skoltjänster, Sjögren till Växjö, där han med tiden blev domprost, samt Almquist och Ekman till Visingsö. Dit hade även Liliander blivit utnämnd, men han hann ej tillträda sin nya tjänst, innan han bortrycktes av döden. För konrektorerna inträdde den förändringen, att kombinationen konrektor—slottspredikant rubbades 1778, då den senare tjänsten upphörde att längre vara statlig. Det blev därefter inte längre självklart, att konrektorn skulle ha slottsförsamlingen såsom ett prebende. Så hade eljest varit tradition ända från 1664.

Den största och på längre sikt betydelsefullaste förändringen inom hela lärarkåren inträffade strax innan denna tidsperiod går ut. År 1814 blev nämligen antalet kolleger tre. Då hade en kollega-tjänst stått obesatt i 139 år. Sammanlagt har 43 personer tjänstgjort som ordinarie kolleger vid trivialskolan under nu ifrågakommande period. I genomsnitt varar deras anställningstid på denna tjänst ungefär 4½ år, vilket är mindre än under föregående tidsavsnitt och knappt hälften av vad det var före det ödesdigra året 1675. Påfallande är de höga lärdomsmeriter, som kollegerna under denna tid uppvisar. Det formella kravet på lärdomsmeriter för en kollega utgjorde studier vid universitet under två eller tre år, dvs vad som normalt krävdes för prästvigning. Men av de ovan förtecknade 43 kollegerna, som tjänstgjort vid trivialskolan, har inte mindre än 34 varit magistrar, alltså avlagt högsta akademisk examen. Dödligheten har varit ringa (tre kolleger), och nästan alla har vunnit befordran. Medan 23 har gått vidare i karriären inom skolverket, har 17 erhållit direkt kyrkliga ordinarie beställningar. Allt detta (den korta genomsnittliga tjänstgöringstiden och de många befordringarna) ger en klar belysning åt rörligheten inom denna kår och markerar, att tjänsterna fortfarande i realiteten var verkliga passage-tjänster. Det bör i detta sammanhang betonas, att redan en uppflyttning från nedre till övre kollegatet betraktades såsom en befordran; det gäller f ö i än högre grad övergång från kollegat till apologisti. Vid sockengångsutdelningen erhöll första-kollega i regeln fem och andra blott två distrikt.

Lägsta antal befattningshavare — och därmed längsta genomsnittliga tjänstgöringstiden — finner vi rent statistiskt bland apologist-

kåren. För 13 lärare i skriv- och räkneklassen blir medeltalet tjänsteår nära 7½ år. Men denna statistik blir missvisande, om vi inte håller i minnet att B Lund under sin tid som apologist (över 30 år) nästan ständigt var sjuklig och måste anlita vikarie. I realiteten är förhållandet också bland apologisterna detsamma som bland övriga lärarkategorier: höga lärdomsmeriter — alla utom en var magistrar — och kort anställningstid eller hög rörlighet. Konkurrensen om tjänsterna har varit hård. Vad angår apologistin i Jönköping tillkommer ett par omständigheter. Det ena är, att den vanligen sammankopplades med sång- och musiklärarbefattningen vid skolan, vilket icke sällan — som vi sett — ledde till komplikationer. Det andra är, att de lokala myndigheterna alltjämt kunde resa krav på att få säga sitt ord vid utnämningarna.[1]

I SO 1724 betecknas en lärares tjänst såsom "ett arbete som haver mycken möda med sig men ringa vedergällning". För att åtminstone i någon mån förbättra lärarnas villkor intogs en bestämmelse i skolstadgan, att "ett år uti deras trägna och mödosamma syssla bör räknas emot en annans tvenne, så att de i rättan tid, åtminstone efter 7 eller 8 år bliva utur oket släppte".[2] Bestämmelsen om dubbla tjänsteår har något omformulerats i SO 1807, där det heter, att hädanefter "efter skicklighet och förtjänst åtminstone efter 10 eller 12 års tjänstetid vid undervisningsverket måtte bliva till andra tjänliga beställningar förhulpne".[3] En annan ännu betydelsefullare nyhet i SO 1807 är bestämmelsen om rätt till pension för den lärare som av en eller annan orsak icke lyckats bli befordrad till prästtjänst. Det heter därom: "och då ålderdom eller sjuklighet ej tillåta honom vidare tjäna, skall han erhålla tjänstfrihet med bibehållande av tre fjärdedelar av sin lön, så länge han lever".[4]

Som tidigare framhållits var det vid en trivialskola blott rektor, konrektor och apologisten som upptogs i den statliga lönestaten 1652. Kollegerna hade ingen kontantlön utan hänvisades till sockengång (liksom lärjungarna) för sitt uppehälle. Först 1691 erhöll de en mindre kontant utfyllnad — ett augment — som skulle utbetalas av ränterierna i länsstaden.[5] Principiellt var detta beslut av stor betydelse därför att hädanefter även dessa upptogs i den statliga löneplanen, men reellt betraktades det av de berörda såsom otillfredsställande. Nya löneaktioner, som nu och då kom i gång och ledde till framställningar om bättre villkor, gav i regel inget resultat. När t ex kollegerna i Jönköping 1768 anhöll om någon löneförbättring i rådande dyrtid, fick de till svar att "Hans kongl Maijtt, i anseende till Rikets närvarande flera angelägna behov, nu icke kan bevilja dem någon sådan förbättring".[6]

Emellertid hade som förberedelse till en ny löneregling domkapitlet i Växjö i början av 1760-talet från ränterierna i länen infordrat uppgifter om lärarnas verkliga inkomster. Av dessa kan vi inhämta följande:[7]

I Växjö utgick följande löner till trivialskolans lärare:

Rektor 96 t:r 5 kappar
Konrektor 67 t:r 2 kappar
Apologisten 23 t:r 35 dlr smt
Förste kollega 11 t:r 3 kappar 110 dlr smt (beräknad sockengång från 3 socknar).
Andre kollega 12 t:r 96 dlr smt (beräknad sockengång från 3 socknar)
Tredje kollega 10 t:r 3 kappar 98 dlr smt (beräknad sockengång från 3 socknar).
Fjärde kollega 10 t:r 68 dlr smt (beräknad sockengång från 2 socknar)
Kantor 60 dlr smt (beräknad sockengång från Växjö stad)

I Jönköping var motsvarande löner:

Rektor 60 t:r spannmål Barnarps prebende (beräknas ge 40 t:r)
Konrektor 40 t:r 3 kappar Slottspredikantssysslan (beräknas till 192 dlr smt)
Apologisten 23 t:r $4^{2}/_{5}$ kappar
Förste kollega 7 t:r 3 kappar Sockengång beräknad till 90 dlr smt
Andre kollega 7 t:r 3 kappar Sockengång beräknad till 70 dlr smt
Kantor Sockengång beräknad till 40 dlr smt

År 1771 beviljades "de lägre lärarna" i Växjö stift ett visst lönetillägg, bestående av s k vederlagspenningar. De kom från inbesparade medel, när av någon anledning, överklagande e dyl i samband med tillsättning av en ordinarie prästsyssla, en del av prästlönen icke behövde tas i anspråk. Den hade tidigare tillfallit den tillträdande pastorn men skulle hädanefter komma lärarna till godo. Utfallet härav blev av naturliga skäl mycket ojämnt. De nyutnämnda prästerna var dessutom obenägna att lämna dessa överskottspenningar ifrån sig, och lärarna fick då göra kraftiga påminnelser för att få ut vad de var berättigade till. Vad som kom in delades mellan fyra kolleger, en

pedagog och en apologist i Växjö samt två kolleger och en apologist i Jönköping, vilka alla fick en niondel vardera.[8]

År 1780 upphävdes genom en kungl förordning den omdebatterade sockengången. Inkomsterna av denna egendomliga avlöningsform ersattes av s k djäknepenningar, som skulle insamlas genom kronobetjäningen. Reformen kom i första hand att gå ut över lärjungarna. Deras försörjningsmöjligheter blev härigenom otvivelaktigt försämrade. För lärarnas del torde det ha upplevats som en god reform. De slapp hädanefter att vandra omkring med säck och käpp i socknarna för att tigga ihop vad de skulle ha till sitt uppehälle.[9]

Icke sällan uttalar sig lärarna i Jönköping som om de vore helt missgynnade och sämre betalda än sina kolleger i Växjö och på andra håll. Det är icke alldeles lätt eller ens möjligt att uttala sig därom, därför att det material, som finnes tillgängligt t o m i form av officiella rapporter till myndigheterna icke alltid följer exakt samma beräkningsgrunder. Ibland anges lönen i penningar och ibland in natura. Utom den ovan angivna lönetablån har vi en detaljerad redogörelse för lärarlönerna år 1803. Ur den kan vi hämta fram följande uppgifter om lärarpersonalens löner vid trivialskolan i Växjö och i Jönköping:[10]

Rektor i Växjö: spannmål 96 t:r 3½ skäppor 10 dlr smt i årshyra (som ersättning för bostad)

Rektor i Jönköping: spannmål 63 t:r 2½ spann $7^{1}/_{5}$ kappar Barnarps prebende 1 åkerlycka och 1 hage i staden

Konrektor i Växjö: spannmål 68 t:r

Konrektor i Jönköping: spannmål 42 t:r 4⅔ kappar fria husrum i skolhuset

Apologisten i Växjö: spannmål 24 t:r 3 skäppor 9 dlr djäknepenningar, $^{1}/_{9}$ vakansmedel fria rum i skolhuset

Apologisten i Jönköping: spannmål 23 t:r 1½ spann $5^{2}/_{5}$ kappar, 6 dlr djäknepenningar $^{1}/_{9}$ vakansmedel fria rum i skolhuset

Förste kollega i Växjö: spannmål 11 t:r 3 skäppor 31:40 dlr djäknepenningar, $^{1}/_{9}$ vakansmedel

Förste kollega i Jönköping: spannmål 7½ t:r 23 dlr djäknepenningar $^{1}/_{9}$ vakansmedel

Andre kollega i Växjö: spannmål 12 t:r 21:40 dlr djäknepenningar $^{1}/_{9}$ vakansmedel

Nedre kollega i Jönköping: spannmål 7½ t:r 16 dlr djäknepenningar $^{1}/_{9}$ vakansmedel

Tredje kollega i Växjö: spannmål 10 t:r 3 skäppor 22:24 dlr djäknepenningar $^{1}/_{9}$ vakansmedel

Fjärde kollega i Växjö: spannmål 10 t:r 3 skäppor 24:24 dlr djäknepenningar $^{1}/_{9}$ vakansmedel

Kantor i Växjö: 21:40 dlr djäknepenningar

Kantor i Jönköping: uppgift saknas

Som redan ovan framhållits går det knappast att genomföra en rättvisande jämförelse mellan lärarlönerna i Växjö och i Jönköping. Skillnaden mellan rektors spannmålstilldelning i Växjö (96 t:r) och i Jönköping (63 t:r) är visserligen betydande. Men å andra sidan hade rektor i Växjö icke såsom i Jönköping något prebende. Emot detta kan man naturligtvis också invända, att rektor i Jönköping hade en dubbel arbetsbörda gent emot sin kollega i Växjö. Liknande synpunkter kan anläggas på lönerna till konrektorerna. Där blir differenserna t o m ännu större. Men även konrektorn i Jönköping hade en dubbeltjänst till år 1778, då slottspredikantbefattningen upphörde att vara en statlig beställning och man ej längre ansåg sig bunden att nominera konrektorn till tjänsten.

När vi kommer till apologistin, kan vi konstatera, att denna befattning i Växjö är gynnad med högre lön än den i Jönköping. När vi jämför kollegernas löner, framträder en verkligt markant skillnad till Växjökollegernas fördel, både i fråga om tilldelningen av naturaförmåner (anslagna spannmålstunnor) och de kontanta lönerna (djäknepenningarna, som ersätter inkomsterna av den 1780 förbjudna sockengången). Härtill kommer, att arbetsförhållandena för Jönköpingskollegerna var väsentligt sämre än för kollegerna i Växjö. I Jönköping var, såsom i det föregående ofta påpekats, skolan underbemannad (två kolleger i Jönköping mot fyra i Växjö), vilket gjorde arbetet där särskilt tungrott. Nu och då påpekade rektorerna denna anomali, men någon ändring kom inte till stånd, förrän sammanslagningen av skolan på Visingsö och i Jönköping blivit genomförd. Särskilt uselt hade nedre kollega i Jönköping. Hans tjänst betraktades som den mest arbetssamma och sämst betalda i hela stiftet.

Ofta talas det om de höga priser, som rådde i Jönköping på alla förnödenheter. Magister J H Lieberwirth, som en tid vikarierade såsom apologist för B Lund, konstaterar, att "en måltid härstädes gäller en dlr smt och prisen på alla nödvändiga behov ha stigit till den höjd, att dess like förut aldrig varit . . ." Detta Lieberwirths uttalande

får ett slags officiell bekräftelse genom ett uttalande av magistraten i Jönköping där det heter:

"Magistraten tog denna ansökning i övervägande och fant skäligt till bevis meddela, att mat och dricka, kammar och säng, ljus, ved och uppvaktning samt tvätt med vad som nödvändigt fordras till livsuppehälle för en person här i staden nu för tiden ej kan erhållas för mindre än emellan fyra och femhundra daler smt om året, vartill dock aktsam hushållning tarvas, om man med samma summa skall kunna utkomma, men över kostnaden till kläder med det mera kan Magistraten sig ej utlåta".[12]

Det är en gåta, att icke säga ett mirakel, hur lärarna — och andra löntagare — kunde dra sig fram eller över huvud överleva i ett sådant bistert ekonomiskt klimat, som tydligen var rådande i Jönköping i början av 1760-talet. Nu var naturligtvis icke Jönköping en isolerad företeelse i detta avseende inom landet i övrigt. Den våldsamma inflationen var den logiska konsekvensen av ett ekonomiskt lättsinne och svåra politiska missgrepp, som alltför länge hade härskat i landet.[13] Ett talande vittnesbörd om den ekonomiska villervalla, som rådde i landet vid denna tid utgör den i december 1762 utfärdade markegångstaxan för Jönköpings hövdingedöme. I slutet av densamma finner vi följande anteckning: "Ehuruväl spannemål och varorne här i länet intet säljas för det här utsatta priset, som beklageligen allmänt bekant är, så har man därvid i anseende till tidernas svårigheter iakttagit drägeligheten så för skattegivaren som skattetagarne, dock var och en obetagit, att uppbära persedlarne och spannemålen in natura".[14] Tydligare än så kan man knappast uttrycka det förhållandet, att en galopperande inflation var på gång i Sverige. Vilken återverkan detta hade på prisutvecklingen i speciellt Jönköping, talar magistratens ovan anförda intyg om. Hur den enskilde läraren upplevde situationen ger oss magister Lieberwirths vittnesmål ovan en föreställning om.

För sina inkomster hade naturligtvis lärarna såsom andra medborgare att betala skatt. Hur stort det sammanlagda skattetrycket utgjorde för den enskilde läraren är icke alltid lätt att beräkna. För år 1814 föreligger emellertid en inkomsttaxering och en skattetabell för lärarna vid Jönköpings trivialskola. Den har följande utseende:[15]

	Inkomst	Skatt
Rektor och prost Bengt Norlin	1226	49:18
Konrektor Pehr Ekman	515:36	15:22,3
Kollega Arvid Andrén		
Apologist Carl Fredrik Cavallius	306:8	10:38,6
Kollega Salomon Holmdahl	193:32	3:42
Kollega Carl Emanuel Eneroth	198:32,6	3:46,8

I slutet av denna period (1819) genomfördes en ny löneregleringen. Uppfostringskommittén hade behandlat lärarnas lönefråga och framlagt ett förslag till bättre löner och ökade anslag till inköp av kartor och annan undervisningsmateriel. Med anledning därav fattade riksdagen 1815 beslut om att vissa anslag av kronospannmål, som tidigare varit reserverade för prästerskapets räkning, skulle indragas och användas för skoländamål. Då detta icke föranledde någon kungl maj:ts åtgärd, återkom kommittén 1817 med detaljerade och alternativa förslag till löneregleringen. Sedan statsberedningen behandlat förslaget och riksdagen beviljat medel (c:a 3 300 tunnor spannmål), utfärdade kungl maj:t en interimslöneregleringen 1819, som gick ut på att i första hand förbättra de sämst avlönade lärarnas villkor, d v s de yngsta kollegerna och apologisterna. Den provisoriska löneregleringen skulle gälla fr o m 1 maj 1819. Enligt denna avlönades lärarna vid trivialskolan i Jönköping på följande sätt:

Rektor erhöll liksom tidigare 63 tunnor och $19^{14}/_{15}$ kappar spannmål och behöll alltjämt Barnarps pastorat som prebende.

Konrektor fick också samma lön som förut: 43 tunnor 31⅓ kappar spannmål.

1:e kollega fick ett lönetillskott på 18 tunnor och hans lön skulle hädanefter utgöra 25 tunnor 16 kappar spannmål samt kontant 33 Rdr.

2:e kollegas lön höjdes med 19 tunnor och uppgick därmed till 26 tunnor och 16 kappar spannmål samt i kontanter 25 Rdr.

1:e apologisten fick behålla sin lön på 240 Rdr.

2:e apologisten, som tidigare uppburit 23 t:r 20⅔ kappe, tillerkändes nu 25 t:r 16 kappar spannmål.

Kantor, som tidigare haft allenast 12 Rdr, fick ett tillägg på 9 t:r utöver den kontanta lönen.

För de båda kollegerna samt andre apologisten och kantor innebar löneregleringen alltså en väsentlig förbättring.[17]

När det gäller lärarnas vid Jönköpings trivialskola löner, inställer sig osökt tvenne frågor. Den ena är: hur kan det komma sig att den av drottning Kristina 1652 fastställda lönestaten blev så kraftigt reducerad? Som vi redan framhållit förblev den i princip gällande som norm för avlöningssystemet i 171 år. Naturligtvis hade man upptäckt den bristande överensstämmelsen mellan officiellt gällande löneförfattning och de faktiskt utgående lönerna. Varje gång lönefrågorna diskuteras, tar man till utgångspunkt de 1652 stadgade lönerna och konstaterar de nedsättningar, som gjorts däri. Men någon samlad aktion för att återställa dem till sin ursprungliga storlek hör vi inte talas om.

Konrektor Pehr Ekman (1808—1817) har en förklaring till denna fråga: under de många långa och förödande krigen, som vårt land var inblandat i under 1600-talet, blev många av de hemman, vars räntor varit anslagna för skolors underhåll och lärarnas löner, helt enkelt ödehemman och/eller av annan anledning urståndsatta att betala skatter (räntor). Även om de småningom repade sig, kunde så många år ha gått, att de skatteindrivande myndigheterna hunnit glömma, att just det eller det hemmanets avkastning var avsett för skoländamål. Därmed fick saken förfalla.[16] Vad som en gång blivit förlorat var ej lätt att vinna tillbaka. Det är svårt att avgöra, om denna förklaring är hållbar. F ö hade det väl i första hand varit domkapitlets sak att vaka över att skolans rättigheter icke träddes för när.

Den andra frågan gäller, varför Växjö-lärarna uppbar högre löner än sina kolleger i Jönköping. Den förnämligare och större skolinrättningen i Växjö (med bl a ett gymnasium), som s a s dagligen låg i blickfältet för den högsta vårdande myndigheten av skolväsendet, hade helt naturligt större möjlighet att bevaka sina intressen än en relativt obetydlig skola, som låg i periferin av stiftet.

3. PRIVATLÄRARNA I JÖNKÖPING

I den pedagogiska litteraturen framhålles icke sällan, att antalet lärjungar i de officiella skolorna i allmänhet var förvånansvärt lågt under den s k upplysningstiden. Det kommer att framgå av det följande kapitlet, att förhållandet var enahanda i Jönköping. Visserligen är de statistiska uppgifterna om skolverksamheten under 1600-talet i Jönköping ofullständiga. Men av de uppgifter, som finns bevarade, synes framgå, att trivialskolan i genomsnitt frekventerades av ett hundratal lärjungar, ibland långt flera. Under 1700-talet begagnade i allmänhet halva antalet barn den undervisning, som där erbjöds. En bottennotering kan antecknas för år 1748, då inte mer än 28 elever fanns i hela skolan![1] Vi skulle emellertid felbedöma jönköpingsbornas intresse för sina barns undervisning, om vi blott hölle oss till trivialskolans officiella statistik. Det fanns nämligen andra möjligheter att tillgodose barnens utbildning. Det privata initiativet hade i stort sett fritt spelrum.

När det gäller att få ett grepp om den privata undervisningens omfattning och kvalitet, är svårigheterna av naturliga skäl betydande, enär den blott tillfälligtvis omnämnes i bevarade urkunder. Det är dessutom svårt att klart definiera vad som menas med privatundervisning, liksom man icke heller alltid kan dra en klar gräns mellan privata och offentligt anställda lärare.[2]

I Jönköping, liksom på andra skolorter, var det vanligt att ordinarie lärare vid sidan av sin tjänst hade privata elever, vilka ibland följde undervisningen i respektive lärares klass, ibland samlades i skolan efter undervisningens slut och ibland togs om hand av läraren i barnens eller lärarens eget hem. Denna undervisning utgjorde för de dåligt avlönade lärarna många gånger ett nödvändigt komplement till deras försörjning. Hur stor omfattning den haft, går icke att fastställa. För lärjungar, som ville begagna sig av möjligheten att söka in vid universitet utan att gå den ordinära vägen genom ett gymnasium, var tillgång till kvalificerad undervisning av gymnasial natur på hemorten en nödvändig förutsättning, eller i varje fall en stor förmån.[3] Vid tillfälligt uppkomna vakanser kunde det uppstå svårigheter för en rektor att på ett tillfredsställande sätt sörja för undervisningens behöriga upprätthållande. Icke alltid fanns det en kvalificerad vikarie att tillgå. Rektor B Ekeberg meddelar vid ett tillfälle, att konrektor Håkan Sjögren begärt sjuktjänstledighet under några veckor och föreslagit till sin vikarie endera av två unga magistrar (Fornander och Fovelin), som hade gott anseende men vilkas "styrka i bokvett" han icke närmare känner till. Samtidigt med Sjögrens tjänstledighetsansökan hade emellertid kollega Sandahl blivit sjuk. Till vikarie för honom hade rektor Ekeberg ingen annan att föreslå än "en av de beskedligaste rektorister vid namn Magnus Forssander". Han hemställer om godkännande hos domkapitlet av detta arrangemang.[4]

Om man vill begränsa gruppen privatlärare till att omfatta per-

soner, vars huvudsakliga näringsfång utgjordes av enskild undervisning av barn och ungdom, så utgöres en icke ringa del av dessa av exspektanter, som i väntan på en fast anställning livnärde sig genom privatundervisning. Bland dessa kan vi nämna t ex Jonas Bergenholtz (född 1707, gått i skola i Jönköping, magister i Åbo 1738, kyrkoherde i Nottebäck, död 1777). I ansökan till ett kollegat i Jönköping 1743 säger han, att han i fem år efter sin magisterexamen "har väntat och kringflutit utan någon fast post". Han var van att undervisa och förklarade sig villig att underkasta sig alla påfordrade lärarprov. Sin ålder uppger han till 36 år. Han hoppades kunna få sin bärgning i sin gamla skolstad, där han hade gamla bekanta.[5] Nils Wetterstrand hade bl a en "pedagogi" i Jönköping.[6] Håkan Sjögren var en högt kvalificerad person, som blivit magister 1755 men därefter fick vänta i tolv år — han var då 40 år gammal — innan han blev ordinarie kollega i Jönköping. Under tiden fick han sin huvudsakliga utkomst genom privatundervisning.[7] J Henrik Lieberwirth fick gå som exspektant i 22 år efter sina akademiska examina och hade hunnit bli 49 år, innan han fick den ringa sysslan som nedre kollega i Jönköping.[8] Exemplen kunde mångfaldigas, men de anförda må räcka till för att belysa den hårda konkurrensen om de uselt betalda lärarbefattningarna. Förhållandena var sådana, att man kan tala om ett verkligt akademiskt proletariat.[9]

Om vi går till den grupp, som skulle kunna betecknas som egentliga privat- eller extra lärare, skall vi snart upptäcka att den inom sig rymmer en mycket brokig skara, vilkas existenser vi nu och då kan skymta men vilkas identitet ofta är svår att fastställa. Ett exempel på en etablerad privatlärarinstitution i Jönköping utgör B Lunds "pedagogi".[10]

Vid mitten av 1700-talet hade trivialskolan råkat in i en krisartad situation. I ett "allerödmjukaste memorial" talar rektor Hielm om "Jönköpings schole-värks närvarande tillstånd" och begär biskopens och domkapitlets välvilliga medverkan till det "hos oss vacklande schole-värkets nödiga och hälsosamma upphjälpande". I sin PM nämner rektor Hielm bl a "vissa pedagogier" i staden, som han anser olagliga, samt en osed som insmugit sig bland föräldrarna att för längre eller kortare tid hålla sina barn hemma och sedan utan vidare kräva att de skall sättas inte bara i sina gamla klasser utan också ha rätt till tidigare innehavda ordningnummer.[11]

Läxförhör — detalj av teckning av Hj Mörner, Nationalmuseum.

Hielms skrivelse remitterades av domkapitlet till skolans inspektor prosten Carl Tiliander. Han visade sig ha förmåga att på ett fördomsfritt sätt kunna bedöma den uppkomna situationen och föreslå åtgärder, som på längre sikt kunde leda till bättre förhållanden. Han menar, att skolan dras med en stor olägenhet och ett allvarligt hinder i sin verksamhet av det skälet, att såväl rektoratet som konrektoratet är sammankopplat med ordinarie prästtjänster; i synnerhet påtalar han konrektors innehav av slottspredikantbefattningen. Däremot anser Tiliander, att man icke kan beta en fader rätten att ta sin son ur skolan eller sätta honom däri alltefter som han bedömer det bäst för honom. Tiderna är nu sådana, att landet "åtminstone i Göta rike är fullt av präster och jurister, och ofrälsemans barn knappt kunna komma in i något kollegium". Det gäller f ö om alla välbetalda sysslor, att de "falla mest i frälsemannesköte". Orsaken till nedgången i lärjungeantalet ("att de publiqve scholarne icke nu äro så folkrika") finner Tiliander vara att det numera "vill annat än latin och grekiska till" för den som med heder vill tjäna sitt uppehälle. Han nämner härvid

bokhålleri samt franska och engelska språken, som ju inte förekommer på trivialskolans schema. Litet längre fram i sin skrivelse uttrycker Tiliander sina tankar om privatlärarsystemet i följande bild: "var och en må ju handla i de bodar, där han får bästa köpet på goda och lovliga varor". Han ställer så frågan: "Ho skulle då vilja tvinga någon till att sätta sina barn i skolan, när han på annat sätt finner sin räkning bättre?" Tiliander sticker icke heller under stol med att han själv anlitat privatlärare för sina barn och att han haft en informator anställd i sitt hus.[12]

Av mera permanenta privatlärare i olika ämnen och på olika stadier nämner Tiliander en överstelöjtnanska fru Pelh(?) och en gammal student vid namn Jonas Wigilander. Prosten Tiliander säger, att han gjort ett besök hos honom för att göra sig närmare underrättad om hans verksamhet. Han fann honom sysselsatt i sitt fattiga hem med att undervisa sju gossar och nio små flickor, i rent elementära ämnen. Endast en gosse hade kommit så långt, att han läste latin innantill. Att Wigilander kunde sägas göra något intrång på trivialskolans lärares område ansåg Tiliander helt uteslutet. Intressant är uppgiften, att den fattige privatläraren uppgav, att han, som var född i Jönköping och några år studerat vid akademin samt ärvt en liten del i en gård i staden, där han nu sökte burskap, fått magistratens tillstånd att söka sin utkomst medelst privatundervisning i stället för en gammal kvinna, som tidigare haft en pedagogi i staden. Han skulle alltså kunna sägas vara ett slags auktoriserad privatlärare. Hans ambition har icke sträckt sig längre än att lära sina små elever — huvudsakligen flickor — svenska, kristendom och skrivning. "Därpå har jag släppt dem dels åt stadens skola dels åt värkstäder."[13]

Vad en privatlärare kan ha tjänat genom sin verksamhet är ej gott att beräkna. Tiliander, som intar en klar ståndpunkt f ö r privatundervisningens berättigande, uppger att ovannämnde Wigilander var hänvisad att undervisa "sådana barn, för vilka han kan få 1 dlr smt om terminen för sitt arbete, för de flesta såsom av ringaste sorten, däribland jag skäligen räknar sotarens barn och en hoper flickor". Nu är det möjligt och troligt, att han kunde få högre arvode av s k högres barn, men det måste likväl betyda, att han med sin hustru och svärmoder måst leva på svältgränsen.[14]

Det är överraskande, att privatlärareinstitutionen kunnat vara så utbredd som vi finner den i verkligheten ha varit. I ett svar till domkapitlet på dess fråga, hur det kan komma sig att "apologistien här vid skolan kommit i den lägervall, att inga disciplar där nu finnas", svarar rektor Isac Svanstedt, att han noga undersökt orsaken och därvid bl a kommit fram till följande resultat. Någon formell eller saklig anmärkning mot tjänsteinnehavarens, sedan 18 år apologist Krok, kan icke rättvisligen framställas. Enligt uppgift av apologist Krok skall det finnas inte mindre än 16 "pedagogier" i staden, som förser handelsbodar och hantverken med lärlingar. Då föräldrarna uppmanas att sända barnen till den "publique skolan" svarar de, att de "måga ju själva få disponera sina barn". Vidare "givas i Jönköping många civilkarlar av nog svaga villkor, som för hushyra eller några spisdagar antaga barn att uti skrivande och räkning informera". Utöver detta kan tilläggas, att rektor Svanstedt uppger, att även lärare vid trivialskolan i viss utsträckning åtar sig privatundervisning och i ersättning får "njuta vissa dagar i veckan hos hederligt folk kost eller spisning".[15]

Av det sagda framgår att privatlärarsystemet höll på att anta sådan storlek och växa ut till helt vildvuxen flora, att det artade sig till ett verkligt pedagogiskt problem under 1700-talet. I stor utsträckning stod man helt handfallen inför detta fenomen, men i vissa fall gjorde man tafatta försök att komma till rätta med detsamma. För somliga syntes den enda rätta utvägen vara förbud eller åtminstone laglig reglering av hela det privata undervisningsväsendet. Rektor Hielm tycks ha velat gå fram efter den linjen. Klart och tydligt kommer den till uttryck i en inlaga av rektor Floderus i Växjö, då han påkallar domkapitlets ingripande mot privatläraren Daniel Ahlstrandh, som lät slå på trumma för sina utmärkta undervisningsmetoder, som på tre år skulle föra fram eleverna till inskrivning vid akademin. Rektor Floderus går till angrepp mot Ahlstrandhs "överdrivna skryt och prunkande löften", som i själva verket innebär "oförsynt ingrepp i annans ämbete", och direkt strider mot gällande SO, som icke tillåter okontrollerad privat undervisning. Den undergräver också all skoldisciplin och betar skolpiltarna deras i skoljurisdiktionen garanterade rättigheter, som blott gäller för dem som är "ordentligen immatrikulerade". Det kan inte få fortsätta så utan att skolan småningom drabbas av "vanmakt samt på sistone hotas med total undergång". Som det nu är kan skolgossarna "löpa utur skolan, enär dem helst behagar och själva välja sig lärare eftersom dem kliar i öronen". Domkapitlet var emellertid icke berett att genast tillgripa drastiska åtgärder utan beslutade, att Ahlstrandh

skulle få tillfälle att först visa vad han dög till och han förordnades därför på prov vid trivialskolan en termin. Han ställdes under kontroll av rektor Floderus, som inte kunde påvisa några egentliga brister eller fel i hans undervisning. Då han emellertid under ferierna påträffats i onyktert tillstånd, ansågs han ha dömt sig själv till avsättning, enär han tidigare avgivit högtidligt skriftligt löfte att avhålla sig från alla starka drycker.[16]

Det torde framgå, att privatlärarna utgjorde ett problem likaväl i Växjö som i Jönköping. På båda ställena kände sig de etablerade lärarna hotade och försökte få sina förmän till att ingripa, men dessa var icke benägna att tillgripa drastiska åtgärder, förrän det blev nödvändigt. Att helt utdöma privatlärarsystemet var man i varje fall icke beredd att göra. I de högsta kretsarna hade den blivit snart sagt den enda utbildningsvägen. Även på andra håll hade man kommit till insikt om, att latin och grekiska icke längre dög som enda teoretiska barlast för vissa tjänster eller för privata initiativ inom näringslivet. Dessutom glömmer man lätt att rådande skolsystem och författningar helt utestängde flickor från all undervisning och tillträde till de offentliga läroanstalterna. I den mån de önskade förvärva kunskaper eller skaffa sig någon teoretisk utbildning var de helt hänvisade till enskilda initiativ och/eller privat undervisning.[17]

Till sist skall här erinras om ett behjärtat initiativ av magistraten i Jönköping mot slutet av frihetstiden. I sept 1770 hade magistraten sammanträde på rådhuset för att diskutera ett allvarligt problem, nämligen, "huru en hop unga fattigmäns barn skola kringstryka gatorna här i staden och tillbringa sin tid uti lättja med annat förargeligt leverne, varigenom de allt mer och mer få tillfälle uti odygd uppväxa". Magistraten hade tillkallat rektor Ekeberg för att med honom överlägga om vilka åtgärder som med anledning av detta tillstånd vore påkallade. Man hade tänkt sig, att den "publiqve skolan (trivialskolan)" skulle kunna ta hand om dessa vilsekomna barn, om staden försåg dem med nödiga böcker. Rektor Ekeberg ställde sig synnerligen förstående till syftemålet att ta hand om ungdomen och förklarade, att i skolan fanns ett ledigt rum, som skulle kunna disponeras för ändamålet. Han erinrade också om att en lärartjänst stått ledig alltsedan 1675 samt förklarade sig villig att ta på sig ledningen och ansvara för disciplinen vid den tilltänkta barnundervisningen. Men om magistraten hade tänkt sig att denna skulle ingå som en integrerande del av

trivialskolan, så måste han erinra om bestämmelserna i gällande skolordning, som krävde av de inträdessökande förmåga att läsa rent i svensk bok, innan de kunde mottagas. Sådan rent elementär undervisning tillhandahölls ofta av en "pedagogus", men någon sådan fanns icke i staden och hade icke funnits, åtminstone icke sedan 1675. I ett särskilt yttrande vill rektor Ekeberg göra ett förtydligande, nämligen att hans instämmande i magistratens förslag icke innebär, att han för sin del menar, att en eventuellt tillsatt tredje kollega skall syssla med rent elementär ABC-läsning.[18]

C. LÄRJUNGARNA

I bevarade urkunder om skolväsendet i äldre tider är i regel uppgifterna om lärjungarna, där sådana över huvud förekommer, mycket knapphändiga. De bildar en bakgrund, om vars realitet ingen behöver sväva i okunnighet, men om man söker efter individuella drag i denna grå massa, blir utbytet ringa. Detta gäller även beträffande statistiska och andra faktiska uppgifter. Om vi håller oss till Växjö domkapitels akter, som är den viktigaste källa för kännedomen om Jönköpings trivialskola under 1600- och 1700-talen, finner vi, att de blott i undantagsfall, t ex i fråga om något allvarligt disciplinfall, handlar om lärjungarnas problem. Under en kortare tid av 1600-talet belyses dessa dock, som framgått av det föregående, mera ingående av den s k skolboken åren 1666—1681.

För större delen av 1700-talet finns ett betydligt rikare källmaterial beträffande lärjungarna. Vi har i behåll fullständiga terminskataloger över lärjungarna för åren 1730—1784. För de följande fyra åren föreligger uppgifter om fördelningen av de s k djäknepenningarna, dvs det understöd, som ersatte de tidigare sockengångarna. För år 1788 finns dessutom en tryckt katalog över trivialskolans lärjungar i domkapitlets akter. Från år 1789 finns sedan åter bevarade fullständiga serier av terminskataloger. Fr o m 1800-talets början sväller dessa ut och upptar allt fler och fler uppgifter om lärjungarnas studieförutsättningar och -resultat, deras ekonomiska och sociala villkor etc. Även de examensredogörelser, som vid slutet av ett läsår insändes till domkapitlet i Växjö, innehåller många uppgifter om lärjungarnas förhållanden. Detsamma gäller om enkäter och utredningar, som myndigheterna infordrade vid ifrågasatta reformer inom skolväsendet i början av 1800-talet. Särskilt intresse tilldrar sig de minnesanteckningar, som forna lärjungar gjort om sin egen skoltid vid trivialskolan före och efter sekelskiftet 17/1800. Dessa senare har hittills icke ägnats den uppmärksamhet, som de utan tvekan förtjänar — icke minst som ett nyttigt komplement till Samuel Ödmanns vittberömda och ständigt citerade interiörer av skollivet i Växjö på 1760-talet i hans Hågkomster från hembygden och skolan.

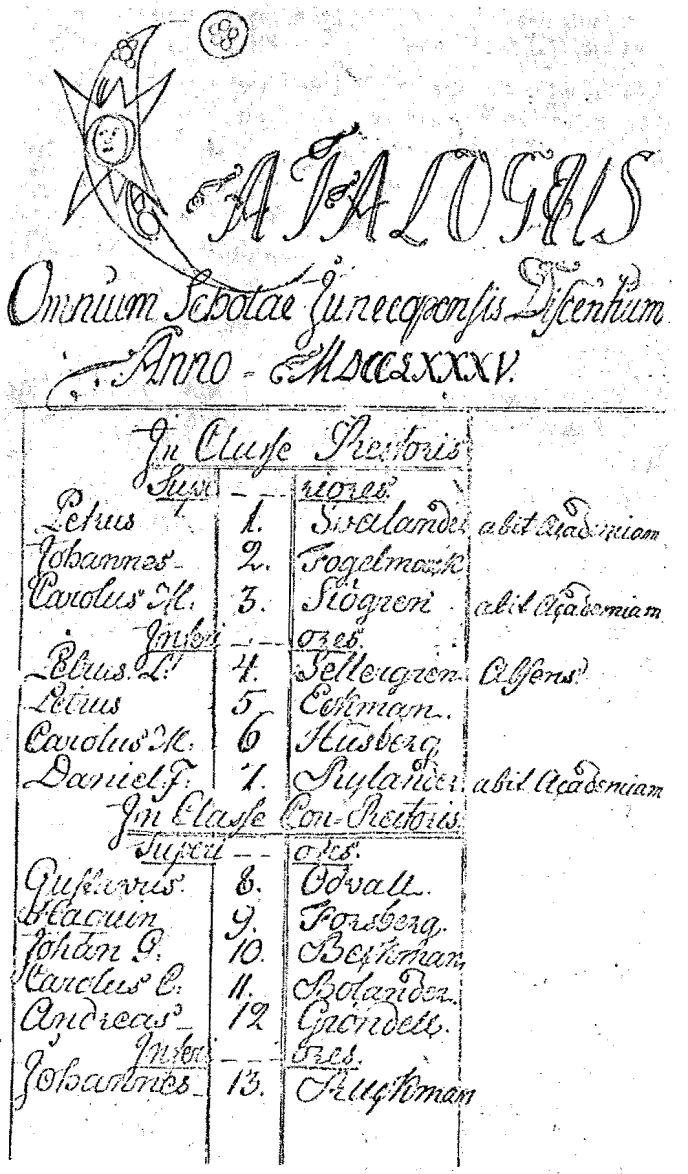
Catalogus
Omnium Scholae Junecopensis Discentium
Anno MDCCLXXXV.

In Classe Rectoris
Superiores.
Petrus 1. Swalander abit Academiam
Johannes 2. Fogelmark
Carolus M. 3. Siögren abit Academiam
Inferiores.
Petrus L. 4. Tellergren Absens
Petrus 5. Eckman
Carolus M. 6 Husberg
Daniel F. 7. Rylander abit Academiam
In Classe Con-Rectoris
Superiores.
Gustavus 8. Odvall
Haquin 9. Forsberg
Johan G. 10. Beckman
Carolus C. 11. Bolander
Andreas 12 Grondell
Inferiores.
Johannes 13. Ruckman

Första sidan av lärjungekatalogen 1785.

1. LÄRJUNGARNAS ANTAL OCH HÄRKOMST

APOLOGISTKLASSEN

Under den tid som skolboken omfattar (1666—1681) hade Jönköpings trivialskola ett lärjungeantal, som i allmänhet låg betydligt över 100-talet. En toppnotering kan antecknas för ht 1680, då inte mindre än 166 lärjungar var inskrivna vid skolan.[1] Det skulle dröja i 150 år, innan man åter uppnådde denna siffra. På 1710-talet, då svält och farsoter hemsökte landet under de ständiga krigen, var nedgången betydande. En uppgift från 1703 anger dock antalet lärjungar till omkring 100 och under den hårt kritiserade Gislo Unnerus' sista rektorsår hade skolan fortfarande 84 lärjungar.[2]

Sedd mot bakgrunden av vad som ovan sagts ter sig utvecklingen under övriga delen av 1700-talet, som ju gemenligen kallas för upplysningstiden och är en nästan oavbruten fredsperiod i vårt lands historia, närmast såsom paradoxal. Om vi bortser från en relativt kort tid kring mitten av 1770-talet, då de dugande skolmännen Bengt Ekeberg och Håkan Sjögren stod i ledningen för skolan, kan eljest konstateras, att 1700-talet är en nedgångens och svaghetens tid. Under en tid av 22 år (vt 1745—1766) översteg hela lärjungeantalet blott vid ett tillfälle, ht 1750, siffran 40. I examensrapporten 1748 säger inspektor Tiliander bl a: "Antalet på skolepiltarna är ringa, stigande allenast till 28 personer."[3] Trivialskolan måste understundom just under upplysningstidevarvet nära nog kämpa för livet för att inte helt duka under. Först en bit in på 1800-talet visar lärjungestatistiken en mera bestämt uppåtgående tendens. År 1812 kom man för första gången sedan 1600-talet upp i ett lärjungeantal, som låg över hundratalet (103) och under denna periods sista år (1820) kunde skolan inräkna ett antal av 113 lärjungar. För ett närmare studium av fluktuationen inom lärjungekåren under den här aktuella perioden hänvisas till vidstående diagram.[4] Det förtjänar att antecknas, att utvecklingen inom skolväsendet i Jönköping i stort sett följer samma schema som på andra skolorter under ifrågavarande period.[5]

Trivialskolan i Jönköping utnyttjades i första hand av barn från staden och socknarna i dess närmaste omgivningar. Det framgår bl a av rektor P Collianders förklaring till landshövding J Mentzer, då han å kungl maj:ts och kronans vägnar år 1743 begärde en förteckning på mindre framgångsrika lärjungar, som kunde tänkas bli utskrivna till soldater i det pågående kriget med Ryssland. Colliander

Lärjungefrekvensen vid trivialskolan 1730—1820

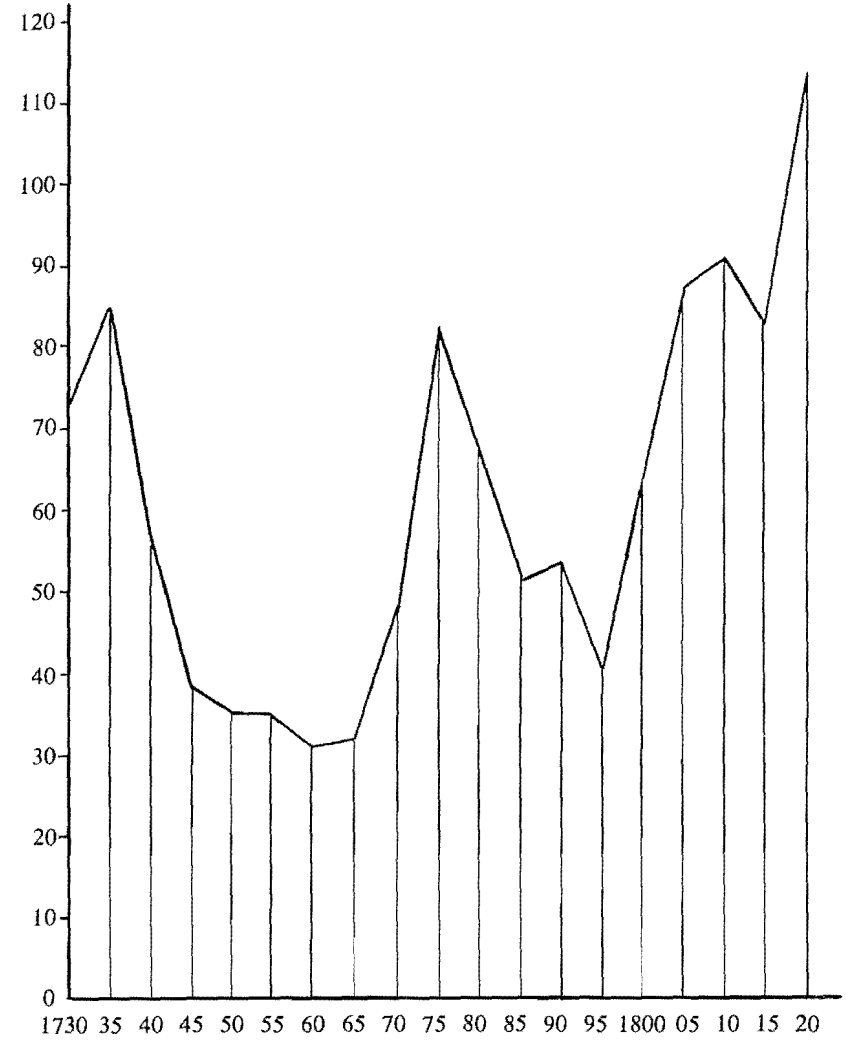

förklarade, att skolans lärjungar till största delen bestod "av denna stadens inbyggares barn". Han varnar för att på ett tidigt stadium, innan man ännu med säkerhet kunde bedöma arten av deras håg och begåvning, tvinga dem att ingå i krigsståndet, "för vilket var och en av dem befinnes nu hava en outhärdlig fasa och avsky".[6] Av stickprov ur skolkatalogerna från vt 1765, ht 1780 samt 1781 framgår det, att av sammanlagt 29 nyinskrivna lärjungar något över hälften (16 stycken) var från Jönköping eller dess omedelbara närhet, Dunkehalla och Ljungarum. Av övriga uppges två höra hemma i Barnarp och en i vardera av följande smålandssocknar: Bankeryd, Bondstorp, Byarum, Hagshult, Kvenneberga, Malmbäck, Skede och Stengårdshult. Dessutom är en mantalsskriven i Habo (Västergötland) och en är nykomling från Skara, där han tidigare gått i lärdomsskolans tredje klass.[7]

Av rapporter från olika håll kan utläsas, att trivialskolan ända fram till 1820 har bibehållit sin karaktär av stads- och provinsskola. Fortfarande är halva antalet eller mer av nyinskrivna lärjungar födda i Jönköping. Emellertid börjar nu en större geografisk spridning av lärjungeklientelet. Särskilt lägger man märke till att många nya västgötasocknar (Brandstorp, Kungslena, Sandhem och Varnhem) finnes angivna i terminskatalogerna såsom lärjungarnas födelseorter. De hörde alltså hemma i Skara och icke Växjö stift.[8] Förklaringen till att man här bröt stiftsbandet, som man eljest höll strängt på, har vi säkerligen att söka i det förhållandet, att skolan på Visingsö överflyttades till Jönköping. Skolinrättningen i det gamla grevskapet Visingsborg hade stora donationer och stipendier för lärjungar, som bodde inom grevskapet. Dessa hade lämnats orubbade vid Karl XI:s reduktion, och lärjungar som var födda inom detta hade alltjämt utsikter att åtnjuta dem, om de lät inskriva sig vid Jönköpings trivialskola.[9] I lärjungekatalogen för 1817 finner vi tre, som kommer från Visingsö. Även från Gränna sökte sig en och annan till Jönköpings skola. I katalogerna från början av 1800-talet påträffar vi också lärjungar, som härstammar från t ex Stockholm, Göteborg, Falköping, Söderköping, Mariestad, Eksjö, Växjö, Hjo och Lidköping. Två elever uppges vara födda i Stralsund och en i Rostock samt slutligen en i Finland (Kuopio). Även om majoriteten fortfarande hör hemma i Jönköping med omnejd, blir klientelet från början av 1800-talet mindre provinsiellt betonat.[10]

I förra delen av denna skildring av Jönköpings trivialskola har vi

kunnat konstatera, att denna icke var en rikemans eller överklassens skola. Söner till hantverkare, bönder och präster utgjorde stommen i lärjungekåren. Däremot var högre tjänstemäns, officerares och framför allt adelns barn endast i mycket ringa utsträckning representerade. Under den nu behandlade perioden förekommer en viss förskjutning bland lärjungeklientelets sammansättning, som dock i stort är likartad. I en redogörelse för förhållandena vid skolan, som rektor Norlin lämnade till domkapitlet år 1795, säger han bl a om de ekonomiska förhållandena, att "man med säkerhet kan säga, att ingens föräldrar är utmärkt rik, pluraliteten har sin nödtorftiga utkomst". Såsom "fattiga" betecknar han i konrektors klass två elever och lika många i övre klassen samt en i nedre klassen. Hela lärjungeantalet uppgick detta år till 55 stycken, varav alltså fem betecknas såsom fattiga och ingen särskilt rik.

På domkapitlets fråga om lärjungarnas antal, ålder, stånd och villkor uppger Norlin, att antalet var 55. Flertalet av dem har han klassificerat på följande sätt:[11]

Militära tjänstemäns barn	5
Civile	13
Ecclesiastique	5
Borgarebarn	18
Lanthantverkarebarn och bondebarn	4
Oäkta	3

I denna uppdelning förefaller antalet rena lantbarn (lanthantverkare och bondebarn) påfallande litet, medan siffran för "civile" och borgarebarn är hög. En annan sak är, att det alltid måste vara svårt att avgränsa den ena gruppen från den andra. Till sist blir väl all indelning av människor i klasser och socialskikt mer eller mindre subjektiv för att inte säga godtycklig. Med detta i minne, vågar vi presentera följande översikt över trivialskolans sociala sammansättning under något mer än ett decennium:

Stånd	År 1799	1805	1810
Högre tjänstemän (vid hovrätt, magistrat osv)	4	10	12
Civila tjänstemän (förvaltare o dyl)	1	3	6
Lägre tjänstemän (kanslister, klockare m fl)	5	10	20
Officerare	2	—	1
Soldater och vaktmanskap	3	7	3

Präster	4	9	8
Fabrikörer och köpmän	14	9	11
Hantverkare	4	21	19
Arbetskarlar	2	4	1
Bönder	2	7	3
Obekanta	3	5	2

Av ovanstående uppställning kan vi — med de reservationer som nämnts — konstatera, att högre tjänstemän, som tidigare anlitat privatlärare för sina barns undervisning, i allt större utsträckning sänder dem till den allmänna trivialskolan i början av 1800-talet. Vidare har vi en starkt uppåtgående kurva för övriga tjänstemäns och för hantverkares barn.[12] Men fortfarande undviker adelsmännen att sända sina söner till den allmänna skolan. Endast två adliga namn har kunnat uppspåras i katalogerna för perioden. C Henrik von Vicken inskrevs i skolan 1765. Denne och J Gabr Sparschiöld finns upptagna i konrektors klass vt 1771 men tycks därefter ha slutat.[13]

När vi talar om trivialskolan, är det av vikt att minnas, att denna egentligen består av två helt olika skoltyper: lärdomsskola och apologistskola. Den senare var såsom tidigare framhållits en nyhet i svenskt skolväsende, då den först infördes 1649. Den benämndes då i SO skriv- och räkneklassen. I 1693 års SO finns den överhuvudtaget icke omnämnd, men den återkommer i SO 1724 och SO 1807. Den kallas där apologistens eller räknemästarens klass eller (i SO 1807) helt enkelt apologistklassen. I stort sett följer den samma utvecklingslinje som skolan i övrigt. Men i vissa avseenden avviker den. Det kan därför vara berättigat att något utförligare dröja vid denna.

Vi har redan tidigare konstaterat, att apologistin, trots SO 1693, bibehölls i Jönköping och att undervisningen där fortsatte som tidigare. När den sedan i SO 1724 åter officiellt blir en integrerande del av trivialskolan, har den fått sin ställning stärkt. Däri föreskrives nämligen, att den lärjunge, som ämnar gå den mera praktiska linjen, först skall inhämta första klassens kurs (utom i latin), innan han kan bli flyttad till apologistklassen. Skolstadgan förutsätter vidare viss samläsning med lärdomsskolans övriga klasser. Några belägg för att lärjungarna i apologistklassen skulle ha blivit sedda över axeln av sina kamrater i övriga klasser har vi inte.[14] Däremot har det förekommit

ett slags studierådgivning eller styrning, om vi så vill, av vissa lärjungars studiegång. Då biskop Erik Alstrin höll årsexamen i Jönköping den 10 juni 1745, förordnande han, att listor uppsattes över lärjungar, som var "tröga och intet fallna till studier". Dessa skulle överlämnas till skolans inspektor prosten Tiliander, som uppmanades att noga följa barnens vidare utveckling och om de inte bättrade sig råda dem att med sina föräldrars samtycke "låta undervisa sig i räknande och skrivande uti apologistklassen och ett annat vitae genus utvälja".[15] Det har förut i denna framställning påpekats, att stadens myndigheter ägnade särskild omtanke åt just apologistklassen och därvid åberopade speciella privilegier att utöva inflytande på lärartillsättningen.[16]

Under 1700-talet, ja t o m delvis ända in på 1800-talet var latinet ett internationellt levande språk, som användes speciellt i vetenskapliga sammanhang. Man hyste också den uppfattningen, att all verklig bildning hade sitt upphov och sin säkra förankring i antiken. Nyckeln till dessa skatter hette latin. Den omhänderhades av lärdomsskolan, som invigde sina lärjungar i dess användning. Med tanke härpå kan det vara förklarligt, om man någon gång hos den gamla skolans representanter tycker sig skymta en känsla av överlägsenhet gent emot dem som icke kände till detta ädla språk.

Det må nu vara hur det vill med denna inställning till den reala bildningslinjen, som apologistin kan sägas representera. I ett avseende var dess lärjungar länge sämre ställda än deras kamrater inom den egentliga lärdomsskolan. Det gäller det underhållsbidrag, som går under namn av sockengång eller djäknepenningar. Det dröjde ända till 1778, innan lärjungarna också i apologistklassen blev delaktiga av denna förmån. Vid utdelningen av socknarna i november detta år beslöt nämligen kollegiet, att den s.k eftergången i den lilla socknen Lekeryd skulle reserveras för lärjungarna i apologistklassen. Inkomsterna härifrån var små, och i den mån som apologistklassen svällde ut kom allt mindre bidrag den enskilde lärjungen till del. Efter tio år ändrades dock förhållandena, och fr o m 1788 fick varje lärjunge i apologistklassen åtta skilling i djäknepenningar.[17]

I stort sett följde utvecklingen inom apologistklassen samma schema som inom den övriga trivialskolan, med några mycket betydelsefulla undantag. Vi har redan sett, hur klassen på 1750- och 1760-talet genom apologisten Abr Kroks handlingssätt — det är svårt att finna annat ord därför än sabotage — vissa år var helt öde. Men förtroen-

det för den återställdes snart, sedan en ny lärare övertagit undervisningen där. Sedermera växte sig apologistklassen allt starkare, så att den blev större än skolans alla andra klasser tillsammantagna. Ur en av rektor Norlin upprättad tio-årsstatistik hämtar vi följande uppgifter om antalet lärjungar i respektive klasser:[18]

År	Antal närvarande		Summa	Avgångna	
	Lärdomsskola	Apologistklass		till högre läroanstalt	till näringar
1804	44	25	79	2	6
1805	58	30	88	1	11
1806	59	26	85	3	9
1807	67	28	97	3	17
1808	65	26	91	5	15
1809	75	16	91	5	11
1810	79	12	91	3	3
1811	57	33	90	2	7
1812	60	43	103	2	13
1813	51	33	84	2	7

Denna lilla översikt över en 10-årsperiod visar, att apologistklassen väl hävdar sig gent emot lärdomsskolans tre klasser, rektors och konrektors, övre och nedre kollegas, i det att den med undantag för åren 1809 och 1810 har långt mer än 25 procent av hela lärjungeantalet. Vidare kan konstateras, att avgången från apologistklassen med undantag för år 1810 var flera gånger större än från lärdomsskolan, vilket också kan uttryckas så, att genomströmningen där var mycket snabbare än i lärdomsskolans klasser. Med högre läroställe (läroort) avser Norlin i sin sammanställning universitet eller högskola. De som gått "till näringar" kommer med all sannolikhet från apologistklassen. I en anmärkningkolumn står antecknat att två av dem blivit underläkare och tre apotekare.

Under 1800-talets andra decennium inträdde två viktiga förändringar i trivialskolans organisation: dels återfick den 1814 en i nära 140 år vakantsatt kollegatjänst, dels utnämndes året därpå en övre apologist, som huvudsakligen tjänstgjorde såsom språklärare. Under de fem sista åren av denna period fördelade sig lärjungarna på följande sätt:[19]

År	Lärdomsskolans fyra klasser tre kollegers och rektors	Apologistins två klasser övre (humanist) o nedre	Summa
1816	43	47	90
1817	36	49	85

1818	43	46	89
1819	50	51	101
1820	56	57	113

Av tabellen framgår alltså, att de båda apologistklasserna vid periodens slut ensamma svarade för mer än hälften av hela lärjungeantalet vid trivialskolan.

2. LÄRJUNGARNAS SKOLGÅNG

I Jönköping dröjde det som framgått av det föregående länge, innan man började tillämpa skolordningarnas föreskrifter om läsårets indelning. Både enligt SO 1649 och 1693 skulle det fördelas på en vår- och en hösttermin. I Jönköping höll man däremot länge fast vid den gamla indelningen av skolåret i fyra s k räppar. Sedan den provisoriska SO 1724 blivit antagen, anpassade man sig småningom också i Jönköping efter den nya förordningen. Mellan de båda terminerna hade man ett par längre uppehåll: under sommaren mellan Johannes och Bartolomei dagar (midsommar och 24 augusti) och vintertid mellan Lucia och kyndelsmässodagen (13 december—början av februari). Den sammanlagda lästiden blev 37 veckor.[1]

I såväl SO 1724 som 1807 fanns inryckt en bestämmelse, som medgav viss justering av läsårets omfattning och indelning. Ett prästmöte eller en marknad i början av en termin gjorde, att man kunde ändra tiderna för läsningens igångsättande. Lärarna var ju nästan utan undantag prästvigda, och deltagandet i en synod ansågs viktigare för dem än tjänstgöringen i skolan. Vad marknaderna beträffar var de av stor betydelse för särskilt städernas köpmän och hantverkare, som gärna tog med sig sina söner som biträden vid den köpenskap, som där bedrevs, framför att låta dem stanna hemma och sköta sitt skolarbete. I Växjö hölls sedan gammalt en stor marknad i slutet av februari. Av den anledningen började vårterminen där först omkring 1 mars. Under höstterminen inträffade den s k flyttnings- och friveckan i slutet av september (Mikaelitiden), då skolan stängdes. Biskop Wallqvist ansåg emellertid detta uppehåll "såsom hinderlig för ungdomens allmänna samling och föreläsningarnas jämna gång". Han lät därför dra in denna ledighet och bestämde i stället, att höstterminen skulle börja den 1 september. Vid visitationen i Jönköping 1790

förordnade han, att även trivialskolan i Jönköping skulle starta 1 september "i likhet med vad vid övningshuset i Växjö redan antaget blivit".[2]

I Jönköping förorsakade marknaderna i Värnamo den 15 juni och i Vrigstad den 18 i samma månad åtskilligt trassel vid läsårets avslutning strax före midsommar, enär "Jönköpingsboarna till sitt biträde medtaga sina gossar". Det var nämligen så, att "över hälften av ungdomen är barn av borgerskapet i handel och näringar". Norlin menade, att om man i Växjö, på grund av en marknad, kunde börja vårterminen några veckor efter föreskrivet datum, så skulle man, av samma anledning, i Jönköping kunna sluta den några dagar eller en vecka tidigare än föreskrivet. Hans förslag gick därför ut på att vårterminen i Jönköping skulle avslutas senast den 13 juni i stället för vid midsommartid.[3] Men så långt kunde tydligen inte skolmyndigheterna i Växjö utsträcka sin välvilja. År 1819 slutade läsåret den 17 juni.[4]

En annan mindre justering av läsåret infördes av biskop Wallqvist vid hans besök i Jönköping 1790. Den gäller de två veckors ledighet vid påsk och pingst, som brukade kallas sångveckor. I Växjö hade de reducerats till en, och nu bestämdes, att detsamma skulle gälla i Jönköping.[5] Här kunde förekomma även andra smärre avvikelser från gällande föreskrifter. Vi har i det föregående sett, att en enskild lärare kunde få tillåtelse att ändra på sina lektionstider till följd av sjuklighet. Arbetsdagen var i skolan orimligt lång. Visserligen framflyttades dess början genom SO 1724 en timme, från kl 5 till kl 6 och genom SO 1807 till kl 7. Men den slutade inte — utom på onsdagar och lördagar — förrän kl 17, då man samlades till bön i kyrkan. Även på söndagarna var skolungdomen pliktig att infinna sig i kyrkan och delta i psalmsången samt efter gudstjänstens slut undergå ett kort förhör om söndagens texter och predikan.[6]

Från föräldrahåll och de lokala myndigheternas sida i Jönköping framställdes förslag om en ändring av skoldagens indelning, särskilt under den mörka årstiden. Några månader efter konrektor Alegrens död i maj 1745 överlämnade stadens borgmästare och råd en inlaga till skolans inspektor C Tiliander för vidare befordran till domkapitlet, vari man närmare motiverar sina skäl för att få till stånd ändrade tider för skolarbetet, vilket förmodades skola medföra en uppblomstring av skolan i dåvarande nedgångstider. Såsom det nu var nödgades

Östra Storgatan sedd från Hovrättstorget — litografi av F E Martin 1838. Trappan vid sista huset på vänster sida leder in till trivialskolan.

skolungdomen "både ankomma och bortgå om höst och vinter under svartaste mörker, vilket denna vitt begrepne och folkrika staden, som är en medelpunkt för åtskilliga provincier icke är fritt och ledigt ifrån oupphörligt hastigt fram- och återresande med hästar, kärror, vagnar och slädar till förtigande av varjehanda buller och äventyr, som på

gator i slika städer sig lätteligen yppa". Men icke endast trafikolyckor hotade de unga liven. Andra farligheter i Jönköping var "den hastiga och osäkra väderlek, som här på orten så igenom dess djupa belägenhet som de av sjön Wetter uppstigande dunster och under tiden förefallande hastiga blåst och oväder, från vilket allt andra städer äro befriade, varigenom de unga barnen som vid sin utgång så bittida och fastande lätteligen bliva i stället för skickeliga republiquen . . . lämna sig självom och sina anhöriga till sorg och det allmänna till dråpelig tunga, sjuklingar, ja, ofta draga på sig själva döden". Dessa och andra omständigheter har fört med sig, att lantborna skickar sina barn till andra skolor och stadens invånare håller privata informatorer i stället för att sända dem till stadens skola, till vilken de bidragit med "sammanskott och oräkneliga dagsverken utan betalning vid skolehusets byggnad". För att åstadkomma en bättre tingens ordning föreslår magistraten och borgerskapet, att skoldagen skall börja först kl 8 och lektionerna i övrigt koncentreras, så att den kan sluta kl 16, vilket icke bör vara omöjligt och "varigenom endast betagas barnen, som än ostadgade äro, tillfälle till att under sitt fåfänga fram- och återlöpande på gatan emellan de föreskrevne stunder av villsinte gatulöpare lära och bliva förförde till de oartigheter, som vid sådane tillfällen lätteligen ske plägar". Man hoppas på att en vidsynt överhet skall bevilja denna reform och hänvisar också till förhållandena vid "alla andra kongel. övningsplatser icke allenast här uti landshövdingedömet utan ock i Norrkiöping, Carlscrona, Stockholm och flera consiberabla städer, varest ungdomen icke haver längre eller farl. scholaeväg än här eller så svår och farlig väderlek, som här finnes". Skolans inspektor kyrkoherde C Tiliander tillstyrkte borgerskapets framställning och säger i en följeskrivelse, att det skulle bli till fördel för hela skolan, om föräldrarna sluppe skicka ut sina barn "så bittida om morgonen och sent om aftonen på gatan i storm och osund väderlek".[7]

Resultatet av aktionen 1745 har tydligen blivit åtminstone en halv seger för borgerskapet. Rektor Svanstedt säger nämligen i en skrivelse från år 1759: "Således har efter höggunstigt, långt för detta lämnat tillstånd, ifrån kyndelsmässan till den 1 maj blivit läset men efter sistnämnda datum begynner lektionerna publice kl 6, varvid sedan till Fest S.Johannis (midsommar) continueras". Svanstedt vill nu genomföra ännu en justering av lästiden, nämligen att förlägga middagsrasten en timme senare än förut. Även detta tillstyrker Tiliander med orden: "Så har jag därvid så mycket mindre att påminna som här i staden på de flesta ställen ej spisas middag förrän kl 12 à 1, så att collegae ofta ej kunna förrän kl halv tu komma in i skolan".[8]

Det kan här tilläggas, att man även i Växjö sökte tillstånd att få flytta fram skoldagens början till kl 8, såsom sker "vid åtskilliga trivialskolor". Rektor J Streling motiverar sin hemställan med medicinska och hygieniska skäl. Han talar om "egen tagen skada till hälsa och krafter", men han ömmar särskilt för de unga, "enär de så bittida om mornarna höst, vinter och vår uti stark köld eller osund luft" måste sitta i skolan våta och frusna mellan kl 6 och 9 och därigenom skaffa sig "bröstvärk och frost i fötterna". Blott en enda timmes framflyttning av läsningen skulle ge barnen bättre rådrum, så att de kunde hemma i sina kvarter göra sina morgonböner, bättre överläsa sina läxor och få någon liten förfriskning.[9]

I SO 1724 motiveras sommar- och julferierna med att ungdomen då skulle ha "frihet att resa hem eller till andra orter, där de kunna förvärva sig något underhåll till nästkommande termin".[10] I stället för de gamla sockenvandringarna med käpp och säck sökte myndigheterna införa fasta avgifter för vart hushåll, som skulle insamlas genom kronobetjäningens försorg. En förordning utfärdades 1726, att varje hushåll vore förpliktigat att bidra med sex öre antingen i reda penningar eller i varor till djäknarnas underhåll.[11] I praktiken visade det sig dock svårt att få den efterlevd, och det gick trögt med indrivningen.[12]

I samband med den s k myntrealisationen 1776—1777[13] kom förfrågningar från domkapitlen efter vilka grunder djäknepenningarna hädanefter skulle utgå och på vad sätt de skulle erläggas. Svaret kom i ett kungl brev i november 1780. I detta förbjöds all s k sockengång och ersattes med särskilda avgifter, som kallades djäknepenningar.[14] Inom varje härad upprättades särskilda listor över de hushåll, som var skyldiga att erlägga djäknepenningarna. Kronofogdarna ålades att redovisa resultaten av uppbörden i lantränterierna i Växjö och Jönköping, som i sin tur översände medlen till domkapitlet.[15] Där fördelades sedan penningarna till stiftets skolor i förhållande till lärjungeantalet. I samband med denna omläggning bortfaller den gamla beteckningen sockenfördelning (distributio paroecionarum) och ersättes med fördelning av understöd (distributio beneficiorum).[16]

En viss omfördelning av distrikten för sockengång (djäknepenningarna) skedde i Jönköping under 1700-talet. Rogberga öster om Jönköping finns icke längre upptaget i förteckningar, men i stället inträder Barnarp. Järstorp—Bankeryd finns inte heller medtaget i listorna. Omedelbart väster om Jönköping bildar Dunkehallaån — eller som den tidigare har kallats Dunkehalla ström — vattenfall med respektingivande fallhöjd. Här hade med tiden vuxit upp många småindustrier, mest kvarnar, som gav god utkomst åt driftiga företagare. Detta område blev ett självständigt sockengångsdistrikt, ett slags relikt, där sockengång förekom långt in på 1800-talet.[17]

Det finns få skildringar av hur skolgossar eller djäknar upplevde sin sockengång. Den mest kända är skriven av Samuel Ödmann, som i Hågkomster från hembygden och skolan berättar om en franciskanerfärd, som han i sällskap med en släkting började en tredjedag jul på 1760-talet i en smålandssocken. Den citeras ofta vid skildringar av skolliv i äldre tider och har blivit klassisk och uppfattas väl av många såsom typisk för vandrande djäknars sockengångar. Det ligger ett skimmer av ungdomlig uppsluppenhet, glädje och fest över beskrivningen, hur allmogen i sina hem med största häpnad och hänförelse lyssnade till gossarnas latinska sånger, hur husmödrarna formligen tävlade i att överösa dem med mat och allehanda förnödenheter, så att de får tre- eller fyradubbelt mot vanlig sockenpeng, hur de erbjuds logi och uppvaktas såsom vore de verkliga herremän.[18] Man kan emellertid icke undgå att lägga märke till huru illa denna Växjödjäknarnas triumffärd rimmar med tidigare anförda vittnesbörd om en ogin allmoge, som kunde avspisa vädjande scholares såsom snyltgäster, då de bad om att få något i sin påse. Den går icke heller i hop med domkapitlens och kungl maj:ts upprepade påminnelser till allmogen om dess plikt att ordentligt erlägga fastställda djäknepenningar.

Sedan vi här tecknat de yttre ramarna för skolgossarnas tillvaro under trivialskolans tid, kan vi övergå till att försöka följa dem i deras vardagliga arbete på vägen genom skolans klasser. Trivialskolan i Jönköping, som ibland kallas en kunglig skola och någon gång katedralskola,[19] var en allmän inrättning, som i princip stod öppen för alla gossar — flickor ägde icke tillträde — som önskade ta dess tjänster i anspråk. Den som sökte inträde i den skulle emellertid kunna förete intyg av kyrkoherde eller annan trovärdig person, att

han hade "ett gott vittnesbörd" samt var frisk och sund. Den inträdessökande måste först underkasta sig ett förhör eller snarare en prövning av rektor, som därefter bestämde i vilken klass han fick börja och i vilken ordning han skulle sättas inom denna. Av förkunskaper fordrades som tidigare framhållits enligt SO 1724 egentligen blott förmåga att kunna "läsa svenskan innantill". Fordringarna skärptes i SO 1807. Enligt denna skulle han kunna läsa "rent och obehindrat". Dessutom skulle han kunna Luthers lilla katekes utantill, känna till siffror och tal och multiplikationstabellen samt kunna skriva läslig stil. Enligt SO 1807 betraktades klass 1 såsom en förberedande avdelning, som var gemensam för både dem, som gick i den egentliga lärdomsskolan och dem som valde apologistklassen, där man icke läste något latin. Den som blev antagen som lärjunge i trivialskolan fick erlägga en inskrivningsavgift, från vilken dock alla fattiga blev befriade. Den utgjorde en daler smt till rektor och två mark (= ⅔ daler) till den lärare, i vilkens klass han placerades. I SO 1807 omfördelades inskrivningspenningarna så, att rektor fick 32 skilling av förmögna och 16 av mindre förmögna. Däremot skulle den mottagande klassläraren "i anseende till kollegernas svaga lönevillkor" ha en daler och rektor ⅔ daler. Dessutom mottog man gärna en frivillig gåva till skolans fattigkassa. "Men de, som veterligen äro utfattige, bliva från alla dessa utgifter befriade".[20]

Undervisningen i nybörjarklassen vid trivialskolan i Jönköping ställde mycket stora krav på läraren, därför att den var så heterogent sammansatt och läste större kurser än en vanlig nybörjarklass. De lärjungar, som valde apologistklassen eller såsom den vanligen kallades räkneklassen, hade — som vi sett av det föregående — på sitt schema svenska, matematik, skrivning och kristendom som sina viktigaste ämnen. Dessutom läste de geografi. Studietiden inom apologistklassen varierade vanligen mycket mera än i övriga klasser inom trivialskolan. Vid årsexamen i juni 1805 — Pehr Ekman var då apologist — upptar katalogen över klassen 31 lärjungar. Av dessa har en suttit där i fyra och två i tre år. De flesta har tillhört klassen i ett år, men många (åtta stycken) i två år, medan sju blivit inskrivna senaste vårtermin. Såväl inskrivning i som avgång från klassen har tydligen kunnat ske, då det passat bäst för lärjungarna. Under läsåret hade ungefär hälften (15 stycken) slutat före årsexamen.[21] Apologistklassen upplevde i början av 1800-talet en storhetstid. Pehr Ek-

man har varit en av de mera dugliga och driftiga lärarna. Hans rapporter är ofta mycket detaljerade. Han brukade indela sin heterogena lärjungeskara i olika grupper alltefter begåvning och studieförutsättningar och lämpade sina fordringar efter vars och ens förmåga. Hos somliga är naturgåvorna "goda", hos andra "medelmåttiga" eller "svaga". Fliten är ibland "mycken", vanligen "tämmelig" men hos somliga "ringa". Uppförandet klassas vanligen såsom "berömligt", ibland "ostadigt", "opåtalt", "vårdslöst" eller "förbättrat". För varje lärjunge finns också anteckning, vilka kurser han medhunnit i olika ämnen, katekes, biblisk historia, aritmetik, geografi, skrivning osv.[22]

I lärdomsskolans nedre klass, som motsvarade klass 1 och del av klass 2 i en vanlig trivialskola, lästes katekes och latin samt övades skrivning. Som läroböcker användes utom Luthers katekes Strelings latinska grammatik samt Sjögrens Liber memorialis (latinsk ordlista) och Langii Colloquia (en samling latinska fraser). Klassen, som var mycket ojämn i kunskaper, krävde en särskild metodik. Den indelades vanligen i tre grupper eller "flockar". I den övre drev man framför allt latin: formlära och paradigmer och syntaktiska regler, som skulle innötas ordagrant. Ur ordlistan gavs en sida i läxa var dag. Den förhördes på så sätt, att läraren nämnde den latinska glosan eller den svenska och lärjungen fick sedan ur minnet ange den motsvarande på andra språket. Av Colloquia lästes ett eller två stycken i sänder, vilka man sedan i skolan gick igenom ord för ord och med aktgivande på syntaktiska regler. Därtill kom fyra latinska övningsstilar i veckan och två "skrivsidor", vilket torde betyda välskrivning. Kristendom upptog två timmar var onsdag och lördag och bestod mestadels av katekesen, som repeterades flera gånger. I mellangruppen läste man efter samma schema som i första, men läxorna var kortare. Man skrev inga stilar och man sysslade knappast med syntaxen. Däremot skrevs "sidor" var dag. I tredje flocken placerades de nykomna. Där fick man lära sig läsa och teckna bokstäver "på det sätt som för råa nybörjare är vanligt". Avdelningen, flocken, betecknas som "den besvärligaste och måste alltid bliva hinderlig för de två andra".

I övre klassen lästes liksom i nedre katekesen utantill samt inlärdes likaledes Benzelii Epitome repitionis theologicae. Men latinet blev i ännu högre grad huvudämnet. Där började man med latinska författare, Cornelius Nepos och Rydelii Grammatista philosophans. Åt

Veckoschema vid Jönköpings trivialskola enligt SO 1807

Dagar	Timmar	Apologistklass	Nedre klassen	Övre klassen	Rektors och Konrektors klass
Måndag	7—9	Katekesen räkningar; avskrifter och rättningar	Sjögrens grammatica latina	Luthers katekes; Rosenmüllers lärobok	Mori Epitome teol christianae
	10—12	Aritmetik skrivning uppläsning	Sjögrens liber memorialis skrivning	Sjögrens liber memorialis lat skrivning	Brunnmarks jurisprudent skrivning
	2—3	undervisning i sång			
	3—5	Aritmetik	Stilrättning Langii colloquia	Cornelius Nepos	Justinus eller Ovidius
Tisdag	7—9	Historia naturlära rättskrivningar	Sjögrens grammatica latina	Sjögrens grammatica stilrättning	Mori Epitome teol christianae
	10—12	Aritmetik skrivning uppläsning	Sjögrens liber memorialis skrivning	Sjögrens liber memorialis latinskrivning	Virgilii ecloger Ovidii metamor
	2—3	undervisning i sång			
	3—5	Aritmetik	Langii colloquia	Grammatista philosophans	Justinus
Onsdag	7—9	Bibl historia skrivrättning	Luthers katekes m Svebilii och Lindbloms förklaringar	Gezelii grammatica graeca	Hebreiska
	10—12	Geografi räkning	Sjögrens liber memorialis	Novum testamenteum græcum	Kyrkohistoria skrivning
Torsdag	7—9	Måndagsschema	Måndagsschema	Måndagsschema	Dahls grammatica graeca Krestomati
	10—12	Måndagsschema	Måndagsschema	Måndagsschema	Logik stilskrivning
	2—3	undervisning i sång			
	3—5	Måndagsschema	Måndagsschema	Cornelius	Cicero de officiis Sjögrens liber memorialis
Fredag	7—9	Historia naturlära rättningar	Sjögrens grammatica latina	Sjögrens grammatica latina rättningar	Allm historia
	10—12	Geografi skrivövningar brev	Sjögrens liber memorialis skrivning	Novum testamentum graecum	Geografi stilskrivning
	2—3	undervisning i sång			
	3—5	Aritmetik	Langii colloquia	Cornelius	Fäderneslandets historia Cicero
Lördag	7—9	Bibl historia rättningar	Katekesen	Gezelii grammatica graeca	Dahls grammatica Novum testamentum graecum
	10—12	Geografi skrivning	Sjögrens liber memorialis rättningar	Novum testamentum græcum	Euclides elementa

innehållet ägnades dock föga eller alls ingen uppmärksamhet. Sedan man läst en mening eller två, tog läraren fasta på det grammatikaliska och gnuggade syntaktiska regler och formlärans böjningsmönster. Man skrev vidare latinstilar, som rättades av läraren, och övade sig i att tala latin (locutioner). I denna klass påbörjades också grekiskan, där man använde Gezelii grammatik och läste perikoper ur evangelierna och breven.

I rektorsklassen var ämnesträngseln stor. På ordinarie rektors lott kom vanligen dogmatik och katekes, varvid användes inte bara Benzelii Epitome utan också den utförligare Repetitio theologica. Hemläxor och utantilläsning förekom i stor utsträckning. Hänvisningar till dicta classica eller probantia på hebreiska och grekiska tolkades på svenska och "analyticeras så väl grammatice som till deras bevisningskraft till det lärostycke, varmed de äro förenade". I kyrkohistoria användes Möllers lärobok, vari gavs hemläxor, och i Juris prudentia naturalis Brunnmarks elementa, som översattes till svenska och förklarades genom "exempel ur historien eller allmänna sammanlevnaden". Naturligtvis förekom också "latiniteten" på schemat. Där sysselsatte rektor lärjungarna med Justinus och Vergilius samt verslära och prosodi, som lästes i tredje delen av Strelings grammatik. I Rhetorik följde man Vossius' lärobok. Två gånger i veckan fick rektoristerna i uppgift att översätta en svensk text till latin. Den gamla bestämmelsen, att lärjungarna skulle t a l a latin i skolan både med lärarna och med varandra stod kvar ännu i SO 1724 men gällde då blott för lärjungarna i rektorsklasser och gymnasier. Metodiken vid latinundervisningen var eljest densamma som tillämpades i övre klassen dvs innötande av grammatiska regler samt glosor utantill. Slutligen läste rektor en kort kurs i hebreiska, fyra kapitel ur Genesis, varvid man använde Arosenii Grammatica hebraea. Texten översattes till latin "och där så behövdes även på svenska".

De dagar konrektor höll sina föreläsningar, dvs undervisade, var inte mindre belastade än övriga. Ämnesfördelningen kunde variera. Då Norlin var skolans chef, företrädde konrektorn följande ämnen: Logik efter Plenings lärobok Logica, som översattes till svenska, allmän och svensk historia med repetitioner, geometri, varunder Euklides' satser och figurer demonstrerades på svarta tavlan, geografi efter Hübners lärobok, varunder också "orter och städer" utpekades på kartor. I grekiska lästes några verser ur evangelierna åt gången,

vilka översattes till latin och orden "analyticeras" och grammatikregler inlärdes liksom beträffande episteltexterna för kommande sön- eller högtidsdagar. I latin läste konrektor Cicero och hade två latinskrivningar i veckan.[13]

Om lärjungarna i de två kollegaklasserna ensidigt matades med latin och kristendom (katekes), blev den andliga kosten dess mer skiftande i rektorsklassen. Därmed ställdes också stora krav både på lärare och lärjungar. Var de förra dessutom besjälade med stort eller kanske rent av överdrivet nit, måste djäknarna ha blivit utsatta för en stark press. Man kan t ex fråga sig hur mycket de hade förmått smälta av den matsedel, som dåvarande konrektor Håkan Sjögren presenterade över genomgångna kurser vid årsexamen 1772. Det blev en lång katalog med följande innehåll:

Läsning ur bibeln: Esra, Ester, Job, Genesis samt Ev enl Matteus
Latinsk grammatik efter Selarius och Streling
Logik efter Plenningii Prolegomena
Retorik efter Vossii Elementa
Geometri enligt Euklides
Astronomi efter Lulof samt studier av globerna
Aritmetik efter Celsius-Palmquists lärobok
Geografi: Västeuropa efter Hübners lärobok
Latin: Cicero och Vergilius samt stilskrivningar
Hebreiska: Genesis med grammatik och repetitioner
Grekiska: Titus' brev samt grammatik
47 latinska stilar samt grekiska stilövningar
Franska och tyska språket[24]

Om vi samtidigt erinrar oss, att rektor vid denna tid var Bengt Ekeberg, som ju ingalunda var någon slapp natur, och att även sångtimmar och obligatoriskt gudstjänstdeltagande stod på schemat, förstår vi, att skolynglingarna icke kunde ha några fritidsproblem, åtminstone inte i rektorsklassen.

Trivialskolans ställning och uppgift i svenskt undervisnings- och skolväsende var att bereda sina lärjungar för fortsatta studier på gymnasium. Därefter öppnades vägen för dem till högre studier vid universitet, vilka normalt avslutades med akademisk examen. Emellertid fanns det en möjlighet att ta en genväg direkt från trivialskolan till universitetet. Om en lärjunge redan i trivialskolan hade inhämtat tillräckliga förkunskaper och besatt den mognad, som ansågs erfor-

derlig för de mera självständiga studierna vid en akademi, kunde han erhålla en rekommendation av sin rektor till rektor magnificus vid akademin att bli antagen som student. En sådan skrivelse kallades testimonium academicum och skulle vara avfattad på latin i motsats till ett vanligt avgångsbetyg, testimonium vitae, som skrevs på svenska. Den bestämmelse — kryphål om man så vill —, som öppnade en genväg direkt till universitetet för en lärjunge, som genomgått trivialskolans klasser, hade i SO 1724 följande lydelse: "Därest trivialskolor allenast finnas, skola rectores hava makt efter inhämtat bifall av biskopen och konsistorium att förskicka till akademien sina skolepiltar, dock icke andra än dem, som äro så väl för sig komna, att de med frukt kunna höra akademiska lektionerna och själva styra sitt leverne".[25] Motsvarande paragraf i SO 1807 innebär en avsevärd skärpning och föreskriver att lärjungar, som blott genomgått trivialskola, icke kan få börja akademiska studier "så framt de icke genom en i efori eller dens närvaro han i sitt ställe förordnar anställd examen kunna fulltyga sådana insikter, att de med nytta kunna betjäna sig av den akademiska undervisningen". Det testimonium, som hädanefter utfärdades för ynglingar från en trivialskola skulle endast gälla för inträde vid gymnasium, dock först sedan de noga förhörts "i de stycken, som i trivialskolan förehavas". Blev någon därvid inte godkänd, skulle han "återvisas till skolan".[26]

För ambitiösa rektorer — och sådana hade Jönköpings trivialskola i regel — innebar bestämmelsen i SO 1724 om rätten att utfärda testimonium academicum en eggelse eller kanske rättare blev det en prestigesak att varje år kunna föra fram åtminstone någon av sina lärjungar direkt ända till universitetets port utan att denne behövde genomgå ett gymnasium. I praktiken innebar ju detta, att Jönköpings rumphuggna skola visade sig kunna uppbära rollen av ett mindre gymnasium. Det ställde emellertid stora krav på undervisningens både kvalitet och mångsidighet, särskilt i rektorsklassen, där man som vi sett drev även rena gymnasieämnen såsom hebreiska och kyrkohistoria.

Det är naturligtvis alltid vanskligt att kunna avge ett fullt objektivt omdöme om undervisningens kvalitet vid en skola. Vi har dock beträffande trivialskolan i Jönköping vittnesbörd, som kan göra anspråk på full giltighet. De kommer från den examensförrättare, som av biskopen (eforus) blivit förordnad att förrätta årsexamen

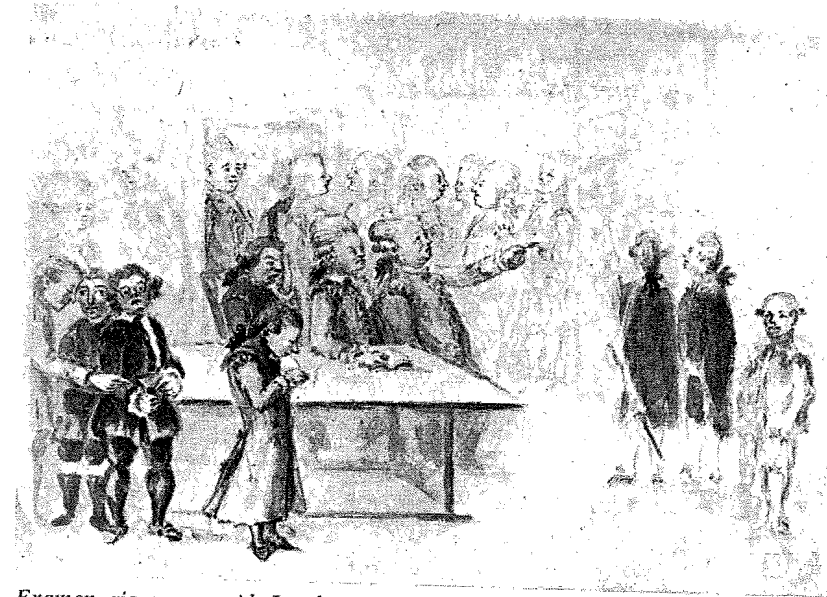

Examen rigorosum vid Lunds universitet på 1790-talet — akvarell av David Roth, Kulturen, Lund.

vid trivialskolan, nämligen kyrkoherden i Barkeryd, Joh Fovelin. Han erhöll detta förtroendeuppdrag första gången 1797 och behöll det, emot eljest vanlig sed att kyrkoherden i staden skulle vara skolans inspektor och därmed även examensförrättare, under ett tiotal år. Då han i juni 1804 avgav rapport om sitt uppdrag för det året, säger han om tillståndet i skolan och om lärarnas och skolungdomens sätt att ta på sina uppgifter bl a följande: "I allmänhet kan om förhållandet och skolans tillstånd i detta avseende (i fråga om studiernas bedrivande) för det närvarande anföras: Samteliga lärare, kände för ett värdigt uppförande, hava med åhåga och flit, skickelighet och gott lärosätt gjort sig själva heder och med det samma ungdomen det gagn under detta året som deras på så få lagda flera föreläsningsstycken kunna tillåta. Ungdomen, med en hoptryckt klassifikation men icke desto mindre utvidgade ämnen till undervisning samt med olika naturgåvor och fallenhet, befanns jämte sedighet och skickligt uppförande med den försvarlighet i kunskaper utöver den vid denna inrättningen näppeligen kan begäras. Tvenne

i rektors och konrektors klasser, nr 4 Carl Magnus Alegré och nr 12 C. G. Wahlberg, på katalogen, redan ämnade till civilståndet, hava icke tagit undervisning i hebreiska eller grekiska. Den förre vistandes på sin födelseort härstädes, nyttjar undervisning i denna skola ehuru student för ett år sedan i Lund".[27] De båda namngivna lärjungarna ämnade uppenbarligen icke bli präster utan hade redan bestämt sig för annan levnadsbana, där grekiska och hebreiska icke var dem till någon nytta, varför de valt bort dessa ämnen. Det fanns alltså en viss frihet att välja studieväg redan på trivialskolans stadium. Märklig är också uppgiften om att C M Alegré, som redan blivit student, kan få undervisning vid trivialskolan (av trivialskolans lärare) av en kvalitet som legat på universitetsplanet. Fovelins examensrapporter innehåller genomgående positiva omdömen om lärarnas och lärjungarnas prestationer.[28]

För lärjungarna innebar det en förmån att kunna studera på hemorten och slippa inackordering i en avlägsen gymnasiestad. För de klent avlönade lärarna yppades å andra sidan genom detta arrangemang en möjlighet att tjäna en slant på extralektioner. Bland gymnasielärarna i Växjö och annorstädes och även bland universitetslärarna såg man med andra ögon på detta förhållande. Deras åsikt överensstämde med förordningens ord, att skolynglingar i ett gymnasium "lättast och säkrast vinna den mognad och stadga, som fordras för att med nytta avhöra de akademiska föreläsningarna".[29]

Kritik mot undervisningen vid trivialskolan i Jönköping förekom också. Sålunda anförde professor och rektor magnificus Quensel i Lund klagomål hos domkapitlet i Växjö över den försämring som man i motsats till tidigare erfarenheter kunnat konstatera i såväl kunskaps- som mognadsnivån hos de lärjungar från Jönköping, som sökte inträde vid universitetet. Kritiken, som befordrades vidare till jönköpingskollegiet, fick till följd, att man där beslöt att t v inte bara inhibera alla vidare resor för studentaspiranter till universiteten utan t o m uppskjuta alla flyttningar inom klasserna.[30] Även i Växjö tog man allvarligt på saken och biskop G A Humble beslöt att inspektera skolan. I sällskap med teol lektor Laur Odelin anlände han till Jönköping i början av juli 1733. Där emotsåg man utan tvekan biskopsbesöket med stor spänning. Emellertid måste inspektionen ha utfallit synnerligen väl. Lektor Odelin prövade lärjungarnas kunskaper i latin medelst en stilskrivning. Han blev mycket nöjd med resultatet. Vid

det följande examenssammanträdet blev inte mindre än 20 lärjungar flyttade till högre klass och för ytterligare några ställdes i utsikt möjligheten till flyttning nästa termin. Småningom vågade sig rektor framkomma med en försynt fråga, "om någrom höggunstigt bliver tillåtit att begiva sig till akademien". Biskopens svar har säkerligen mottagits med stor tillfredsställelse. Han förklarade nämligen, att inte mindre än fem stycken "bliver tillåtit studia akademica frequentera". Om ytterligare en yngling, som länge gått i skolan och även begärt tillåtelse att få resa till akademin, blev domslutet dock ett annat. Biskopen förklarade nämligen, att han icke "invita Minerva" borde ta det steget utan hellre "i gudsfruktan utvälja ett annat vitae genus". Resultatet av inspektionen blev i stort säkerligen bätttre än vad både lärare och lärjungar vågat hoppas på. Och man kunde åter med frimodighet arbeta vidare.[31]

Om biskop och eforus G A Humble i stort sett var nöjd med tillståndet vid trivialskolan vid sin inspektion 1733, betyder det inte, att allt i fortsättningen var som det borde. Då biskop Eric Alstrin i juni 1745 i samband med årsexamen inspekterade skolan i sällskap med teol lektorn i Växjö Joh Tillander och Jönköpings kyrkoherde och skolans inspektor Carl Tiliander, hade han flera anmärkningar att göra. I synnerhet kritiserades förste kollega Joh Hielmerus för slapphet i undervisningen. Hans klass visade påfallande dåligt studieresultat, så att endast med tvekan de flyttningar inom klassen, som rektor och konrektor rekommenderat, kunde tillåtas. I stället för god undervisning synes skolaga ha förekommit i riklig mängd. Biskop Alstrin uttalade en särskild varning för alltför hårdhänt behandling av lärjungarna. Den lyder: "Att all försiktighet härjämte brukas med skolungdomen, så att väl den odygdige näpst bliver men den tröge med lämpor och icke med hugg och slag rättas och uppmuntras och den blödige icke med för mycken hårdhet ifrån studier avskräckas". Vad gällde rektoristerna gav biskop Alstrin nu fyra stycken och en femte till jul rätt att "förresa till akademien, efter de genom sin flit och förhållanden hade gjort sig därtill skickeliga".[32]

Nu och då förmärktes väl även i fortsättningen gny från Växjö gymnasium och från akademiskt håll, att studiosi från Jönköping var alltför okunniga och omogna för att med framgång kunna följa undervisningen vid högre läroanstalter. Men praktiskt taget varje år har några släppts fram direkt till rikets akademier. Biskop Wallquist har

några ord härom i sitt visitationsprotokoll den 17 juni 1790: ". . . förklarade likväl herr biskopen, att han ej är i okunnighet det många skickeliga ynglingar genom lärarnas synnerliga omsorg härstädes blivit danade och beredda till akademiska studier, vilket även hädanefter med säkerhet kan påräknas, då ingen av härvarande docentes (lärare) finnes som ej gjort sig känd för flit, lust vid undervisningsverket och den sorgfällighet om ungdomens ledning till studier och ärbarhet, som aldrig böra eller kunna bliva fruktlösa utan alltid medföra den verkan, som därifrån är oskiljaktig". Trots dessa erkännsamma ord ställde sig dock biskopen tveksam till två rektoristers ansökan om rätt att söka inträde vid akademin, enär han fann dem mycket omogna. Men då de likväl hade goda kunskaper "och dimission från denna skola till akademien ännu icke blivit förbuden, så erhöllo de den sökte venia abeundi".[33] Det låg nästan något olycksbådande i den sista satsen. Under de följande åren beviljades dock nya sådana ansökningar. För år 1793 gällde det två brödrapar: Jakob Fredrik och Justus Hindrich Rythén samt Jonas Joakim och Sven Niklas Sellman.[34]

I augusti 1795 fick rektor Norlin motta en officiell skrivelse från domkapitlet, egenhändigt utskriven av biskop Wallquist. Den torde ha kommit som en chock för såväl rektor och kollegium som lärjungarna. Wallquist säger i sin skrivelse, att han vid sin inspektion av skolan i slutet av maj s å fått ett starkt intryck av dess "närvarande förfallna skick". Det gällde både undervisningens kvalitet och disciplinen. Orsakerna till det bedrövliga tillståndet kunde vara flera — bl a lärarbrist —, men roten till det onda menade Wallquist vara en i och för sig välment men icke dess mindre förkastlig slapphet, då det gällde flyttningar från klass till klass och utfärdande av rekommendationer för antagande vid akademierna. Sedan serverar han den beska medicinen i följande magistrala passus: "Till skolans upphjälpande och att förekomma omogna ynglingars fortskyndande flyttningar inom lärohuset eller avfärdande dem därifrån till akademierna, dem själva till mycken skada, Jönköpings skola till ingen heder och hela stiftet till framtida olägenhet, har konsistorium för den skull funnit sig föranlåtet att enligt 2 kap 7 § kungl. skolordningen 1724 förbjuda någon skoleyngling hädanefter får avgå från Jönköpings skola till rikets akademier". Som en konsekvens härav följer, att ett stipendium avsett för en rektorist i Jönköping indrages där och överflyttas till

Växjö, där det hädanefter skall utdelas till en gymnasist från Jönköping, då han blivit färdig att resa till akademien. Skrivelsen spetsas till i följande slutkläm: "Härom har konsistorium velat herr rektorn till efterrättelse förständiga med allvarsam påminnelse, att herr rektorn efter dess ämbetsplikt använder flit och verksamhet att införa och uppehålla en rättskaffens skoledisciplin, själv föregå övriga docentes med trägen och trogen undervisning och tillhåller dem att en och var på sitt ställe uppfylla sin skyldighet, och det så kärt dem och i synnerhet herr rektorn vara vill att undgå särskilt tilltal, i fall vid de besök undertecknad biskop ämnar, även oförmodligen, göra Jönköpings läroverk, detsamma befinnes i det förfallna skick som nu senast".[35]

Domkapitlets (biskopen-eforus) skrivelse behandlades vid ett kollegiesammanträde före början av ht 1795, där samtliga lärare var närvarande (B Norlin, G W Ahlander, S D Ringenson, S N Hjelmgren och B Lund). Man genomgick därvid i detalj den läsordning som man hittills följt i Jönköping, vilken också stod i överensstämmelse med skollagen och de tillägg och förändringar som domkapitlet godkänt tidigare — det gäller t ex ordningen vid morgonbönen, gudstjänstbesöken med åtföljande predikoförhör och undervisningen i sång och koralmusiken samt seden att rektor i Jönköping höll förhör med hela skolan och gick igenom veckans förseelser och bestämde de bestraffningar, som kunde finnas motiverade med hänsyn härtill, på onsdagarna efter morgonbönen i st f på lördagen efter läsningens slut såsom skollagen föreskrev. Lärarna, vilka samtliga tecknat sina namn under skrivelsen, betygade, att de ämnade "var på sitt ställe fortfara med trägen och trogen undervisning samt uppehålla ordning med den omsorg och kraft saken fordrar och vars rättskaffenhet efter lag och samvete en var sig själv föreskriver". Rektor konstaterar också, att inga allvarligare disciplinfall förekommit vid skolan under de senaste åren. Skrivelsen slutar med dessa ord: "Slutligen tillönskade rektor samtliga sina här arbetande ämbetsbröder och sig själv nu förestående termin och allt framgent en emot villigheten svarande förmåga att svarligen uppfylla sina kall utan att låta modet falla eller förhöjas av händelser dem en människa med all sin vishet varken kan förekomma eller bereda." Det må väl sägas, att rektor och kollegiet i övrigt på ett värdigt sätt mottog och bemötte den eforala vrede, som biskopen låtit gå ut över dem.[36] Förbudet att låta lärjungarna söka direkt till akademi eller universitet samt överflyttning av skolans stipendium till

Växjö drabbade lärjungarna ekonomiskt, därför att de hädanefter blev tvungna att under några år vistas på en gymnasieort, om de i en framtid ville ägna sig åt akademiska studier.

Utom det tidigare omtalade testimonium academicum, som alltid skrevs på latin och gav innehavaren en möjlighet att bli antagen såsom student vid ett universitet utan att först ha genomgått ett gymnasium, kunde rektor lämna betyg (intyg) åt den som slutade skolan utan avsikt att bedriva akademiska studier. Detta kallades testimonium vitae och avfattades på svenska. Trots Wallquists förbud att söka in vid ett universitet utan att först ha genomgått gymnasieskola hade två studiosi med testimonium vitae i handen lyckats bli antagna som studenter vid Lunds universitet 1798.[37] Biskop Wallquist, som inte gärna lämnade en sak halvgjord, sände i september samma år en ny skrivelse till "ärevördige och höglärde herr Magister, Rektor scholae och Kyrkoherde", vari han ålade honom att, då han hädanefter lät utskriva betyg "till sådana personer som i förtid lämna övningshusen och ej erhållit min tillåtelse att till akademien avresa, herr Rectorn alltid och utan undantag införa att samma betyger ej gälla till dylika personers antagande vid akademierna".[38]

Men absolut vattentät förefaller icke ens hädanefter den av biskopen spärrade studievägen ha blivit. I inspektor Fovelins examensrapport 1804 finns en anteckning, att en lärjunge det året avgått "till Gripsvalds akademi".[39]

Biskop Wallquists drastiska åtgärd 1795 blev aldrig någon katastrof för trivialskolan i Jönköping. Det berodde väl i första hand på att rektor Norlin och kollegiet i övrigt bemötte hans ukas med fattning och värdigt lugn. Det heter t o m i deras svar, att "samtelige här arbetande scholaelärare funno sig att i den härvarande belägenheten . . . var på sitt ställe fortfara med trägen och trogen undervisning samt uppehålla ordning . . ."[40] Skolans roll hade därmed återförts till sin egentliga status: att tjäna såsom förskola för blivande gymnasister. Dess ambition att dessutom vilja leda fram särskilt lovande ynglingar förbi gymnasium direkt till universitetet hade blivit stäckt — trots att detta praktiserats under ett århundrade och trots att det hade ett visst stöd i gällande skolstadga. Möjligheten att vidga verksamhetsfältet inskränkte sig åtminstone t v till apologistskolan, där tillkomsten av en humanistklass år 1815 får räknas som en betydelsefull händelse i skolans historia.

Resultatet av lärarnas och lärjungarnas gemensamma ansträngningar på studiefronten kan väl bäst avläsas, utom i inspektionsprotokollen, i de rapporter, som ledarna av årsexamina vid skolan insände till biskop och konsistorium. Det kan finnas anledning att här något dröja vid denna inte minst för lärjungarna så betydelsefulla ceremoni. Det finns ett 50-tal berättelser om examina vid Jönköpings trivialskola i behåll. Somliga av dem är mycket utförliga.

Examensförrättningen följde ett särskilt program, som i stort var detsamma från år till år. Därom låter vi kyrkoherde Erl Dryselius i Rogberga berätta i sin rapport den 9 juni 1785. Efter biskopens "mig höggunstigt givna befallning" hade Dryselius begivit sig till Jönköping den 1 juni. Följande morgon "klockan strax efter 7" hade han börjat i övre kollegas (Koraen) klass och sedan fortsatt från kl 8 till halv 12 i rektorsklassen, först hos Colliander och sedan hos konrektor Liliander. Mellan 12 och 13 examinerades övre kollegas klass, där magister Ståhle vikarierade. Efter en välbehövlig paus kom turen till nedre klassen, där magister Ahlander vikarierade, och till apologistklassen, där magister Wetter uppehöll tjänsten för Lund. Innan alla klasserna hunnit genomgås, hade klockan blivit 18.

Före examens början hade lärarna var för sig överlämnat förteckning på sina lärjungar och noga uppgivit de kursmoment, som blivit genomgångna under läsåret. Dryselius säger sig vara nöjd med undervisningens standard och förklarade, att lärjungarna "hade i synnerhet med den utsatta materia examinis gjort sig väl bekanta". Men hans omdömen berör framför allt lärarna. Han är helt nöjd med rektors prestationer och "till en del" även med konrektors. Förste kollega får betyget "försvarlig", och i nedre klassen får Ahlander en särskild eloge för "ådagalagda prov av utmärkt skicklighet uti informationsverket". Särskilt har han fäst sig vid lärjungarnas "vackra framsteg i katekesiska läran" med förklaringar. Också i latin hade förhöret gått utmärkt. I apologistklassen befanns alla "hava använt behörig flit uti de densamma tillhöriga delar".

Följande dag prövades lärjungarnas kunskaper i latin medelst översättningsprov av en stil, som examensförrättaren lät utdela. I apologistklassen fick lärjungarna tillfälle visa sina färdigheter genom en provräkning. Sedan skrivningarna blivit rättade, hölls kollegium, där beslut fattades om flyttningar i olika klasser och belöningar utdelades. Tre lärjungar i rektorsklassen hade begärt tillstånd att få resa direkt

till universitetet för akademiska studier. Deras skripta bifogades examensrapporten — i sista hand var det ju eforus, som avgjorde, om de kunde få testimonium academicum.[41]

Det skulle bli alldeles för omständigt att redovisa alla de exemansberättelser, som finns i behåll. Men ytterligare några, som är av särskilt intresse, skall vi ägna uppmärksamhet. Kyrkoherde Joh Fovelins i Barkeryd första rapport är daterad den 21 juni 1797 och speglar sålunda tillståndet vid skolan knappt två år efter de reformer, som biskop Wallquist genomdrev 1795. Hela examen överstökades då på en dag, men eljest har samma schema följts som vid den ovan omtalade tolv år tidigare. På morgonen examensdagen har samtliga lärare mött upp och överlämnat noggranna förteckningar över de kurser, som de läst i respektive klasser. Dessutom har rektor framlagt katalog över samtliga lärjungar (54 stycken) med anteckningar om deras födelseår och fäder och en kolumn för "annotationer". I denna har införts anteckningar om vilka som blivit intagna under året, vilka som blivit flyttade och varit frånvarande. Om någon heter det, att han varit "snäll" eller "ganska snäll" eller "kvick". Någon har "gjort god flit" eller avlagt "vackert prov". Om två heter det "varnad för försummelse", och fem i nedre klassen har avråtts från att fortsätta i skolan. Ett särskilt intresse tilldrar sig apologistklassen, för vilken S D Ringensson uppgivit hur långt var och en enskild lärjunge kommit i ena eller andra ämnet. Han säger om sina disciplar, att de alla "hava i någon mån låtit förmärka flit, dygd och ett stilla uppförande". Har någon gång någon brist kunnat förmärkas häruti, har den "vid minsta rättelse blivit avhulpen". Även kollega Jon Danielsson i nedre klassen har lämnat en noggrann förteckning på hur långt var och en av hans 20 lärjungar kommit under året i ena eller andra stycket. Både han och Ringenson har delat upp sina lärjungar i en övre, en mellan- och en nedre grupp allteftersom de var försigkomna. Men Danielsson har dessutom karakteriserat var och en av dem han hade hand om. "Flitig och beskedlig" heter det om några. En annan är "kvick, yr och något slarvaktig". Om en som gått hela året heter det, att han "är försummelig och letar gärna upp utvägar att hålla sig borta", medan en nykomling får omdömet "helt okunnig; visar tecken till geni, men ännu inte hunnit någon utveckling", hans broder är "både trög och försummelig". Om ett par andra heter det "alldeles rå; har hittills visat varken hug eller duglighet"; en annan får samma vitsord med

tillägget "kan ännu intet tala rent, mycket mindre läsa". Dylika små anmärkningar i kanten ger belägg för att klassen varit mycket svårarbetad men också att Jon Danielsson var en nitisk och dugande lärare, som sökt jämna vägen för sina gossars första stapplande steg på den lärda banan. Det kan tilläggas, att medelåldern i klassen var tio år, men där fanns fyra nioåringar och en åttaåring. Den äldste var hela 17 år. I apologistklassen var medelåldern något över 14 år. Ingen var där under tio, men en var 17, en 16 och tre 15 år.

Fovelin sammanfattar sina intryck av examen så: "Den synnerliga flit och omsorg, som alla lärarna var för sig använt för ungdomens undervisning märktes snart". Om lärjungarna säger han: "Några voro i varje klass, som övergingo vad man om dem kunnat förmoda, och några få utmärkte sig antingen för mindre fallenhet eller ock för vårdslöshet". De förra fick rådet att tänka på "andra nyttiga övningar" och de senare fick "föreställning om allvarlig förbättring". Med flyttningarna var man återhållsam: tre flyttades från konrektors till rektors klass och lika många eller snarare lika få ur övre till konrektors klass, medan fem kom upp ur nedre till övre klassen. Ur apologistklassen kunde av naturliga skäl ingen flyttning till högre klass förekomma. Därifrån gick lärjungarna direkt ut i förvärvslivet.[42] Denna examensberättelse kan stå som modell för en lång rad andra. Både kvalitativt och kvantitativt stod undervisningen på en hög nivå. I något sammanhang yttrar Fovelin, att om man ville ha än större nytta och önska än större framsteg av detta läroverk, så kunde de vinnas mindre av dem "som här lära och läras" än i andra omständigheter, som är "biskopen allra bäst bekant".[43] Detta något kryptiska uttalande får väl tolkas som en anspelning på skolans dåliga ekonomi, lärarbrist och otillräckliga lokalresurser. Vid ett annat examenstillfälle då han berör lärarnas nit och ungdomens läraraktighet, säger han: "På de förras flit med ungdomen funnos över allt tydeliga bevis och den senares skicklighet befanns tillika så nära däremot svarande som detta ställe kan tillåta och som var och ens ålder och naturgåvor kunde medgiva".[44]

3. UR SKOLLIVET FORNA LÄRJUNGAR BERÄTTAR

I officiella rapporter och redogörelser för skolan under äldre tider brukar uppgifter om eleverna inskränka sig till statistiska samman-

ställningar — i den mån sådana står att finna — och mera summariska omdömen. Vi vet därför ofta mycket litet om hur de upplevde sin skola och sina lärare eller vad de sysslade med, då de icke stod under skolans omedelbara uppsikt. Ett lysande undantag utgör Samuel Ödmanns berömda Hågkomster från hembygden och skolan, om vilken vi redan tidigare talat, då vi behandlade sockengången. Vi konstaterade därvid, att Ödmanns skildring av sina egna upplevelser under en sådan vandring icke utan vidare kan anses som representativ för t ex de erfarenheter, som trivialskolans i Jönköping scholares gjorde under sina tiggarfärder.

Samma medryckande, åskådliga och livfulla berättartalang, som utmärker Ödmanns skildring av Växjö-djäknarnas besök i de småländska bondstugorna, lägger han i dagen, då han tecknar en interiör av en skolsal i Växjö, där läsning pågår: fyra klasser med var sin lärare samlade i ett enda rum, där alla söker göra sig hörda och därför måste överrösta varandra, där lärarna flitigt brukar riset för att ge eftertryck åt sin undervisning och för att upprätthålla något slags ordning men också ger upphov till gråt och snyftningar hos blödiga skolepiltar. Lektionerna blir därför en salig blandning av "latin, katekes, glosor och stryk".[1] Vi har icke i detta fallet — lika litet som då det gäller beskrivningen av upplevelser under sockengången — anledning betvivla att Ödmann velat ge en korrekt bild av vad han själv varit med om under en undervisningstimme såsom skolpojke i Växjö.

Sedan detta sagts, är det berättigat — och nödvändigt — att här göra samma reservation som gjorts beträffande Ödmanns beskrivning av sockengången: hans skildring kan icke utan vidare appliceras på förhållandena vid andra skolor, där förutsättningarna var annorlunda.

Även Jönköpings trivialskola har haft, en mansålder senare än Växjö skola, sin Samuel Ödmann, eller rättare sagt två. Den ene hette Nils Ludvig Borgström och den andre Carl Anton Wetterbergh, mest känd under pseudonymen Onkel Adam. På äldre dagar skrev Borgström ned sina minnen från skoltiden. Att han känt till — och tagit intryck av — Ödmanns Hågkomster, säger han öppet i sin självbiografi, där det bl a heter: "I Jönköpings trivialskola härskade ännu på min tid samma ordningar och oordningar, som doct. Ödmann berättar varit rådande i Växjö skola på hans tid, och med undantag av flere

klassers samläsning i ett gemensamt rum var hans skildring ett fullkomligt porträtt av Jönköpings skola åren 1796—1804".[2]

Borgströms "porträtt av Jönköpings skola" har i själva verket icke alls den fullkomliga överensstämmelse med Ödmanns Växjö-skildring, som han i hastigheten låter undslippa sig. Det är anmärkningsvärt, att Ödmanns beskrivning av sin egen skoltid i Växjö vid mitten av 1700-talet i så hög grad fått gälla såsom typisk för allt äldre svenskt skolliv över huvud taget. Man kan knappast slå upp ett skolhistoriskt arbete, som berör dessa tider, utan att stöta på Ödmanns skildringar av sina skolminnen. Borgströms beskrivning av sin skoltid når rent litterärt inte upp till Ödmanns. Men den är mer nyanserad och — vilket är viktigt — den behåller sin lokalfärg — i minnesanteckningarna mera än i självbiografin. Då man läser citatet här ovan, kan man lätt halka förbi orden "med undantag av flere klassers sammanläsning i ett gemensamt rum". Redan den anmärkningen ställer Jönköpings trivialskola i en helt annan dager än Växjös. Och då Borgström talar om "oordningar" under lektionerna, förekom dessa, såsom han själv strax skall få berätta, blott i en enda klass, konrektor Pehr Tellanders. De övriga lärarna, inklusive den respektable och respekterade rektor Norlin, inbjöd verkligen icke till gyckel eller "oordningar".

Innan vi lämnar ordet till Borgström kan det vara på sin plats att något närmare presentera honom. Nils Ludvig Borgström föddes i Jönköping den 30 september 1788 och var son till organisten vid stadens kyrka Laurentius Borgström och hans hustru Fredrika Lovisa Estbergen, dotter till amiralkaptenen M H Estbergen.[3] Ludvig var föga mer än ett år, då han blev faderlös och hemmet skövlades av en eldsvåda. För änkan och barnen — Nils Ludvig hade också två systrar, som var äldre än han — stundade tider av stor fattigdom och nöd. Modern lyckades dock på olika sätt hålla familjen samlad och skaffa den nödtorftigt uppehälle. Efter några år flyttade hon in i en av lärarbostäderna i övre våningen av skolhuset, där hon hade två rum och fick dela kök med tre lärarfamiljer. I sina minnesanteckningar skriver Borgström härom: "... som kollegernas svaga lönevillkor — jag påminner mig, att den yngste kollegans lön utgjorde 7½ tunna spannmål, levererad in natura, utan alla vidare inkomster — tvingade dem att antaga platser såsom privatlärare i förmögnare hus, där de vanligtvis även hade husrum, så borthyrde de i sådant fall boställsrummen."

Vid åtta års ålder inskrevs Ludvig i trivialskolans nedre klass, som då (1796) förestods av den skicklige och dugande kollega Jon Danielsson, som längre fram gav Ludvig privatundervisning i moderna språk, vilka ju vid den tiden inte fanns med på trivialskolans schema. I katalogen efter första läsåret står antecknat om Ludvig, att han varit "flitig och beskedlig".[4] Även följande år betecknas han som "snäll och sedig".[5] Skolgången vållade honom synbarligen inga svårigheter. Den normala studiegången var två år i varje klass. Vid årsexamen 1803 var han primus i konrektors klass och flyttade upp i rektorsklassen.[6] Examensförrättaren, som det året var kyrkoherde Joh Fovelin, placerar honom i en grupp på fem, som betecknas som "mere snälle och välartade".[7] I en förteckning för året 1804 finns en uppgift, att han slutat skolan för att gå ut i förvärvslivet. Han hade redan förut under några år försökt att medelst konditioner under ferierna och renskrivning av handlingar i hovrätten under terminerna bidraga till sitt eget och familjens uppehälle men ansåg sig icke längre kunna fortsätta i skolan, trots att hans håg alltjämt stod till lärda studier. Han valde apotekaryrket.[8]

I sina levnadsminnen ger Borgström åskådliga och livfulla bilder av skolgossarnas vardag inom och utom skolans väggar. Huvudansvaret för ordningens upprätthållande vid skolan låg naturligtvis hos rektor och lärarna. Men även lärjungarna anförtroddes självständiga uppgifter vid övervakningen att skolans föreskrifter efterlevdes. Han skildrar, hur ordningsmekanismen fungerade vid Jönköpings trivialskola under hans studietid där på följande sätt:

"Skolans Police var på följande sätt organiserad: Den främste i Rectorsclassen kallades Notarius Scholæ. Denne hade sig anförtrodd nyckeln till det skåp, der Glober, chartor, ris, och andra skolans inventarier förvarades. En annan af samma class, kallades Annotator, att läsa eller messa morgonbönerna, samt att i Kyrkan och morgonbönerna anteckna dem af de lägre classerna som voro frånvarande, äfvensom dem som förde oljud eller sofvo. Detta munus (bestyr) var ambulatoriskt, och förvaltades i tour, en vecka af hvarje. Äfven hade hvarje class en tjensteman, kallad observator, hvars åliggande var att öppna och tillsluta dörrar och fönster, samt förvara nyckeln till classen. Vidare ålåg det tvenne gossar af öfre, och 2:ne af räkneclassen att efter tour, hvarje vecka lefverera till Notarius scholæ, hvardera 2:ne af Björkqvistar flätade ris, hvaremot nedre classen hade det åliggande,

Ludvig Borgström — utsnitt av oljemålning av K P Lehman 1833.

att hvarje Lördags eftermiddag, genom 2 Gossar sopa alla skolrummen, neml. den ene Auditorium, och den andre de öfrige 3 rummen. Vanligen hjelpte de dock hvarandra, och det var ej utan en viss helig bäfvan, som de små nykomlingarne dervid beträdde och försökte rectoristernas och conrectoristernas platser, ja till och med vågade sitta i Cathedern, denna skolans Parnass. Efter mer eller mindre väl förrättadt arbete, tjente qvastarne sedan som vapen i vänskapliga envigen, som snart förflyttades till kyrkogården, der alltid kamrater och vänner anträffades.

Den främste i hvarje class kallades notarius, och hade ett slags Inspection öfver kamraterna. Honom ålåg att på en svart tafla anteckna dem, som före lärarens ankomst hade för(t) oljud. Dessa anteckningar föllo läraren i ögonen genast vid inträdet i rummet, och processen blef genast företagen, hvarvid straffet vanligtvis blef en skrapa.

Onsdagen var den fruktade dagen, då hela den föregående veckans förseelse(r) skulle inför rector föredragas, och af honom afdömas, samt genast bestraffas. De som ej hade rent samvete, kände iskalla rysningar öfver ryggen, och eftersågo med mycket intresse om Rector var iklädd ny eller gammal kappa; ty en sägen var att då han var god,

brukade han den nya; men då han var vid dåligt lynne, fick den nya (gamla) göra tjenst. Efter morgonbönens förrättande uppsteg Annotator, och med honom hela församlingen, samt uppläste med högtidlig röst följande: Ad officia scholastica sequentis hebdomadis constituuntur: Annotator: Egomet ipse (Till skolans ämbeten under följande vecka förordnas: Anmärkare: jag själv) eller N N. Observatores fenestrarum (Fönstervaktare) N N (en af hvarje class). Virgas cædentes (Att skära ris) N N et N N: Scholam scopis mandantes (Att sopa skolan): N N et N N., hvarigenom alla tjenstemän voro tillsatte. Derefter uppgick han i cathedern, och aflemnade, med en vördnadsfull bugning, ett nytt ris och criminalregistret, der brotten voro ordnade under följande rubriqver: absentes, strepentes, dormientes (frånvarande, stojande, sovande), hvarefter ransakningen genast företogs. De fleste afstraffades med ett mildare eller hårdare tilltal; men för itererade förseelser vankades en handplagg, eller 2 à tre slag af risets smala ända i delinqventens på befallning framräckta hand. Svåraste straffet var stut, då brottslingen måste lägga sig framstupa på en bänk, och sedan en rectorist fattat i byxlinningen, och sålunda spännt byxorna, af rector undfick 3 slag af risets storända.

Högst sällan inträffade gröfre förbrytelser, hvilka hänskjötos till Collegii Scholastici afgörande. Straffbestämmelserna voro stut i hela skolans öfvervaro, samt i allra värsta fall, innanstut, då, äfven offentligt, straffet applicerades på den blottade kroppen. Blott en enda gång, under mitt första skolår, blef det sistnämnde straffet afkunnadt, för ett nesligt brott; men den dömde undandrog sig straffet genom att rymma ur staden, och ej mer återkomma till skolan.

Efter slutadt, så kalladt stutmöte, och erhållen absolution för den förflutna veckan, fick den lilla församlingen ledighet för en half timma, hvarunder snart både straff och förmaningar glömdes. Notarius Scholæ utdelade samma dag till hvar och en af classens notarier ett nytt ris, som alltid under veckan förbrukades; ty ehuru det sällan af läraren begagnades, var det så mycket mer i bruk på lofstunderna, då det af lärjungarne på lek begagnades, dels mot hvarandra, dels mot bänkar och bord.

En sedvana, vid detta läroverk egen, var att hvarje gång då klockan slog full timma, utgick en af Auditorii medlemmar i förstugan, och messade eller sjöng med hög röst, på en ej obehaglig melodi, följande bön: Hora quarta (eller annan timma). Deus adsit nobis sua gratia

(Fjärde timmen, Må Gud vara oss när med sin nåd). Ehuru det stundom hände att förbigående qvinspersoner blefvo skandaliserade, och stundom anförde klagomål öfver det förmente oqvädandet, så bibehölls dock sången under hela min skoletid".[9]

Av sina lärare nämner Borgström i sina levnadsminnen blott två: rektor scholae Bengt Norlin och konrektor Pehr Tellander. Att den senare varit misslyckad såsom lärare, därom vittnar på ett övertygande sätt den dråpliga bild han ger om honom i lektionssalen. Men först nämner han, såsom sig bör, skolans rektor, som han karakteriserar på följande sätt:

"Skolans rector, B Norlin, en liten oansenlig man, med trivialnamnet skomakaren, var en skicklig lärare, och ansågs för en grundlärd man, samt åtnjöt mycken aktning. Han begagnade sällan cathedern, utan tog plats vid ett litet derunder placeradt bord; och om lärjungarne någon gång blefvo för högljudda var ett stampande med käppen i golfvet tillräckligt för att återställa tystnaden".[10]

Gent emot rektor kontrasterar i alla avseenden konrektor Pehr Tellander. Borgströms karakteristik av honom ger samtidigt en bild av skolpojkars förmåga att uppspåra och obarmhärtigt utnyttja en lärares svagheter och oförmåga att upprätthålla ordning. Ödmanns beskrivning av fyra Växjölärares undervisning i ett gemensamt rum och Borgströms skildring av Pehr Tellanders enmansteater i konrektorsklassen i Jönköping ger var för sig värdefulla men naturligtvis inte allmängiltiga interiörer av 1800-talets skolliv. Borgström, som skriver konrektorns namn P Tellin, beskriver hans originalitet med följande ord:

"Conrectorn P. Tellin, en lång, spenslig man, med ett smygande, kattaktigt väsende, och som för närsynthet nyttjade Lorgnett, ett då för tiden sällsynt instrument, hvilket i sin mån bidrog att påtrycka honom en stempel af löjlighet, ansågs för olärd, och kunde följaktligen, oaktadt sin stränghet, ej inge någon respect, eller vidmakthålla disciplinen. Under hans lectioner sprang man öfver bord och bänkar, lekte och stimmade, eller läste romaner, eller gick ut att promenera. Ofta kände jag med honom ett verkligt medlidande, — oaktadt jag sjelf var en bland de värste stojarne, och en af dem som han utmärkte med namnet: Herrar libertiner, — vid åsynen af huru illa han förstod att sätta sig i respect: Om han t ex en vinterdag förhörde i Logikan, så aflägsnade sig småningom den ene lärjungen efter den andre, till

rummets andra ända, der de pratade, och stekte russin vid kakelugnselden. Då läraren slutel. fann sig ensam, tog han sitt parti, och följde efter, samt stående på en bänk fortsatte sina frågor. Den som händelsevis kunde ett svar, lemnade detta, eller ock uppläste någon det directe ur Boken; men om ingen behagade svara, så uppläste han sjelf svaret. Så fortfor det, tills discenterna småningom obemärkt förflyttade sig till sina platser, då läraren, lemnad ensam, åter måste flytta efter dem, i sin catheder. En annan gång då Euclides demonstrerades i ett hörn vid sidan af cathedern, hittade vi på att öppna ett fönster på andra sidan derom, hvarifrån vi, den ene efter den andre hoppade ut på kyrkogården. Läraren, som fann sig ensam vid taflan med några försteåringar, rigtade sin Lorgnett åt dörren, för att vederbörligen förehålla de inkommande att de så mangrant gått ut; men rummet fyllde sig småningom åter, i det vi gingo samma väg in som ut, och hvem som tillfrågades, hvar han varit, svarade djerft att han varit närvarande, åberopande att Herr Conrectorn ej sett honom gå i dörren. Sålunda gycklades, till dess det välkomna klockslaget förkunnade lectionens slut, till lika mycket glädje för läraren som för lärjungarne".[11]

Sina lärare i de båda nedre klasserna, Jon Danielsson och S M Gumaelius, omnämner Borgström med aktning och tacksamhet i sin självbiografi. Den förre har beskrivit sin unge elev Nils Ludvig som en stillsam och skötsam liten skolpojke. Man skulle kunna säga, att Borgström långt senare kvitterar sin lärares välvilja i följande uttalande:

"Mine lärare, som förmodeligen hos mig upptäckte lust för studier och någon lätthet att fatta, blefvo mig bevågne, och jag fick, utom de offentliga lectionerna i skolan, i flere år gratis begagna enskildta uti Latinska, Tyska och Franska språken. Jag bör härvid i synnerhet med tacksamhet ihogkomma dåvar. Collega scholae Mag. Jon Danielson (sedermera Prost och Kyrkoh. i Korsberga), vars godhet jag har att tacka för en stor del af de elementar-kunskaper jag förvärfvade".[12]

Under sin utbildningstid uppehöll sig Borgström ett år, 1812—1813, i Jönköping. Han berättar, att han under denna vistelse i hemstaden återknöt bekantskapen med gamla vänner och bekanta. Härvid porträtteras även hans lärare, S M Gumaelius: "Jag återfann i Jönköping en stor del af mina forna Skolkamrater, somliga såsom lärare vid

Skolan, och andra engagerade i Hofrätten, och fann således för mig en öppen behaglig omgängeskrets, som snart ännu mer utvidgades. Ibland mine dervarande vänner bör jag ej underlåta att nämna några, som på min bildning hade ett vigtigt inflytande, och hvilkas sällskap isynnerhet var mig kärt. Magister S Gumélius, en ädel och human man, med ett förträffligt, något vekt hjerta. Oaktat betydligt äldre än jag, behöll hans själ, som lågade för allt godt och skönt, hela ynglingaålderns liflighet".[13]

Borgström fäller i sina levnadsminnen följande omdöme om den undervisning han fick i skolan: "Den då brukliga skolmethoden var föga egnad att inge håg för studier, då i de flesta ämnen begagnades latinska läroböcker, hvilka man aldrig fick explicera för lärarne, och ej heller gjorde sig möda att sjelf explicera, hvarföre de inlärda minneslexorna lika litet gåfvo något vetande, som papegojans inlärda pladder".[14] Men skolans vardag innesluter för en lärjunge icke blott läxläsning och tråkiga lektioner och anpassning till en mängd regler och föreskrifter om uppförande o s v. Han har också sina raster och sin ledighet, då han mer ohämmat kan ge utlopp för sin energi och uppfinningsrikedom. Borgström berättar om några lekar, som var populära i trivialskolan på hans tid:

"Om skolan var tråkig, så höll man sig på fristunderna skadeslös genom lekar af mångfaldiga slag, hvartill den rymliga kyrkogården samt Wetterns strand lemnade godt utrymme. Redan tidigt på våren började bollekar, som i Jönköping voro mera i bruk, än på några andra ställen. Då de lekande endast utgjordes af 2 eller 3, lektes pärk, på det sätt att en uppgaf bållen, hvilken af den andre med ett så kalladt sälleträd slogs emot kyrkotornet. Då den förstnämnde tagit 3 lyror, blef hans tour att, som det kallades, bomma in, eller slå bållen. Då ett större antal, minst 4, var tillstädes, lektes en lek som kallades Syl, då två och 2 jemngoda spelare parades, och sedan genom lottning bestämdes till hvilket parti hvardera skulle höra. På detta sätt delades samtlige i två jemngoda partier, hvarefter lottades hvilketdera skulle till en början vara inne eller ute, som det kallades. Detta intressanta spel hade temmeligen invecklade regler. Några lördagseftermiddagar under sommaren öfverenskom man att förflytta denna lek till det så kallade Verket, det vill säga den gamla fästningsruinen, der en af de breda grafvar, som omgåfvo vallarne, kallades skolgropen. Icke sällan skedde nedresan på det sättet att 2:ne omfamnade hvarandra, och så-

lunda rullade ned utför de gräsbeklädda, starkt sluttande väggarne, till bottnen. Sällan besöktes dock de murade verken, ehuru närbelägna; ty man hade för dem en viss, helig vördnad. Ifrån barndomen hade man hört att de voro befolkade af spökväsenden, samt att personer som vågade sig in i dessa ofantliga ruiner, der förirrat sig, och ej mer hittat ut. Sedan med åren spökrädslan försvunnit, afskräcktes man dock af fruktan att blifva krossad af nedrasande stenar.

Vinternöjena voro af annat slag. Vettern har den egenheten att sällan tillfrysa, utan under stark köld, storm och snöglopp, och börjar då med att på jemna afstånd uppkasta Bankar, två och två bredvid hvarandra, hvilkas åt sjön vända del urholkas af de instörtande böljorna, under det den åt strandsidan beständigt ökas af uppkastad snöjorna och ismörja. Dessa bankar af konisk form, likna runda tält, och hela sträckan ett läger. Först sedan dessa bankar uppstaplat sig, lägger sig, efter stormen, sjön med en jemn yta. I dessa Bankar samlade hvardera klassen ett rikt förråd af snöbållar, och utbjöd genom ett fejdebref en annan klass till strid, på en viss utsatt tid. Den lilla kanalen, eller så kallade hamnen, som skiljer staden ifrån förstäderna, de så kallade Maderna, begagnades flitigt till skridskoåkning, ofta efter en enda nattfrost, hvarföre det årligen hände att stora klungor af skridskogångare på en gång sjönko ned genom den svaga isen; men då vattnet var föga djupt, var detta aldrig farligt, och hade ingen annan påföljd än att man fick ett obehagligt gyttjebad, och derefter i skolan en vederbörlig skrapa. Stundom uppgjorde man kälkpartier: Man ströfvade då, hvar med sin kälke, uppför Dunkehalla backar, vester om staden, hvarefter man hade det nöjet att åka utföre en nästan oafbruten sluttning af omkring $^1/_6$ dels mil.

På detta sätt förflöto de fem första åren af min skoltid, under tråkig lexläsning och glada Barndomslekar i jemn omvexling. Den då brukliga skolmethoden var föga egnad att inge håg för studier, då i de flesta ämnen begagnades latinska läroböcker, hvilka man aldrig fick explicera för lärarne, och ej heller gjorde sig möda att sjelf explicera, hvarföre de inlärda minneslexorna lika litet gåfvo något vetande, som papegojans inlärda pladder. Likväl fastnade några idéer, och jag läste gerna allt hvad jag kunde öfverkomma på svenska språket. Romaner, det enda som under Gustaf IV Adolfs skuggrädda regering utan ansvar kunde tryckas, slukade jag begärligt, dermed försedd af ett i staden varande lånbibliothek. A. Lafontaine och Spiess

voro mina favoritförfattare. Den förres kärlekssmäckiga romaner kommo mig och mina jemnåriga vänner att tidigt se oss om efter älskarinnor, och jag hade också min utvalda, åt hvilken jag visserligen aldrig sade ett ord, men till hvilken en förtrogen flicka förde helsningar, hvarjemte jag alltid vid Jultiden uppvaktade henne med någon liten Julklapp. Spiess Lejonriddare höllo en tid på att förvrida hufvudet på mig: Jag tänkte och drömde oupphörligt om dem, om deras tapperhet och de rysliga prof de måste genomgå. För öfrigt anslogo mest historier om röfvare, gamla slott med andar och spöken, och dylika vidunderligheter."[15]

I sin självbiografi nämner Ludvig Borgström, att han under året 1812—13, då han uppehöll sig i Jönköping, umgicks med bl a en assessor vid Göta hovrätt J Wetterbergh, som han skildrar som en rikt begåvad och litterärt intresserad man. Han hade "av omständigheterna blivit tvingad att vandra den tråkiga juridiska banan", där han uppenbarligen vantrivdes.[16] Han avancerade emellertid till hovrättsråd. År 1804 fick han en son utom äktenskapet, som erhöll namnet Carl Anton och som tydligen ärvt sin faders litterära anlag. Denne är mest känd under sin författarpseudonym Onkel Adam. Han studerade vid trivialskolan i sin hemstad några år men blev vid 18 års ålder student i Lund, där han ägnade sig åt medicinska studier. År 1837 utnämndes han till regementsläkare i Östersund. Sedan han 1846 flyttat till Stockholm, gjorde han karriär inom den medicinska förvaltningen, inom vilken han blev en auktoritet. Det kan nämnas, att han under koleraepidemin i Jönköping 1834 någon tid tjänstgjorde i sin hemstad, med vilken han eljest inte tycks ha haft någon närmre kontakt, sedan han lämnat dess trivialskola. Han dog i Linköping 1889.[17]

Carl Anton Wetterbergh (Onkel Adam) var en flitig och på sin tid mycket uppskattad författare. Efter hans död utkom bl a en sammanställning av små skisser ur hans efterlämnade papper under titeln Ur Onkel Adams portfölj. Där återfinner vi hans minnesanteckningar från skoltiden i Jönköping, som infallit under åren före och efter 1820. Onkel Adams skildringar är, liksom Ludvig Borgströms, skrivna på hans ålderdom. De har haft samma rektor, B Norlin, men mellan deras skoltider i Jönköping skiljer det omkring 20 år. De skriver i stort sett om samma saker men kompletterar varandra i flera avseenden.

Om kamratskapet och den anda, som var rådande inom trivial-

Carl Anton Wetterbergh, Onkel Adam.

skolan på Onkel Adams tid skriver denne: "Någon pennalism fanns icke, fastän det alldeles icke var omöjligt, att man fick sig en örfil, men det då af en kamrat, och man högg igen så godt man kunde, och fick duktigt medhåll, om man led orätt; ty då framträdde vanligen någon axelbred bondson med breda nävar och lofvade att göra dem till 'snus' allihop, om de ej slutade".[18]

Det rådde enkla seder bland pojkarna i skolan antingen de kom från landet eller från förmögna borgarhem i staden. Något översitteri tåldes icke. Onkel Adam berättar:

"Man var ej synnerligen grann i kläder den tiden, men starka voro de med sina skinnbeslag och varma för folk, som hade blod och ej ölostvassla i ådrorna. Pelsar, amier, hjärtvärmare, pulsvärmare, pottforer, paraplyer och handskar voro okända och på det hela onödiga ting . . . Ingen enda, äfven af de 'bättre lottades' barn, kom på den idén att åka till och från skolan, och rådligt hade det ej heller varit, ty det rådde hos alla en republikansk anda, som ej böjde sig ens för förmögenheten, och en dylik åkande ung gubbe hade ganska säkert blifvit 'inmyllad' i snö eller blifvit utsatt för sådan drift af kamraterna, att han gråtande måst bedja sina hulda föräldrar att, oaktat deras förmögenhet, få begagna sina egna ben; ty i det fallet fanns det

verkligen en art pennalism eller att man ej tålde 'lipsillar' och 'morsgrisar'.[19]

Onkel Adam skriver liksom Borgström om skolgossarnas lekar på kyrkogården, som var deras lekplats. Där var bollspel det mest populära. Onkel Adam berättar: "Det var ett hjälteprof att få bollen ända upp till klocktaflan, men denna lek hade sina olägenheter. Bollarna var ej några elastiska kautschukblåsor utan duktiga ullgarnsnystan eller skinnbollar, som köptes hos Smedbergs snedt emot skolan . . ." Men leken hade sina risker, ty inte sällan hände det, att bollen hamnade i en ruta i ett kyrkfönster. Då fick man med klockare Lindqvist att göra. Han hotade med att anmäla den som "förstörde kyrkan". Endast tecken på uppriktig ånger och löfte om att för framtiden akta sig för dylik åverkan kunde avvärja hotet, som upprepades nästa gång en olycka var framme. Sedan man samlat penningar till en ny ruta, var emellertid freden återställd. Under det man hyste djup respekt för klockare Lindqvist, utsatte man handskmakare Smedberg för allehanda hyss och spektakel, som hos honom kunde utlösa en vild men ineffektiv vrede — till skolpojkarnas stora förlustelse.[20]

Även Onkel Adam har tecknat några lärarporträtt. Det är intressant att jämföra hans beskrivning av rektor Norlin med Borgströms. Så här framställes han av Onkel Adam: "I rektors klass tronade den gamle rektor Bengt Norlin, som i dagligt tal af jönköpingsboarna kallades 'skomakaren i Barnarp', ty han var pastor där och, äfven för den tiden, skattade alltför litet åt den 'utvärtes ståten och fåfänglighet i kläder'. Han var en typ af 'lärd man' från sjuttonhudratalets klassiska skola och sysselsatte sig blott med sina 'auctores', under det att han med djupt förakt betraktade allt hvad som hörde till natur — eller i allmänhet praktiska vetenskaper och dylikt 'onyttigt slarf'.

Det hövdes den tiden icke en lärd man att bry sig om sitt yttre, och detta förorsakade äfven större afvikelser från bruket. En dag kom gubben upp i skolan, iklädd en grå sidensalopp med en skärande klart grön sidenkapuschong i nacken. Sådan hade han gått halfva staden igenom. När han inträdde, ropade han till en af gossarne: 'Hör på, W, när jag gick hemifrån, hittade jag inte min kappa — tog min hustrus — gå hem med den och hemta min!'

Gubben hade en pulpet i klassen, och bland kuriosa, som der funnos, var en med röda rosor målad porslinsmugg. Denna utsändes och fylldes med vatten, och så lade rektorn tre sockerbitar på ett papper

bredvid sig. Efter allt detta fingo vi explicera latin eller grekiska och hade åtskilligt bråk med Sjögrens grammatika . . .

Man höll af gubben, så tvär han var; ty ett par ärligare och mera trohjärtade ögon kunde man sällan se. Man ville ej göra honom ledsen eller förargad . . .

Att fråga lönade aldrig mödan; ty 'allt stod att läsa i grammatikan'; men Sjögren i all ära, visst var den boken en smula hårdsmält och obegriplig.

Den hederlige, lärde Norlin lemnade efter sig en son, som med djupa kunskaper och vidsträckt lärdom fann sig lycklig af att lefva och dö som komminister i Bankeryd i stället för att möjligen pryda en professorsstol".[21]

En annan lärare, som Onkel Adam haft att göra med, var dåvarande konrektorn Nils Daniel Ezander, en originell herre i 40-årsåldern, vars undervisning och förehavanden lärjungarna följde med förvåning men knappast beundran. Han var dock ingen driftkucku av Tellanders kvalitet. Onkel Adam beskriver honom på följande sätt: "Med ett sydländskt utseende, lifliga bruna ögon och ett godt hufvud var han mer intressant än lärd. Han hänvisade ej alltid till boken utan talade med oss och tillät oss göra frågor, fastän han ibland lät oss veta, att frågorna voro enfaldiga. Han var mycket sjuklig. Inom honom kämpade, liksom hos många andra, en liflig ande mot den kroppsliga förstörelsen, som oupphörligt framgick. Slutligen kunde han ej mera gå ut, och den levande anden hade blott ett par glänsande ögon att tala med." Konrektor Ezander var tydligen en konstnärsnatur. Hans forne lärjunge säger om honom: "Han älskade bjärta färger, liksom han älskade musik och skön konst". Onkel Adam berättar, att Ezander lät måla sitt hus i grälla chockerande färger och klädde sig i högst originella kläder. Bl a lät han sy sig en frack och väst av blåfärgat sämskgarvat fårskinn och skänkte t o m en kostym av samma material till en gosse i en av de lägre klasserna.[22]

Då penningar började strömma in till Jönköpings trivialskola från Visingsö nedlagda skolinrättning, kunde äntligen sång- och musikundervisningen, som länge vållat rektorerna stora bekymmer, ordnas på ett rationellt sätt. Den förste musikläraren hette F L Hesstein, av vilken Onkel Adam tecknat ett snabbporträtt i sina skolminnen: "Läraren i musik hette Hesstein och var tysk till börden, en glad person med mycket krokig näsa, hvilken dessutom var betydligt sned.

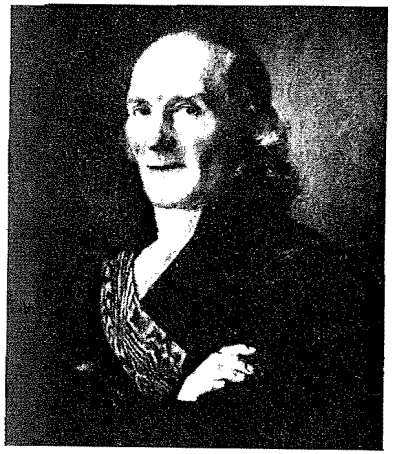

Linné-lärjungen Carl Peter Thunberg, elev vid trivialskolan 1756—60 — målning av P Kraft d y 1818, Uppsala universitet.

"Kyrkofadern i kaplansstugan" Peter Lorenz Sellergren, lärjunge vid trivialskolan 1785—88 — litografi.

Författaren och uppfinnaren Per Georg Scheutz, inskriven vid trivialskolan 1797—1807 — litografi.

Han spelade fermt litet fiol, fastän en smula falskt, och nyttjade sin stråke äfven på våra oskyldiga hufvuden utan att ändå träffa på tonsinnets organ. Han var från topp till tå klädd i mellangrått och nyttjade grå hatt, var en "lebensbruder' och öfvergaf tjänsten, jag vet ej när . . ."[23]

Det kunde vara på sin plats att här följa flera av trivialskolans elever för att se, hur de "gagnat undervisningen" under sin skoltid och vad det blivit av dem senare i livet. Men ett sådant urval skulle vara svårt att göra, om vi ville ha en representativ samling, och f ö hota att svälla ut alltför mycket.[24]

Till slut återges här ett kväde, som framfördes vid årsavslutningen 1819:

"CANTATE
med accompagnement av studerande ungdomen vid Jönköpings kongl. Trivialskola d. 17 juni 1819

Bröder! vår tid är kort Ren slår vår avskedstimma
Vår övningstid har hastat bort med vårens aftondimma
Vi se oss om — och åter är en vårtermin framliden
Dess nöjen liksom dess besvär ha blivit rov för tiden

Bröder! med kropp och själ Må tiden visligt nyttjas!
Till Guds namns ära och vårt väl — Att vi en gång må flyttas
Till högsta klass i himlens land Där evig ungdom gläder,
Där alla goda hand i hand Få möta vänner — fäder!

Bröder! nu tackom Gud för hälsa, ljus och nöjen!
Och aktom på hans helga bud Så under sorg som löjen!
Och tackom våra Lärare! Må de vår tillväxt röna!
De gode hulde ledare, Må vi med dygd dem löna!

Choeur
Må vi våra plikter sköta
med ett rent och helgat bröst!
Bröder! och vi skola möta
Glade även livets höst."[25]

D. SKOLHUSET

Att trivialskolan i Jönköping i slutet av 1600-talet fick en ny, vacker och ändamåsenlig skolbyggnad är framför allt Erik Dahlberghs förtjänst. Han har icke endast gjort ritningarna till densamma utan också med kraft och energi verkat för att arbetet kom igång och kunde slutföras på ovanligt kort tid. Huset var både gediget och ändamålsenligt. Trivialskolans lokaler i Jönköping var av helt annan kvalitet än motsvarande i t ex Växjö och Skara, där fyra klasser samtidigt undervisades i ett enda rum, som därtill saknade uppvärmningsanordningar.[1] Skolhuset i Jönköping var dessutom en vacker byggnad, över vilken staden och dess ungdom, för vars skull den uppförts, kunde känna stolthet. När staden eldhärjades 1730, sörjer kyrkoherde Th Junbeck, som själv gått förlustig om sin prästgård med alla inventarier, "det vackra och härliga skolhuset".[2]

Anledningen till att vi på följande sidor tämligen utförligt och detaljerat skildrar skolhusets öden under åren 1724—1820 är inte endast tanken på själva byggnaden utan i lika hög grad den, att de åtgöranden, som den blev föremål för under denna tid, återspeglar myndigheternas — både världsliga och andliga, såväl på det lokala planet som mera centralt — inställning till skolan. År 1725 var skolfrågan uppe till behandling på allmänna rådstugans sammanträde den 4 juni. Man hyste allvarliga bekymmer över "ungdomens slätta information och anförande", för vilket man lade ansvaret på dåvarande rektorn Gislo Unnerus. Men dessutom diskuterades "skolehusets utvärtes reparation", som man säger sig beredd att ta itu med redan innevarande år.[3]

Underhållet av skolbyggnaden hade uppenbarligen varit eftersatt, sedan den väl blivit färdigställd i slutet av 1690-talet. Det är ju inte heller ägnat att förvåna, att man inte hade medel därtill under de långa och hårda krigsåren, då den enväldige och krigiske Karl XII regerade. Skolans ordinarie inkomster utgjordes blott av vad man kunde få ut av sockengången från det lilla Sandseryd, vilket knappast kunde räcka till mer än en och annan fönsterruta. Om husets tillstånd lämnar ett syneprotokoll besked. Spåntaket var så illa faret, att det regnade in och vattnet trängde ner inte bara i lärarbostäderna på övre våningen utan också i själva skolsalarna, så att trossbottnar och golv höll på att ruttna. Även väggarna var angripna och många

fönsterbågar svårt skadade. Dessutom måste skorstenspipan muras om.[4]

Beslutet på rådstugan 1725 om skolehusets reparation var väl ett s k principbeslut, vars konsekvenser man icke tycks haft klart för sig. I varje fall dröjde det tre år, innan man på nytt vädrade frågan i magistraten. I skrivelse till domkapitlet erinrar man då om att trivialskolan betjänar icke blott stadens barn utan också den kringliggande landsbygdens. Allmänt säger man, att "sådane publike lärohus i gemen hava sitt syftemål på den allmänna nytta så i kyrkoståndet som republiken". Därför menar man det inte vara mer än rätt och riktigt, att penningar för dess underhåll ställes till förfogande av "riksens medel". Lämpligast kunde detta ske genom allmänna kollekter inom stiftet. Borgerskapet säger sig inte vilja undandra sig sitt ansvar för skolväsendet, men de ekonomiska bördorna skall icke övervältras allenast på detsamma.[5] Skolans inspektor kyrkoherde Th Junbeck yttrade sig också i denna fråga. Han tillstyrkte förslaget att anslå kollektmedel till skolhusets underhåll och reparationer, men han framhåller, att man icke kan räkna med flera kollekter i kyrkorna än inom Tveta och Vista härader. De ger emellertid erfarenhetsmässigt inte mer än vad som går åt till de allra mest nödvändiga småreparationer, så att man inte skall behöva besvära magistraten om rent bagatellartade anslag.[6]

Medan diskussionerna pågick om var man skulle kunna få penningar ifrån till att reparera det förfallna skolhuset — reparationer som alla var överens om att de var ofrånkomliga och snarast måste verkställas — inträffade en händelse, som med ens förändrade hela situationen. Natten mellan siste juli och förste augusti 1730 hemsöktes nämligen staden av en svår eldsvåda. Den började i en gård strax öster om torget och spred sig snabbt i träbebyggelsen, vari också ingick foderlador med inneliggande hö och halm. Västra delen av kyrkokvarteret brann ner och sammanlagt ett tiotal gårdar på ömse sidor om Storgatan blev lågornas rov. Kyrkan lyckades man rädda, men av skolhuset återstod knappast mer än de svartbrända yttermurarna.[7] I brev till domkapitlet berättar den hårt drabbade kyrkoherde Th Junbeck, att även kyrkan vid flera tillfällen varit hotad men kunnat räddas tack vare att man varit förutseende nog att i förväg bära upp vatten i tornet att släcka bränder med.[8] Beträffande skolhuset hade man däremot inte tänkt så långt.

En syneförrättning av den utbrända skolan gav vid handen, att hela taket var förstört, alla golv, all inredning och över huvud allt trävirke var förkolnat. Värst åtgången var den östra gaveln, där t o m den tjocka yttermuren blivit så illa åtgången, att det bedömdes vara nödvändigt att bryta ner densamma till höjd med nedre fönsterraden, innan man kunde tänka på att åter mura upp den. Besiktningsmännen hade räknat fram en summa på 5 123:4 dlr smt för en fullständig restaurering.[9] Frågan om skolhusets återuppbyggnad och framtida underhåll fick naturligtvis nu tas upp från helt andra utgångspunkter än tidigare. Tills vidare fick hela skolan hyra in sig i ett par rum i rådhuset, som blivit uppröjda för ändamålet.[10] Där förvarades eljest gamla vapen, och Junbeck säger om dessa lokaler i något sammanhang, att de "till studiers idkande äro icke så synnerligen bekvämliga".[11] De blev emellertid skolans hemvist i tio år framöver. Ty då det gällde att få det förstörda skolhuset återställt i brukbart skick, stod de ansvariga länge handfallna, även om vissa uppslag diskuterades. Skolan hade fått en ny rektor (Runberg) några månader före branden, men om hans agerande tiger alla källor. Dess mer verksam visade sig småningom hans svärfader, skolans inspektor kyrkoherde Th Junbeck vara. Landshövding Jean Mentzer föreslog att söka få låna 2000 dlr ur Växjö stifts skolkassa till inköp och lagring av byggnadsmaterial. Återbetalningen hoppades han kunna klara genom en kollekt i rikets kyrkor. Men det blev inte mycket av hans aktion. Hans hemställan till kungl maj:t om "några publike medel samt kollekters samlande över hela riket" resulterade i att en kollekt beviljades men blott inom Växjö, Göteborgs och Lunds stift.[12] Stadens magistrat behandlade skolfrågan men fasthöll vid sin tidigare ståndpunkt, nämligen att då icke allenast stadens ungdom utan också landsbygdens betjänade sig av undervisningen där, så kunde man inte begära, att staden ensam skulle svara för skolhusets vidmakthållande. Det hade ju dessutom byggts för statliga medel. Därför borde man göra en ny hemställan om rikskollekt för "detta publika kronans hus".[13]

Medan man som bäst bollade med olika förslag att skaffa penningar och vem som egentligen var skyldig att svara för skolans återuppbyggnad, förvittrade resterna av denna ännu mer. Då ingenting hände, kom från Stockholm småningom en förfrågan till domkapitlet i Växjö och till landshövding Mentzer om hur det egentligen låg till med skolhuset i Jönköping och "på vad sätt detsamma utan statens gravation

må kunna sättas i stånd". Domkapitlet lät frågan gå vidare till skolans inspektor, som började utveckla en aktningsvärd aktivitet för att komma till någon lösning. Då erfarenheten visade, att "allmogen litet eller intet kontribuera" till kollekter, måste man överväga andra sätt att skaffa medel, t ex en utdebitering av en mark per hushåll i hela Växjö stift och särskilt tillstånd att i Jönköpings stad "gå omkring med stambok, då var och en giver efter råd och lägenhet". Ett annat förslag var att få ta i anspråk de överskottsmedel, som Visingsöskolan eljest var pliktig att redovisa i lantränteriet. Andra förslag gick ut på att vissa böter, t ex sådana som bestämdes skola användas ad pios usus eller utdömdes, när någon kvalt konungens dom, skulle tillfalla Jönköpings avbrända skolhus. Vidare ifrågasatte landshövding Mentzer, med vilken Junbeck samrådde, om det inte vore rimligt att penningar, som upptogs vid kollekt inom stiftet för Växjö gymnasium, fick användas i Jönköping.[14]

Vad gäller själva arbetsprogrammet sökte Junbeck tillämpa samma metod som Erik Dahlbergh gjorde på sin tid: det gällde att i god tid och så snart tillfälle erbjöd sig inhandla nödigt byggnadsmaterial såsom kalk till murbruk, timmer, bjälkar, bräder osv. Vidare borde man beställa erforderligt antal dörr- och fönsterkarmar och andra snickerier, som var torra och färdiga att sätta på plats allteftersom arbetet fortskred. Junbeck var ivrig att få uppbyggnadsarbetet i gång så snart som möjligt. I annat fall fruktade han "att hela skolan endera dagen faller uti en stenhög, då allt bliver dyrare och kostsammare till att uppbygga". Efterfrågan på både material och arbetskraft var så stor och priserna steg, då många hus skulle återuppbyggas efter branden.[15]

En episod från Junbecks virkesuppköp kan vara värd ett omnämnande. Han hade gjort upp ett kontrakt med en bonde från Hallen i Habo socken i Västergötland om leverans av 42 grova bjälkar "halvaln tjocka på alla kanter till 16 al. längd var bjälke". De skulle levereras vid Vätterstranden och sedan flottas över till Jönköping. Emellertid lade sig någon nitisk kronobetjäning i denna transaktion, som han fann strida mot en nyutkommen förordning och anmälde bonden för olovlig skogsavverkning. Vid sommartinget i Västra Kärr 1736 ålades bonden, som på grund av sjukdom icke kunnat infinna sig, vid 40 dalers vite att icke ta vidare befattning med de avverkade timmerstockarna, som man till yttermera visso vid kontrollräkning fann

vara 44 stycken. Junbecks försök att via landshövding Mentzer påverka dennes kollega i Mariestad att häva kvarstaden på timret hade ingen framgång. Han gick då till domkapitlet i Växjö med en ödmjuk vädjan till det att söka påverka landshövdingen att hos kungl maj:t söka få loss berörda bjälkar och än vidare få tillstånd att beställa ytterligare virke till skolbygget. Ingen annanstädes stod så grova och goda bjälkar till buds som dessa i Habo, i varje fall inte utan ett mångdubbelt högre pris. För domkapitlet klagade han över "vad vidrighet man möter vid denna bjälkehandelen". Men till sist tog han hem spelet om bjälkarna, och följande år kan han meddela, att han "äntligen fått de länge omtvistade bjälkar, som nu ligga på kyrkogården". Han ger i sammanhanget uttryck åt en from förhoppning: "Gud give de måtte snart komma till att brukas".[16]

Junbeck var den pådrivande kraften, då det gällde att få den nedbrända skolan uppbyggd igen. Utan hans målmedvetna och ihärdiga ansträngningar hade det förmodligen dröjt ännu mycket längre än det gjorde, innan skolan åter kunde samlas under eget tak. Om rektorernas insatser i detta angelägna arbete hör vi just ingenting. De växlade f ö mycket snabbt — Runberg stannade i fyra år (1730—1734), Kexerus i tre (1734—1737) och Erland Colliander i fyra (1737—1741). Av lärarna fick Junbeck hjälp av apologisterna med räkenskaperna. Men Jonas Virgander, som själv lidit svåra förluster genom branden och f ö vantrivdes i staden, slutade 1733. Hans efterträdare Friedrick Seidenzopf, för vars utnämning Junbeck lagt sig ut, gjorde emellertid en god insats.

Sedan Junbeck äntligen lyckats förvärva timmer, kalk och annat byggnadsmaterial, började han ackordera med entreprenörer om arbetets genomförande. Han hade lyckats spåra upp en byggmästare från Åsenhöga, som var måttlig i sina anspråk, men murmästaren, som begärde 2 193:16 dlr smt för arbete och materialåtgång, fann han alltför dyr och ifrågasatte, om det inte bleve billigare, om staden svarade för alla dagsverksarbeten. Utgångsläget var dock fortfarande mycket bekymmersamt, enär man saknade penningar. Ännu i maj 1737 hade ingen redovisning lämnats för resultatet av den samfällda kollekten från Växjö, Göteborgs och Lunds stift, som beviljats fyra år tidigare. Junbeck meddelade domkapitlet, att från Lund och Göteborg hade han "icke hört den ringaste pennings inflytande" men tillägger "så framt de icke redan äro överremitterade till Växjö, varom

jag ingen kunskap äger". Det man hade att röra sig med var 100 speciedukater (= ca 200 dlr smt), som biskopen (domkapitlet) i Växjö översänt. Från Göta hovrätt hade man mottagit av 1735 års sakören 200 dlr smt, som utdömts ad pios usus. Och slutligen fick man i novem så ett oväntat och glädjande tillskott, i det att kungl maj:t och riksens kanslikollegium beviljat överskottet av kollektmedel till Saltzburgiska emigranters understöd, hela 1 416:17 dlr kopparmynt (= ca 470 dlr smt) till "den avbrända skolans reparation och upphjälpande". Junbeck räknade denna kungliga gåva som en nåd, som "hela vår stad tillika med mig med allerunderdånigste vördnad erkänna". Kunde han nu äntligen också få veta, hur mycket som var att vänta från Lund och Göteborg, så var han beredd att sätta verket i gång: "Ty nu är tiden när, på vilket timbret till allt vad som felar bör nederhuggas och i vår sjö över Vättern hit överföras till tak och annat behov". Hans plan gick ut på att under sommaren 1738 låta murmästaren uppmura ytterväggarna och söka få huset under tak, "så kunde man efter hand framdeles få inreda det ena rummet efter det andra".[17]

Junbecks plan lyckades man i det stora hela följa. Men på murmästarens rekommendation övergick man till en annan byggkonstruktion än den gamla. I stället för tjocka massiva stenmurar uppfördes innermurarna både i skolsalarna och i lärarrummen på övre våningen såsom korsverksmurar. Detta därför att de dels "äro drägligare för bjälkarna, som eljest måste bära en tämmeligen dryg tyngd" och dels gör att rummen blir "något ansenligare och större". Dessutom blir detta byggnadssätt billigare. Seidenzopf säger, att landshövdingen "tyckt bättre om dessa korsverksmurar än de andra".[18] — Det blev dock icke prosten och inspektor Junbeck förunnat att få se det verk, som han haft så mycket besvär och möda med, i fullbordat skick. Efter en lång och svår sjukdom avled han natten mellan 1 och 2 maj 1739.[19]

Efter prosten Junbecks död förordnade domkapitlet rektor Erland Colliander "att vid skolbyggnaden hava någon insikt". I realiteten blev det dock apologisten Seidenzopf, som fick hålla det hela samman, så länge han fanns kvar i Jönköping (till 1744). Läget var alltjämt bekymmersamt, ty i byggnadskassan fanns blott 200 dlr smt och byggnadsarbetarna, som nu kommit i gång på allvar, krävde stora summor snart sagt varje dag. Därtill kom, att stadens fäder lät förstå, att de gärna ville bli av med sina ungdomliga och bråkiga hyresgäster

i rådhuset. Men här besannades det gamla ordstävet, som säger, att när nöden är störst är hjälpen närmast. Två hovrättsråd (Adlerbeth och Haeger) hade för viss försummelse i tjänsten blivit dömda till böter vardera på 150 dlr smt och likaledes två assessorer (Lange och Flach) till 100 vardera. Om dessa böter hade bestämts, att de skulle överlämnas till "den i Jönköping avbrända skolans byggnad". Samma år dömdes överstelöjtnant David Frölich till 2 000 dlr smts böter av riksens ständer för "obefogat andragna besvär över kungl. justitierevisionens författade beslut". Av dessa beviljade kungl maj:t en tredjedel till Jönköpings trivialskola. Som en skänk från ovan hade alltså plötsligt den hemlösa och utarmade skolan fått mottaga tillsammans 1 166:66 dlr smt. Nu kunde man forcera arbetena.[20] Det gällde också en kapplöpning med tiden. På sommaren 1740 hade nämligen borgmästaren och stadens äldste, som kände sig störda av gossarnas stim i rådhuset, sagt upp avtalet med skolan och krävde omedelbar avflyttning under föregivande, att lokaliteterna skulle repareras. När höstterminen skulle börja 1740, var visserligen klassrummen färdiga så när som på katedrar. Men i förstugan fanns varken golv eller tak och ingen yttertrappa till densamma. I denna situation skriver rektor Erl Colliander till domkapitlet härom: "Detta oaktat måste vi vid lektionernas begynnande i nästkommande vecka i Herrans namn i de ofullkomliga rummen begynna att samlas, emedan magistraten nu hava rådstugurummen, som för(r) stått till skolungdomens betjäning, under reparation". Man hade alltså kastat ut skolungdomen och lärarna utan att bekymra sig om vart de skulle ta vägen.[21]

I juni 1741 lämnade apologisten Seidenzopf en redogörelse på vad som var "alldeles färdigt" och vad som ännu återstod på skolbygget. I nedre våningen, dvs de egentliga skollokalerna, var allt återställt "med alla behörigheter", även yttertrappan "av huggen sten och järngaller". Lärarvåningen en trappa upp kunde dock ännu icke tas i bruk. Seidenzopf beräknar, att det behövdes ytterligare 300 dlr smt, innan lärarbostäderna kunde sättas i användbart skick. Junbecks efterträdare såsom kyrkoherde, prost och skolans inspektor Carl Tiliander (1740—1765) säger härom i en följeskrivelse, att "det vore väl, om något medel kunde finnas till att sätta det vackra huset i så fullkomligt stånd, att docentes kunde flytta in i rummen och icke längre behöva att lega rum i staden, helst deras inkomst är ganska liten och tiderna här på orten besvärliga."[22]

Innan Seidenzopf lämnade Jönköping för att tillträda en ny tjänst i Växjö, färdigställde han en fullständig kassaredogörelse "med behöriga assignationer och kvittenser" och anhåller få överlämna skolkassan till rektor, "vilken liksom tillförne bör hava skolekassan under händer och däröver räkning föra". Rektor var då Erland Colliander's broder Petrus. Han ville icke ensam ta ansvaret för kassan utan föreslog, att två lås och två nycklar skaffades till kassakistan, varav "skolans vice eforus hr prosten uti denna staden" förvarade den ena och rektor den andra samt att båda gemensamt tog ansvaret för skolkassan.[23]

På frågan när reparationsarbetena på skolhuset blev färdiga, är svaret, att så aldrig blev fallet. Seidenzopfs efterträdare som apologist i Jönköping blev Abraham Krok, som åtminstone till en början "med all flit sökt få skolehuset härstädes fullbyggt". Han lyckades utverka ett lån på 60 dlr av hospitalskassan och anhöll om kollektmedel för ytterligare nödvändiga reparationer och inköp av inventarier, "helst vårt skolehus har nästan alls inga årliga inkomster, varmed det kan underhållas".[24] Man tvingades spara så långt det var möjligt, och arbetena blev väl därefter. Snart nog måste man åter se över taket igen — man hade planerat att lägga på plåt men tvingats stanna vid tegel — och även skorstenarna och annat murverk visade stora brister, som nödvändigt måste botas. Ibland förskotterade prosten Tiliander penningar, men man måste försöka andra utvägar att skaffa likvida medel. År 1750 lyckades rektor Hielm genom domkapitlets förmedling få låna 150 dlr smt ur Visingsö gymnasie- och skolkassa. Dessa medel återkrävdes snart, men Hielm såg ingen utväg att betala, "ehuru gärna man åstundade att denna skuld sig avbörda". Med stor möda lyckades han skrapa ihop 50 dlr till en avbetalning. Nästa år lovade han "så vitt någonsin möjligit är" klara resten.[25]

Att skildra Jönköpings trivialskolas ekonomiska tillstånd, särskilt under 1700-talet, är att skriva om ett fattighus. Återuppbyggnaden efter branden 1730 hade knäckt skolans ekonomi för lång tid framåt. I slutet av 1750-talet häftade man ännu i skuld för spik till bygget (32 dlr). Till Visingsö gymnasie- och skolkassa hade man lyckats återbetala halva skuldsumman, men den växte undan för undan, enär man inte kunde täcka räntorna. Ett lån av Jönköpings hospitalskassa på 26 dlr kändes tyngande och besvärande. Från Växjö gymnasium påminde man om att bibliotekspenningarna (sex öre för varje lärjunge

enligt SO 1724) inte blivit redovisade. Mot dessa krav svarade inkomster från Sandseryds socken (ca 5 dlr smt) och en kollekt inom Tveta härad, som uppgick till omkring 12 dlr. Hur man under sådana förhållanden kunde hålla skolan i gång är närmast en gåta. Utom oundgängligt underhåll och småreparationer av ett så stort hus krävdes ved och ljus samt åtminstone något till undervisningsmateriel. Dessutom var golven i lärarrummen å övre våningen samt i auditorium angripna av röta och måste omtrossas, "om ungdomen skall njuta tjänlig värme".[26]

Men som om allt detta icke skulle vara tillräckligt, hopade sig andra bekymmer. Skolans anseende hade av ovannämnda och andra omständigheter blivit skadat. Lärjungeantalet sjönk katastrofalt omkring mitten av 1700-talet, vilket framgår av den tidigare redovisade lärjungestatistiken, så att stundom hela skolan hade mindre än 30 lärjungar. Lärarna — särskilt kan erinras om apologisten Krok — försummade för att inte säga saboterade undervisningen, och föräldrarna vände sig till privatlärare eller andra skolor för sina barns undervisning och fostran. På rektorerna och konrektorerna hopade sig som vi förut konstaterat övermänskliga svårigheter. Rektor Hielm stupade på sin post vid 44 års ålder. Efterträdaren Svanstedt blev 55 år. Bland konrektorerna hade Samuel Ingerman knappast mer än tillträtt sin tjänst, förrän han bortrycktes av döden. Erik Renström hade varit konrektor i två år, då han mötte samma öde, 49 år gammal. Dennes efterträdare Petrus Lundelius härdade ut i två år i Jönköping, innan han sökte och erhöll lektorstjänst i Växjö. I stiftsstaden innehades episkopatet vid denna tid av den svage och ålderstigne Olof Osander, vilken liksom domkapitlet i övrigt visade måttligt — för att inte säga omåttligt ringa — intresse för tillståndet vid trivialskolan i Jönköping. Ovan relaterade personalförhållanden kan kanske synas ha litet att göra med skolhuset i Jönköping, men indirekt har de varit av avgörande betydelse. Det framgår klart av den insats, som Bengt Ekeberg gjorde för skolans räddning, ekonomi och anseende, vad personligheten kan ha för betydelse, inte minst på skolans område.

Bengt Ekeberg, som var kollega vid Växjö trivialskola, blev som ovan framhållits av biskop och konsistorium 1763 förordnad att t v uppehålla konrektorstjänsten i Jönköping. Han blev ordinarie innehavare året därpå men var skolans verklige ledare, så länge han stannade i Jönköping. Han satte sig snabbt in i skolans trassliga af-

färer och dess i övrigt bedrövliga tillstånd. Han hade mod nog att se svårigheterna i vitögat och klar blick för vilka åtgärder, som måste till för att åter upprätta skolan. I en lång inlaga till biskopen och domkapitlet lägger han fram fakta rörande "vårt utblottade och till undergång lutande skolehus", som icke "kan undgå min och alla redligas ömsinta medlidande och uppmärksamhet". Hans skrivelse förtjänar en utförligare redogörelse.

Till en början framhåller Ekeberg, att skolan efter återuppbyggnaden nu varit i bruk i över 20 år och att den till följd av brist på medel icke kunnat underhållas. Lärarrummen, som "i anseende till deras (lärarnas) alltför ringa lön på en så dyr ort voro alltför nödvändiga" hade fått förfalla, så att de ej längre var beboeliga. Taket på skolan var i sådant skick, att "det både regnar och snöar in på flera ställen." Många fönster på nordsidan, som är utsatta för "Vätterns häftiga brusande nordanväder, för vilket skolehuset mer än andra hus, i anseende till dess läge i ett starkt väderdrag emellan stadskyrkan och andra stora hus, är exponerat", måste omblyas. Redan detta fordrar stora summor. Men härtill kommer mycket annat, t ex trasiga lås, förkomna nycklar osv, som måste ersättas. Till att möta alla dessa anspråk fanns i skolkassan, då Ekeberg fick hand om den, sammanlagt 10 dlr 3 öre smt. Dessutom krävde Visingsö gymnasie- och skolkassa tillbaka sitt lån från 1750. Därpå var visserligen en avbetalning gjord, men med obetalda räntor var skuldsumman nu uppe i 160 dlr 16 öre smt. Skolans ordinarie inkomster var: 1 Sockengången från Sandseryd, som redovisades av kyrkoherden där efter markegångstaxan. Under senare år hade den aldrig överstigit (men väl legat under) 10 dlr smt om året. 2 Kollekten i Tveta härad, som under närmast föregående år uppgick till 11 dlr 21 öre smt och under de senare åren aldrig överstigit 13 dlr smt. 3 Inskrivningsavgifter av varje nykommen skolgosse (utom de fattiga), vilken dock under de senaste 20 åren "aldrig gått till en plåt (2 dlr smt) och ibland icke till en dlr om året". 4 Bland skolans tillgångar skulle man kanske också kunna räkna en fordran hos konrektor Renströms änka på 51 dlr smt. Men Ekeberg säger därom, att med hänsyn till hennes ekonomiska ställning "ingen halvöre av denna fordran lär kunna utbekommas". Allt som allt uppgår alltså skolans inkomster till högst 24 dlr smt om året. Han sammanfattar: "Huru omöjligt det är, att ett så stort hus härmed vidmakthålla, lär var och en utan möda finna".

För att komma ut ur sitt konkursmässiga tillstånd måste Jönköpings trivialskola snarast betala skulden till Visingsö, som blott ökar för varje år, vidta oundgängliga reparationer på skolhuset samt upprätta "någon ömnigare fond till skolehusets framgena vidmakthållande". För att uppnå dessa mål krävs en helt annan inställning av domkapitlet till skolan i Jönköping, än vad det hittills visat prov på. Ekeberg drar sig inte för att läsa lagen för konsistorium och biskop. SO 1724 föreskriver, att tvenne årliga skolkollekter inom stiftet skall "proportionaliter" fördelas mellan gymnasiernas och trivialskolornas kassor. Så har dock aldrig skett i Växjö stift, där stiftsstaden ensam lagt beslag på alla influtna kollektmedel. Skall man följa skollagen, kan Jönköpings trivialskola göra anspråk på kollekterna från Tveta, Vista, Västbo, Östbo och Västra härader, medan Växjö skulle uppbära dem från hela Kronobergs län samt Östra härad i Jönköpings län. Dessutom borde Jönköpings trivialskola vara berättigad till inkomsterna av sockengången i en större socken (exempelvis Villstad eller Sandsjö) "jämte det lilla Sandseryd", då ju Växjö använder sockengången i de båda stora församlingarna Fröderyd och Markaryd till sitt skolhus. Om domkapitlet å sin sida verkligen ville "underhjälpa detta skolehus", så skulle det även sporra till ansträngningar att få till stånd en frivillig insamling "så av stadens invånare som respektive hovrättsstaten och andra vitterhetens älskare . . . något till hjälp till skuldens betalande på Visingsö". Han slutar nästan patetiskt: "Om detta skolehus ej skall ödeläggas och snart se sin undergång; om trogna docentes icke skola med missnöje och suckan göra sitt ämbete; om föräldrarna ej skola bliva avskräckta att sända sina barn till ett publikt hus, som ingen vårdar; om skoleverket ej skall komma i allmänt förakt på en i övrigt lyster ort, så äro botemedels påtänkande högt nödvändiga".[27]

Rektor Ekebergs rapport till biskop och domkapitel 1764 var ingenting mindre än en SOS-signal rörande "vårt utblottade och till undergång lutande skolehus". Det är att märka, att då Ekeberg skrev sin larmrapport till konsistorium i Växjö, var hans egen ställning vid trivialskolan icke stark. Han fick sin fullmakt såsom konrektor först i maj 1764, men då rektor Svanstedt var allvarligt sjuk, måste Ekeberg inträda såsom vik rektor. Han säger sig ha konfererat med inspektor, prosten Tiliander, om skolans tillstånd. Men även han var sjuk och han kunde icke "med dylika besvärliga ting sig oroa". Därför

måste Ekeberg ta saken i egen hand och tillskriva domkapitlet. Uppenbarligen har hans skrivelse åstadkommit oro och bekymmer hos högvördiga domkapitlet, och man kom där äntligen till insikt om att något måste göras åt saken. Redan efter ett par veckor kom besked om att domkapitlet beslutat avsätta skolkollekterna från Västbo, Östbo, Tveta härader och Gränna stad för Jönköpings skolas räkning. Man ville dessutom verka för att en årlig kollekt inom hela stiftet skulle beviljas densamma i framtiden. Därav blev dock intet, men den utvidgade skolkollekten kom att bli bestående.[28] Slutligen lovade man söka förmå Visingsö gymnasium att låta nöja sig med att återfå resterande skuld på kapitalet (75 dlr smt) men efterskänka förfallna räntor.

Domkapitlets svar var förmodligen gynnsammare än vad Ekeberg vågat hoppas. Men han kunde dessutom snart inregistrera en ny framgång. I Myresjö hade komministertjänsten varit vakant en tid och därigenom hade uppstått ett överskott av avlöningsmedlen. Detta (123 dlr 31 öre smt) begärde Ekeberg få överfört till den skuldsatta trivialskolan i Jönköping. I Myresjö ville man inte släppa till penningarna, men tack vare landshövdingens mellankomst tillföll de likväl Jönköping. Det blev en framgång. Det kändes säkerligen som en riktig befrielse att äntligen kunna göra sig fri från den besvärande och efterhängsna skulden till Visingsö gymnasium.[29]

Ekeberg vilade inte på de lagrar han skördat i början av sin ämbetsbana vid trivialskolan i Jönköping. Det gällde nu närmast att städa upp och bota skavankerna i det nedgångna och osunda skolhuset. Räkenskapsboken vittnar vältaligt om hur nödvändigt detta var. Det krävdes nya fönster (bågar, karmar och rutor) och dörrar med nya beslag och gångjärn, nya golv, tak och panel, rappning och målning men också ny inredning och nya inventarier, katedrar, bord och bänkar och nya kakelugnar, böcker, svarta tavlor, glober och allehanda annan undervisningsmateriel.[30]

I december 1764 hade Ekeberg gjort upp en inventarieförteckning över skolans tillhörigheter. Den vittnar på sitt sätt om skolans armod. Men dess egentliga syfte är enligt Ekebergs egna ord att tjäna "till framgen efterrättelse, på det vid ombyten (av rektor) vederbörande må veta vad de båda hava att utlämna och emottaga, och således skolan bliver i ständig besittning av vad som honom med rätta tillhörer":

"Jönköpings skolas inventarium

Böcker
en bibel i stor oktav
en notpsalmbok, något lossig
skolelagen av år 1724
atlas med 20 lands kartor
tvenne stora glober inköpta för 26 dlr 2 öre smt
en dito mindre gammal
en skolematrikel in folio ifrån år 1730
en dito ifrån år 1666 till 1681
NB: matrikeln ifrån 1681 till 1730 har ej kunnat igenfås, ehuru mycket man därefter frågat
en räkenskapsbok in quarto

Trä- och Järnsaker
ett furuskåp med lås och gångjärn, inköpt för 8 dlr
ett bord i apologistens rum med skottlåda under
4 st svarta tavlor
4 st ljuskronor med 8 armar och en järnpipa i var arm, tvenne målade och tvenne omålade
2 järnkedjor till bemälte kronor
NB: en ljuskrona och tvenne järnkedjor är förkomna och kunna ej igenfås
en söndrig eldgaffel
en oduglig träcirkel
en dubbelkateder i Storskolan med 3:ne ljuspipor av järn
3:ne enkla katedrar i collegarum med en ljuspipa i vardera
76 fönster i 28 fönstergluggar, somliga bristfälliga, i synnerhet karmarna
14 dörrar med låsar, nycklar och gångjärn, nyckeln till köket borta
2:ne dörrar utan lås emellan collegarum rum
8 tegelkakelugnar med järndörrar och spjäll, mest obrukbara, innan de bliva omlagade
4 spisar med järnspjäll och en järnkakelugn i apologistens våningsrum
en dörr med lås och gångjärn till källaren."

I samband med denna inventarieförteckning bör erinras om att Ekeberg något senare, 1765, skänkte skolan ett sigill, dess första "till evärdlig tid". Hans beskrivning av detsamma lyder: "Mitt

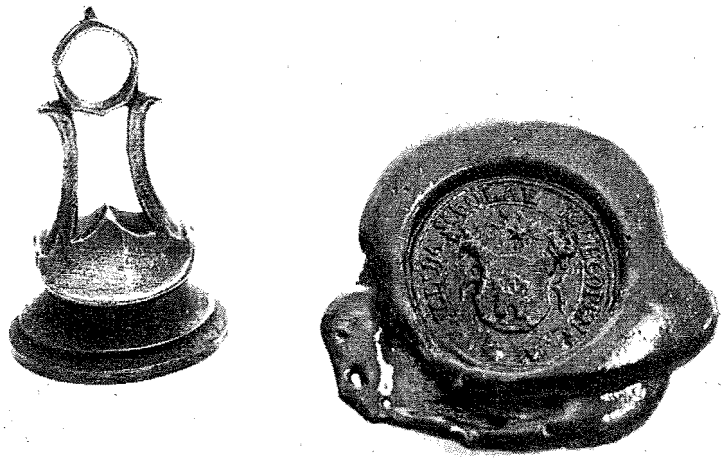

Trivialskolans sigill, skänkt av Bengt Ekeberg 1765.

uti sigillet är Jönköpings stadsvapen. Ovantill äro tvenne ymnighetshorn och stjärnan däröver betecknar det ljus och kunskap, vartill ungdomen uppammas."[31]

Ekeberg hade kunnat peka på att han fått överta ansvaret för en skuldsatt för att icke säga bankruttmässig skola, vars lokaler var förslitna och dit föräldrar endast med stor tvekan sände sina barn. När han lämnade sitt ämbete, var skolan skuldfri och åtminstone nödtorftigt upprustad. Lärjungeströmmen hade definitivt vänt åter och stigit till mer än det dubbla emot då han tillträdde sin tjänst. Men det kanske allra viktigaste var, att han lyckats förändra själva inställningen till skolan hos dess närmaste målsmän, domkapitlet och stadens myndigheter. Vi finner, att de senare icke såsom förut söker undandra sig ansvaret för kronans hus, som betjänade lika mycket landsbygdens som stadens barn. Även domkapitlets njugghet att icke säga ovilja att bevilja medel ur stiftskassan till Jönköpings trivialskolas underhåll likaväl som till skolhusen i Växjö visar sig vara på väg att vända till ett positivt intresse för jönköpingsskolan och dess utveckling.

Samma år som Ekeberg lämnade sitt ämbete i Jönköping anmodade domkapitlet Jonas Liliander, som då varit vikarie för Håkan Sjögren

någon tid samt senare blev kollega och fr o m 1779 konrektor, att avgiva en rapport om "skolhusets nuvarande tillstånd". Liliander uppger i denna, att taket särskilt i sydvästra delen var mycket bristfälligt, så att regnvatten trängde ner i en lärarbostad och därifrån till underliggande klassrum "icke utan husets märkeliga skada". Han beräknade, att en reparation av taket skulle gå på 40 à 50 dlr, som kunde tas ur skolkassan. Reparationen synes icke ha blivit utförd.[32] Innan frågan togs upp på nytt, hade skolan fått en ny rektor, Jonas Colliander. Han säger i ett sammanhang: "Av skolräkenskaperna ses ljusligen, huru mon jag alltid varit om skolehusets reparerande vid åkomna bristfälligheter".[33] Men när vi går till källorna, finner vi, att hans månhet i detta avseende inskränker sig till det bokföringsmässiga men att han i övrigt visar en påfallande ljumhet att inte säga slöhet. Domkapitlet hade i stället funnit en nitisk, påpasslig och driftig vicevärd för skolan i Jonas Liliander, som aldrig visste att spara sig själv. Därom vittnar en lång rad mycket detaljerade rapporter som han insände till domkapitlet. Colliander å sin sida ger ibland uttryck åt sin besvikelse över att han blivit förbigången vid förtroendet att leda reparationsarbetena.

Under vakanstiden å kyrkoherdetjänsten i Jönköping efter Carl Tilianders död förrättades årsexamen vid trivialskolan av kyrkoherden i Hakarp Joachim Bergman. I sin examensberättelse 1781 meddelar han till domkapitlet, att han redan året förut haft anledning anmärka på vissa allvarliga skador på skolhuset, såsom rappningen, murknande fönsterkarmar och -ramar samt bjälklager under auditorium. Nu fann han "icke det ringaste vara tillgjort utan bristfälligheterna allt mer och mer tilltaga, så att både docentes och discentes klaga däröver med allt skäl". Rektor Jonas Colliander skyllde ifrån sig sin försummelse med att det saknades medel i skolkassan, men då Bergman ville veta dess ställning, visade det sig, att han icke kunde ge besked därom.[34] Men Bergman gav sig inte utan tog upp frågan på nytt vid ett kyrkorådssammanträde i samband med den nye kyrkoherden Lavins installation. Där beslöts att anmäla Collianders försummelse hos domkapitlet och begära, att detta ville ålägga honom att dra försorg om nödvändiga reparationer samt avge ordentlig kassarapport för den tid han innehaft rektoratet. Av denna framgår det, att årliga kollektpenningar redovisats från icke blott Tveta och Vista härader utan också från Östbo och Västbo direkt till trivial-

skolans kassa. Introduktionspenningarna uppges fortfarande som mycket små. Men trots utgifter till vissa reparationer hade kassan ett mindre årligt överskott.[35] Detta visar, såsom vi redan registrerat, att skolans affärer blivit sanerade under Ekebergs tid.

Skolhuset hade emellertid åter hunnit att bli alldeles nedslitet, och det krävdes krafttag för att återställa det i brukbart skick. Angelägenhetsgraden var mycket stor, vilket bl a framgår av det förhållandet, att landshövdingen i Jönköping G A Hamilton tog upp frågan med domkapitlet. Han hade låtit anställa en syneförrättning på huset och infordrat kostnadsberäkning för fullständig renovering. Den slutade på inte mindre än 635 dlr smt, mot vilket skolkassan praktiskt taget inte hade någonting att sätta. Landshövdingen vände sig därför till magistraten med förfrågan, om stadens borgerskap vore berett att "ingå uti något sammanskotts utgörande därtill".[36] Frågan behandlades på ett rådstumöte i oktober 1783. Där förklarade stadens invånare, att de var beredda att "efter envars villkor och förmögenhet genom stamböcker till detta ändamåls vinnande vilja sammaskjuta". Men de begärde, att en ny kostnadsberäkning först verkställdes. Den blev också genomförd och slutade på 406 dlr 27 sk 10 rundstycken, alltså en betydande prutning.[37] Landshövdingen säger sig icke betvivla borgerskapets goda vilja och uppsåt att genomföra insamlingen men tror inte den kommer att ge särskilt mycket, bl a till följd av flera missväxtår. Därför uppmanar han domkapitlet att allvarligt besinna sin plikt och "ej avskära rättigheten för denna stads skola att vid ett så trängande behov, som nu för handen är, av den allmänna kassan undsättning vinna".[38]

Vid sidan av landshövdingens officiella skrivelser om skolhusets nödvändiga och omfattande reparation föreligger en utredning om samma angelägenhet av lektor Peter Tiliander, som säger sig "under många dagars vistande i Jönköping för att bereda egna angelägenheter" kommit att intressera sig för stadens skolhus och dess bristfälligheter. Han vill nu framlägga sina iakttagelser för domkapitlet. Han sammanfattar dem i följande punkter: 1 Taket är så illa faret, att det är en tidsfråga inte bara då alla lärarrummen blir obrukbara utan hela huset "märkeligen skadas". 2 Väggar och murar är på sina ställen så skadade och förfallna, "att man lätteligen kan träda handen igenom". Därav uppstår drag, som gör eldning fåfäng och rummen både för lärare och ungdomen "högst ohälsosamma". 3 Den yttre rappningen är avflagad och stenar hotar "efter hand bortfalla". 4 Bänkarna är i flera rum fördärvade. 5 Vidare finnas fönster både till rutor och träd till en stor del odugliga". Peter Tiliander påpekar, att om inte en snar och omfattande restaurering vidtages, förfaller hela huset, "att förtiga det ett sådant utseende av ett offentligt övningshus, som jag nu haft äran beskriva där uti en så väl och prydligen uppbyggd stad som Jönköping, mindre både anständigt och behageligt länder". Han berättar vidare, att invånarna i staden håller på att göra en insamling till förestående reparationer men är pessimistiska inför möjligheten att få in tillräckligt med penningar för att få skolan "i det stånd, som nödvändigt fordras och de av hjärtat önska". Slutligen säger han att alla som han i staden talat med om denna sak önskar och väntar, att biskop och konsistorium skall bevilja medel ur Växjö gymnasiekassa till reparationskostnaderna.[39]

Det undandrar sig vårt bedömande av vad orsak domkapitlet gav uppdraget att ta ansvaret för reparationsarbetena åt konrektor Jonas Liliander i stället för ordinarie rektor Jonas Colliander, men säkert är, att det icke kunnat få en mera nitisk förtroendeman att handha detta ömtåliga uppdrag. Han tjänstgjorde såsom skolans vicevärd från det han kom till Jönköping 1776 till slutet av år 1787, då han tvingades ta avsked, enär "krafterna så avtagit såväl som målet, att jag omöjligen kan vidare förestå min syssla".[40] Genom hans många bevarade skrivelser och redovisningar — ett 15-tal — till domkapitlet kan man följa de omfattande restaureringsarbetena i detalj. Han förberedde varje steg mycket noga och det arvode (25 dlr), som han uppbar för att han åtagit sig "cura scholae", var mycket blygsamt, även om rektor Colliander som tidigare framhållits ansåg det oskäligt. Här är knappast utrymme att beskriva de många överväganden och beslut han ställdes inför. Vi skall blott i korthet beröra en diskussion mellan honom och landshövding Hamilton om husets utseende. Närmast rörde det sig om nya fönster. Vid överläggningar härom hävdade landshövdingen, att man nu i stället för de gamla nedruttnade karmar och bågar, som varit försedda med blyinfattade rutor, borde sätta in nya "kittbågar" med fem rutors höjd i nedre våningen samt i övervåningen insätta något större karmar, två alnars höjd i stället för "efter synens förslag" en och en halv, med fyra rutors höjd, "varefter utseendet och ljuset blir någorlunda hjälpeligt

samt skollärarnes övre tillärnade boningsrum någorlunda sådana, att de av dem kunna bebos till hjälp vid deras ringa löner, vilket hittills kunnat svårligen ske, helst nu varande rum med knappa 1½ alns höga fönsterlufter med små blyfönster icke äro att anse annat liknande än nog mörka arreste-rum, i vilka ingen med glädje kan bo". Liliander betygar: "Dessa äro ord för ord högbemälte herres egna, vilka mig befallte äro, å dess vägnar, anmäla".[41]

Efter alla förberedelser kom arbetet i gång 1785. Medan skolan hade sommarferier, fick den ett nytt tak och murarna hann reparera väggar, rökgångar och skorsten. Liliander var tydligen nöjd med vad man lyckats åstadkomma. Han hade också fått nytt förordnande att under närmast följande år svara för arbetets fortsatta gång efter de riktlinjer som konsistoriet uppdrog.[42] Han var hela tiden den pådrivande kraften, medan domkapitlet, där den nu 90-årige Osander var preses, ej alltid synes ha visat intresse för frågan. Då ännu i slutet av april 1786 trots påminnelser några instruktioner för arbetets fortsättning icke hörts av, begärde Liliander ödmjukt besked om "vem denna anstalt anförtros, mig eller herr rector Scholae (Colliander)". Domkapitlet hade förskotterat 100 riksdaler specie till inköp av material i förväg för arbetets igångsättande under sommarferierna 1785.[43]

Under den tid som Jonas Liliander förvaltade det honom anförtrodda uppdraget att handha cura scholae inträffade en händelse, som lätt åter kunnat ödelägga hela skolan för lång tid. Han omnämner saken i följande ordalag: "Vi i Jönköping boende kunna aldrig nog prisa den högstes nåd, att han vid den förfärliga branden nådeligen skonte så kyrkan som skolehuset med östra delen av staden, som allt stod i yttersta fara". Elden hade denna gång kommit lös natten mellan 23 och 24 november 1785 i ett hus vid Smedjegatan. Och då västlig vind rådde, spred den sig snabbt mot öster i den eldfängda träbebyggelsen. Ett 40-tal gårdar blev lågornas rov. Hovrättshuset räddades, men presidentens privata bostad strök med, och rådhuset blev illa åtgånget. Även kyrkan och skolan var starkt hotade. Liliander deltog personligen i räddningsarbetet "hela natten och till kl 9 à 10 dagen därpå". Skolhuset led ingen större skada, och reparationsarbetena fortsatte i stort sett programenligt.[44] På sommaren 1787 blev även lärarrummen iordningställda. Men då var också Lilianders krafter slut. Han kunde aldrig tillträda den tjänst, som han utnämnts till på Visingsö. I mars 1788 slocknade hans flämtande livslåga.[45]

Kristine kyrka vid brandens utbrott 1790. Rökkvastarna vid tornets kupol och drakeska gravkoret anger de ställen, där elden först kom lös.

Knappast hade de omfattande restaureringsarbetena på skolhuset hunnit bli slutförda, förrän det utsattes för ett nytt katastrofhot. Åter hade elden kommit lös i det ofta eldhärjade Jönköping. Vid tvåtiden på natten den 2 februari 1790 började det brinna i västra delen av kyrkokvarteret. En nordvästlig storm spred elden med rasande fart. På kvällen fanns knappast längre ett enda hus kvar från kyrkokvarteret till Österport. Kyrkan, särskilt tornet, blev illa åtgången. Även skolan var nära att ödeläggas. Prosten Wibohm, som själv förlorade sitt hem, uppger, att vid pass 4 000 personer blev "husville, brödlöse och tröstlöse".[46] Att skolhuset även denna gång skonades från total

undergång får i första hand tillskrivas den nye konrektorn G W Ahlanders rådighet och mod. Hans insats för skolans räddning blev mer dramatisk än Lilianders vid branden några år tidigare. Han säger visserligen, att "det är mera den milde Gudens vård än människohand, att skolhuset ifrån total undergång blivit frälsat; ty med lågor omgivet och av elden på alla kanter itänt, blev det räddat med ganska ringa hjälp". Men hans egen insats, som han alltså betecknar som ringa, blev husets räddning. Han berättar, att då elden började flamma upp från kyrktornet, greps alla av panik som fanns i skolans närhet. Man trodde nämligen, att tornet skulle rasa över dem. Endast Ahlander visade det mod och den rådighet, som situationen krävde för att rädda skolan. Han berättar: "Därefter fick jag, fast icke utan mycken svårighet, några få personer till hjälp, vilkas flit och oförtrutna arbete Gud så välsignade, att efter 5 à 6 timmars arbete vårt uppsåt blev belönat". Han tillägger: "Den skada, ehuru nog betydande, vårt vackra lärohus lidit, hoppas jag snart nog bliva botad."[47]

Det blev Ahlander själv, som fick uppdraget att återställa det skadade skolhuset i användbart skick. Biskopen i Växjö Olof Wallquist befann sig i Stockholm, då han erhöll underrättelse om branden. Som vanligt i beträngda lägen vidtog han nödvändiga åtgärder. Sedan han givit sina direktiv om hur gudstjänstlivet skulle uppehållas, tills kyrkan hunnits repareras, skriver han om skolan: "Min tanke är att skolhuset i Jönköping genast repareras för stiftets allmänna kassas räkning". Nu var emellertid ett rektorsskifte på gång, i det att Jonas Colliander skulle tillträda kyrkoherdebefattningen i Värnamo 1 maj. Hans efterträdare blev Bengt Norlin. Under sådana förhållanden borde "denna reparations omsorg anförtros konrektor Ahlander". Han säger sig också vilja ha hans behjärtade insats vid skolans räddning i minne och vid tillfälle belöna densamma.[48] Den belöning biskopen hade i tankarna var säkerligen en snabb befordran inom kyrkan. Att han icke fick eller kunde motta någon sådan berodde otvivelaktigt på det råa överfall, som Ahlander blev utsatt för under ett gräl vilket, som vi ovan konstaterat, knäckte hans krafter. Om sin insats i samband med skolbranden säger han anspråkslöst: "Att fullgöra sina skyldigheter har väl sin egen belöning med sig, men jag kan icke neka att tillfredsställelsen ökas då det av förmän gillas och med välbehag anses."[49]

Efter branden verkställdes syn av skolhuset. Det befanns, att taket

i väster var svårt skadat liksom övre delen av yttermurarna. Flera fönsterkarmar och bågar var förkolnade och praktiskt taget alla rutor i hela huset söndriga. Lärarrummen, och särskilt apologistens, hade lidit svår skada och blivit obeboeliga. Också skolklockan hade blivit fördärvad. Synemännen beräknade kostnaderna för reparationerna till 136:8 rdlr specie. Konrektor Ahlander, som alltså fått i uppdrag att övervaka och leda arbetena, utvecklade en beundransvärd aktivitet och kunde rapportera, att skolterminen börjat redan den 10 mars. Rektor Colliander, som vistades i Barnarp och förberedde sin avflyttning till Värnamo och som även fått sin boning i staden eldhärjad, ville uppskjuta terminens början, tills alla reparationerna var färdiga. Men Ahlander och övriga lärare menade, att ungdomen "ej måtte alltför länge sakna den publika undervisningen utan hava vi dagligen sysselsatt dem", vilket visserligen var förenat med stora besvär, "i synnerhet för kollegerna, som bo långt ifrån med derangerade hushåll".[50]

Redan i slutet av mars kunde reparationsarbetena besiktigas, varvid slutomdömet blev: "Allt är i gott och försvarligt stånd satt". Sammanlagda kostnader stannade vid 67 dlr spec 7 sk 1 rst. Av dessa hade konsistorium tillskjutit 56 dlr efter biskop Wallquists löfte tidigare. Ahlander hade full täckning för sin kommentar till reparationerna: "Arbetet har med största flit blivit påskyndat, nogaste hushållning blivit iakttagen och all besparing gjorts, som möjligt ske kunnat".[51] Lärarna måste dock alltjämt hyra sig bostäder var de kunde ute i staden. En av den nye rektorn Bengt Norlins första ämbetsåtgärder blev att ordna även deras bostadsfråga, vartill hörde även vedbodar.[52]

Ännu återstod dock ett bekymmer, som man tydligen tagit allvarligt på. Skolans klocka, som tjänade som rättesnöre inte blott för lärare och skolgossar utan för hela staden, fick man trassel med. Byggmästare Salvin hade låtit förfärdiga en frontespis eller kur på taket för en kostnad av 16 rdlr 31 sk, men man fick besvär med uppmonteringen av "time-" eller "Scholae-klockan". Småningom kunde dock rektor Norlin rapportera till domkapitlet, "att klockan även i sitt nuvarande tillstånd har ett redigt och emot dess storlek svarande ljud, så att jag, som bor i hattmakare Ahlgrens hus nära vid kongl. hovrätten, tydeligen, inne i mitt rum kan räkna alla timeslagen samt att de, som hört henne i tillförene icke märka någon särdeles skillnad i dess förr havda ljud och att hon således . . . icke är onyttig utan tjänar både skolungdomen och staden till rättelse."[53]

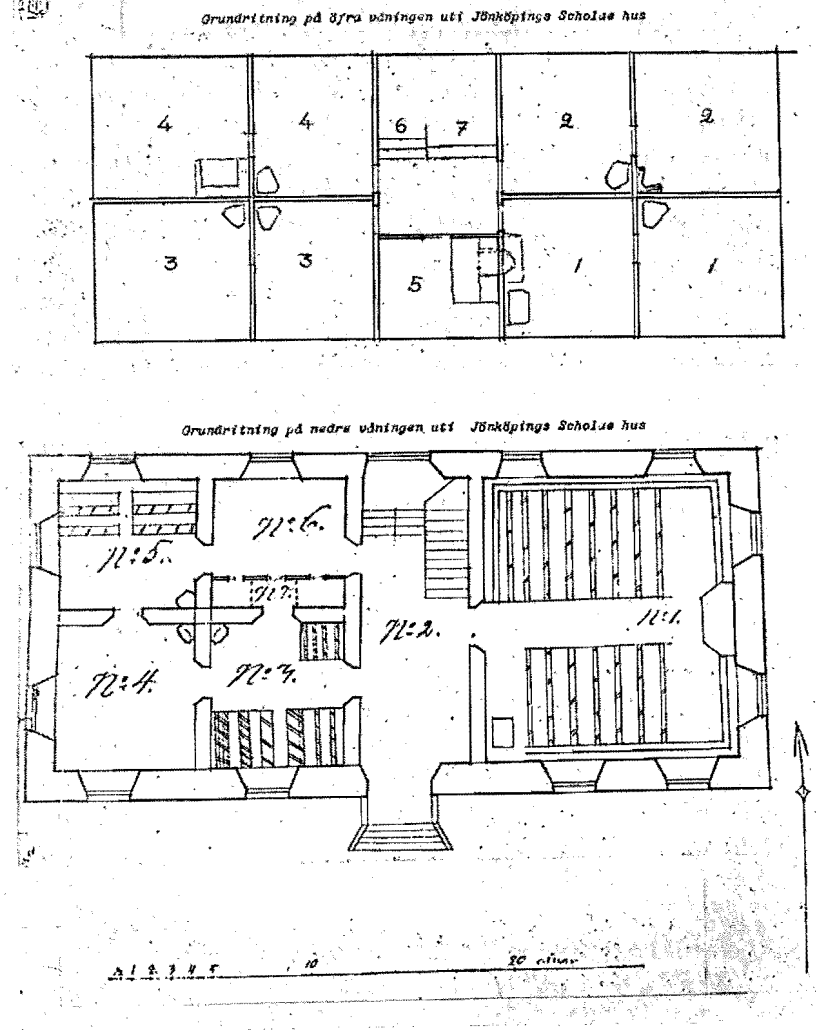

Grundritning av trivialskolan, utförd av P G Salvin 1813.

Den grundliga restaurering, som skolhuset undergick under åren 1785—1787 och efter branden 1790, förefaller ha utförts med omsorg och varit gedigen. I varje fall hör vi icke talas om några alarmerande klagomål över dess förfall förrän mot slutet av ifrågavarande period i skolans historia. Däremot börjar ett annat problem då dyka upp och alltmer pocka på sin lösning. Det gäller nu skolans trångboddhet. Från omkring år 1800 växer skolan, och lärjungeantalet ökar i allt starkare takt, vilket vållar skolans ledning stora bekymmer, var och hur man skall bereda dem plats. År 1809 anmäler rektor Norlin till domkapitlet, att antalet gossar i nedre klassen uppgår till 43 stycken, "vilka i det lilla rummet måste sitta ända till trängsel hoppackade". Även följande år får vi veta att antalet lärjungar i klassen är så stort, "att de på en gång knappast kunna inpackas" i klassrummet.[54]

Problemets kärnpunkt var emellertid inte golvytans storlek utan att få tillräckligt antal lärare. Norlin tar upp den gamla frågan om återbesättande av den långt mer än 100-åriga kollegavakansen jämte kravet på en ordinarie sånglärare och inrättande av en ny övre apologistklass.[55] Allt detta krävde naturligtvis nya lokaler, som på ena eller andra sättet måste anskaffas. Rektor Norlin arbetade med ett förslag till ombyggnad av det gamla lärohuset, så att man skulle få ytterligare ett klassrum, där det s k förmaket hittills varit placerat. I samband därmed presenterade han en ritning av husets lokaliteter. En notis i skolans räkenskapsbok den 16 dec 1813 anger att den förfärdigats av P G Salvin. Den är av intresse inte minst därför att den veterligen är den äldsta bevarade ritning vi över huvud har av den gamla trivialskolan.[56] Emellertid fann man att hans förslag skulle bli alltför dyrt att genomföra. Man fick i stället söka hjälpa sig fram med andra provisoriska lösningar. Man försökte hyra lokaler ute i staden, där

Grundritning på öfra våningen uti Jönköpings scholae hus
Beskrifning: 1. Conrektors rum 2. Förste Collegae rum
3. Apologistens rum 4. 2:dre Collegae rum
5. Gemensamt kök med liten bakugn
6. Trappgång till nedre våningen 7. Trappgång upp till vinden, som är afplankad i flere afdelningar.

Grundritning på nedre våningen uti Jönköpings scholaehus
Beskrifning: n:o 1 Stora Auditorium med innanrede af Bänkar och Catheder
n:o 2 Förstugan med 2:ne Portöppningar, utgångstrapp åt Gatan samt upptrapp åt Öfra Våningen jämte utgång åt kyrkogården
n:o 3 Nedre Collagae Class med antalet af Bänkarne
n:o 4 Apologist-classen n:o 5 Öfre Collagae Class
n:o 6 Förmak med n:o 7 3:e afplankade vedcontoir.

sådana stod att få. Då äntligen i januari 1814 den tredje kollegatjänsten kunde återbesättas, måste man hyra både klassrum och lärarbostad ute i staden.[57] När en övre apologistklass (humanistklassen) inrättades 1815, installerades den först i ett rum å rådhuset. Men då eleverna varit bråkiga, blev de avhysta från rådhuset (fr o m 25 mars). I det läget erbjöd sig konrektor N D Ezander att upplåta sina båda rum i skolhuset mot samma ersättning som utgått till hyra å rådhuset (60 rdlr om året). Rektor Norlin accepterade detta erbjudande helt, dels emedan därmed skolan i möjligaste mån kunde hållas samman inom en enda byggnad och dels en bättre fördelning av rummen kunde ske, så att humanistklassen finge disponera det förra första klassens rum, där rektor och konrektor nu senast en tid hållit till, sedan de upplåtit auditorium åt nedre apologistklassen, som svällt ut allt mer och mer. De av Ezander upplåtna rummen ville Norlin och konrektor disponera. Norlin motiverar sitt förslag med att dessa rum "för mig på min ålderdom hava den bättre omlagning och frihet för drag, att min hälsa genom läsning i dem icke lider, vilket ofta skett i det förenämnda på de senare åren".[58]

Omsorgen om skolhuset lämnade emellertid inte den åldrande rektorn någon ro. Det hade visat sig, att en pelare "hade ansenligt sänkt sig", så att fara förelåg, att fyra lärarrum i övre våningen "snart kunde nedstörta". Undersökningar av husets tillstånd uppenbarade flera bristfälligheter: rappningen hade både å stenfoten och väggarna avflagat, så att några stenar lossnat, taket var otätt, så att vatten trängde in i lärarrummen och vidare till klassrummen och förstugan under dem, kakelugnar, särskilt i apologistens rum, var i miserabelt skick osv. I samråd med sin "älskade och i allo beskedlige ämbetsbroder konrektor Ezander" bestämde han sig för att försöka avhjälpa bristerna under sommaren 1819. Sedan han gjort upp en plan för arbetet och fastställt en kostnadsram, lämnade han staden för att tillbringa sommaren i Barnarp, där han hade händerna fulla av bestyr med kyrkans reparation.

När Norlin återvände till staden, fann han, att Ezander hade fullgjort sitt uppdrag med allt nit och all omtanke. Han hade också korresponderat med sin chef i viktiga frågor. Men de medel han fått till sitt förfogande hade visat sig vara otillräckliga, varför han överskridit anslaget och tömt skolkassan. Men Norlin fann, att Ezanders alla åtgöranden skett "till husets mera både varaktighet och prydnad".

Detta gällde också målningsarbetena, vilket allt "givit huset ett så hyggligt utseende både in- och utvändigt, att det icke lider vid jämförelsen med de bättre enskilda större husen vid samma stora gata".

En sak oroade emellertid Norlin i hög grad: han hade nämligen då han beordrade om reparationerna förbisett en bestämmelse i SO, som stadgade, att alla större förändringar av skolor skulle anmälas till konsistorium, som ägde bestämmanderätt i dessa frågor. Nu ber han om ursäkt för sitt misstag med orden: "Jag hoppas, att då högvälborne Herr Baron och Biskopen eller någon av Herrar konsistoriales, som sett huset i sitt förra tillstånd och jämför dess nuvarande skick med de härpå använda ringa kostnader, skola finna full anledning, att ursäkta det ringa minnesfelet". Framför allt vädjar han till vederbörande att icke låta anmäla hans ämbetsfel till kungl kammarrättsrevisionen.[59]

Frågan varifrån den fattiga trivialskolan i Jönköping fick medel att täcka kostnaderna för de omfattande restaurerings- och ombyggnadsarbetena, som utfördes på skolhuset under denna periods sista år, får sitt svar i nästa kapitel, som blir det sista i denna framställning. Men innan vi övergår till detta, kan det vara på sin plats att med några ord erinra om den roll, som skolan spelade i ett större och allmänt kulturellt sammanhang. Det är ett område, som sällan vidröres i skolhistoria men som skulle förtjäna sitt eget kapitel. Vi skall här blott med några ord och exempel antyda, vad saken gäller.

En av skolans väsentliga uppgifter var — och är väl alltjämt — att förmedla gångna tiders kulturarv till nya generationer. Detta skedde framför allt under det dagliga rutinarbetet i skolans vardag. Det kontrollerades av myndigheternas representanter, eforus och/eller hans ställföreträdare skolans inspektor. Till läsårets högtidliga avslutning, gemenligen kallad examen anniversarium, hade också lärjungarnas målsmän och andra intresserade tillträde och kunde följa resultatet av skolarbetet. Det var en händelse, som satte sin prägel på stadens livsrytm. Därunder fick lärjungarna tillfälle att visa sina framsteg i bokligt vett och sina färdigheter i musik och sång m m. Även examensledarnas manande ord i sina högtidstal kunde ge stämning och skänka glädje och behållning åt åhörarna.

Ibland inträffade det, att skolan bröt den eljest fastställda arbetsordningen och den vanliga arbetsrutinen. Det kunde t ex gälla att efter myndigheternas anvisningar högtidlighålla någon betydelsefull

händelse i nationens eller kristenhetens historia. Under Norlins rektorat skedde detta åtminstone vid två tillfällen, om vilka han själv i mer eller mindre officiella skrivelser berättar. Båda har med reformationen och den kristna kyrkan att göra. År 1793 inföll 200-årsdagen av Uppsala möte, då den evangelisk-lutherska kyrkans bekännelser officiellt antogs och erkändes såsom den svenska kyrkans läronormer. Minnet härav ansågs böra högtidlighållas i kyrkor och skolor i hela landet. Redan under hösten 1792 hade biskop Wallquist uppdragit åt rektor Norlin att ombesörja denna angelägenhet vid trivialskolan i Jönköping med en oration på latin. Norlin ansåg emellertid, att ett sådant stort och heligt minne borde firas under större och högtidligare former. Han sammankallade därför, i egenskap av prost inom Tveta kontrakt, prästerna inom häradet till överläggning om dagens värdiga firande och därvid "i görligaste måtto iakttaga alla plägseder, dem vi gemensamt kunde oss erinra vid stora högtidligheter i övningshus övliga varit tillförene". Ett anslag på skolans port tillkännagav, att den 7 mars klockan 11 fm skulle i skolans stora lärosal (auditorium majus) hållas en oration "till glad och tacksam åminnelse av den sanna kristna lärans stadgande i vårt k. Fädernesland vid Uppsala möte 1593". I förväg hade man skurat, vitlimmat, fejat, smyckat, putsat och iordningställt skolans högtidssal för att på ett värdigt sätt emotta de väntade gästerna. Dagen innan hade skolans notarie, lärjungen i rektorsklassen J Fredrik Rythén, fått i uppdrag att gå med en personlig inbjudan till presidenten och övrig hovrättsstat samt landshövdingen och andra i staden boende ämbetsmän att övervara den utlysta minneshögtiden i skolan. En annan lärjunge i rektorsklassen, Jonas Joachim Sellman, fick på liknande sätt inbjuda "några av sina k. föräldrars bekante med deras fruntimmer att därefter avhöra ett kort och enfaldigt tal på bunden svenska i samma ämne". På själva högtidsdagen ringde man med den stora klockan i kyrktornet och fyra uniformsklädda militärer fattade posto vid trappan och ingången till skolan "till förkommande av för mycket tillopp och trängsel". Skolgossarna fick sig anvisade platser på bänkarna utmed väggen mot gatan. Lärarna och prästerna samlades först i rektor Norlins bostad strax intill skolan och tågade därifrån iklädda sina ämbetsdräkter i procession över gatan in i skolan, när klockan på nytt ringde kl 11. Sedan följde de särskilt inbjudna ämbetsmännen. Vidare heter det i redogörelsen: "En talrik samling av fruntimmer hade

redan före kl 11 infunnit sig, ehuru de ej blivit inviterade till denna timman". Rektors latinska oration, som varade i en timme och en kvart, omramades med musik, som utfördes av ett särskilt kapell. De flesta stannade kvar efter rektors tal och nya åhörare strömmade till, när skolgossarna Sellman och Gust Abr Dryselius föredrog sina verser. Då hade klockan blivit 1 på dagen. Från skolan tågade lärare och präster tillbaka till Norlins bostad, där de avlade sina kappor för att sedan i sällskap med några skolynglingar bege sig till stadens värdshus, där Norlin beställt middag för hela sällskapet hos traktör Scheutz. Därifrån bröt man upp mellan kl 3 och 4. Alla var tydligen belåtna och tacksamma för allt det de fått vara med om. Värden, rektor Norlin, hade i förväg förklarat sig vilja hava "omsorg och kostnad osparde för att på allt lovligt sätt yttra min och mina medbröders invärtes glädje på en så utmärkt dag". Han hade tydligen lyckats väl i sina strävanden och inte snålat med varken arbete eller penningar.[60]

Den 31 oktober 1817 inträffade 300-årsminnet av den lutherska reformationens begynnelse i Wittenberg. Kungl maj:t hade med anledning därav utfärdat en kungörelse, att detta minne skulle firas i alla skolor och kyrkor över hela landet. I Jönköping inbjöd rektor Norlin statens och läroverkets ämbets- och tjänstemän, den studerande ungdomen och alla religionens gynnare och vänner att delta i de minneshögtider, som i anledning av reformationsjubileet komme att firas i skolan under tre dagar. Den 1, 3 och 4 november inleddes festligheterna med klockringning och därefter följde högtidstal av skolans lärare i aulan. Första dagen orerade konrektor Pehr Ekman på latin. Andra dagen behandlade kollega Jonas Gustav Dyk ämnet Reformationens införande i Sverige och på tredje dagen höll vik kollega Wickelgren ett tal på latin. Rikligt med sång och musik exekverades av skolungdomen och andra under ledning av musikläraren Hesstein. På kvällarna var skolhuset rikt illuminerat, och under såväl inledningsceremonierna som vid avslutningen sköts salut med kanoner, som var uppställda på Vätterstranden. Värd under dessa högtidsdagar var skolans inspektor prosten och hovpredikanten Sam Fredrik Wibohm, som i sitt hem avslutningsdagen undfägnade stadens präster och lärare.

Redogörelsen för reformationsjubileeet är hållen i en nykter ton utan några lyriska utsvävningar. Avslutningen lyder kort och gott: "Den 5:te nov kl 7 om morgonen började åter de vanliga föreläsningarne i scholan".[61]

E. TRIVIALSKOLAN I JÖNKÖPING OCH BRAHESKOLAN PÅ VISINGSÖ

När Per Brahes planer på att grunda en skola inom sitt grevskap 1636 blev kända, reagerade prästerskapet däremot. Man ansåg, att den kunde bli till förfång för redan befintliga skolinrättningar i denna del av riket (i Jönköping, Skara och Linköping och möjligen Växjö) och menade, att grevskapets ungdom mycket väl kunde få sin utbildning vid Jönköpings trivialskola. Per Brahe avfärdade dessa invändningar med de icke sällan citerade orden: "Anlangande Jönköpings skola, så duger den intet".[1] Man har tvistat om innebörden av detta yttrande. Men förmodligen avsåg det inte ett underkännande av skolan såsom sådan. Däremot ville greven betona, att hans uppfostringsplaner icke kunde bli förverkligade inom de offentliga provinsskolorna, som inrättats i vårt land genom skolordningen 1611. Han genomdrev också sin vilja, och den 1 maj 1636 kunde Visingsborgs skola, såsom skolinrättningen vanligen kallades, börja sin verksamhet på Visingsö.[2] Den blev från början föremål för grevens omvårdnad och frikostighet. Han donerade ett 20-tal hemman till dess underhåll. Ungefär lika mycket skänktes senare av hans hauptman Julius Lanzenfelt och dennes hustru Dorotea Akerstaf. De sammanlagda inkomsterna (räntorna) av den Brahe-Lanzenfeltska donationen till Visingsborgs skola uppgick till 1 255 daler smt. Sällan har väl en skolinrättning i detta land haft en i ekonomiskt hänseende så bekymmersfri ställning som Visingsborgs skola, senare vanligen kallad Braheskolan på Visingsö. Här kan emellertid knappast vara platsen att följa dess historia genom tiderna.[3] Men de nära relationerna mellan skolinrättningarna i Jönköping och på Visingsö kan näppeligen förbigås i en skildring av trivialskolans i Jönköpings historia.

Det kan sägas vara symtomatiskt, att Jönköpings gamla skola nämnes redan, då Per Brahe först planerade att grunda sin skola. De kom sedermera att vid olika tillfällen konfronteras med varandra. Redan trivialskolans förste rektor Lars Lindelius påpekade för domkapitlet i Växjö, att skolgossarna från Jönköping var utestängda från sockengång inom Vista härad, som räknades till Visingsborgs grevskap.[4] Den regerande greven av Visingsborg, såsom Per Brahe gärna ville tituleras, tålde inget intrång på sitt område eller i sina privilegier. När kyrkoherdarna i Gränna, Skärstads och Ölmstads socknar blev krävda

på herredagspenningar till riksdagen i Uppsala 1650, förklarade prosten inom grevskapet Jonas Magni, att "Visingsborgs grevskaps präster intet beställa med de präster, som i konungadömet . . äro".[5]

Per Brahe hade under sin livstid skaffat sig så många och säkra skriftliga garantier som möjligt för att hans furstendöme skulle bestå i evärldliga tider. Föga mer än ett år efter hans död 1680 hade emellertid Karl XI:s reduktion eller rättare den s k förmyndarräfsten slagit hans stolta skapelse i spillror.[6] Snart nog låg även hans borg på ön i ruiner, enligt traditionen ödelagd av en brand anlagd av ryska krigsfångar 1718. All fast och lös egendom indrogs till kronan. Undantag gjordes emellertid för skolinrättningen. Karl XI följde nämligen den principen, att vad som en gång blivit donerat till kyrkor, skolor eller fromma stiftelser — donationer ad usus pios — skulle bibehållas i oförändrat skick. Konungen lät t o m donera ytterligare några hemman till skolan på Visingsö och därtill inrätta ett mindre gymnasium 1693.[7]

Den återupprättade och utvidgade skolinrättningen på Visingsö blomstrade upp i början av 1700-talet, men den fick snart problem med rekryteringen. Prästerskapets farhågor för lämpligheten att inrätta en skola på ön visade sig med tiden ingalunda ogrundade.[8] Ett dokument från år 1726 ger oss en initierad bild av läget sådant det tedde sig för en ledande skolman på Visingsö. Filosofie lektorn vid gymnasiet där Magnus Oxelgren skrev till biskopen i Växjö David Lund med anledning av ett erbjudande att överta konrektoratet och slottpredikantbefattningen i Jönköping, vilket han dock avböjer med motiveringen, att en sådan förflyttning skulle medföra icke endast minskad lön utan ock ökat arbete. Det största intresset i Oxelgrens skrivelse tilldrar sig emellertid hans analys av skolförhållandena i nordvästra Småland och framför allt förhållandet mellan Jönköpings och Visingsö skolor. Han konstaterar: "I anseende till det att de studerandes antal i denna orten icke är så ömnogt (talrikt) ligga de (skolorna på Visingsö, i Gränna och Jönköping) nästan när varandra och kunna icke annat än vara varandra till men". Han säger vidare: "När Jönköpings skola är i friskt flor, kan icke annor än antalet här vara mindre". För tillfället var förhållandet omvänt, i det att inte mindre än en fjärdedel av de studerande på Visingsö kom från Jönköping eller socknarna däromkring. En sådan dragkamp om de studerande anser Oxelgren osund och vill därför diskutera utvägar att åstadkomma en

samordning av de båda skolornas gemensamma resurser till gagn för båda parter. Han lämnar i detta sammanhang den upplysningen: "Jönköping lärer förr sökt få denna staten (Visingsöskolans inkomster) till sig men för testamentium skull synes det ej kunnat eller kunna ske". Oxelgren vill nu vända på saken och i stället göra Visingsö till huvudort för skolväsendet i dessa trakter och konstaterar: "är ock denna orten till studerande väl så bekvämlig, undantagen sjöfartens obekvämlighet vid denna tiden". Något konkret förslag eller genomtänkt plan, hur sammanläggningen av de båda skolenheterna på Visingsö och i Jönköping skulle kunna genomföras, har Oxelgren icke utformat. Han utgår dock från att Jönköping icke skulle låta nöja sig med endast en pedagogi, där barnen finge lära sig läsa, skriva och räkna för att sedan sändas till Visingsö för vidare utbildning.[9]

Den fråga, som Oxelgren i förbigående vidrört i sitt mera privata brev till biskopen nämligen sammanläggningen av de båda skolorna, hade såsom han antyder, redan tidigare varit uppe till diskussion. Den var av den art, att den pockade på ett svar. Vid mitten av 1700-talet blev den en politisk fråga, som riksdagen fick ta ställning till. Landshövdingen över Jönköpings län Joh Ludvig von Salza hade i en riksdagsrelation tagit upp den och framlagt ett förslag till lösning, som gick i motsatt riktning mot Oxelgrens tankar. Landshövding von Salza menade, att det kunde räcka med en pedagogi på Visingsö, där barnen finge lära sig läsa, skriva och räkna samt naturligtvis kristendom (katekes). Därmed skulle betydande medel lösgöras ur Visingsöfonden för att komma Jönköpings trivialskola till godo. Denna skulle därigenom kunna få en välbehövlig upprustning. Den vakanta kollegatjänsten skulle äntligen kunna återbesättas och både rektor och konrektor kunna avlönas på ett sätt, så att de slapp ifrån sina betungande dubbeltjänster och i stället finge helt ägna sig åt "ungdomens bättre skötsel". Om dessa angelägna reformer genomfördes, kunde man enligt von Salza räkna med ett årligt överskott på skolstaten, som lämpligen borde inlevereras till ränteriet och komma kronan till godo.[10]

Det ständerutskott i riksdagen, som fått von Salzas förslag om sammanläggning av skolväsendet på Visingsö och i Jönköping till beredning, beslöt att låta ärendet gå på remiss till domkapitlet i Växjö för yttrande, innan det tog ställning till detsamma.

Både biskop Olof Osander och domprosten Sven Baelter befann sig vid denna tid i Stockholm i sin egenskap av riksdagsledamöter. Då de tagit del av von Salzas förslag, låter de domkapitlets övriga medlemmar få veta sin inställning till dessa frågor. Biskopen är mycket kritisk. Han finner visserligen landshövdingens förslag "innebära åtskilliga vid första påseendet nog så skenfagra motiver". Det gäller emellertid att noga pröva deras bärkraft. Särskilt angeläget finner han det vara att närmare granska hans ekonomiska kalkyler. Han är icke heller beredd att utan vidare godta uppgifterna om lärjungeantalet på Visingsö. Slutligen måste man respektera donationsbestämmelserna i Per Brahes testamente och Karl XI:s konfirmation av dessa. I stället för att verka för gymnasiets nedläggning på Visingsö och dess överflyttning till Jönköping borde man gå den motsatta vägen, nämligen att "discentes (lärjungarna) i Jönköpings skola varda antydde och tillhållne, att sedan de där genomgått klasserna (i trivialskolan), förfoga sig till gymnasium på Visingsö eller i Växjö att därstädes mogna till akademiska lektioners avhörande med större frukt". Slutligen framhåller biskopen, att levnadskostnaderna är mycket billigare på Visingsö än i Jönköping och att studiemiljön där är bättre än i Jönköping, där mycket lockar ungdomen bort från allvarliga och idkesamma studier.[11] Efter denna introduktion av domkapitlets preses till förslaget att överflytta Visingsöskolan till Jönköping och sammanlägga den med trivialskolan därstädes kunde det knappast råda något tvivel om i vilken riktning det slutliga svaret skulle gå.

Domkapitelsledamöterna i Växjö företog den kloka åtgärden att, innan de själva avgav sitt svar, låta frågan om sammanläggningen av Jönköpings och Visingsö skolor gå på remiss till lärarna på Visingsö. I januari 1752 inkom de med sina "oförgripeliga påminnelser" i fråga om "Visingsös gymnasii och skolaestats sammanslående med Jönköpings samt ett större gymnasii och skolas upprättande därstädes". De hänvisar därvid i första hand till Per Brahes donationsbestämmelser av år 1641, 1654, 1666 och 1673 angående skolinrättningen på ön, som ställts under konungens hägn, samt Karl XI:s försäkran 1693 att "icke förflytta densamma härifrån ön". Skulle likväl en förflyttning och omorganisation företas, skulle det ofelbart leda till en rubbning av skolstatens inkomster. Bl a skulle intäkterna från sju socknar i Vedbo härad, som tillhör Linköpings stift, falla bort samt

tolv stipendier icke kunna utdelas, emedan man icke kunde räkna med att föräldrarna skulle vilja sända bort sina barn från ön, vilka således "måste begrava sitt pund". I jämförelse med Visingsö finner lärarna, att Jönköping är ett mycket dåligt alternativ som studieort. Det är för det första en verklig dyrort, "snart sagt den dyraste ort i riket". "I Jönköping köper ungdomen dyr vedbrand", medan värme ingår i inackorderingspriset på Visingsö. Här får den också "sin lilla mat lagad när och huru den vill, vilket knappt skulle stå att förmoda i Jönköping". Där måste ock "ungdomen för sina matsäckars införsel i staden erlägga tull och accis för sitt nödiga drickas bryggande, vilka bägge svårheter de här på landet undvika". Visingsölärarna har emellertid även andra allvarliga betänkligheter mot den tilltänkta centralorten för skolväsendet i nordvästra Småland: "I Jönköping givas för ungdomen så ganska många tillfällen och anledningar till vidlyftighet, onödig klädeprakt, spel, dubbel, fylleri, lättfärdighet och många odygder, som besynnerligen bland så många slags lärogossar där gå i svang och följaktligen till studiernas försummande . . . Däremot här inga sådana tillfällen givas". På ön råder enkla seder och lärarna kan lätt övervaka ungdomarnas uppförande. Blott en enda olägenhet skulle kunna vara värd att nämna: resan över Vättern till och från ön. Men kostnaden härför blir ringa, och Gud har haft sin hand över den, så att "ingen skoleperson någonsin omkommit på sjöresan hit eller hädan".

Vad gäller de ekonomiska beräkningarna, som von Salza gjort i samband med sitt förslag om överföring av skolinrättningen till Jönköping, så menar Visingsökollegiet, att de icke kan hålla. Någon vinst för statsverkets del kan det knappast bli tal om. Kollegiet framhåller att bl a "i anseende till ortens dyrhet" lärarnas löner måste höjas eller också ämbetsgårdar eller prebendehemman ställas till deras förfogande "såsom betienterna i Växjö och annorstädes hava", så att de "kunde hava någon hjälp till vedebrand, foder för en ko och annat mer". Man bör också ta med i beräkningen, att lärarna i det dyra Jönköping "icke kunde gå så ganska måttel:n klädda som här".

En rad andra problem aktualiseras inför en ifrågasatt överflyttning av skolan och gymnasiet till Jönköping. Hur skall det t ex gå med de kyrkliga befattningarna på ön? Teologie lektorn är ju samtidigt kyrkoherde där, konrektorn tjänstgör som komminister och kollega vid skolan uppehåller organisttjänsten. För dem alla skulle det medföra

en avsevärd löneminskning, om de gick miste om sina lärarbeställningar, och de kunde med rätta göra anspråk på kompensation för lönebortfall. Skulle de å andra sidan föredra att förbli lärare, kunde de såsom högt meriterade och gamla i tjänsten kräva att få stå kvar i sina befattningar på den nya orten och således tränga undan jönköpingslärarna. Slutligen framhåller befattningshavarna vid Visingsöskolan, att de haft stora utgifter för sina boställes skull och "måst nedlägga våra redbara penningar uti dragares, kors och hästars samt mindre kreaturs uppköpande, vilka vi, om någon flyttning härifrån till Jönköping ske skulle, då måste så gott som för halft värde, till vår stora skada och saknad i hastighet föryttra". Det vore icke rimligt, att de själva skulle bära sådana förluster utan begär att det allmänna träder till och ger ersättning. I förbigående erinrar de också om, att den regerande konungen Adolf Fredrik den 25 nov 1751 avgivit försäkran, "att forna inrättningar vid lärohus och stipendier icke skola förändrade varda". Till Visingslärarnas avstyrkan av den tilltänkta förflyttningen är fogade utdrag ur Per Brahes testamenten och Adolf Fredriks konungaförsäkran.[12]

Domkapitlet i Växjö lämnade sitt remissvar i slutet av mars till riksdagsutskottet angående den ifrågasatta sammanläggningen av skolenheterna i Jönköping och på Visingsö. Det gick i huvudsak på samma linje som lärarnas på ön. Ur rättssynpunkt vore det betänkligt att rubba på ett testamente eller en stiftelses förordningar, och Per Brahe hade ju klart uttalat, att hans skolinrättning icke finge flyttas till annan ort. Man ifrågasatte också starkt, om undervisningen och omvårdnaden av ungdomen skulle bli bättre och effektivare i Jönköping än på Visingsö. Slutligen torde den väntade besparingen eller vinsten för statsverket av en eventuell sammanslagning icke kunna uppnås. Domkapitlet avstyrkte därför bestämt förslaget om en överföring av skolinrättningen till Jönköping och dess sammanfogande med trivialskolan därstädes. Det syntes, som om hela förslaget skulle rinna ut i sanden.[13]

Sedan väl förslaget om överföring av Visingsöskolan till Jönköping jämte de Brahe-Lanzenfeldtska donationerna på allvar blivit väckt, blev det dock en fråga, som ej längre stod att avföra från dagordningen. Den 5 december 1755 inlämnade Karlskrona stads riksdagsfullmäktige ett memorial till rikets ständer med yrkande, att skoleverket på Visingsö skulle överföras dit, där det kunde bättre behövas

än i nordvästra Småland, som redan hade god tillgång på skolor. En vecka senare, den 13 december, sammanträdde de 24 äldste i Jönköping för överläggning i denna fråga. Man konstaterade därvid, att Visingsöskolan var en mycket dyrbar inrättning: åtta eller högst 12 lärjungar betjänades av två lektorer, en rektor och en konrektor, en kollega samt kantor och musikanter. I Jönköping fanns det i allt en rektor, en konrektor, två kolleger och en apologist. Efter en sammanslagning skulle en utbyggd och fullständig trivialskola behöva en rektor, en konrektor, tre kolleger, en apologist och en kantor, vilket skulle innebära en besparing av tre lärare jämfört med de två existerande skolorna. Lärarna kunde då även få löner, så att de kunde livnära sig utan att tvingas till dubbeltjänster eller vara hänvisade till privat undervisning och fick således helt ägna sig åt undervisning och omvårdnad av skolungdomen, som dessutom skulle slippa "farten över Stora Sjön Wettern".[14]

De 24 äldste beslutade anmoda magistraten att insända protokollet över deras beslut till landshövding von Salza "till höggunstigt gottfinnande och åtgörande" samt till riksdagsfullmäktige, "om något vid nu påstående riksdag i detta mål förekomma skulle". Det torde knappast föreligga något tvivel om, att landshövding von Salza också nu har varit den drivande kraften bakom försöket att få Visingsöskolan överförd till Jönköping. Att han satte in sin aktion just nu, får väl ses mot bakgrunden av Karlskronas försök att dra till sig Visingsöskolan. I mars 1756 inlämnade emellertid Jönköpings stads riksdagsfullmäktige Paul Bock ett memorial till rikets ständer, vari han anhåller, att "detta så angelägna mål (må) varda nådgunstigt skärskådat, och så förordnat, att förenämnda Visingsö gymnasii- och lärohus må bliva med Jönköpings stads skola sammanfogat".[15]

De båda motionerna från Karlskrona och Jönköping behandlades jämsides av riksdagen. Mindre sekreta deputationen avstyrkte på det bestämdaste båda framställningarna. De stod i strid mot icke blott de ursprungliga donationsbestämmelserna och Karl XI:s stadfästelse av desamma utan också mot paragraf 19 i Svea konungaförsäkran, som innebär, "att kungl. maj:t vill akademierna, gymnasierna, skolorna med mera vid deras fundationer, anslagna inkomster och rättigheter handhava och varken själv därutinnan göra någon förändring eller tåla andras egenvilliga intrång". Man t o m ifrågasatte, om icke de båda förslagsställarna borde befordras till laga näpst, enär deras förslag stred mot en av rikets grundlagar. De båda riksdagsmännens försök att flytta Visingsöskolan med dess fonder till annan ort fick alltså ett snöpligt slut.[16] Man kunde kanske ha anledning förmoda, att Per Brahes och Julius Lanzenfelts skolinrättning på Visingsö efter detta bakslag skulle få fortleva i lugn och ro. Så blev dock icke fallet. I en skrivelse, som undertecknats av samtliga lärare vid skolan på Visingsö 1785, uttalar de sin oro över rykten, som var i svang, att deras skola skulle åter vara föremål för förändringar. De hänvänder sig till domkapitlet och biskopen, som i donationsbreven omnämnes såsom tutor testamenti, och begärde att de ville ingripa, om några sådana planer vore å färde.[17] Det sägs inte någonting närmare om vilka planer det rör sig om. Men vi kan på goda grunder sätta Visingsölärarnas uttalade farhågor denna gång i samband med en motion vid 1786 års riksdag att få ta i anspråk Visingsöskolans tillgångar för att upprätta en adlig uppfostringsanstalt. Därav blev dock intet.[18]

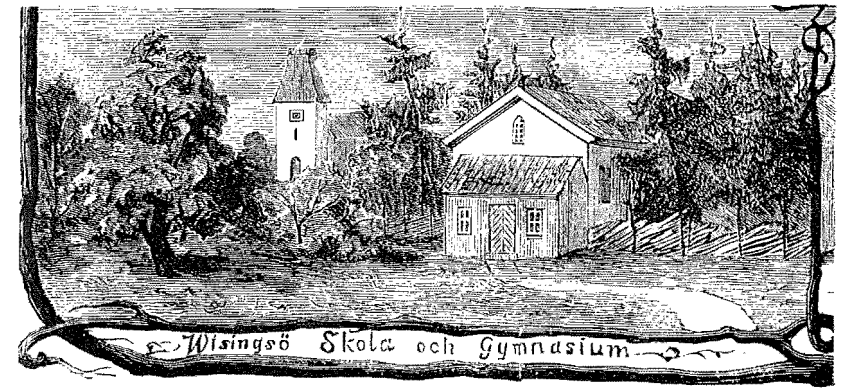

Visingsö skola och gymnasium — xylografi av E Forsström 1880 efter en teckning av ritläraren Th Uddén.

Skolinrättningen på Visingsö bestod av tvenne skilda enheter, trivialskolan, som höll till i Kumlaby gamla kyrka, vilken icke längre behövde tas i anspråk såsom sockenkyrka på ön, sedan Per Brahe låtit uppföra ett nytt tempel, samt gymnasiet, som hade sina lokaler i Visingsö gamla tingshus, som för att kunna tjäna sitt nya ändamål blivit restaurerat.[19] Vid skolan var anställda en rektor, som hade 200 dlr smt i årlig lön, samt Kumlaby Norregård såsom prebendehemman, en konrektor, vars lön uppgick till 100 dlr smt om året

och som samtidigt var komminister på ön och uppbar lön härför. Hans boställe utgjordes av kronohemmanet Trädgården. Den tredje läraren var en kollega, som hade 80 dlr smt i lön samt kronohemmanet nr 1 i Kumlaby såsom boställe. Dessutom fanns det en organist samt tre musiklärare (violonist, basist och tubanist). De tre sistnämnda befattningarna skulle enligt Karl XI:s år 1693 uppgjorda stat icke återbesättas, sedan de då tjänstgörande avlidit, och deras löner indragas. Gymnasiet, som Karl XI lät inrätta på ön, betjänades av blott två lektorer, som växelvis för ett år i sänder tjänstgjorde såsom rektorer. Den ena kallades teologie lektor och hade i kontant lön 450 dlr smt och var samtidigt kyrkoherde på ön. Den andre lektorn var filosofie lektor, som uppbar 250 dlr smt i årlig lön samt innehade som boställe (och prebende) kronohemmanet nr 1 Bidaregården i Kumlaby by.[20]

Visingsölärarna var bättre avlönade än sina kolleger vid andra skolor och långt bättre än de arma jönköpingslärarna. Dessutom gav de donerade skolhemmanen så god avkastning, att man var befriad från bekymmer att skaffa penningar till reparationer och undervisningsmateriel m m. Jönköpings fattiga trivialskola lånade t o m, som i ovan sett, ur Visingsöskolans kassa för reparationsändamål. Däremot hade man att dras med ett annat bekymmer, som i grunden var mera allvarligt. Det visade sig nämligen, att antalet lärjungar, som sökte sig till skolan och gymnasiet, efter hand minskade allt mer och mer. Vi har tidigare kunnat konstatera, att detta var en allmän tendens inom skolvärlden under 1700-talet. Den vände emellertid vid århundradets slut och gick i motsatt riktning. Till Visingsöskolan sökte sig däremot allt färre och färre. Skillnaden blir särskilt markant, om vi jämför förhållandena i Jönköping och på Visingsö. Under det att Jönköpings skola, särskilt under de dugande rektorerna Ekeberg och Norlin, växte så att man fick svårigheter att uppbringa lokaler, som kunde rymma dem alla, krympte antalet lärjungar på ön till ensiffriga tal. Det fanns inte ens så många, att man kunde utdela alla förefintliga lärjungestipendier. Under sådana förhållanden är det föga underligt, att man åter började diskutera frågan om Visingsöskolans framtida öde.[21]

På riksdagen 1800 representerades Jönköping (tillsammans med Ulricehamn och Gränna) av handskmakaråldermannen Johan Henrik Strömberg. Denne framlade vid riksdagen en motion om att överföra Visingsö skola och gymnasium med tillhörande fonder och all egendom till Jönköping.[22] Han hade till sitt förslag fogat ett intyg från den Braheska ättens dåvarande huvudman, greve Magnus Ericsson Brahe, att han för sin del gärna ville biträda ett sådant förslag, enär han ansåg det på bästa sätt skulle tjäna donationens syfte. Hela frågan blev denna gång behandlad av olika remissinstanser. Domkapitlet hade nu ändrat mening och tillstyrkte sammanläggning av de berörda skolorna — samtidigt, som det passade på att begära, att en tredjedel av tillgångarna på Visingsö skulle tillfalla Växjö skola och gymnasium. I kammarkollegium gjorde man en utredning om skolhemmanens natur och rättsliga ställning. Av reduktionshandlingarna och jordeböckerna menade man sig kunna utläsa, att dessa var att anse såsom en kunglig donation, över vilken kungl maj:t hade rätt att fritt disponera och bestämma. Då ärendet kom upp till behandling i kanslistyrelsen, blev dock meningarna delade beträffande kungl maj:ts befogenhet att utan vidare bestämma över Visingsö skolegods. Dåvarande statssekreteraren Hans Järta ansåg icke, att kronans besittningsrätt till de Brahe-Lanzenfeltska donationsjordarna kunde anses fastställd genom reduktionen. Den frågan kunde endast avgöras genom en ordentlig rättegång. Man måste ovillkorligen respektera en donations eller stiftelses stadgar och bestämmelser, även om den endast ofullständigt förverkligade sitt syfte. Blott om det kunde påvisas, att den vore inte endast onödig utan direkt skadlig, hade man rätt att upphäva eller förändra den. Om visningsöstiftelsen kunde man möjligen hävda, att den skulle bliva till större nytta på en annan ort. Men så länge den överhuvud fyllde en uppgift på sin nuvarande plats och i sin nuvarande form, måste man respektera de i urkunderna fastställda föreskrifterna. I dessa hette det bl a: "och skall ingen hava makt och våld skolan eller testamentet till någon annan ort att förväxla eller transferera, utan det alldeles förbjudet varda".[23]

Statssekreterare Järta vann icke gehör för sina åsikter i kanslistyrelsen. Där följer man i stället en annan mening, som i korthet gick ut på att det icke nu var fråga om att indraga eller egentligen förändra den Brahe-Lanzenfeltska donationens karaktär. Denna tillhörde varken kronan eller den braheska familjen utan var en stiftelse för sig. Då ättens nuvarande representant hade förklarat sig nöjd med de ifrågasatta åtgärderna, vilka syftade till att ge fonden en mer gagnande inriktning, ägde konungen i sin egenskap av stiftelsens

högste beskyddare och styresman ostridig rätt att besluta om den ifrågasatta förändringen. Kanslistyrelsens yttrande är daterat den 29 mars 1811 och formar sig till en tillstyrkan, att Visingsö skolinrättning med alla dess tillgångar — utom frälsehemmanet Mörby i Östergötland, som borde reserveras för en planerad pedagogi på Visingsö, och hemmanet Kumlaby Trädgård, som skulle bli komministergård på ön — skulle överföras till Jönköping och där sammanläggas med dess trivialskola.

Kungl maj:ts beslut i det segdragna ärendet om Visingsöskolans nedläggning och överförande till Jönköping kom i ett kungligt brev den 4 september 1811. Där fastslogs, att "så väl vår rätt vara ostridig att disponera om Visingsö läroverk som ock en förändring med densamma vara nyttig och nödvändig". Några detaljerade uppgifter om vari förändringarna bestod lämnas icke. Det säges blott, att Växjö domkapitel fått i uppdrag att närmare utarbeta förslag till fondens användning i framtiden. F ö säger sig kungl maj:t framdeles vilja träffa anstalter för befästande av stiftarens minne vid de blivande läroanstalterna.[24]

Till kungl maj:ts beslut den 4 september 1811 kan fogas den anmärkningen, att Växjö domkapitels propå att en tredjedel av fondens tillgångar skulle överföras till Växjö gymnasium och skola föll under bordet. Vidare kan antecknas, att den ifrågasatta pedagogin på Visingsö aldrig kom till stånd, samt att anteckningen om att skolan i Jönköping även skulle tjäna som "industriskola" och meddela undervisning åt "sådana ynglingar, vilka ingå i handels- och näringsstånd" kan sägas ha blivit förverkligad, då en högre apologistklass (humanistklass) inrättades år 1815. Vad slutligen gäller anstalter för befästande av stiftarens minne vid de blivande läroanstalterna kan vi konstatera, att läroverket i Jönköping 1965, dvs mer än 150 år efter beslutet, fick sitt namn ändrat till Per Brahe gymnasieskola. Ungefär samtidigt med detta namnbyte utfärdades nya bestämmelser om donationsmedlens användning, så att inkomsterna från visingsöfonden därefter blev utan större betydelse för det gamla läroverket. Från att tidigare ha fått förfoga över hela avkastningen ensamt får det enligt 1963 års stadgar blott en mindre del därav.[25]

Den braheska skolinrättningen på Visingsö tynade bort allt mer och mer, eftersom åren gick. Det var dock icke tal om ett omedelbart nedläggande i och med det kungliga brevet av den 11 september 1811.

Officiellt fortsätter därför skolan på Visingsö sin verksamhet, till dess domkapitlet i Växjö hunnit utarbeta planer för dess avveckling. Man hade ju att ta hänsyn till såväl lärare som de få lärjungar, som fortfarande var knutna till det gamla Visingsborgs skolinrättning. Om tillståndet vid denna skriver dåvarande filosofie lektorn Per Isak Liljenroth i en "ödmjukaste ämbetsmemorial", att det år 1813 fanns sju lärjungar i hela skolan — gymnasiet synes redan helt ha nedlagt all offentlig verksamhet — och att ingen enda nyinskriven anmält sig. Han tillägger: "Jag har en säker och obehaglig erfarenhet därå, att nu mera alls inga skäl synas för föräldrar att framdeles överlämna sina söner till handledning av där ännu bibehållna lärare".[26]

De lärare, som var anställda vid skolan på Visingsö, när beslutet om dess nedläggning kom, var utom lektor Liljenroth rektor Carl Petrin och kollega Johan Malmsten. Konrektor S D Ringensson, som tidigare varit apologist i Jönköping, lämnade Visingsö 1814, då han blev kyrkoherde i Södra Ljunga. De förra hade fått erbjudande att fortsätta sin lärargärning vid "det utvidgade lärosätet" i Jönköping. Men de ville inte flytta utan föredrog att stanna kvar på sin ö, där de uppbar full lön under sin återstående levnad. Liljenroth dog 1836. Petrin avled redan 1822 men Malmsten levde ända till 1851. Verksamheten vid skolan upphörde alltså icke med en gång, så snart beslutet fattats, att dess tillgångar skulle överföras till Jönköping. Domkapitlet, som fått uppdraget att verkställa beslutet, kungjorde först den 24 juli 1816, att "alla publike föreläsningar vid skoleverket på Visingsö" skulle upphöra.[27] Men då hade redan medel frigjorts på Visingsö och kommit Jönköpings skola till godo. Det gällde bl a de stipendier, som var anslagna till lärjungarna men nu icke längre hade någon efterfrågan. En av de första åtgärderna, som kunde vidtagas i Jönköping för dessa medel var tillsättande av det omtalade tredje kollegatet. I februari 1814 fick Arvid Andrén uppmaning "att genast begiva sig till Jönköping för att denna syssla bestrida."[28] Därmed blev ett gammalt önskemål tillgodosett. Även kravet på en ny lärare i språk (i humanistklassen) samt en särskild musik- och sånglärare förverkligades de närmaste åren. Många andra angelägna reformer följde efter hand som skolan fick nya tillgångar. De flesta av dem kunde inte genomföras förrän på och efter 1820-talet och tillhör alltså inte den här aktuella perioden i Jönköpings skolas historia.

Vi sätter alltså punkt för denna skildring av trivialskolan, då sta-

dens skolväsende befinner sig i ett mycket dynamiskt skede. De ekonomiska förutsättningarna hade aldrig tett sig ljusare för den fattiga trivialskolan. Dessutom hade dugande lärare — främst rektorerna Ekeberg och Norlin men också kollega Jon Danielsson och konrektor Ekman och andra — lagt en pedagogisk och organisatorisk grund, på vilken nya generationer kunde bygga vidare till en större och betydelsefullare läroanstalt vid södra Vätterstranden.

Bilagor

Bilaga 1

Embets-Ed för Rector Scholae.
(Efter Tro- och Huldhets-Eden)

Uti den rena Ewangeliska Läran, som uti den Heliga Skrift uppenbarad, och uti de antagne Symbola samt den oförändrade Augsburgiska Bekännelsen och de öfrige Symboliska Böckerna författad är, skall jag till min död stadigt och troget framhärda, och icke bibringa mina Disciplar eller andra några satser som deremot strida. Det mig anförtrodda Rectors-Embetet skall jag med all flit och trohet efter bästa wett och förmåga förrätta enligt de stadgar, som för Skolorne gjorde äro och widare göras kunna. Jag skall troget beflita mig derom, att grundligen och tydligen, med foglighet och utan otidig hård medfart, mina Disciplar föreställa allt hwad för dem nödigt och nyttigt är att lära; äfwen noga tillsyn och hand deröfwer hålla, att samtelige Lärare wid denna Skola detsamma efterkomma. På desses och Ungdomens förhållande i lefwernet skall jag upmärksamt inseende hafwa, och om något fel eller oskick förmärkes, sådant söka tidigt rätta och afskaffa. Härwid så wäl som i andra mål, hwilka min Embets-åtgärd kräfwa, skall jag Lag och Laga Stadgar, rättwisa och billighet följa. Min Biskop och öfriga Förmän skall jag skyldig wördnad och hörsamhet wisa samt bemöda mig att med de öfriga Lärarne härstädes lefwa i enighet och wänskap. Jag will och skall med all åhåga och på allt tillbörligt sätt befrämja denna Skolas wälstånd och heder; så att Guds ära framför allt sökes, den ewangeliska Läran i sin renhet bibehålles och det allmännas tjenst genom den här studerande Ungdomens rätta handledande befordras. Så sannt mig Gud hjelpe till Lif och Själ!

Embets-Ed för Gymnasii-Adjunct, Conrector och Collega wid Skola.

(Efter Tro- och Huldhets-Eden.)

Uti den rena Ewangeliska Läran, som i den Heliga Skrift är uppenbarad och i de antagna Symbola, Augsburgiska Bekännelsen och de öfriga Symboliska Böckerne författad, skall jag till min död troget och stadigt framhärda, och ej söka att bibringa mina Lärjungar och andra några satser, som deremot strida. Det mig anförtrodda Embetet skall jag med all trohet och flit, efter bästa wett och förmåga, förrätta efter de Kongl. Stadgar, som för Elementar-Läroverken redan äro eller framdeles blifwa utfärdade. Wid underwisningen skall jag troget beflita mig derom, att grundligen och tydligen, med foglighet och utan hård medfart, för Ungdomen föreställa hwad nödigt och nyttigt är att lära. Jag skall ock hafwa flitigt inseende på dess förhållande i seder och lefnad, samt ouphörligen bemöda mig att till Gudsfruktan och dygd förelysa med eget efterdöme. Min Biskop och öfrige Förmän skall jag alltid wisa tillbörlig wördnad och hörsamhet, samt beflita mig om att med Embetsbröder lefwa i enighet och wänskap. I öfrigt will och skall jag med all åhåga befrämja hwad jag finner lända till Lärowerkets bästa, så att Guds ära framför allt sökes, den Ewangeliska Läran i sin renhet bibehålles, och det allmännas tjenst, genom den mig anförtrodda Ungdomens rätta handledande, befordras. Så sannt mig Gud hjelpe till Lif och Själ!

Terminskatalogen vid trivialskolan i Jönköping höstterminen 1780:

Catalogus Discentium Scholae Junecopensis a Festo Johannis 1780

Classis Rectoris
Theodorus Fries
abit acad.
Johan Wettermark
Jakob Berggren
abit academ.
Johan Ljungstedt
Magnus Kellberg
Olaus Bjugg
Carl Fr. Liedbeck
Magnus Gislow
Hans Is. Selling
Adolph Sjöstrand
Nils And. Alin
Sven Björkelund

Classis Conrectoris
Jacob Forseen
Carl Engdahl
Jonas Dahlström
Lars Scherman
Pehr Svalander
Paul H. Dittmer
Anders H. Almeen
Johan Fogelmark
Johan Fr. Eckerström
Adam O. Comstedt
Carl Kugelberg
Johan Lundström
Magnus Lundquist
Johan Svalander
Anders Nic. Söderblom
Göran Wennberg
Adam Wennberg
Bengt N. Ritzell

Classis Collegae Superioris
Håkan Forsberg
Gustaf Ödwall
Gustaf Esping
Pet. Lorenz Sellegren
Petrus Comstedt
Petrus Ekman
Anders Gröndell
Johan G. Söderblom
Carl Husberg
Anders Hollstadius

Classis Collegae Inferioris
Lars Björkman
Johan Hurfvander
Lars Lindquist
Carl Bolander
Torsten Lewander
Carl Lewander
Abraham Wikman
Gabriel Ekerot

Classis Apologistae

Nicol Westerskog
Olof Ekman
Johan Rosengren
Carl M. Åhman
Per M. Fries
Friedr. Lindquist
Christoph. Wibling

Anders Husberg
Olaus Malmberg
Johan A. Ruckman
Magnus Johansson
Friedrich Bjurström
Joachim Dittmer
Georg Åhman

Distributio Beneficiorum Pubis Scholasticae Junecop. instituta die 20 Junii 1780.

6Rr		
Magnus Lundquist	6 Rr	3 Rr
Bengt Ritzell	Barnarp	Håk. Forsberg
Anders Söderblom	3 Rr	Gustaf Ödvall
Jacob Berggren	7 Rr	Friedr. Eckerström
Olof Bjugg	Månsarp	Adam Comstedt
7 Rr	3 Rr 16 ./.	3 Rr 16 ./.
Adolph Sjöstrand	6 Rr	
Nils Alin	Ljungarum	Carl Fr. Liedbeck
6 Rr	3 Rr	3 Rr
Theodor Fries	6 Rr	Dahlström
6 Rr	Jersnäs	Engdahl
	3 Rr	3 Rr
Carl Scherman	5 Rr	
Paul Dittmer ge	Forserum	
ifrån sig 24 ./.	2 Rr 16 ./.	
till Hollstadius		Göran et Adam Wennberg
5 Rr		2 Rr 16 ./.
Collega Inferior	Ödestugu	Lundström
	3 Rr	Esping
		3 Rr
Collega Inferior	Almesåkra	Johan Söderblom
	1 Rr 16 ./.	Carl Husberg
		Lorenz Björkman
		1 Rr 16 ./.
Cantor	Hakarp	Hans Isac Selling
	2 Rr	2 Rr
Cantor	Svartorp	Björkelund
	3 Rr 16 ./.	Forseen
		3 Rr 16 ./.

Cantor	Lekeryd 4 Rr	Classis apologistae 4 Rr
Collega Superior	Tofteryd 2 Rr 16 ./.	Peter Sellegren Pehr Comstedt Pehr Ekman 2 Rr 16 ./.
Collega Superior	Byarum	Pehr Svalander Anders Almeen Johan Svalander 8 Rr
Collega Superior	Bondstorp 1 Rr 8 ./.	And. Gröndell 1 Rr 8 ./.
Collega Superior	Barkeryd 3 Rr	Wettermark NB ger från sig 4 skil. till M. Lundquist
Collega Superior	Nässjö 2 Rr 16 ./.	Magnus Gislow ger från sig 16 ./. till Johan Hurfvander
Johan Ljungstedt Magnus Kellberg	16 Rr Dunkehallar 8 Rr	Johan Fogelmark NB Carl Kugelberg bytt med Ljungarum i efterg.

Anm 1: I tabellen ovan betecknar vänstra kolumnen den s k förgången (in priori) och den högra eftergången (in posteriori), vilken ansågs ge hälften så mycket som förgången. Lärarna hade nästan alltid förgången i sina sockengångar. Tillgången på socknar var alltid knapp, även då skolan hade ett ringa lärjungeantal. Endast i undantagsfall kunde någon få en hel socken både i för- och eftergång, varvid det antecknades, att vederbörande fått den "integrum". Ända till 1788 var apologisterna uteslutna från sockentilldelning. Då anslogs Lekeryds socken kollektivt till hela klassen.

Anm 2: De siffror, som finns antecknade överst i mellersta kolumnen, anger slutsumman, som man räknade med att sockengången i respektive socknar skulle inbringa. En särskild taxa (6 öre per hushåll) skulle tillämpas, och det inskärptes gång efter annan, att det var fråga om obligatorisk avgift och icke någon frivillig gåva.

FÖRTECKNING

På den Studerande Ungdomen i Jönköpings Schola, aflämnad vid Examen därstädes d 21 Junii 1797.

Classis Rectoris	År	Fadern	Annotationer
Gust. Adolph Åhman	1779 23/11	Hofrättscommis.	
Daniel Söderblom	1780 25/8	Kyrkoherde	ganska snäll
Classis Conrectoris			
Lars Höckert	1780 5/8	Tracteur	flyttad
Sven Gabriel Fovelin	1782 27/8	HäradsProst	d:o
Erik Samuel Barkman	1782 10/5	Hofrättskamrerare	d:o rätt snäll
Mårthen Chr. Bergvall	1782 13/5	Kyrkoherde	
Classis Superior			
Anders Gust. Björkman	1782 17/4	PostInspector	flyttad
Gustaf Cervin	1782 6/8	Borgmästare	d:o aflade vackert prof
Isac Lindberg	1782 23/2	Sjöartillerist	d:o gjordt god flit
Jacob Reding	1782 2/5	Spegelfabriqueur	
Johan Enander	1784 1/8	Stadsfiscal	snäll
Carl A. Björkman	1785 15/5	PostInspector	
Hans G. Ahlström	1783 24/6	LandsGevaldiger	
Carl A. Svanbeck	1787 4/1	Hofrättskamrerare	i år intagen
Per Scheutz	1785 24/9	Trakteur	d:o
Classis Inferior			
Superiores			
Abr. Vilh. Mellin	1784 3/12	Comminister	flyttad
Augustinus Wahlström	1784 28/8	Arbetskarl	d:o
Anders Gust. Petterson	1785 15/4	Obekant	d:o
Daniel Ekendahl	1780 12/4	Obekant	d:o alt beröm värd i år intagen
Gustaf Bergholtz	1786 6/8	RegimentsChirurg och Assessor	d:o och snäll, i år intagen
And. Jac. Kexerus	1786 12/9	LänsBokhållare	i år intagen
Inferiores			
Nils Ludv. Borgström	1788 2/10	Organist	i år intagen och snäll
Per Flygare	1787 26/5	Snickare	tillstyrkt att lära annat
Gustaf Gylling	1785 14/7	HökeriHandlare	d:o
Pehr Gust. Barkman	1788 8/4	Urfabriqueur	är i år intagen
Olof And. Barkman	1787 30/1	d:o	d:o afstyrkt från början
Elias Falkengren	1786 11/2	Spegelfabriqueur	d:o och quick

Infimi				
Carl Gust. Wahlberg	1788	/10	Stadsfogde	i år intagen, varnad för försummelse
Anders Lekander	1786	/10	Fiscaluppsyn.-man	i år intagen
Carl G. Tinnerholm	1786	20/1	Hårfriseur	d:o tillstyrkt att gå ur
Sam. Herm. Tinnerholm	1788	2/1	d:o	i år intagen
Claes Er. Reding	1786	13/7	Spegelfabriqueur	d:o afrådd från studier
Gust. Hillman	1787	27/12	Slagtare	i år intagen
Sven Gylling	1789	/3	Hökerihandlare	d:o
Classis Apologistae				
Superiores				
Gust. Lund	1782	6/3	Rådman o. garvare	
Jonas Gabr. Barkman	1782	27/8	Hökerihandlare	absens
Hans Er. Säfbom	1785	24/5	LandsGevaldiger	
Johannes Johanson	1784	21/1	Obekant	snäll
Niclas Handberg	1784	20/1	Trumslagare	d:o
Sven Jeanson	1784	7/1	Torpare	
Carl Hagelberg	1782	10/10	Sjöman	
Gustaf Ekevurtzel	1780	10/7	Bonde	i år intagen, absens
Johan Filius Frisk	1783		Secreter och Bruksinspector	absens
Gustaf Beckstrand	1781	21/11	Stadsfogde	
Joh. Fr. Abrahamsson	1786	20/2	Gevaldigerkarl	i år intagen
Inferiores				
Jacob Stenberg	1786	4/11	Snörmakare	i år intagen
Sven Peter Fogelin	1786		Slottssmed	d:o
Johan Sandberg	1784	17/6	Linväfvare	d:o
Anders Sandberg	1787	12/6	d:o	d:o
Johan Grönberg	1786		Artillerist	d:o
Johan Mattsson	1783	27/3	Masmästare	d:o
Gustaf Moberg	1787		Artillerist	d:o
Immanuel Tummelin	1787	23/6	Italienare	d:o
Axel Jac. Wilkmark	1787		Garfvare	d:o

Förteckning på läroböcker vid Jönköpings trivialskola 1724—1820

Kristendom:
Luthers katekes med Svebilii förklaringar (i hela skolan)
Benzelius, Epitome repetitionis theologicae (rektors- och övre klassen)
Benzelius, Repetitio theologica (rektorsklassen)
Möller, Kyrkohistoria (rektorsklassen)
Hübner, Biblisk historia (apologistklassen)

Latin:
Streling, Grammatica latina (rektors-, övre och nedre klassen)
Langius, Colloquia (nedre klassen)
Sjögren, Liber memorialis (övre och nedre klassen)
Rydelius, Grammatista philosophans (övre klassen)
Vossius, Rhetorica (rektorsklassen)
Vossius, Prosodie (rektorsklassen)
Latinska texter: Cornelius Nepos (övre klassen); Cicero, De officiis, De amicitia och De senectute (rektorsklassen); Juistinus och Vergilius (rektorsklassen)

Grekiska:
Gezelius, Grammatica graeca (rektors- och övre klassen)
Novum Testamentum graecum (rektors- och övre klassen)

Hebreiska:
Arosenius, Grammatica hebraea (rektorsklassen)
Genesis, kap 1—4 (rektorsklassen)

Historia och geografi:
Lönbom, Fäderneslandets historia (rektorsklassen)
Hübner, Allmänna historien (rektorsklassen)
Hübner, Geografi (rektorsklassen)
Åkerman, Atlas samt beskrivning över Atlas juvenilis (apologistklassen)
Homan, Atlas minor

Matematik, etik och logik:
Euklides, Elementa (rektorsklassen)
Andersson, Aritmetica (apologistklassen)
Brunmark, Elementa jurisprudentia naturalis (rektorsklassen)
Plenning, Logik (rektorsklassen)

Undervisningsämnen:
i apologistin: kristendom, räkning, skrivning, geografi
i nedre klassen: kristendom och latin
i övre klassen: kristendom, latin och grekiska samt
i rektorsklassen: teologi, latin, grekiska, hebreiska, rhetorik, poetik, etik, logik och matematik (ämnesfördelning mellan rektor och konrektor)

Testimonia academica

I.T.

Venia Ephori nostri ementissimi academias visitatum abeunt camaenas bonae spei juvenes Jacobus Fredericus Rythén ejusque frater Justus Henricus Rythén, scholae junecopensis per quiquennium alumni. Uterque ingenium diligenter, nec sine successu, excoluit morumque integritate ornavit, quod ut ex officio testor, ita ut hosce Rythénos nobis perdilectos, civitati adscriptos academiae singulari favore amplectaris etiam atque etiam rogo.

Vale

Översättning: Med vår frejdade eforus' bevägenhet reser i god förhoppning till academiska studier ynglingarna Jacob Fredrik Rythén och hans broder Justus Henrik Rythén, elever vid Jönköpings skola under ett 5-tal år. Vardera har, icke utan framgång, med flit övat sitt förstånd och varit en prydnad genom sedernas renhet, vilket jag i tjänsten intygar, samtidigt som jag enträget ber att Du ville mottaga dessa för mig så kära Rythénare med en särskild ynnest såsom inskrivna vid akademin.

Farväl

I.T.

Civitatem petituri academicam, ad te Magn Dr Rector, veniunt bonae spei adolescentes Jonas Joachim Sellman et Sveno Nicolaus Sellman, scholae Junecopensis per biennium alumni. Ille natus d 10 jan. 1776, hic d 21 julii 1777. Utrique ingenium, nec volitum, nec tardum: diligentiae laus haud immerita: eruditio, pro aetate ac tempore, probabilis: mores elegantes, probi: vitae genus certo nondum propositum: sed nec amplae nec angustae: venia abeunt ab Ephoro nostro ementissimo concessa. Quod fide publica testor, rogam simul, quam studiosissime velis eorum fortunas tibi semper esse commendatissimas.

Vale

Översättning: Såsom sökande till universitetet kommer till Dig, berömde doktor och rektor, med goda förhoppningar ynglingarna Jonas Joakim Sellman och Sven Nikolaus Sellman, sedan två år elever vid Jönköpings skola. Den förre är född d 10 jan 1776 och den senare d 21 juli 1777. Varderas begåvning är varken högtflygande eller trög; beröm för flit icke oförtjänt; kunskaper, med hänsyn till ålder och tid, godtagbara; fina och goda seder; levnadssättet ännu icke säkert framträdande men är varken vidlyftigt eller instängt. Tillåtelse att lämna läroverket sker med vår frejdade eforus' medgivande. Detta intygar jag offentligt och beder samtidigt, att Du ville med all iver alltid låta deras lycka vara Dig angelägen.

Farväl

Rektorsförord till avgående elever:

Högvördigste Herr Biskop Kongl. Majts ÖfverHovPredikant och Ledamot af kongl. Majts nordstierne orden!
Om Högvördigste Herr Biskopens tillstånd, att i sommar til Academien afresa, anhåller aldraödmjukast för Rectoristerne Sven Joseph Lindström, son af aflidne kyrkoherden Lindström i Götteryd, och Lars Alin, son af Prosten och kyrkoherden i Järstorp, hvilka bägge ynglingar äro til sine studier försvarlige och lefvernet stadige och beskedlige. Begge äro och såsom prästbarn, de där gifva godt hopp om sig och äro behöfvande, competente sökande til ärhållande af Stipendium Ternandro-Colliandrianum; men som Sven Joseph Lindström är fader- och moderlös och i stor torftighet; ty varder och han till ärhållande af bemälte Stipendium aldra ödmjukast recommenderad.

Med djupaste vördnad har äran framhärda

Högvördigste Herr Biskopens, kongl. ÖfverHofPredikantens och ledamotens af kongl. Majts nordstierne orden

Aldra ödmjukaste tjenare
Bengt Norlin
Jönköping d 14 junii 1792

Noter

INLEDNING

1 Se härtill bl a Olsson 1962.

2 SO 1649 är tryckt i ÅSU 1921:4, vartill i det följande hänvisning icke sker i varje enskilt fall. Om förspelet till SO 1649, se Sjöstrand 2, 1958, s 185ff.

3 Sjöstrand 2, 1958, s 198.

4 Om skolan på Visingsö, se Elmgren 1969, s 12ff, 33ff.

5 Kungl maj:ts brev 1811.09.04. I Lagergrens utgåva härav har tydligen insmugit sig ett tryckfel. I stället för "... över ortens verkliga behov" står här "... även (äfven) ortens verkeliga behof", vilket ju knappast ger någon mening, Lagergren 1902, s 11ff.

6 I Rogberg 1770, s 810f, står det antecknat om Barnarp bl a: "Landsvägen fr Jönköping t Växjö går här igenom förbi kyrkan . . . Jordarterna äro blandade av sand, lera och ganska ringa svartmylla. Sanden är i synnerhet rådande och så lös och djup, att den om sommaren ingen stadga äger på 1 alns djup. Resande finna i synnerhet av denna lösa sanden en av de besvärligaste vägar i riket."

7 SO 1693, 1724 och 1807 är tryckta i ÅSU 1922:7, vartill i det följande hänvisning icke sker i varje enskilt fall. Om tillkomsten av de olika förordningarna, se Sjöstrand 2, 1958.

8 Skolboken har utnyttjats som källa till trivialskolans historia i Björkman 3, 1919. En systematisk genomgång av densamma ges i Molin 1951. Molin har varit knuten till Jönköpings gamla läroverk både som elev och som lärare. I bokens första avdelning har han försökt presentera en fullständig lista över samtliga lärjungar och deras skolgång. Med resignation nödgas utg emellertid konstatera, att det arbete han nedlagt "knappt står i fullt riktig proportion till värdet av det resultat, som vunnits" (s 3). I ett särskilt kapitel betitlat Skolbokens övriga innehåll har Molin samlat och översatt alla anteckningar och notiser om händelser och förhållanden vid skolan under den tid som skolboken omfattar. Dessa är naturligtvis av största betydelse för kännedomen om trivialskolans äldre historia. I synnerhet är detta fallet, när de kan sättas i relation till uppgifter från annat håll, t ex från domkapitelsakter. I föreliggande arbete hänvisas inte till Molins utgåva utan till källan direkt.

9 Närmare om skolbygget på 1690-talet och kyrkobokhållare Jöns Ingemarssons räkenskapsbok, se Elmgren 1968.

I STORMAKTSTIDEN OCH ORTODOXINS TID 1649—1724

A LÄRARNA

1. Personalia

a Rektorerna

1 VDA 1651 113, 200, 205, VöDA.
2 VDA 1651 214a, VöDA.
3 Om händelserna kring Lindelius' utnämning till kyrkoherde i Jönköping, se Elmgren 1970, s 59ff. Se härtill även Virdestam 7, 1932, s 17.
4 VDA 1655 156, VöDA.
5 VDA 1664 160, VöDA.
6 Skolboken 1666.05.22, 1667.06.07, PBGA.
7 Om Lindelius' pantrörelse, se Björkman 3, 1919, s 424.
8 Rosbeckius' fullmakt ger oss en antydan om hur det gick till vid hans utnämning. Det heter där bl a: "varföre och emedan brevvisaren (innehavare av fullmakt) vällärde Arvidus Rosbeckius är oss icke allenast av biskopen i Växjö utan ock av några professorer i Uppsala akademi i underdånighet rekommenderad att vara av den lärdom och skicklighet det han samma ämbete till ungdomens nytta och förkovring skall kunna föreslå, ty hava vi tillbetrott och förordnat som vi härmed och i detta vårt öppna brevs kraft tillbetro och förordna honom till skolemästare uti bem:te Jönköpings skola", Riksregistraturet 1653.06.23, s 1400. RA. — På liknande sätt tillgick det vid efterträdaren Nybelius' utnämning. Inte heller då hade stadens myndigheter haft möjlighet att påverka utnämningen. Riksregistraturet 1663.05.21, s 179f, RA.
9 VDA 1657 33, VöDA.
10 VDA 1661 368, VöDA.
11 VDA 1664 43, VöDA.
12 VDA 1664 160, VöDA.
13 Se härtill Virdestam 4, 1930, s 86f.
14 Enligt Virdestam 7, 1932, s 209, skall Lallaerus ha blivit konrektor 1652. I Jönköpings rådsturätts dombok betitlas han dock redan i början av 1651 som "underskolmästare" (konrektor), JRDom 1651.02.03, 1651.04.14, JTA.
15 Skolboken 1673.04.20, PBGA.
16 VDA 1661 247, VöDA.
17 VDA 1666 200, VöDA.
18 VDA 1679 344, VöDA.
19 Enligt en anteckning i Växjö gymnasiums matrikel 1667, VKA, skall Beeth ha begivit sig till Uppsala, innan han lät skriva in sig som student i Lund. Se härtill Elmgren 1972, s 24f.
20 VDA 1679 344, VöDA.

21 De viktigaste handlingarna i striden om skolmästaregården är VDA 1673 154; 1677 92; 1678 70f; 1679 106, 109, 238; 1681 187, 328, 375, VöDA. Frågan behandlas också utförligt i Elmgren 1972, s 13ff.
22 Landshövding Erik Dahlberghs insatser — se Landshövd skriv 1689, RA — gjorde att skolan kunde tas i bruk redan 1692. Se härtill Elmgren 1968, s 54ff samt nedan.
23 VDA 1688 82, 96, 403; 1694 776, VöDA.
24 JRReg 1686.12.24, JTA.
25 VDA 1687 248, VöDA.
26 VDA 1678 70, VöDA.
27 Se härtill Virdestam 5, 1931, s 162ff.
28 Rogbergs självbiografi föreligger icke i original. En reviderad avskrift finns i Rogbergska samlingen, UUB, vartill hänvisas för det följande. Förf har även haft tillgång till en utskrift, som ägdes av fröken Elin Friberg, Jönköping.
29 VDA 1700 227, VöDA. I VDA 1699 457, VöDA, uppger han sin arbetsdag till tio timmars offentlig och privat undervisning samt begär att bli kvitt åtminstone åliggandet att vara tillsynsman vid hospitalet.
30 Rektorsskiftet ägde rum 1 maj, då det ecklesiastika året tog sin början. Vid årsexamen två månader senare, 1702.07.02, berömmer inspektor Dryselius lärarna för det goda resultat de nått med sin undervisning, VDA 1702 183, VöDA. Intressant i sammanhanget är, att det förekommit examination även i hebreiska språket, vilket ämne icke är upptaget på trivialskolans schema, vare sig i SO 1649 eller 1693. Rogberg har förmodligen själv fått undervisning i språket under sin skoltid i Jönköping. Om Rogberg, se även Virdestam 5, 1931, s 52f.
31 Som medtävlare om rektoratet hade han Andreas Ljungman, senare kyrkoherde i Hultsjö, VDA 1701 50, VöDA. I sin ansökan om tjänsten framhåller Arell — så skriver han vanligen sitt namn — att han "i många år vid fäderneslandsens Academier sökt i största fattigdom perfectionera" sina studier. Han hade nu blivit 40 år och i tre år väntat på någon tjänst. Han säger, att "ingen expectant här i stiftet är så gammal som jag" och hoppas därför på befordran, VDA 1701 143, VöDA.
32 VDA 1703 318; 1704 407, VöDA.
33 Arell menar, att oreda uppstått i skolan till följd av lärarbristen. Försöket att låta en äldre lärjunge sköta undervisningen har icke slagit väl ut, VDA 1705 99, VöDA.
34 VDA 1711 23, VöDA.
35 VDA 1711 205, 273, 358, VöDA.
36 VDA 1718 235, VöDA.
37 VDA 1718 333, VöDA.
38 VDA 1719 214, VöDA.
39 VDA 1720 31, 93, VöDA. I VDA 1720 126, VöDA, uttrycker Unnerus sitt djupt kända tack för utnämningen.
40 VDA 1723 221f, VöDA. Nedre kollega Petrus Lundeen blev av domkapitlet ålagd att avstå från sin sockengång i Bankeryd in posteriori till skolung-

domen. Han begär därvid, att den skall tilldelas hans styvson "lille Pet. Nidelström som nu sitter in classe conrectoris", VDA 1724 527a, VöDA.

41 VDA 1724 71, VöDA. Se ock nedan om trivialskolans lokala förankring.
42 VDA 1728 343, VöDA.
43 VDA 1729 40, VöDA.

b Konrektorerna

1 VDA 1679 358, VöDA.
2 Skolboken 1681.05.01, PBGA.
3 Virdestam 6, 1932, s 137ff.
4 VDA 1688 213, VöDA. Enl Beeth skall Boman och Mellin även ha försummat sin tjänsteplikt i skolan, VDA 1688 82, 96, VöDA.
5 VDA 1687 272, 323, 332, VöDA.
6 Mellin drog tvisten inför domkapitlet och begärde dess hjälp för att få ut vad han ansåg sig berättigad till, VDA 1690 145, 146f, 150, VöDA.
7 VDA 1700 403, VöDA.
8 VDA 1708 53, VöDA.
9 VDA 1700 42, VöDA.
10 Virdestam 7, 1932, s 56. Landshövding Mårten Lindheim uppger däremot i en skrivelse, att Långasjö skall ha varit Sellins födelseort, VDA 1711 233, VöDA.
11 VDA 1708 57, VöDA.
12 VDA 1708 66, VöDA. Sellins fästmö var kyrkoherdedotter från S Unnaryd. Hennes moder Maria var dotter till kyrkoherde Laur Mellin i Jönköping. Dorthenia var följaktligen syster till konrektorn och sedermera kyrkoherden Abr Mellin och svägerska till konrektorn och sedermera kyrkoherden Andreas Boman. Sellin upplyser ej om varför hans fästmö kom så "blott" från sin syster och svåger.
13 VDA 1711 273, VöDA.
14 VDA 1717 334, VöDA.
15 VDA 1718 46, VöDA.
16 VDA 1722 423, VöDA.
17 Virdestam 3, 1929, s 162f.

c Kollegerna

1 Om trivialskolans organisation och lärarbefattningar, se Sjöstrand 2, 1958, s 199f. I Växjö trivialskola fanns fyra kolleger, alltså en mer än SO 1649 föreskrev, och dessutom en pedagog. Klara skola i Stockholm hade fem lärare och fyra klasser. På Visingsö fanns blott två lärare.
2 VDA 1651 121, VöDA.
3 Virdestam 2, 1927, s 325f.
4 VDA 1676 207, VöDA.
5 Barchenius berättar bl a: "1½ år gick jag med be:te järnstänger och käpp i skolan och således sedan uti allt 7 års tid samma tjänst förestod", VDA 1682 154, VöDA.
6 VDA 1682 154, VöDA; Virdestam 7, 1932, s 114.

7 VDA 1651 214a, VöDA. Se även Björkman 3, 1919, s 463, samt Virdestam 7, 1932, s 72.
8 VDA 1657 32f, VöDA. Då Rosbeckius vädjade till lärarna att avstå någon del av sina sockengångar till lärjungarnas förmån, förklarade sig Ulmstadius villig att lämna ifrån sig Hakarp, om även övriga lärare följde hans exempel.
9 VDA 1651 110, 214a, VöDA.
10 JRReg 1656.02.21, 1659.02.21—23, JTA.
11 VDA 1659 223, VöDA; GHReg 1659.10.21, 1660.12.01, GHA.
12 Under Lindelius' rektorat synes trivialskolans läraruppsättning ofta ha bestått av tillfälliga krafter, som växlat. En del namn skymtar, vilka emellertid är svåra att identifiera. Ett sådant är Per Kemp (1653), som varit invecklad i en hyrestvist med sin värd, JRReg 1653.11.07, JTA. Om en kollega Lallerius — ej att förväxla med Sveno Lallaerus — är blott namnet känt.
13 VDA 1667 357; 1677 335, VöDA. Uppgifterna i Björkman 3, 1919, s 463f, om bl a Westhius' tjänstgöring som apologist och hans dödsår kan icke beläggas.
14 VDA 1664 179a, 179b, VöDA.
15 VDA 1677 335, VöDA. Se även Virdestam 2, 1927, s 266.
16 VDA 1666 59; 1670 230, VöDA.
17 VDA 1670 231, VöDA.
18 VDA 1675 14, 128; 1676 30, 223, VöDA.
19 VDA 1664 98, VöDA.
20 Skolboken 1666.05.10, PBGA.
21 Kallerius och hans hustru upprättade 1665 inbördes testamente enl uppgifter i JRReg 1665.01.06 samt JRDom 1665.06.12, JTA. — Utom namnformen Kallerius förekommer även Kallerstadius. Björkman 3, 1919, s 464, skriver hans namn Kallerig, vilket torde bero på en felläsning av slutändelsen -us, som vanligen förkortades med ett tecken, liknande vårt g.
22 VDA 1654 66, VöDA.
23 Skolboken 1675.05.16, PBGA.
24 JRDom 1674.12.20, JTA.
25 VDA 1677 69, VöDA.
26 VDA 1688 513, VöDA.
27 VDA 1688 4, VöDA.
28 VDA 1694 480, VöDA.
29 VDA 1689 118, VöDA.
30 VDA 1694 683, 792, VöDA. — Kollega Carl Holm räknade ut, vad han "uti så mycken fattig löning har måst till antecessorum änkor cedera"; Molaans änka tog hans sockengång i Järstorp och Bankeryd, men dessutom "borttappade" hon hans kontanta lön i ränteriet; till Granberghs änka lämnade han 60 dlr 22 öre smt, VDA 1706 158, VöDA.
31 VDA 1679 143; 1680 147 VöDA.
32 VDA 1683 168, VöDA.
33 VDA 1685 2; 1720 193, VöDA. — Se även Virdestam 7, 1932, s 221.
34 VDA 1685 153, VöDA.

35 Etikettsfrågor spelade på 1600-talet en för oss nästan obegripligt stor roll. Detta illustreras av den unge Osaengius' högtidliga hänvändelse till domkapitlet att ingripa mot Granbergh och Molaan och återge honom "den rang mina antecessores för(e) mig åtnjutit", VDA 1687 262f, VöDA.
36 VDA 1688 497, VöDA.
37 VDA 1694 480, VöDA. Dryselius beklagar sig i detta sammanhang över att han har mycket svårt att hinna med alla sina ämbetssysslor, när han nu icke längre kan få någon hjälp av skolfolket. Se följ not.
38 VDA 1694 480, VöDA.
39 Redan som student hade Holm blivit dömd att sitta i universitetets fängelse, proban, två dygn för fylleri, Rosén 1, 1968, s 240.
40 I sitt svar till domkapitlet framhåller Holm, att han i mer än tio år "efter yttersta förmåga arbetat träget nog här vid Jönköpings skola" mot en usel lön, som till yttermera visso blivit naggad i kanten, eftersom han måst bidraga till änkornas underhåll efter företrädarens död. Men på sistone har han råkat ut för "hemliga bakdantare, beljugare och missgynnare, som mig utan orsak hata", VDA 1704 487, VöDA. Senare övergår han till singularis och talar om "min hemlige och arge ovän" eller "min fule och omisskundsamme ovän", VDA 1704 499, VöDA.
41 Holms högtidliga försäkran är dagtecknad Växjö 1705.02.22, VDA 1705 45, VöDA. — Akterna berättar om många försök att lösa situationen. Lektor Lindstorphius i Växjö, som förrättade examen i Jönköping i oktober 1704, berättar sålunda, att han haft enskilt samtal med honom och lovat hjälpa honom att komma från Jönköping, VDA 1704 407, VöDA. Även Dryselius var inne på samma tanke. Hans "oförgripeliga förslag" gick ut på att Holm "må antagas till kollega uti den vitt berömda Växjö skola", där han kunde stå under biskopens omedelbara tillsyn. Han hade också andra alternativ och angav som en sista utväg, att Holm skulle pensioneras och få sitt uppehälle av hospitalet i Jönköping, VDA 1704 460, VöDA. En sak var enligt Dryselius klar: så länge Holm var kvar vid skolan, sjönk dess anseende och lärjungarna sökte sig till andra orter, såsom Skara eller Visingsö. I sin klass hade han blott åtta stycken, medan där tidigare kunnat vara 50, 60 eller 70 personer, VDA 1705 49, VöDA.
42 VDA 1706 114, VöDA.
43 VDA 1707 602, VöDA.
44 VDA 1697 135, VöDA.
45 VDA 1698 125, VöDA.
46 VDA 1698 168, VöDA.
47 VDA 1698 212, VöDA.
48 Virdestam 6, 1932, s 21.
49 VDA 1698 432, VöDA.
50 VDA 1699 99, 119, VöDA.
51 VDA 1699 253, VöDA.
52 VDA 1700 166, 191 (konrektor Alms version), VöDA.
53 VDA 1700 202, VöDA. Rektor Rogberg gjorde allt för att påskynda Ståhles resa och vigsel.

54 Virdestam 4, 1930, s 259.
55 VDA 1700 205, VöDA.
56 VDA 1701 236, VöDA. — Rektor Rogberg hade tidigare gjort det uttalandet, att Fogelströms tjänst, dvs nedre kollegatet, icke rimligen kan förenas med prästerlig tjänstgöring i kyrkan, helst som kurserna är längre här än i andra trivialskolor, enär de två lägsta klasserna blivit sammanslagna till en. Rogberg menar vidare, att Fogelström kunde försörja sig utan att behöva göra kyrklig tjänst, om han "själv går socknarna och sedan lääs privatim för några, som sitta uti hans klass", VDA 1700 205, VöDA.
57 VDA 1707 737, VöDA.
58 VDA 1705 47, VöDA.
59 VDA 1705 99, VöDA. Arell påpekar vidare, att det finns en lägenhet i skolan, som står ledig i väntan på denne lärare. Vad som saknas är emellertid medel till hans avlöning, både i fråga om sockengång och kontant lön.
60 VDA 1705 220, VöDA.
61 VDA 1705 267, VöDA.
62 Virdestam 6, 1932, s 295f.
63 VDA 1707 484, vari borgmästare och råd framhåller, att Junholm "här i staden Jönköping av ährl. föräldrar född är", 497, 506, VöDA.
64 VDA 1707 759, 766, 781, VöDA.
65 VDA 1708 463, VöDA. — Virdestam 4, 1930, s 293, uppger, att Malmbeck "troligen" prästvigs 1699. Först 1707 har emellertid Dryselius gjort en hemställan till biskopen i Växjö, att Malmbeck och Fogelström "måtte undfå sacros ordines", VDA 1707 469, VöDA.
66 VDA 1708 463f, VöDA.
67 VDA 1711 428, VöDA.
68 VDA 1708 320, 342, VöDA.
69 Virdestam 4, 1930, s 331f.
70 VDA 1709 107, VöDA.
71 Virdestam 4, 1930, s 349f.
72 VDA 1709 379, VöDA.
73 VDA 1709 380, VöDA. — Att Arell i sin rekommendation av Limnelius liksom beträffande bl a Erenius särskilt betonar vikten av nykterhet och skickligt leverne, är förståeligt efter de erfarenheter han haft av bl a Holm och Junholm.
74 VDA 1720 280, VöDA.
75 Virdestam 5, 1931, s 243.
76 VDA 1713 15f, VöDA.
77 Olsson 2, 1947, s 279.
78 VDA 1717 144, VöDA.
79 Virdestam 6, 1932, s 120.
80 VDA 1718 235a, VöDA.
81 VDA 1718 336f, VöDA.
82 Virdestam 2, 1927, s 296f.
83 VDA 1720 263, VöDA.

84 VDA 1721 103, VöDA.
85 VDA 1721 139, VöDA.
86 VDA 1723 60, VöDA.
87 VDA 1723 81, 99, VöDA.
88 VDA 1724 527, VöDA.
89 Virdestam 5, 1931, s 96.

d Apologisterna

1 VDA 1650 14, VöDA.
2 VDA 1655 160, VöDA.
3 De särskilda bestämmelser och privilegier, som skulle gälla för apologistklassen i Jönköping, finns i bestyrkt avskrift i bl a VDA 1724 7, VöDA. Kombinationen apologist och sånglärare har varit praxis sedan 1664. Se härom nedan ang apologist Wirestadius.
4 VDA 1654 14, VöDA.
5 VDA 1655 160, VöDA.
6 Landshövd skriv 1690.06.27, RA.
7 VDA 1663 500; 1664 53, VöDA; JRDom 1664.05.09, JTA.
8 Skolboken 1671.09.20, PBGA.
9 VDA 1675 274, VöDA. — Björkman 3, 1919, s 463, uppger felaktigt, att Wirestadius avgick från apologisttjänsten 1677. Däremot tillträdde han kyrkoherdetjänsten i Malmbäck det året, se även Virdestam 6, 1932, s 9f.
10 VDA 1677 136, VöDA.
11 Virdestam 7, 1932, s 138.
12 VDA 1694 1317, VöDA.
13 Virdestam 7, 1932, s 184f.
14 Intyget om räkenskapernas riktighet är inskriven i Jöns Ingemarssons räkenskapsbok, PBGA. Se Elmgren 1968.
15 VDA 1697 327, VöDA.
16 VDA 1698 65, VöDA.
17 VDA 1698 65, 120, VöDA.
18 VDA 1699 194f, VöDA.
19 Uppgiften i Virdestam 7, 1932, s 364, att Hornaeus dött 1707, stämmer ej med rektor Arells rapport till domkapitlet 1706.03.12, VDA 1706 83, VöDA. Däremot avled Fogelström, som varit gift ett år med Hornaeus' änka och haft barn med henne, 1707.09.28, VDA 1707 737, VöDA.
20 VDA 1707 788; 1708 512f, VöDA.
21 VDA 1713 71, VöDA.
22 VDA 1712 389, VöDA.
23 VDA 1713 71, VöDA.
24 Carlquist 2:5, 1954, s 164f.
25 Virdestam 6, 1932, s 354.
26 VDA 1724 407, VöDA.
27 De åberopade särskilda privilegierna för landshövdingen och borgmästaren i Jönköping att yttra sig angående tillsättande av apologist utgöres av:

A Jönköpings stads privilegier 1620, § 41: Och på dädh vngdomen må till nyttige känster blifwa vptuchdadh, då weele wii, att stadhen skal vpprätta een godh rächneskhola, och huar icke finnes hemma ämbne åt män, kalle dem vthan efter, som instituera och lära vngdomen räcknekonsten och huadh meera dem nyttigtt ähr uthi köphandelen och dedh borgerlige lefwernedh. Och att sedan ingen anttages och bruukes för köpswän, som icke hafuer lärdtt hålla sin köpmansbook och weett därmedh richtigt omgå.
B Kungl maj:ts resolution och förklaring på Jönköpings stads besvär 1660: Att förekomma, att stadsskolan ej besättes med odugliga personer, utan med en god apologist eller skriv- och räknemästare, som kan informera ungdomen i räknande och skrivande, så vill kungl. maj:t, att biskopen icke förordnar dit någon person, som icke landshövdingen samt borgmästare och råd god erkänner och accepterar.

2 Lärarnas anställningsvillkor

1 Ämbetsedens lydelse, se bil 1.
2 Se SO 1649. Särbestämmelserna beträffande lärarnas utnämning vid trivialskolan i Jönköping, privilegiet 1620 och kungl maj:ts resolution 1660, är tryckta i Privilegie- och frihetsbrev 1930. Se ovan.
3 Kravet på att den 1675 indragna kollegatjänsten skall återbesättas reses alltemellanåt av skolans representanter. Rektor Arell säger t ex, att "en stor oreda förorsakas i skolan av det att infimus kollega är borta". Man har försökt hjälpa sig fram med att anlita någon äldre lärjunge såsom ersättare, men sådana försök har sällan slagit väl ut. I det nya skolhuset står en lägenhet tom för ytterligare en kollega, men det saknas medel att avlöna honom, VDA 1705 99, VöDA.

3 Arbetsförhållanden och löner

1 På skolbokens sista sida finns nedtecknat ett veckoschema, som på goda grunder kan antas ha varit rektor Nybelius'. Det upptar följande timmar: måndag—lördag kl 7—8, måndag—fredag kl 16—17, tisdag, onsdag, fredag och lördag kl 9—10, tisdag och fredag kl 14—15. Rektor Nybelius' schemabundna undervisningstimmar uppgick alltså till 21 per vecka, Skolboken, PBGA. Rektor Rogberg säger, att han "efter vanligheten läsit om dagen publice och privatim 10 timmar", VDA 1699 457, VöDA.
2 VDA 1673 183, VöDA. Tiliander fortsatte i stället sin prästtjänstgöring, se Virdestam 3, 1929, s 25.
3 VDA 1717 254, VöDA. Lundman blev komminister i Vetlanda, Virdestam 6, 1932, s 273.
4 VDA 1688 497, VöDA.
5 Om skolhusen, se utförligt nedan.
6 De kyrkohärbärgen, som enl kungl maj:ts förordning 1650.11.07 tilldelades Jönköpings trivialskola, var följande: i Tveta härad: Nässjö, Järstorp, Öggestorp, Barnarp, Månsarp och Sandseryd, i Mo härad: Bottnaryd, i Södra Ved-

bo härad: Ingatorp, Höreda och Edshult, i Västra härad: Sandsjö, Vrigstad och Bringetofta, VDA 1650 82, VöDA. Från Södra Vedbo, som tillhörde Linköpings stift, torde Jönköping aldrig ha uppburit någonting, VDA 1653 212, VöDA. Bottnaryd, som tillhörde Skara stift, återkallades dit, Beckman 1, 1926, s 170. Många andra justeringar och omflyttningar har förekommit.

7 Rektor Beeth har gjort en jämförelse med drottning Kristinas skolstat 1652 och "huru betjänterna den nu verkligen och årligen njuta": "Rector scolae är efter staten tillslaget 120 tunnor, njuter $57^{5}/_{6}$, konrektorn är efter staten tillslaget 70 tunnor, njuter 39½, apologista är efter staten tillslaget 33 tunnor, njuter 20", VDA 1692 445, VöDA. Som en jämförelse kan nämnas, att på Visingsö utbetalades följande kontantlöner: konrektor 100 dlr smt, apologista 80 och kollega 80, VDA 1688 499, VöDA. I Växjö uppbar rektorn vid trivialskolan 94 tunnor spannmål och i Visby 200 dlr smt, Skol- och undervisningsväsendet, vol 14, RA.

8 VDA 1694 528, VöDA. Redan i den "supplikation", som landshövding Dahlbergh inlämnade 1689 med begäran om anslag till nytt skolhus i Jönköping finns en anhållan om förbättring av rektorslönen, Landshövd skriv 1689, RA. Beeths ekonomiska bekymmer och trångmål växte under tiden, så att han "nödgas . . . större åhuga och bekymmer anlägga för mitt och minas uppehälle än för ämbetens rätta förvaltande", VDA 1692 444, VöDA. Beeth hävdar vidare, att "åt intet ämbete är så eländigt tilldelt som åt mitt". Orsaken härtill ligger delvis däri, att major Granatenhielm byggt sig ett nytt säteri, Odensjö, i Barnarp, som därmed undantogs från beskattning. Men han menar, att redan från skolstatens upprättande under drottning Kristinas tid Jönköpings rektor blivit missgynnad, VDA 1692 459, VöDA. Landshövding Nils Gyllenstierna betygar, att Beeth blivit nedsliten efter 22 rektorsår, "sittandes här på Storgatan med hustru och många små barn vid en knapp näring", Landshövd skriv 1694, RA.

9 Om striden ang rektors ämbetsgård, se Elmgren 1972.

10 VDA 1692 444, 459, VöDA.

11 VDA 1665 378, 425, VöDA.

12 Redan Juringius hade gett uttryck åt betänkligheter mot en särskild slottsförsamling, som ledde till att Jönköping blev en ecclesia divisa, delad, kluven församling. Han ville i stället ha en sammanslagning. Så blev likväl icke fallet, Acta eccl, Växjö stift 5, vol 72, RA.

13 VDA 1688 497, 500, VöDA. Granbergh framhåller, att böndernas avvisande hållning och godtycke i fråga om avgifter till dem som gick sockengång, sker "tvärtemot vår allernådigste konungs mening, nämligen 2 dlr smt om terminen proportionaliter", vilket betyder att en gård på ett helt hemman var förpliktigad att ge 2 dlr smt, på ett halvt hemman 1 dlr smt, på två hemman 4 dlr smt osv. Samtidigt beklagar han — som vi sett — att lärarna "ingen kungl. ordning härå uppvisa kunnom".

14 VDA 1688 497 (Molaans deklaration), 533 (Granberghs), VöDA. Skolegälden hade sin upprinnelse i att lärjungarna efter sin avslutade sockengång avstod någon del av vad de lyckats insamla till sin klasslärare. Även till rektor och konrektor erlades skolegäld. I Växjö synes rektor ensam ha behållit den, medan den i Jönköping delades mellan båda, VDA 1692 314, VöDA. — Om seden att sjunga för lik, dvs skolungdomens deltagande i likprocessioner, se nedan.

15 VDA 1688 532, VöDA.

16 Landshövd skriv 1689, RA.

17 VDA 1698 242, VöDA. Skolbetjänte i Växjö fick denna gång ett något mindre lönetillägg, nämligen 10 dlr smt, VDA 1691 409, VöDA.

18 Landshövd skriv 1691, RA.

19 Lärarna vid trivialskolan vände sig till biskopen med anhållan om hans hjälp att få tillbaka "våra bortexekverade biblar och andra panter" samt bli befriade från erläggande av de s k bakugnspenningarna, VDA 1716 58, VöDA.

20 VDA 1715 394, VöDA.

4 Lärarna i skolan och samhället

1 Beeth fick uppleva många motgångar och besvikelser i befordringsfrågor. Han sökte kyrkoherdetjänster i bl a Gränna, Helsingborg och Vittaryd utan framgång. I Jönköping fick han till medtävlare den väl meriterade Erland Dryselius. Man kan dock inte helt utesluta, att magistraten önskade ge honom pastoratet för att slippa honom som skolchef, enär han förde en seg och delvis framgångsrik kamp för att återfå rektors tjänstebostad, skolmästargården, se härom utförligt Elmgren 1972.

2 Ang den kungl förordningen om bakugnspenningar, se Björkman 3, 1919, s 370. I Växjö sökte kollegerna bli kvitt denna pålaga, VDA 1716 58, VöDA.

3 VDA 1683 74, VöDA.

4 VDA 1664 59, 65, VöDA.

5 VDA 1687 263f, VöDA. Se vidare Virdestam 7, 1932, s 184.

B LÄRJUNGARNA SKOLANS VARDAG

1 Skolordningarna och deras tillämpning i Jönköping

1 Se härom SO 1649 och SO 1693.

2 Läsårets indelning i fyra räppar är belagd bl a i Skolboken, PBGA.

3 VDA 1694 776, VöDA. Rektor Beeth säger vidare om "vår allernådigste nya skolordning", att han dag och natt strävar att i allt följa densamma "och skall det göra så länge Gud täckes hava mig vid denna trälaktiga tjänsten och jag eljest något förmår". Då han emellertid diskuterat frågan med apologisten, har denne pekat på vissa svåra, olösliga problem, som inställer sig, "vartill jag måste giva ja till att så sker", VDA 1694 1317, VöDA.

4 Dessa räfst- och rättarting, vanligen kallade stutamöten, levde kvar in på 1800-talet. I nästa avdelning återges en autentisk skildring av dem av en man, som själv varit lärjunge vid trivialskolan i Jönköping, L Borgström.

5 Se Anmärkning s 103f.

6 Brandell 2, 1931, s 304.

7 Att hebreiska varit undervisningsämne vid trivialskolan — åtminstone tidvis — framgår av bl a redogörelser för årsexamina, se VDA 1703 318; 1974 407 m fl ställen, VöDA.
8 VDA 1694 1317, VöDA.

2 Lärjungarnas skolgång, deras rekrytering och antal

1 Med undantag av läsårets indelning och klassernas antal följde man även i Jönköping SO 1649 och SO 1693.
2 Introduktionsavgiften tillföll rektor. Men enligt en anteckning i skolboken övertog skolans inspektor L Lindelius densamma, Skolboken 1666.05.22, PBGA.
3 Om Catullus Andraes skolgång — liksom betr det följande — se Skolboken, PBGA.
4 Till notarie utsågs den främste lärjungen i rektorsklassen, Arcadius 1889, s 50, 67.
5 Rogberg hade fått sitt avgångsbetyg, testimonium, i juni 1685 "och den 9 juli efter svår storm och faselighet kom till Åbo". Han undergick inträdesprov vid Åbo akademi den 12 i samma månad, Rogbergs självbiografi, Rogbergska samlingen, UUB.
6 Under åren 1654—1724 hade 45 gossar från Jönköping inskrivit sig vid Växjö gymnasium, Arcadius 1889, s 65, not 2.
7 VDA 1679 106, 109, VöDA.
8 Även i Växjö kunde förekomma, att en lärjunge utfäste sig att stanna en viss minimitid vid skolan, Arcadius 1889, s 66, not 1.
9 VDA 1655 156 (domkapitlets reprimand t rektor Lindelius); 1657 33 (rektor Rosbeckius' försök att locka elever t Jönköping genom att utöka antalet sockengångar för dem); 1661 351 (Zephyrinus' inspektionsberättelse), VöDA.
10 Antalet lärjungar, som frekventerade trivialskolan under skolbokens tid, framgår av vidstående diagram enligt uppgifter ur Skolboken, PBGA.
11 1703 hade skolan omkring 100 elever, VDA 1703 396, VöDA. Vt 1709 uppges antalet lärjungar till 55. Samma år hade Visingsö 25, Växjö gymnasium 38 och dess trivialskola 135 elever, WST 1709.

3 Lärjungarnas sockengång och likpenningar

1 Fördelningen av socknarna, distributio paroeciorum, är noga förtecknad i skolboken för varje räpp, Skolboken, PBGA.
2 Rogbergs självbiografi, Rogbergska samlingen, UUB.
3 Om handeln med sockengång i Växjö, se Arcadius 1889, s 67f. — Vid lektor Wiraeus' inspektion av trivialskolan i Jönköping 1667 föreslog han, att någon del av de s k likpenningarna samt intäkterna från en liten socken avsattes för skolans underhåll, enär det var svårt att på annat sätt möta oförutsedda utgifter, då skolkassan mestadels var tom, Skolboken 1667.06.03, PBGA. Det blev Sandseryds socken som reserverades för skolans räkning. Rektor Nybelius inrättade en fiscus scholae, Skolboken 1666.05.10, PBGA.
4 VDA 1664 179a, 179b, VöDA.

5 SO 1693 2:13 varnar för "driftedjäknarna". Frågan behandlas i Sivgård 1965. Se även Beckman 1926 samt Beckman 1927, s 41, 55.
6 Den s k lilla tullen, som erlades vid stadsporten, var en viktig inkomstkälla för städerna. Såväl lärare, VDA 1688 497, VöDA, som lärjungar, VDA 1671 841, VöDA, måste erlägga denna avgift. Kollega Canutus Molaan säger om denna sak: ". . . skolandes jämväl i porten tulla för det lilla vi genom stort besvär och kostnad till vårt underhåll införande vardom, genom vilket förtullande och avkortande oss tredjedelen av vår inkomst avgår . . .", VDA 1688 497, VöDA.
7 VDA 1661 401, VöDA.
8 VDA 1686 101, VöDA.
9 Skolboken maj 1666, PBGA: "Likpenningar. Taxa, för hela skolan, beviljad av borgerskapet, löper sex daler kopparmynt, det är två daler silvermynt, vilket härefteråt skall observeras."
10 Skolboken 1669.08.26, 1669.09.03, PBGA. I Skolboken 1670.11.12, PBGA, står det bl a "haver välaktad Christoffer Rädil levererat för välborne salige fru Karin Gyllengrips lik fyra dlr smt".
11 Skolboken 1673.08.17, PBGA. — "Landtfälten" är identisk med Per Brahes hauptman, Julius Lanzenfelt, vilken jämte greven donerade de s k Visingsö skolegods till skolan på ön, en donation som senare, 1811, kom att tillfalla trivialskolan i Jönköping, se Elmgren 1969, s 20.
12 Skolboken ht 1666, sommarterminen 1669, PBGA.
13 Skolboken dec 1674, PBGA.
14 Skolboken 1667.06.03, PBGA.
15 Skolboken 1671.04.14, 1671.12.15, PBGA.
16 Ewers 2, s 14lf.
17 VDA 1688 82, 96, 403, VöDA.

4 Skoldisciplinen

1 I räkenskapsboken för den nya skolan av sten omtalas vid ett tillfälle en "riskammare", i vilken man tydligen förvarat de ris, som beräknades åtgå under en vecka, Räkenskapsboken, PBGA.
2 Skolboken maj 1680, PBGA.
3 Proban (skolarrest) ansågs väl obehövlig vid trivialskolor men fanns vid gymnasier, bl a i Växjö, samt vid akademierna.
4 I SO 1649 finns en katalog över de straff- och korrektionsmedel, som kunde komma i fråga i dåtidens skola. Där omnämns ej färlan.
5 VDA 1703 164; 1704 407, VöDA.
6 VDA 1714 27f, VöDA.
7 VDA 1712 266, 276f, VöDA.

C TRIVIALSKOLAN OCH SAMHÄLLET

1 Trivialskolan och kyrkan

1 Lektor Petrus Lindstorphius' reseräkning är daterad Jönköping den 30 sept 1703 och lyder in extenso:

"För giästgifwar hästar

Wexiö till Jönköping 12 milar belöper	4 — 16
dubbelt uhr Wexiö till Öhr 1½	— 18
Jönköping till Gränna 4 mijl	1 — 16
dubbelt uhr Jönköping till Råby 2 mijl	— 24
Gränna till Öön fractpänningar	— 20
Wijsingö till Gränna igen fractppr	— 20
Gränna till Jönköping 4 mijl	1 — 26
dubbelt uhr Gränna till Råby 2 mijl	— 24
frå Jönköping till Wexiö 12 mijl	4 — 16
dubbelt uhr Jönköping till Barnarp 1 mijl	— 12
	15 — 22

Hwad mig gunstigt kunde uplåtas till underhåld åt mig och min dräng om dagen lembnas högwördige fadrens hr biskopeens och ven. Consist. gunstige om pröfwande Petrus Lindstorphius", VDA 1704 383, VöDA. Se ock inledningen, not 6.

2 VDA 1655 156, VöDA.
3 VDA 1661 351, VöDA.
4 Skolboken 1667.06.03, PBGA.
5 VDA 1704 407, VöDA.
6 VDA 1661 401, VöDA.
7 VDA 1652 186, VöDA. — Man önskade i Jönköping vid det stora nordiska krigets utbrott, "i denna svåra och bedrövliga tiden", att dagliga aftonböner skulle hållas i kyrkan. Kyrkoherde Dryselius, som var sjuk, anhöll då, att biskopen "gunstigt täcktes befalla mig, rektorn, konrektorn, komministern, apologisten och de 2:ne kollegerna ville hålla aftonböner" i tur och ordning. Han ansåg det såsom självklart att lärarna kunde åläggas prästerlig tjänstgöring vid sidan av sin undervisning i skolan, VDA 1700 364, VöDA.
8 VDA 1703 318, VöDA.
9 Se Elmgren 1968.
10 Se härtill ovan om kollegorna Granbergh resp Wetterhall.

2 Trivialskolan och staten

1 Se ovan Inledningen.
2 I en ämbetsskrivelse, delvis citerad ovan, från domkapitlet till rektor Lindelius heter det bl a: ". . . alltså bör ock oss, vilkom inspectatio et informatio juventutis (ungdomens fostran och undervisning) är anförtrodd, på vår sida dess större åtanka och åhuga hava . . .", VDA 1655 156, VöDA.
3 Se härom ovan.
4 Drottning Kristinas skolstat av 1652 blev som ovan nämnts normgivande för lärarnas avlöning under trivialskolans hela tid.
5 Medlen till lärarnas lönepåslag, augment, skulle tas av den s k tryckeritunnan, egentligen anslag till tryckning av biblar. Om lärarnas löneförhållanden, se utförligt ovan.

6 I slutet av skolboken uppger Beeth, att han och konrektor Andreas Boman mottog sina utnämningar vid en offentlig ceremoni efter skolavslutningen, Skolboken 1681.05.31, PBGA. Ämbetsedens lydelse, se bil 1.
7 I Skolboken 1673.04.30, PBGA, har rektor Nybelius förtecknat skolans tillhörigheter: lexikon Lincopense, latinskt lexikon tryckt i Linköping, svensk bibel i oktav, en gammal latinsk bibel in kvarto, 15 st fönster både inne i skolan och i kammaren, 3 diskantzböcker, skrivna, 5 st dito, tryckta, 1 st, skriven med röd form, 1 gammal skriven sångbok. Inkomsterna till skolkassan uppgick sällan till högre belopp än 10 dlr smt.
8 VDA 1664 160, VöDA. — Se vidare härom i Elmgren 1968.
9 Rogbergs självbiografi, Rogbergska samlingen, UUB.
10 Landshövd skriv 1689, RA.
11 Om uppförandet av det nya skolhuset i Jönköping, se utförligt i Elmgren 1968 samt där anfört källmtrl, vartill hänvisning icke sker i varje enskilt fall nedan.
12 I en skrivelse till biskopen säger Erl Dryselius mera i förbigående: "Det var första förslaget, att Jönköpings skolehus skulle byggas av träd, varpå avritningen var ställd. Men sedan den desein förändrades och samma hus byggdes upp av sten, bliva minsta auditoria trängre än i begynnelsen var förordnat för murarnas tjockhets skull. Dock kan väl detta hus passera här i Jönköping."
13 Räkenskapsboken, PBGA. — Denna räkenskapsbok, förd av kyrkobokhållare Jöns Ingemarsson 1691—1696, innehåller fortlöpande ytterst noggranna och detaljerade räkenskaper för skolhusets uppförande. Skolegången kallades den passage (korridor), som från trappan vid gatan gick tvärs igenom huset till utgången åt kyrkogården. Från gången ledde också en trappa upp till lärarrummen på andra våningen.
14 Räkenskapsboken, PBGA.
15 Räkenskapsboken, PBGA.
16 Räkenskapsboken, PBGA. — I denna sal, auditorium majus, höll bl a Tegnér några av sina berömda skoltal, t ex i juni 1825, då han ville förmå staden att bygga ett nytt, större skolhus: "I sen det själva, mina herrar, undervisningen är allt för trångbodd inom dessa murar, jag får knappast rum bland edra söner", Tegnér 2, 1876, s 90.
17 Räkenskapsboken, PBGA. — Se härtill även Forsström 1960, s 70ff. — Erik Dahlberghs ritning till skolhuset har, som ovan sagts, icke kunnat återfinnas. Däremot har mera av en tillfällighet i Växjö domkapitels akter påträffats odaterade och osignerade ritningar eller snarare skisser till nedre resp övre våningen, VDA 1811 651, VöDA.

3 Trivialskolans lokala förankring

1 VDA 1661 351, VöDA.
2 JHR 1663, VLA. — Handlingen är refererad i Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 278, där den karakteriseras som "en inlaga från mitten av 1660-talet"

och icke som en rapport av ett ombud för domkapitlet om skolans tillstånd i en bestämd situation, maj 1663.

3 P Ulmstadius blev utnämnd till kyrkoherde i Svartorp i dec 1663, Virdestam 7, 1932, s 72.

4 JRDom 1664.05.09, JTA; VDA 1663 500; 1664 53, VöDA.

5 De av magistraten här och annorstädes åberopade privilegierna är dels Gustaf Adolfs stora privilegiebrev för Jönköpings stad, § 41, daterat Stockholms slott 1620.04.26, dels kungl maj:ts resolution och förklaring på Jönköpings stads besvär 1660, tryckta i Privilegie- och frihetsbrev 1930. Se ovan.

6 VDA 1664 160, VöDA. Under hänvisning till planer på en framtida flyttning av skolan vill magistraten icke för tillfället vidta några reparationer å det förfallna huset.

7 Skolboken 1667.11.20, PBGA.

8 Se ovan.

9 VDA 1724 71, VöDA.

10 VDA 1724 267a, VöDA.

11 Th Junbeck, som fått domkapitlets uppdrag att söka ordna sångundervisningen vid trivialskolan, vilket han också gjorde, säger: "lärer hela sjukan där uti bero, att magistraten har velat det Max. Ven. Consistorium skulle först confererat med den om postens besättande, innan någon därtill blivit förordnad, emedan de vilja beropa sig på sina privilegier, att de äga makt en sådan person vocera". Om den nyutnämnde apologisten säger han: "Herr Mag. Malmström gör sin uppvaktning flitigt och trol. vid scholan, så att ingen skall hava fog eller skäl om honom annat säga än att han gör sitt ämbete redeligen och försvarligen. Den goda magistraten lärer icke det ringaste hava att säga på hans person i någon måtto", VDA 1724 407, VöDA.

12 VDA 1724 267b, VöDA.

13 Tidigare har kollega Canutus Molaan citerats, som säger, att lärarna "inga egna kamrar havom utan hyrom dem av borgarna såsom djäknar", VDA 1688 497, VöDA.

14 Petrus Beeth citerar denna resolution vid riksdagen 1664.09.16 i en inlaga till landshövdingen fjorton år senare, VDA 1678 70, VöDA. — Frågan om skolmästargården har utförligt behandlats i Elmgren 1972, som också anför källmtrl, vartill hänvisning icke sker i varje enskilt fall nedan.

15 JRDom 1673.02.12, JTA; VDA 1678 71, VöDA.

16 VDA 1673 154, VöDA.

17 VDA 1679 106, VöDA.

18 VDA 1681 187, 375, VöDA.

19 I kungl maj:ts resolution och förklaring på Jönköpings stads besvär 1680.12.10 får landshövdingen i uppdrag att utreda frågan om rektorsgården skall tillhöra skolan eller kyrkan, Privilegie- och frihetsbrev 1930: "Emedan conrector scholæ i Jönköping per male narrata utverkat sig ett kungl. brev angående sin rättighet att besitta en gård, som staden med rätta skall tillhöra och i forna tider varit kappelansgården, är kungl. maj:ts vilja, att guvernören skall ransaka härom, och om konrektor befinnes hava på sådant sätt erhållit kungl. resolution, han då återställer saken i sitt förra tillstånd, men klagas det obefogat på konrektor, skall guvernören sådant förhålla staden." Om en sådan utredning någonsin kommit till stånd, är ovisst. Klart är att Beeth blev vräkt och att efter honom ingen rektor bebott gården. — Frågan om skolmästargården aktualiserades emellertid vid olika tillfällen långt senare, så t ex av Bengt Ekeberg på 1770-talet och av Bengt Norlin på 1810-talet, se nedan.

20 JRDom 1692.10.06, JTA.

21 VDA 1678 70, VöDA.

II FRIHETSTIDEN OCH GUSTAVIANSKA TIDEN 1724—1820

A SKOLSTADGORNA 1724 OCH 1807

1 Inledningen till SO 1724.

2 I september 1731 anmälde dåvarande inspektor för Smålands nation i Lund, prof C Quensel, till domkapitlet i Växjö, att några studeranden från Jönköpings trivialskola vid inträdesprov till akademin erhållit "mycket slätt lovord" till skillnad från vad eljest brukade vara fallet med studerandena, som kom från Jönköping. Domkapitlet begärde en förklaring om orsaken härtill. I sitt svar säger rektor Runberg och konrektor Kexerus, att förhörsledaren förmodligen följt de fordringar, som föreskrevs i SO 1724. Denna SO hade man emellertid aldrig sett i Jönköping, där man fortfarande följde SO 1693, VDA 1731 400, 660, VöDA.

3 SO 1724 är tryckt i ÅSU 1922:7, vartill i det följande hänvisning icke sker i varje enskilt fall.

4 Lärarnas viktigaste inkomstkälla utgjordes fortfarande av den s k sockengången. Genom beslut av kungl maj:t 1780 förändrades formerna för densamma, så att själva kringströvandet i socknarna förbjöds, se härom nedan.

5 SO 1807 är tryckt i ÅSU 1922:7, vartill i det följande hänvisning icke sker i varje enskilt fall. — Om tillkomsten av SO 1807, se vidare Sjöstrand 3:1, 1961, s 162ff.

B LÄRARNA

1 Personalia

a Rektorerna

1 VDA 1728 343; 1729 40, VöDA.

2 Bl a hade Unnerus hävdat, att en konrektor låg närmast till vid befordran till rektorat, VDA 1719 214, VöDA.

3 Margareta Junbeck var född 1711 och dotterdotter till Erl Dryselius, Virdestam 5, 1931, s 286; 7, 1932, s 23f.

4 Brandskadorna på skolhuset omtalas i bl a VDA 1730 468, 504, VöDA. Om branden i övrigt, se Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 407f.

5 VDA 1729 254; 1734 46, VöDA.

6 Virdestam 5, 1931, s 286.

7 VDA 1729 448, VöDA.
8 VDA 1731 515, VöDA. Se vidare Virdestam 6, 1932, s 34.
9 VDA 1732 158, VöDA.
10 VDA 1738 37, 92f, VöDA.
11 VDA 1740 579, VöDA.
12 VDA 1741 458, VöDA, vari kyrkoherde Tiliander skriver: "Det vore väl om något medel kunde finnas till att sätta det vackra huset i så fullkomligt stånd att docentes kunde flytta in i rummen och icke längre behöva att lega rum i staden, helst deras inkomst är ganska liten och tiderna här å orten besvärliga."
15 Om slottsbrandens uppkomst och förlopp verkställdes en ingående undersökning. Konceptet härom finns i JRDom, JTA. Eldsvådan är vidare omtalad i VDA 1737 124, VöDA. Se härom även Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 409.
16 VDA 1743 147, VöDA.
17 Virdestam 5, 1931, s 96f.
18 VDA 1746 116, 296, VöDA.
19 VDA 1747 547, VöDA.
20 Joh Rogberg sökte tjänsten även vid detta tillfälle. Han ansåg sig vida överlägsen Hielm och gav på nytt uttryck åt sin besvikelse att inte ha kommit i fråga, VDA 1748 188, VöDA. — Joh Rogberg var son till Joh Rogberg, rektor vid trivialskolan 1696—1702. Han blev senare domprost i Växjö, Virdestam 1, 1921, s 216.
21 VDA 1748 46, 329, VöDA.
22 Om Krok och hans tjänstgöring, se nedan.
23 Se härom nedan.
24 VDA 1756 446, 559, VöDA.
25 VDA 1759 319, VöDA. De två första åren var nådår för företrädarens familj och gav Svanstedt reducerad lön.
26 Dessa biblioteksspenningar hade, säger Svanstedt, redan hans företrädare använt till skolans bästa, VDA 1757 411, VöDA.
27 VDA 1759 319, VöDA.
28 VDA 1765 62, 183, VöDA.
29 Ekeberg lämnar dessa data i en meritförteckning, som han bifogat sin ansökan om Bexheda pastorat, VDA 1771 551, VöDA.
30 VDA 1767 90 (sigillet har ingraverat stadens vapen, två ymnighetskorn samt en stjärna, vars symbolik uttydes); 1770 139, 514f; 1771 546; 1772 62; 1773 225; 1774 87, VöDA.
31 I VDA 1774 87, VöDA, uppger Ekeberg, att han har "så svag syn, att jag knappt med glasögon kan läsa grekiska eller en latinsk auctor med små stil".
32 VDA 1776 221, VöDA.
33 VDA 1776 221, VöDA.
34 Virdestam 4, 1930, s 91ff.
35 VDA 1781 643f, VöDA.
36 VDA 1785 330, VöDA.

37 VDA 1787 73, VöDA. Colliander ansåg, att man kunde slopa apologistin, vars värde han över huvud satte i fråga, hellre än att nöja sig med för få lärare i den egentliga lärdomsskolan.
38 VDA 1786 93, 355; 1787 557, VöDA.
39 VDA 1787 556, VöDA.
40 Virdestam 5, 1931, s 322f.
41 Eforalskrivelse, PBGA.
42 Virdestam 7, 1932, s 316f. I konsistorium hade Norlin också stort anseende. Fyra gånger stod han på förslag som kyrkoherde inom olika församlingar och en gång, 1816, som domprost i Växjö, dock utan att bli utnämnd, Sjöstrand 1974, s 48. Någon lysande predikant har han säkerligen icke varit.
43 Modersmålsvännen 1915, s 49. Se utförligt om skollivet vid denna tid nedan.
44 VDA 1790 97, 129, VöDA. Se härom även nedan.
45 Beslutet om Visingsöskolans nedläggning i Kungl maj:ts brev 1811.09.04, tryckt i Lagergren 1902, s 13.
46 Se härom ovan.
47 I ett "ödmjukaste memorial", daterat Jönköping 1808.11.01, anlägger Norlin några kritiska synpunkter på den nya provisoriska SO 1807. Han anser det både för lärjungarnas hälsa och undervisningens effektivitet vara lämpligt med sex lektioner under fyra dagar och med fyra lektioner ons- och lördagar. Vad läroämnena beträffar vill han hålla möjligheterna öppna för de elever som så önska att kunna påbörja studiet av hebreiska och kyrkohistoria redan innan de ämnar sig till ett gymnasium. Vad angår lärjungarnas avgifter till skolan och lärarna, s k djäknepenningar, angivningspenningar, förläningsspannmål o dyl, vill Norlin ha fasta och enhetliga bestämmelser — såsom fallet var i Växjö — vid alla skolor och inte obestämda såsom hittils varit fallet i Jönköping. Bestämmelsen om skollokalernas uppvärmning finner Norlin välbetänkt. Men den bör kompletteras med anvisning om varifrån medlen skall tagas "i likhet med andra publika verk" och efter "tidens förändringar". Slutligen begär Norlin, att rektorsämbetet, som börjar få allt mer och mer skrivgöromål, skall tillerkännas rätt till fritt porto för alla sina ämbetsskrivelser. Domkapitlet biföll dessa Norlins hemställanden, VDA 1808 521, VöDA, VLA.

b Konrektorerna

1 VDA 1737 175, 199, 281, VöDA.
2 VDA 1744 569, VöDA. Alegrens svaga hälsa medförde också ekonomiska svårigheter för honom. Prosten Tiliander säger om honom, att han ej har råd att hålla vikarie "på denna dyra orten, varest vi äta upp all vår inkomst och se efter mer", VDA 1744 601, VöDA, VLA.
3 VDA 1745 596, VöDA.
4 VDA 1746 296, VöDA.
5 VDA 1747 89, VöDA.
6 VDA 1752 436, 555, VöDA. — Renström framhåller, att han såsom äldre än sina medtävlare både till levnads- och tjänsteår bör gå före dem. — Virde-

stam 7, 1932, s 57, uppger, att Renström jämte andra var anklagad för att i Sunds kyrka på Åland ha borttagit ett skrin innehållande guld, silver och juveler. Han blev aldrig fälld, men misstankar mot honom kvarstod.

7 VDA 1755 550f; 1759 245, VöDA.
8 VDA 1760 293, VöDA.
9 Virdestam 4, 1930, s 14f.
10 VDA 1763 452; 1764 148, VöDA.
11 VDA 1766 267, VöDA.
12 Virdestam 7, 1932, s 269ff.
13 VDA 1757 407, VöDA.
14 VDA 1759 107, VöDA.
15 VDA 1760 32, VöDA.
16 VDA 1760 431, 434, VöDA.
17 VDA 1764 186, där Sjögren motiverar sin avsägelse med alltför tyngande arbete och samvetsbetänkligheter över bristande kyrkodisciplin inom församlingen, 204, 267, där alla Tilianders tillvitelser bemöts, VöDA. — Om Tilianders och hans fanatiska inställning till allt vad pietism heter, se Rydberg 1904.
18 VDA 1766 431, VöDA.
19 Sjögrens ansökan om 1:a kollegatet på Visingsö, VDA 1767 55, VöDA. Då prosten Clemens Helin förrättade årsexamen på Visingsö i juni 1768, berömmer han särskilt vik teol lektorn Håkan Sjögren för att han "på ett utmärkt hederligt sätt anställt sitt förhör uti theologia historia ecclesiastica, ebreeska och grekiska språken", VDA 1768 315, VöDA. Då Sjögrens hustru Kristina Maria Bögwald dog 1782, höll hans förre chef i Jönköping rektor Bengt Ekeberg, som vid den tiden hunnit bli prost i Älmeboda, likpredikan över henne i Växjö domkyrka. I denna minnesteckning säger han, att "deras äkta förbund stadfästes i Jönköpings stadskyrka med kyrkans vanliga band och ceremonier men utan minsta bång och kostnad år 1761 den 2 februari", Likpredikan 1784.
20 VDA 1770 143, VöDA. Sjögren redogör bl a för hur det först rörde sig om ett mindre vocabularum. Småningom blev det ett lexicon manuale latino-suecanum et sueco-latinum. I företalet till första upplagan 1775 säger Håkan Sjögren, att han själv icke haft råd att köpa sig ett eget lexikon, förrän han redan vistats någon tid vid akademin. Med sitt nu utgivna lexikon ville han göra det möjligt för "läraktiga ynglingar vid skolorna" att skaffa sig "en sådan bok och huvudsaklig hjälpreda". I de anvisningar för lärare som är tryckta såsom bilaga till SO 1820 omnämnes Håkan Sjögren såsom "den av våra skolverk högt förtjänte doctor Sjögren" och hans bok Liber memoralis "den bästa föresynen" vid latinundervisningen.
21 Virdestam 1, 1921, s 231ff.
22 VDA 1776 564, 581, VöDA.
23 Virdestam 3, 1929, s 116f.
24 Liliander innehade tjänsten 1780.05.01—1782.01.30, men ersattes alltså på landshövding Hamiltons begäran av kollega N J Colliander, VDA 1782 33, 67f, 77, VöDA. Se även Virdestam 7, 1932, s 58.
25 VDA 1779 141, VöDA. Se ock ovan under rektor Jonas Colliander.

26 VDA 1787 503, VöDA.
27 VDA 1790 51, 63, 76, 97, VöDA.
28 VDA 1792 435, 539; 1793 200, 248, VöDA.
29 VDA 1807 559, VöDA. — I L Borgströms levnadsminnen, se nedan, framställs Tellander som en helt misslyckad lärare.
30 Virdestam 4, 1930, s 97f.
31 VDA 1808 204; 1809 9, 110, VöDA.
32 VDA 1812 314, VöDA.
33 VDA 1818 127, VöDA. — Se även Virdestam 7, 1932, s 274f.
34 VDA 1817 321, VöDA.
35 VDA 1818 285; 1819 323, VöDA.

c Kollegerna

1 VDA 1730 59, VöDA. Se även Virdestam 4, 1930, s 59f.
2 I en förteckning över prästerna i Tveta härad 1735, VDA 1735 433, VöDA, står "Dnus Petrus Tholander" upptagen som andre kollega bland lärarna vid trivialskolan. Se även Virdestam 6, 1932, s 264f.
3 Klintins meritförteckning i VDA 1753 233, VöDA. Se även Virdestam 6, 1932, s 198.
4 VDA 1736 629, VöDA.
5 Virdestam 1, 1921, s 210ff.
6 Virdestam 7, 1932, s 366.
7 VDA 1752 25, 209, VöDA. Hielmerus hade en svag hälsa och led av "huvudsjuka", särskilt ansatt var hans ena öga.
8 VDA 1750 102, VöDA.
9 Virdestam 6, 1932, s 59f.
10 VDA 1752 435, VöDA.
11 VDA 1753 246; 1756 253, 671, VöDA.
12 VDA 1753 46, VöDA. Han uppger här sin ålder till "nu varande 39 ålders år".
13 VDA 1753 253; 1754 34, VöDA.
14 VDA 1767 36, 214, VöDA.
15 VDA 1762 578ff, 581, 589, VöDA.
16 Virdestam 3, 1929, s 65f.
17 VDA 1766 331, 582, VöDA. Se även Virdestam 7, 1932, s 283.
18 VDA 1770 501; 1772 549, VöDA. Se även Virdestam 6, 1932, s 35.
19 VDA 1777 98; 1778 198, VöDA. Att Appelberg daterat sin ansökan, "Jönköping den 1 maj 1778", behöver ej betyda, att han tjänstgjort här.
20 VDA 1778 199, 527, VöDA. — Viktor Rydbergs moder var född Duker, se Forsström 1960, s 15ff.
21 VDA 1781 156, VöDA. Se även Virdestam 6, 1932, s 82.
22 VDA 1785 188; 1788 47, VöDA.
23 VDA 1794 443; 1809 312 (fullmakt och meritförteckning), VöDA. Se även Virdestam 7, 1932, s 187.
24 Virdestam 3, 1929, s 278.

25 VDA 1792 13 (meritförteckning), VöDA. Se även Virdestam 7, 1932, s 260f.
26 VDA 1797 157 (meritförteckning), VöDA.
27 Virdestam 3, 1929, s 165.
28 VDA 1797 313 (meritförteckning), VöDA.
29 Virdestam 6, 1932, s 63.
30 VDA 1804 824; 1805 243, VöDA.
31 Virdestam 6, 1932, s 236.
32 VDA 1805 243, VöDA. Om sina erfarenheter från tjänstgöringen som nedre kollega i Jönköping skriver Danielsson bl a: "Kollega vid nedersta klassen av Jönköpings skola, där göromålen i avseende på disciplarnas mängd och olika framsteg onekligen äro de mödosammaste men i avseende på lärarnas utkomst de minst lönande inom stiftets läroverk, en tjänstgöring, som visserligen ensam är tillräcklig att vänja sin man vid ordentlighet, flit och oförtruten verksamhet . . .", VDA 1804 824, VöDA. Om situationen i Jönköping uttalar han sig i annat sammanhang: ". . . dyrheten, som råder här på orten, vilken torde vara den högsta inom stiftets område" och tjänsten "den besvärligaste och minst lönande . . . inom stiftets läroverk", VDA 1799 264, VöDA.
33 Biograf lex 2, 1836, s 387. Se härom även nedan.
34 VDA 1800—1802 är fuktskadade och därför ej åtkomliga för forskning, VöDA. — Huruvida Lundelius tillträdde tjänsten i Jönköping är ovisst. I varje fall har han ej lämnat någon redogörelse vid examen i juli 1803. — Om Lundelius, se Virdestam 7, 1932, s 342f.
35 VDA 1807 327, VöDA. Se även Virdestam 6, 1932, s 147f.
36 VDA 1809 34, 103; 1810 284; 1811 483, VöDA.
37 Virdestam 7, 1932, s 81ff.
38 Virdestam 5, 1931, s 325ff.
39 VDA 1810 338, VöDA.
40 VDA 1810 568, 639, VöDA.
41 VDA 1811 436, 461, VöDA.
42 Under Wetterlings inspektorat över Jönköpings skola var Viktor Rydberg elev där och blev sedermera genom tiderna dess mest namnkunnige lärjunge. Forskningarna kring dennes person och diktning har bl a också gett en ingående belysning av Wetterlings person och betydelse, se härom bl a Forsström 1960 och där anförd litt.
43 VDA 1813 262, VöDA, där Holmdahl sägs "äga en skicklig lärares alla egenskaper".
44 Virdestam 6, 1932, s 339.
45 VDA 1812 413, VöDA.
46 VDA 1822 429, VöDA.
47 Virdestam 5, 1931, s 99f, beskriver Eneroth såsom lärare med orden "kraftfull vid disciplinens upprätthållande och en utmärkt lärare i de gamla språken".
48 VDA 1820 385, VöDA; Virdestam 7, 1932, s 366.
49 Eforalskrivelser, PBGA. — Om Visingsö skolegodsfonds överflyttning till Jönköpings skola, se nedan.

50 VDA 1814 246; 1820 80, 439, VöDA.
51 Virdestam 5, 1931, s 61f.

d Apologisterna

1 VDA 1730 365, 468; 1731 385, VöDA.
2 Virdestam 6, 1932, s 369f.
3 VDA 1733 166f, 210, VöDA. Om Fr Seidenzopfs fader, Ernst Seidenzopf, se Arcadius 1889, s 63.
4 VDA 1744 246, VöDA.
5 VDA 1739 224, VöDA. Murmästarens förslag, som Seidenzopf befordrade till domkapitlet, gick ut på att i mellanväggarna mellan skolsalarna och i övre våningen, där lärarna hade sina bostäder, "över allt uppsätta tunna korsverksmurar, vilka göra samma nytta som de förra samt äro drägligare för bjälkarna, som eljest måste bära en tämmelig dryg tyngd". Dessutom skulle rummen bli "något ansenligare och större".
6 VDA 1744 85, 121, VöDA.
7 Förslaget att dela apologist- och kantorssysslan kom från borgmästare och råd. Kraus förklarade sig genast villig att överta den sistnämnda, VDA 1744 13f, VöDA. — Ibland var det svårt att få en lämplig sånglärare. Så här skriver inspektor C Tiliander i sin rapport om årsexamen den 22 juni 1761: "Studenten Kinnerus, som haft v. konsistorii tillstånd att göra kantorssysslan i stället för Kroken, har lagt sig in med en grytstöpareänka vid namn Hörnvall, med henne som säges avlat barn och tänker att lagviga sig vid henne. I anseende vartill jag funnit mig befogad att förbjuda honom att vidare befatta sig med sången i skolan, för undvikande av mycket prators eftertal, varpå här är gott förråd", VDA 1761 265, VöDA.
8 Krok, som förmodligen inte hade någon större fallenhet för sångundervisning, framhöll, att han genom att slippa denna, skulle kunna bättre betjäna lärjungarna i rektors och konrektors klass med matematik- och geografilektioner men även få tillfälle att hjälpa fattiga gossar med latinet utan ersättning, VDA 1744 717, VöDA.
9 VDA 1746 298, VöDA.
10 VDA 1752 154, VöDA.
11 VDA 1762 30, VöDA. I inspektor Tilianders examensrapport till konsistoriet 1761 står det bl a: "Magister Krok var sjuk och följaktel. absens, vilket kunde vara lika gott, ty här är nu icke en enda gosse i räkningeklassen", VDA 1761 265, VöDA, VLA.
12 VDA 1809 378f; 1810 277, 360, VöDA.
13 Virdestam 3, 1929, s 145.
14 I sin ansökan om apologistin i Jönköping förfrågar sig Cavallius, om han måste undergå nytt undervisningsprov för att kunna komma i fråga till tjänsten. Det förefaller inte, som om något sådant krävts, VDA 1810 561, VöDA.
15 Virdestam 2, 1927, s 362ff.
16 VDA 1817 546, 583, VöDA. Om övre apologist och humanistklass, se nedan.

17 VDA 1817 510; 1819 13, VöDA.
18 Virdestam 7, 1932, s 187.
19 VDA 1818 74, 130, VöDA.

2 *Lärarnas tjänster och löner*

1 De tidigare åberopade privilegierna för stadens magistrat att säga sitt ord vid tillsättningen av apologist i Jönköping (privilegium av år 1620, kungl resolution av år 1660, Privilegie- och frihetsbrev 1930) har dåvarande lektorn i Växjö och sedermera domprosten Joh Rogberg underkastat en ingående granskning i samband med en befordringsstrid 1763. Han menar, att de icke vidare kan tillskrivas något egentligt värde, eftersom förutsättningarna icke längre fanns för deras tillämpning. De har dock esomoftast åberopats av magistraten, då den velat framföra någon bestämd kandidat, VDA 1761 265; 1763 109, VöDA.
2 SO 1724.
3 SO 1807.
4 SO 1807. Tidigare hade det blivit den enskilde befattningshavarens ensak att på ena eller andra sättet ordna sin pensionsfråga, om han blev urståndsatt att fortsätta sin tjänstgöring. Se t ex fallet B Lund, VDA 1786 111f, 164, 232, VöDA.
5 Kungl maj:ts brev till statskontoret 1690.01.02, vilket åberopas i t ex VDA 1803 150, VöDA.
6 VDA 1768 206, VöDA.
7 VDA 1762 57, VöDA.
8 Bestämmelserna om vederlagspenningar i kungl brev 1771.11.19 samt 1772.03.01, se VDA 1773 302, VöDA. Icke sällan hade lärarna svårigheter med prästerna, som var försumliga med utlämnandet av vederlagspenningarna, bl a Lavin i Jönköping. Detta föranledde Växjö-kollegerna att begära, att domkapitlet skulle ingripa och förständiga dem att utan anmodan inbetala ifrågavarande överskottsmedel, VDA 1775 479, VöDA.
9 Sivgård 1965, s 72f, 138.
10 VDA 1803 150, VöDA. Till dessa löner kom även fria bostadsrum i skolhusen för kolleger och apologister.
11 VDA 1763 501, VöDA.
12 VDA 1764 310, VöDA. Magistratens intyg utlämnades till magister N E Bergmark, som tjänstgjorde som slottspredikant.
13 Se t ex Carlsson-Rosén 6, 1967, s 238f.
14 VDA 1763 4, VöDA. De tryckta markegångstaxorna finns i regel i VDA för varje år.
15 VDA 1814 317, VöDA. Kollega Arvid Andrén tillträdde det nyinrättade kollegatet 1814 och hade följaktligen inte hunnit komma med i det årets taxeringskalender.
16 VDA 1811 86, VöDA. — Rektor Beeth hade en annan teori om särskilt rektorslönens förminskning, nämligen att Lindelius inte utkrävt sin rätt, se ovan. Mycket talar mot denna förklaring, inte minst kyrkoherde Lindelius' i övrigt dokumenterade ekonomiska sinne och handlag.
17 Kungl maj:ts brev ang interimslönereglering vid rikets elementarläroverk 1819.04.22, PBGA. Se även Sjöstrand 3:2, 1965, s 310f.

3 *Privatlärarna i Jönköping*

1 VDA 1748 329, VöDA. De som bar ansvaret för skolan — närmast inspektor Tiliander, enär rektoratet just vid den tiden var vakant — kände stor oro för utvecklingen. Tiliander ansåg främsta orsaken till nedgången ligga däri, att konrektorn även skulle sköta slottsförsamlingen, som Tiliander av förklarliga skäl ville införliva med stadsförsamlingen. Han uttryckte farhåga för att "om konrektor ej bliver slottsförsamlingen kvitt, skolan necessement bliver till intet". — Under de dugliga rektorerna Hielm, Svanstedt och Ekeberg vänds dock den nedåtgående tendensen.
2 Redan själva skolorganisationen — för inträde i trivialskolan krävdes katekeskunskap och förmåga att kunna läsa rent innantill i bok — förutsatte i själva verket, att åtminstone den rent elementära undervisningen övertogs och handhades av privatlärare.
3 Nästan varje år begärde en eller flera ynglingar i högsta klassen, rektorister, s k testimonium academicum för att vid universitet kunna bli prövade och antagna som studenter utan att först ha genomgått gymnasium.
4 VDA 1770 501, VöDA.
5 VDA 1743 389, VöDA.
6 VDA 1747 118, 327, VöDA.
7 VDA 1764 363, VöDA. Sjögren uppger här, att han "intill mitt nuvarande 38 ålders år . . . ständigt varit en flitig och trogen informator och det ännu är i varjehanda för barn och ynglingar tjänliga språk och vetenskaper".
8 VDA 1766 582, VöDA.
9 Gabriel Lundahl, som sökte konrektoratet efter Ingerman, har en självständig syn på privatinformationen, som han betraktar såsom icke enbart en födkrok för sig själv. Han säger, att han i "snart mina 40 års annalkande ålder . . . nu redan i 18 års tid ständigt måst draga mig fram med informerande av både högres och lägres barn". Detta arbete betraktar han emellertid "mitt fädernesland även så nyttigt som deras, vilka suttit vid en publ. skola och haft sina vissa suspina", VDA 1747 193, VöDA. Se även Virdestam 6, 1932, s 71.
10 B Lund hade enligt egna uppgifter börjat med privatundervisning i Jönköping 1745. Nils Wetterstrand, född på Visingsö 1717, prästvigd 1748 och komminister i Jönköping 1764, Virdestam 7, 1932, s 47, och studenten Carl Björkström, Virdestam 8, 1934, s 95, hade anslutit sig till Lund. De bildade ett slags privat pedagogi i staden, som tydligen tillvunnit sig allmänhetens förtroende och växte i en omfattning, så att lärarna vid trivialskolan i den såg en allvarlig konkurrent och ansåg sig böra påkalla domkapitlets uppmärksamhet och ingripande mot densamma, som de även betraktar som ett olaga intrång inom skolväsendet, VDA 1747 274; 1753 253, VöDA.
11 VDA 1754 34, VöDA.

12 VDA 1754 50, VöDA.
13 VDA 1754 258f, VöDA.
14 VDA 1754 50, VöDA.
15 VDA 1762 129, VöDA. Det vilt florerande privatlärarsystemet med sina pedagogier o dyl avtog mot slutet av århundradet, se biskop O Wallquists visitationsprotokoll 1790.05.17, eforalskrivelser, PBGA.
16 VDA 1776 490; 1777 408; 1778 49, VöDA.
17 I undantagsfall kunde det förekomma flickor också i en offentlig skola, se nedan om Visingsöskolans flyttning till Jönköping.
18 VDA 1770 514f, VöDA.

C LÄRJUNGARNA

1 Lärjungarnas antal och härkomst

Apologistklassen

1 Se ovan.
2 VDA 1703 396; 1729 254, VöDA. Se ovan.
3 VDA 1748 329, VöDA.
4 Nära nog fullständiga terminskataloger över lärjungarna i trivialskolan fr o m 1730 finns i PBGA.
5 Om allmänna tendenser i det svenska skolväsendet under upplysningstiden, se Sjöstrand 3:1, 1961, s 143f, och Landquist 1960, s 229, 237.
6 VDA 1743 147, VöDA.
7 Se terminskatalogerna, PBGA.
8 Terminskatalogerna från rektor Norlins tid är ofta mycket detaljerade och innehållsrika. De upptar inte bara lärjungarnas namn och hemvist, dvs födelseort, utan efter hand även födelse- och inskrivningsår, faderns yrke och stånd m m. Ett tag har Norlin inte mindre än sju olika kolumner med olika uppgifter, terminskatalogerna, PBGA. — Även rapporterna om årsexamina till domkapitlet i Växjö sväller understundom ut avsevärt. Rekordet uppnås för läsåret 1809—10, då inte mindre än 63 foliosidor levererades. Dessa redogörelser förlöper t o m ht 1817, se härtill VDA — 1817, VöDA.
9 Om Visingsöskolans nedläggning och dess överflyttning till Jönköping, se nedan.
10 Sverige hade ännu på 1700-talet besittningar på andra sidan Östersjön, vilket kan förklara lärjungeklientelets spridning i geografiskt avseende.
11 Eforalskrivelser, PBGA. — I uppfostringskommissionens enkät 1813 finns bl a en fråga, huruvida några särskilda anstalter är vidtagna för att vänja ungdomen vid sparsamhet och torftighet. Rektor Norlin svarar lakoniskt: "Därtill är de flestas torftighet bästa läromästare", eforalskrivelser, PBGA.
12 Prästerna synes alltjämt ha utnyttjat trivialskolan för sina barns utbildning. — Se härtill lärjungeförteckningen 1797, bil 4.
13 Vid deras namn har Ekeberg antecknat "nobilis", terminskatalogen vt 1771, PBGA. En anteckning i katalogen 1791 förmäler, att Georgius Gyllensvärd inskrevs i apologistklassen 1791.02.23, terminskatalogen vt 1791, PBGA. Hans

studietid i skolan har ej kunnat bestämmas, eftersom katalogerna för de närmast följande åren ej kunnat uppspåras.
14 Se härtill Sivgård 1965, s 22.
15 Visitationsprotokoll 1745.06.10, PBGA. — I en examensberättelse ett par år tidigare anmärker Tiliander bl a: ". . . så finnas ock här några som ehuru träget de ock arbeta och läsa, borde likväl häldre slå sig till något annat hantvärk, varigenom de framdeles kunde göra sig och riket bättre tjänst", VDA 1743 284, VöDA. — Tiliander visar dock förståelse för dem som vill lära annat än latin och grekiska, t ex bokhålleri, franska och engelska språken, VDA 1754, 50, VöDA.
16 Se ovan om Jonas Malmströms utnämning 1724.
17 Terminskatalogen 1788, PBGA.
18 Eforalskrivelser, PBGA.
19 Se terminskatalogerna resp år, PBGA.

2 Lärjungarnas skolgång

1 Bestämmelserna om läsårets omfattning och indelning är likalydande i SO 1724 och 1807.
2 Visitationsprotokoll 1790.06.17, PBGA.
3 VDA 1810 277, VöDA.
4 VDA 1819 415, VöDA.
5 Visitationsprotokoll 1790.06.17, PBGA. Benämningen sångveckor kommer därav, att skolgossarna under denna ledighet skulle inöva psalmer, som skulle användas vid de stora högtiderna i kyrkorna.
6 Veckoschemat är sammanställt av rektor B Norlin 1813, PBGA. — Ludv Borgström säger i sina minnen följande om kyrktvånget: "I mitt trettonde år tog jag det viktiga och efterlängtade steget till konrektors klass, efterlängtade, emedan det medförde vissa företrädesrättigheter, av vilka den viktigaste var att man kunde saklöst försumma kyrkogången vartill man annars var förbunden, så väl högmässa som aftonsång utan avseende på köld, oväder och tunna kläder och utan avseende på att skolläktaren var så belägen att ej en enda tydlig mening kunde fattas av predikan." Borgström, Lefnadsminnen, KSA.
7 VDA 1745 595, 596, VöDA.
8 VDA 1759 150, VöDA.
9 VDA 1746 129, VöDA.
10 SO 1724.
11 VDA 1726 330f, VöDA, närmast föranledd av klagomål över allmogens motvillighet att lämna sina bidrag.
12 VDA 1731 46, VöDA.
13 Carlsson—Rosén 7, 1968, s 43ff.
14 Sivgård 1965, s 138.
15 VDA 1781, VöDA, innehåller flera listor över tributpliktiga hemman, matlag eller rökar, uppgjorda av kronofogdarna i de olika häraderna.

16 Terminskatalogen vt 1780 samt distributio beneficiorum 1780.06.20, PBGA, se bil 2 och 3.
17 Se härom ovan.
18 Ödmann 1830, s 66ff. — Man behöver naturligtvis inte betvivla sanningshalten i Ödmanns berättelse om sin egen och hans släktings färd på 1760-talet. Han var en gladlynt, musikalisk och sällskaplig yngling, som säkerligen vann mångas bevågenhet. Men det måste vara fel att låta honom stå modell för alla fattiga scholares, som gick med tiggarpåsen i smålandssocknarna.
19 VDA 1796 67; 1818 91: "Jönköpings kongl. trivialskola", VöDA.
20 Se härtill SO 1724 och 1807.
21 VDA 1805 353, VöDA.
22 VDA 1807 309; 1808 315, VöDA. Varje lärjunge fick vitsord över fallenhet för studier, dona natura, för flit, diligentia, och för uppförande, vita gesta. Ibland medsändes lärjungarnas skrivningar och lösningar av olika uppgifter, då examensredogörelserna skickades in till domkapitlet. I ovan angivna akt från år 1807 kan man t ex läsa följande problem för lärjungarna i apologistklassen: Hur många plankor av viss uppgiven längd och bredd fordras till ett golv av viss uppgiven längd och bredd och hur många sparrar krävs till takresning och tegelpannor till taktäckning på ett hus av angiven storlek . . .
23 Den noggranna redogörelsen för kursinnehåll, metodik m m finns i rektor B Norlins svar till kanslersgillet 1799, PBGA.
24 VDA 1772 405, VöDA. En förteckning på läroböcker, som användes vid trivialskolan, samt de viktigaste läroämnena i de olika klasserna, se bil 5.
25 SO 1724. — Exempel på testimonium academicum, se nedan.
26 SO 1807.
27 VDA 1804 424, VöDA.
28 Joh Fovelin var kyrkoherde i Barkeryds pastorat 1778—1807, Virdestam 7, 1932, s 105ff. Han var examensförrättare vid Jönköpings trivialskola 1797—1805, VDA angivna år, VöDA. — Det var eljest tradition att kyrkoherden i Jönköping skulle vara inspektor och examensförrättare vid trivialskolan. Vid denna tid var S F Wibohm stadens kyrkoherde. Det dröjde emellertid ända till 1805, innan biskopen förordnade denne till skolans inspektor, VDA 1805 353, VöDA.
29 SO 1807.
30 VDA 1731 563; 1732 294, VöDA.
31 Visitationsprotokoll 1733.07.03, PBGA.
32 Visitationsprotokoll 1745.06.10, PBGA.
33 Visitationsprotokoll 1790.06.17, PBGA.
34 VDA 1793 351, VöDA; eforalskrivelser, PBGA. Se bil 6 och 7. — Den äldre brodern Sellman rekommenderades dessutom av rektor Norlin att erhålla ett av skolans stipendium: "såsom en bland 8 syskon behöver han väl detta understöd" heter det i motiveringen.
35 Eforalskrivelser, PBGA. Man kan med fog fråga sig, om biskop Wallquist hade laglig rätt att förbjuda jönköpingseleverna att begagna en studieväg, som SO 1724 dock lämnar öppen.

36 Kollegieprotokoll 1795.09.01, PBGA.
37 VDA 1798 269, VöDA.
38 Eforalskrivelser, PBGA.
39 VDA 1804 424, VöDA. — I examensprotokollet förtecknas alla som under läsåret slutat sin skolgång. Av dessa har åtta stycken gått till okända yrken, en till Växjö skola, tre till apotek, fyra till hantverk, en till lotsverket, en till "Gripsvalds akademi", en till handeln och en dött, VDA 1804 395, VöDA.
40 Kollegieprotokoll 1795.09.01, PBGA.
41 VDA 1785 257, VöDA.
42 VDA 1797 276, VöDA.
43 VDA 1798 269, VöDA.
44 VDA 1803 376, VöDA.

3 Ur skollivet

Forna lärjungar berättar

1 Ödmann 1830, s 48.
2 Biograf lex 2, 1836, s 387. Förutom sin självbiografi, som återfinns i a a, skrev Borgström på äldre dagar Lefnadsminnen, som numera förvaras i KSA, till vilka källor inte hänvisning sker i varje enskilt fall nedan. — I Modersmålsvännen 1915, s 44ff, återfinns ett av A Hj Uggla gjort utdrag ur Borgströms Lefnadsminnen, vilket utdrag är i full överensstämmelser med originalet.
3 I skolkatalogerna uppges hans födelsedag vara den 2 oktober, terminskatalogerna, PBGA.
4 VDA 1797 276 (terminskatalog), VöDA.
5 VDA 1798 269 (terminskatalog), VöDA.
6 VDA 1803 298, 376 (terminskataloger), VöDA.
7 VDA 1803 376, VöDA. Johan Fovelin, som förrättade årsexamen, har två olika anteckningar om Borgström, dels skall han ha "bortgått till Växjö lärohus", dels ha flyttats ur konrektors klass till rektors. De båda uppgifterna behöver icke motsäga varandra.
8 VDA 1804 424, VöDA. — Sin första kondition som apotekselev hade Borgström i Växjö.
9 Modersmålsvännen 1915, s 47ff.
10 Modersmålsvännen 1915, s 49.
11 Modersmålsvännen 1915, s 49f.
12 Biograf lex 2, 1836, s 387. — Borgström omtalar vidare, att modern hyrde en lärarbostad i skolhuset och att hon bl a ombesörjde Danielssons tvätt mot det att han gav Ludvig lektioner i språk. Då Borgström senare var apotekselev i Växjö, fann han ett faderligt stöd i Danielsson, som tagit transport dit.
13 Biograf lex 2, 1836, s 390.
14 Modersmålsvännen 1915, s 52.
15 Modersmålsvännen 1915, s 50ff.
16 Biograf lex 2, 1836, s 390.
17 Om C A Wetterbergh, se bl a Svenska män och kvinnor 8, 1955, s 312f.
18 Wetterbergh 1889, s 6.

19 Wetterbergh 1889, s 7. Se härtill även Wrangel 1926, s 152f.
20 Wetterbergh 1889, s 7f. Se härtill även Wrangel 1926, s 155f.
21 Om Johan Norlin, se Virdestam 7, 1932, s 194f.
22 Wetterbergh 1889, s 10.
23 Wetterbergh 1889, s 11f. Om musiklärartjänsten och förutsättningarna härför, se VDA 1810 466; 1811 181, 212, VöDA.
24 Till forna elever, som berättar om Jönköpings trivialskola, kan också räknas studenter och andra, som vid sina latinska orationsprov vid olika tillfällen valde ämnen från sin hembygd. Exempel är bl a Linnélärjungen och forskningsresanden Carl Peter Thunberg, som i Tahl om staden Jönköping av den 9 maj 1770 bl a säger: "Skolan är trivial och får man därifrån resa directe till Academin utan att först frekventera något gymnasium", Wilstadius 1937, s 60ff.
25 VDA 1819 415, VöDA.

D SKOLHUSET

1 I Skara sammanträngdes t o m fem klasser i samma skolsal, Beckman I, 1926, s 97, 230.
2 VDA 1730 468, 504, VöDA. Om tillkomsten av detta skolhus, se ovan.
3 VDA 1725 245f, VöDA.
4 VDA 1728 201, VöDA.
5 VDA 1728 172, VöDA.
6 VDA 1728 200, VöDA.
7 Se härom bl a Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 407.
8 VDA 1730 504, VöDA. — Inte bara kyrkoherden blev husvill. Samma öde drabbade bl a lärarna, som hade sina bostäder i skolhusets övre våning. Värst drabbad tycks apologist Jonas Virgander ha blivit. Han beviljades extra sockengång för att skaffa ersättning för den förlust han lidit, VDA 1730 468; 1731 385, VöDA. Dåvarande förste kollega Erland Colliander säger, att han, sedan branden lagt skolan i aska, måste "lega kamrar på denna dyra orten", VDA 1732 158, VöDA.
9 VDA 1731 133, VöDA.
10 VDA 1730 504, VöDA.
11 VDA 1732 294, VöDA. Om den brunna skolan säger Junbeck i detta sammanhang, att den står "in stato qvo" och "är sedermera alls ingenting tillgjort".
12 VDA 1730 565; 1731 132, VöDA.
13 VDA 1733 165, VöDA. Enär skolan byggts för statliga medel, borde också staten ta ansvar för den. Likväl vore stadens invånare beredda att, liksom tidigare, bidra till dess underhåll "efter råd och ämne".
14 VDA 1734 156ff, VöDA. Stambok är beteckning på kollektbok.
15 VDA 1735 266f; 1736 21f, VöDA.
16 VDA 1736 256f; 1737 171, VöDA.
17 VDA 1737 171f, 466, 533, VöDA.

18 VDA 1739 224, VöDA.
19 VDA 1739 233f, VöDA.
20 VDA 1739 263, 306, 453f, VöDA.
21 VDA 1740 579, VöDA.
22 VDA 1741 458, VöDA.
23 VDA 1744 85, 121, VöDA.
24 VDA 1746 458, VöDA.
25 VDA 1750 411 (Tiliander gick själv i borgen för lånet, som löpte med vanlig ränta, 6 %); 1753 270; 1754 25, 419, VöDA.
26 VDA 1757 411; 1758 27, VöDA.
27 VDA 1764 517, VöDA. — Rektor Ekeberg hade inledningsvis i sin skrivelse sagt, att han inte vill gå in på den slapphet i disciplinen "som oförmärkt kan hava insmugit. Detta kan, genom Guds nåd, skall och bör efter hand ändras och rättas". Men här finns flera yttre omständigheter, som "hindra en nitisk och redelig docens att med nöje sin mödosamma syssla härstädes förvalta".
28 Ekeberg har tidigare uppvisat, att trivialskolan alltsedan 1736 (då Kexerus var rektor) icke blivit tilldelad någon skolkollekt från stiftet utom från Tveta härad, VDA 1764 517, VöDA. Att han har lyckats åstadkomma en ändring häruti, framgår av den kassarapport, som domkapitlet avkrävde Jonas Colliander, VDA 1781 644, VöDA (se ovan s 219f). Därav framgår, att fr o m nu årliga kollekter tillfallit Jönköpings trivialskola även från Östbo, Västbo och Vista härader.
29 Av överskottet från Myresjö tillföll "detta medellösa och tillika gäldbundna skolehus" 123:31 dlr. Ekeberg känner tydligen stor tillfredsställelse att nu äntligen kunna "avbörda sig den skuld, som Jönköpings utblottade skola häftar för till gymnasiehuset på Visingsö", VDA 1765 426, 467, VöDA.
30 Medan Ekeberg bokstavligen kämpade för trivialskolans fortbestånd, blev han av någon anledning hållen på halster av domkapitlet, som förhalade hans utnämning till rektoratet. Under tiden söktes detta av dåv kollega Joh Almquist. Ekeberg kände sig oroad och gjorde en förnyad framställning till domkapitlet, vari han hänvisar icke blott till sina lärdoms- och tjänstemeriter utan också till ett tidigare löfte om befattningen. Han försäkrar, "att ehuru åren börjar nalkas, äger jag dock — det Gud vare lovad — både sinnets munterhet och kroppens styrka till detta besvärliga ämbetes behöriga bestridande", VDA 1766 213, VöDA.
31 Inventarieförteckning, som skett "till framgen efterrättelse" i VDA 1764 620, VöDA. Om sigillets tillkomst och symbolik, se VDA 1767 90, VöDA.
32 VDA 1776 399, VöDA.
33 VDA 1781 643f, VöDA.
34 VDA 1781 327, VöDA.
35 VDA 1781 366, VöDA. Enl Inrikes civilexp reg 1775.11.05, RA, hade skolan i stället för ökade allmänna bidrag fått rätt att höja lärjungarnas inskrivningspenningar från sex öre till tolv öre.
36 VDA 1783 365, VöDA.
37 VDA 1783 551f, VöDA.
38 VDA 1784 408, VöDA.

39 VDA 1784 327, VöDA. — Peter Tiliander var son till Carl Tiliander och född i Jönköping 1745. Han hade tjänstgjort som vik rektor i Jönköping 1776 och varit lektor i Växjö samt i denna egenskap också ledamot av domkapilet. Såsom sådan har han förmodligen av detta blivit anmodad att företa syn på skolhuset under sin vistelse i Jönköping. Se även Virdestam 2, 1927, s 255f.
40 VDA 1787 503, VöDA.
41 VDA 1784 556, VöDA.
42 VDA 1785 15, 352, VöDA.
43 VDA 1785 15; 1786 174, VöDA.
44 VDA 1786 22, VöDA. Se även Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 410f.
45 Virdestam 7, 1932, s 58.
46 VDA 1790 51, VöDA. Se även Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 412.
47 VDA 1790 97, VöDA.
48 VDA 1790 76, VöDA.
49 VDA 1790 97, VöDA.
50 VDA 1790 97, 129, VöDA.
51 VDA 1790 136, VöDA.
52 VDA 1790 319, 397, VöDA. Sammanlagda kostnaderna beräknades till 74 dlr 23 sk 6 rst, varav Norlin begärde ett förskott på 34 dlr 32 sk. Han meddelar samtidigt: "Att dessa reparationer kunna för lindrigare pris verkställas gives för närvarande föga hopp."
53 VDA 1790 447, 489, VöDA. — Såväl klockan som frontespisen togs ned 1807, VDA 1807 15, VöDA.
54 VDA 1809 141; 1810 338, VöDA.
55 VDA 1809 141; 1810 446, 568; 1811 112, VöDA.
56 VDA 1811 651, VöDA. Just vid det ställe och i det sammanhang, som ritningen påträffats, finnes ingen anteckning, varifrån den kommit eller vad syftet med densamma varit. Däremot omtalas i ett "ödmjukaste memorial", daterat Barnarp 1813.12.21, en "infordrad planritning över Jönköpings skolehus med beskrivning däröver", VDA 1814 13, VöDA. Att den åsyftade planritningen är identisk med den nu anträffade, torde vara ställt utom allt tvivel. Allt talar för att den utförts av stadsbyggmästare P G Salvin. I skolans räkenskaper 1813.12.16. finns nämligen en post till honom på 4 dlr för en "planritning på skolehuset".
57 VDA 1813 540; 1814 13, VöDA.
58 VDA 1818 285, VöDA.
59 VDA 1819 323, VöDA. I denna redogörelse över allt det som åtgjorts vid skolan, är vidare den uppgiften, att auditorium majus varit inredd med pelare, värd att observeras. Detta framgår nämligen icke av Salvins ritning och det är inte heller omnämnt någon annanstans. Den kommentaren torde vidare kunna göras, att det väl inte heller var möjligt, att de kraftiga bjälkar, som prosten Junbeck på sin tid inköpte i Habo, ensamma skulle kunna bära den väldiga tyngd, som de fyra lärarrummen med eldstäder måste utgöra.
60 Wallquistiska saml 5:16, Roggebiblioteket.
61 Se härom Sjöstrand 1974.

E TRIVIALSKOLAN I JÖNKÖPING OCH BRAHESKOLAN PÅ VISINGSÖ

1 Handlingar 3:6, s 381.
2 Almqvist 1966, s 51ff.
3 Om skolan på Visingsö, se framförallt Wilstadius 1947 samt Elmgren 1969, vartill hänvisning icke sker i varje enskilt fall nedan.
4 VDA 1651 214a, VöDA.
5 VDA 1650 42, VöDA.
6 Donationsbestämmelser och andra urkunder är tryckta i Berg 1885 och Lagergren 1902.
7 Donationerna till Braheskolan på Visingsö har varit föremål för omfattande utredningar, bl a Klockhoff 1932 och Uhlin 1959, båda i KKA, RA, samt vidare Malmström 1950, PBGA. Därtill kommer remissvar över nämnda utredningar, PBGA.
8 Wilstadius 1947, s 53ff.
9 VDA 1726 230, VöDA.
10 VDA 1751 480, VöDA.
11 VDA 1752 19, VöDA.
12 VDA 1752 20, VöDA.
13 Malmström 1950, s 72f, PBGA.
14 VDA 1756 22, VöDA.
15 Malmström 1950, s 73, PBGA.
16 Malmström 1950, s 74ff, PBGA.
17 VDA 1785 372, VöDA.
18 Sjöstrand 3:1, 1961, s 105.
19 Skolinrättningarnas officiella namn var Gymnasium Carolinum och Kungliga trivialskolan, Berg 1885, s 137.
20 Jönköpings läroverk, redogörelse 1880—81, PBGA, innehåller en historik över Visingsöskolan med anledning av 200-årsminnet av Per Brahes död. Häri återfinns också skolans första stat efter reduktionen, daterad Stockholm 1693.01.07.
21 Wilstadius 1947, s 70ff, 86ff.
22 Rystad—Sallnäs—Wessman 2, 1965, s 456f
23 Lagergren 1902, s 13, innehåller Brahes testamente 1673. Om utredningen, som följde på Strömbergs motion 1800, se Klockhoff 1932, KKA, RA, som också återger Järtas yttrande in extenso.
24 Lagergren 1902, s 11ff.
25 Se härom Elmgren 1969, s 78ff.
26 VDA 1814 275, VöDA.
27 Wilstadius 1947, s 94.
28 Eforalskrivelse, PBGA.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Jönköping:

Göta hovrätts arkiv, GHA.
Göta hovrätts registratur, GHReg, 1659, 1660.
Jönköpings tingsrätts arkiv, JTA.
Jönköpings rådsturätts dombok, JRDom, 1651, 1664—65, 1673—74, 1692.
Jönköpings rådsturätts registratur, JRReg, 1653, 1656, 1659, 1665, 1686.
Per Brahe gymnasieskolas arkiv, PBGA.
Eforalskrivelser.
Jönköpings läroverk, redogörelse, 1880—81.
Kollegieprotokoll 1795.
Malmström, Å, Utlåtande rörande Visingsö skolegodsfonds rättsliga ställning, 1950.
Räkenskapsboken 1691—96, 1727—90, 1790—1820.
Skolboken 1666—81.
Terminskataloger.
Visitationsprotokoll 1733, 1745, 1790.
div andra handlingar.

Karlstad:

Stadsarkivet i Karlstad, KSA.
Borgström, Ludvig, Lefnadsminnen.

Stockholm:

Kammarkollegiets arkiv, KKA.
Klockhoff, A, Utredning angående den rättsliga ställningen av Visingsö skolegodsfond samt förvaltningen och användningen av densamma, sakkunnigutlåtande 1932.
Uhlin, K E, Visingsö skolegods, betänkande 1959.
Riksarkivet, RA.
Acta ecclesiastica, Växjö stift 5, vol 72.
Inrikes civilexpeditionens registratur 1775.

Landshövdingarnas skrivelser till Kungl. Maj:t, Jönköpings län, 1689, 1690, 1691, 1694.
Riksregistraturet 1653, 1663.
Skol- och undervisningsväsendet, vol 14.

Strängnäs:

Roggebiblioteket.
Wallquistska samlingen 5:16.

Uppsala:

Uppsala universitetsbibliotek, UUB.
Rogbergska samlingen, Joh Rogbergs självbiografi.

Vadstena:

Landsarkivet i Vadstena, VLA.
Jönköpings hospitals räkenskaper, JHR, 1658—96.
Växjö domkapitels arkiv, Växjö domkapitels akter, VDA, 1650—55, 1657, 1659, 1661, 1663—67, 1670—71, 1673, 1675—83, 1685—92, 1694, 1697—1709, 1711—26, 1728—41, 1743—68, 1770—79, 1781—88, 1790, 1792—94, 1796—99, 1803—05, 1807—14, 1817—20, 1822.

Växjö:

Katedralskolans i Växjö arkiv, VKA.
Växjö gymnasiums matrikel 1667.

TRYCKTA KÄLLOR OCH ANFÖRD LITTERATUR

Almqvist, S, 1966. Braheskolans grundare. (Pedagogisk tidskrift 1966:3) Uppsala.
Arcadius, C O, 1889. Anteckningar ur Vexiö allmänna läroverks häfder till 1724. Festskrift. Stockholm.
Beckman, N, 1926. Vår skolas historia 1. Göteborg.
Beckman, G, 1927. Linköpings gymnasiums historia.
Berg, W, 1885. Visingsö. Göteborg.
Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenske män 2, 1836. Uppsala.
Björkman, R, 1919. Jönköpings historia 3. Jönköping.
Brandell, G, 1931. Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia 2, Lund.
Carlquist, G, 1954. Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid 2:5. Lund.
Carlsson, S — Rosén, S, 1967, 1968. Den svenska historien 6, 7. Stockholm.
Ekeberg, B, 1784. Trogna Guds barns gode del, som dem icke kan ifråntagas, föreställd i anledning af Luc. 10:42 uti en christelig Likpredikan, då theologie Lectorens och kyrkoherdens herr magist Håkan Sjögrens i lifstiden kära maka lectorskan hög- och dygdädla fru Christ. Maria Bögwald efter 64 års christelig lefnad genom en stilla död aflidit och med anständig begrafningsheder uti

Wexiö domkyrka jordfästes inför en talrik församling den 8 februarii år 1782 af Bengt Ekeberg, kyrkoherde och prost i Elmeboda, Växjö.
Elmgren, H, 1968. En skola av sten i Jönköping. (Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund 41) Jönköping (tr Värnamo).
—, 1969. Visingsö skolegods. En donation och dess öden genom tiderna. (Gudmunds Gilles Årsbok 1968) Jönköping.
—, 1970. Kärlek, juridik och teologi. Kring ett lägersmål i Jönköping på 1650-talet. (Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings hembygdsförbund 43) Jönköping (tr Värnamo).
—, 1972. Skolmästaren som blev vräkt ur sin ämbetsgård. (Gudmunds Gilles Årsbok 1972) Jönköping (tr Ljungby).
Ewers, A, 1958. Malmö högre allmänna läroverk för gossar under svenska tiden 1, 1658—1820. Minnesskrift. Lund.
Forsström, A, 1960. Viktor Rydberg. Barndom och ungdom 1828—1855. Lund (tr Malmö).
Handlingar rörande Sveriges historia 3:6.
Lagergren, J, 1902. Kongl. Bref. Donationsbref och Testamenten m. m. rörande Braheska skolan å Visingsö och läroverket i Jönköping. Jönköping.
Landqvist, J, 1960. Pedagogikens historia, 4 uppl. Lund.
Modersmålsvännen 1915. Minnesskrift utgiven av föreningen Modersmålsvännen vid Jönköpings läroverk till dess 50-årsdag. Jönköping.
Molin, G G, 1951. Jönköpings skolbok. Liber scholae Junecopensis 1666—81. (Genealogisk tidskrift) Lund.
Olsson, B, 1947. Kalmar stifts herdaminne 2. Lund.
Olsson, R, 1962. Stadsskolans tid. En gammal skolas öden under två sekel från mitten av 1400-talet. Jönköping.
Privilegie- och frihetsbrev samt andra urkunder rörande Jönköpings stad 1284—1785. Jönköping 1930.
Rogberg, S, 1770. Historisk beskrifning om Småland. Karlskrona.
Rosén, J, 1968. Lunds universitets historia 1. Lund.
Rydberg, A, 1904. Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Lund.
Rystad, G — Sallnäs, B — Wessman, L, 1965. Jönköpings stads historia 2. Jönköping (tr Värnamo).
Sivgård, G, 1965. Vandrande scholares. Den gamla djäknegångsseden. (ÅSU 114) Stockholm.
Sjögren, H, 1775. Lexicon manuale latino-suecanum et sueco-latinum.
Sjöstrand, O, 1974. Livet i Barnarps socken 1790—1824. (Tabergs bergslag 10) Taberg.
Sjöstrand, W, 1958, 1961, 1965. Pedagogikens historia 2, 3:1, 3:2. Lund.
Skolordningarna 1649, 1693, 1724, 1807. (ÅSU 4, 7) Lund 1921—1923.
Svenska män och kvinnor 8, Stockholm 1955.
Tegnér, E, 1876. Samlade skrifter 2. Stockholm.
Tidningar utgifne för Wexiö Stift 1709. Växjö.
Wetterbergh, C A, 1889. Ur Onkel Adams portfölj. Stockholm.

Wilstadius, P, 1937. Carl Peter Thunbergs Tahl om staden Jönköping. (Gudmunds Gilles Årsbok 1937) Jönköping.
—, 1947. Braheskolan på Visingsö matrikel 1636—1816. Nässjö.
Virdestam, G, 1921—32. Växjö stifts herdaminne 1—7. Växjö.
Wrangel, T, 1926. Från forna tider. Hörsagor och personliga minnen. Stockholm.
Ödmann, S, 1830. Hågkomster från hembygden och skolan. Uppsala.

Personregister

Adlerbeth, Gudmund, hovrättsråd, *21, 211*
Adlerbeth, Gudmund Jöran, kansliråd *108*
Adlerbeth, Samuel, kapten *21*
Ahlander, Georg Wilhelm, konrektor *119, 126f 185, 187, 224f*
Ahlegren, Elias, apologist *46f*
Ahlstrandh, Daniel, privatlärare *157f*
Alegré, Carl Magnus, student *182*
Alegren, Jonas, konrektor *120f, 130, 171, 275*
Alm, Magnus, konrektor *27, 39, 57*
Alm, Margareta Elisabeth, f Måhlsdorff *27*
Almquist, Johannes, konrektor *122f, 132, 139, 145*
Almquist, Sven, kyrkoherde *122*
Alstrin, Eric, biskop *167, 183*
Andrae, Catullus *71*
Andrén, Arvid, kollega *139f, 151, 243, 280*
Appelberg, Johannes Samuel, kollega *133f*
Arelius, Helena, f Cavallius *23*
Arelius, Sven, rektor *22f, 37, 40ff, 53, 86, 259, 263, 265*
Arell, se Arelius
Arenander, Jonas, kollega *40f*
Arenander, Margareta Elisabeth, f Ulmstadius *41*
Aspelin, Jonas, kyrkoherde *50*
Aspelin, Petrus, apologist *50, 98, 100*

Baas, Petrus, kollega *45, 52, 129*
Baazius d y, Johannes, biskop *19*
Baazius d ä, Johannes, biskop *30*
Baelter, Sven, domprost *235*
Barchenius, Andreas, kollega *30, 260*
Beeth, Helena, f Lindelius *21*
Beeth, Petrus, rektor *19ff, 24ff, 35f, 48, 53, 57, 62, 66, 69, 80, 92f, 100, 102ff, 117f, 258, 266f, 271f, 280f*
Bergenholtz, Jonas, privatlärare *154*
Bergman, Joachim, kyrkoherde *219*
Bergmark, Nils E, magister *280*
Björkström, Carl, privatlärare *281*
Bleckovius, Petrus, kollega *33f*
Bock, Paul, riksdagsman *238*
Boije, Eric Gustaf, landshövding *138*
Bolander, Sven, rektor *114, 130, 141f*
Bolmeer, Magnus, konrektor *125f, 133*
Bolmeer, Nils, komminister *125*
Boman, Andreas, konrektor *25f, 260 271*
Boman, Anna, f Mellin *26*
Boman, Sven Magnus, apologist *143f*
Borgström, Fredrika Lovisa, f Estbergen *191*
Borgström, Laurentius, organist *191*
Borgström, Ludvig, apotekare *11, 136, 190ff, 251, 283, 285*
Brahe, Magnus, greve *241*
Brahe, d y, Per, riksdrots, *8, 47, 110, 232f*
Bruzelius, Catharina, f Pihl *29*
Bruzelius, Jonas, konrektor *24, 28f, 50, 55, 59, 97, 119*
Bubben, Jonas *82*

Cavallin, M, lektor *15, 86*
Cavallin, Olov, biskop *23*
Cavallius, C A, kapten *143*
Cavallius, Carl Fredrik, apologist *143, 151, 279*
Chrusenstolpe, J M, hovrättsnotarie *127*
Colliander, Erland, rektor *112f, 120, 129, 209ff, 286*
Colliander, J G, lektor *135*
Colliander, Johannes, lektor *25*
Colliander, Jonas, rektor *117f, 219, 221f, 224f, 275*
Colliander, Nils, kyrkoherde *117*
Colliander, Nils Johan, kollega *126, 134f, 276*
Colliander d y, Petrus, rektor *113f, 120, 130, 141, 162, 187, 212*
Colliander d ä, Petrus, kyrkoherde *112*

Dahlbergh, Erik, landshövding *11, 20, 47, 56, 59f, 80, 91ff, 100, 205, 208, 259, 266*
Danielsson, Jon, kollega *136, 188f, 192, 196, 244, 278, 285*
Dryselius, Erland, kyrkoherde i Jönköping *22, 34, 36f, 39f, 43, 48, 53, 86ff, 92, 262, 267, 269, 271*
Dryselius, Erland, kyrkoherde i Rogberga *187*
Dryselius, Gustav Abraham *231*
Duker, Erik Magnus, kollega *134*
Duker, Peter, lantmätare *134*
Dyk, J H, kyrkoherde *139*
Dyk, Jonas Gustav, kollega *139, 231*

Eckerstedt, Sven *82*
Ekeberg, Bengt, rektor *11, 116f, 122f, 125, 153, 158f, 162, 179, 213ff, 244, 273f, 281, 287*
Ekeberg, Helena Sara, f Quast *117*
Ekeberg, Maria Helena, f Ulmgren *117*
Ekeroth, räntmästare *49*
Ekman, Pehr, konrektor *128, 136, 142, 145, 151f, 176f, 231, 244*
Ekman, Peter, kakelugnsmakare *128*
Eneroth, C E, lagman *139*
Eneroth, Carl Emanuel, kollega *139, 151, 278*
Erenius, Erik, kollega *42f, 263*
Estbergen, M H, amiralkapten *191*
Ezander, Nils Daniel, konrektor *128f, 202, 228*
Ezander, Petrus, komminister *128*

Flach, Fredrik Ferdinand, hovrättsassessor *211*
Floderus, Olof, rektor *157f*
Fogelström, Andreas, kollega *39ff, 49, 263f*
Fogelström, Kristina, f Lindbladh, se Hornaeus, Kristina
Fornander, magister *153*
Fornander, Andreas, kyrkoherde *43*
Fornander, Kristina, f Dryselius *43*
Fornander, Olaus A, kollega *43f*
Fornell, Johan, kyrkoherde *131*
Fornell, Johannes, kollega *121, 131, 141*
Forssander, Magnus *153*
Fovelin, magister *153*
Fovelin, Joh, kyrkoherde *181f, 186, 188f, 192*
Frostman, Nicolaus, apologist *49f, 84*
Frölich, David, överstelöjtnant *211*

Glandius, Kirstin *100*
Granatenhielm, Magnus, major *266*
Granbergh, Elisabeth, f Hornaeus *34*
Granbergh, Wilhelm, kollega *34ff, 58, 60, 62, 64, 88, 261f, 266*
Greenbechius, Israel, slottspredikant *57*
Gudmundsson, Sven, skolnotarie *71*
Gumelius, Samuel, kollega *137, 196f*
Gyllenstierna, Nils landshövding *93, 266*
Gyllensvärd, Georgius *282f*

Haeger, hovrättsråd *211*
Hamilton, F H, landshövding *126, 220f, 276*
Hamn, Jacob, kollega *42*
Helin, Clemens, kyrkoherde *276*
Hesstein, F L, musiklärare *202, 231*
Hielm, Andreas, kyrkoherde *114*
Hielm, Johannes, rektor *114f, 132, 142, 154f, 157, 212f, 281*
Hielmerus, Johannes, kollega *121, 130f, 141, 183, 277*
Hjelmgren, Sven Niclas, kollega *136, 142, 185*
Holm, Carl, kollega *22, 34, 36f, 39f, 52f, 61, 86, 261ff*
Holmdahl, Salomon, kollega *138, 151, 278*
Hornaeus, Johannes, apologist *39, 49, 264*
Hornaeus, Kristina, f Lindbladh *49*
Hult, Petter, snickarmästare *93*
Humble, G A, biskop *140, 182f*
Höök, Sven, komminister *38f*

Ingermann, A, kyrkoherde *121*
Ingermann, Samuel, konrektor *114f, 121, 141f, 213*

Jonae, Magnus, kyrkoherde *35*
Jonsson, Olof, borgmästare *95*
Jonsson, Pehr, länsman *111*
Junander, Johannes, rektor *100*

Junander, Robertus J, kyrkoherde *33*
Junbeck, Theodor, kyrkoherde *23, 25, 43f, 50, 83, 98, 112f, 120, 205ff, 272*
Junholm, Olaus, kollega *41, 263*
Juringius, Nicolaus, kyrkoherde *29, 46, 87, 266*
Järta, Hans, statssekreterare *241*

Kallerius, Bengt, kollega *32ff, 261*
Kallerius, Margareta Andersdotter *33*
Kemp, Per, extralärare *261*
Kexerus, Gudmund, komminister *111*
Kexerus, Petrus, rektor *111f, 120, 129, 140, 209, 273*
Kinnerus, extralärare *279*
Klintin, Johannes, kyrkoherde *129*
Klintin, Samuel, kollega *129*
von Knorring, Göran, lagman, *125, 134*
Koraen, J, kyrkoherde *135*
Koraen, Johan, kollega *135, 187*
Kraus, Andreas, kantor *141, 279*
Krok, Abraham, apologist *115, 121, 132, 141f, 157, 167, 212f, 279*
Krok, Daniel, komminister *141*

Lallaerus, Karin, f Beske *19, 63f*
Lallaerus, Sven, rektor *11, 17ff, 25, 29f, 52, 54f, 57, 63f, 71, 79, 102, 258, 261*
Lallerius, extralärare *261*
Lange, hovrättsassessor *211*
Lanzenfelt, Dorotea, f Akerstof *232*
Lanzenfelt, Julius, hauptman *79, 232, 269*
Larsson, Måns *72*
Leijonskiöld, Augustin, landshövding *21*
Lemchen, Lars, apologist *143*
Lemchen, Lars, brukspatron *143*
Leyonhielm, Anders, landshövding *43*
Lichton, Robert, landshövding *26*
Lieberwirth, Anna Maria, f Fabritius *133*
Lieberwirth, Johan Henrik, kollega *133, 149f, 154*
Liliander, Jonas, konrektor *118, 126f, 133, 145, 187, 218f, 221ff, 276*
Liljenroth, Per Isak, lektor *243*
Lillander, Laurentius, apologist *48*
Limnelius, Annika, f Rogberg *43*
Limnelius, Johannes, kollega *43, 263*
Limnelius, Nikolaus, komminister *43*
Lindelius, Ambjörn, kyrkoherde *14*
Lindelius, Gunilla, f Rubenius *16*
Lindelius, Laurentius, rektor *14ff, 29f, 33, 46, 56, 61, 79, 86, 95f, 104, 232, 258, 268, 280f*
Lindheim, Mårten, landshövding *49, 260*
Lindqvist, klockare *201*
Lindstorphius, Petrus, lektor *22, 82, 86f, 262, 269f*
Lindström, Joseph, kollega *122, 132f*
Ljungman, Andreas, kyrkoherde *259*
Lund, Benedictus, kollega *131f, 142, 146, 149, 154, 185, 187, 281*
Lund, David, biskop *50, 233*
Lundahl, Gabriel, komminister *281*
Lundbergius, Zacharias, biskop *33*
Lundeen, Helena, f Beeth, se Nidelström, Helena
Lundeen, Petrus, kollega, *45, 52, 129, 259f*
Lundelius, Benjamin, kollega *136*
Lundelius, Petrus, konrektor *122, 213, 278*
Lundman, Harald, komminister *55, 265*

Magni, Jonas, kyrkoherde *233*
Malmbeck, Gudmund, kollega *41f*
Malmsten, Johan, kollega *243*
Malmström, Jonas, apologist *50, 53, 98f, 272*
Melander, Laurentius *49*
Mellin, Abraham, konrektor *26, 32, 92, 260*
Mellin, Laurentius, kyrkoherde *20, 26, 34f, 41, 58, 88, 102*
Melovius, Zacharias, komminister *102*
Mentzer, Jean, landshövding *112f, 121, 162, 207ff*
Molaan, Canutus, kollega *35f, 53, 56, 58, 64, 262, 269, 272*
Måhlsdorff, Ingrid *27, 38f, 53*
Måneskiöld, Karl, hovrättspresident *46f*
Mörner, Ludvig, biskop *140, 144*

Nidelström, Helena, f Beeth *21, 24, 45*
Nidelström, Peter *45, 260*
Nidelström, Sven, rektor *21, 23f, 28, 45, 83f, 97ff*
Nilsson, Arvid *72*
Nordström, Joh Henrik, bokhandlare *144*
Nordström, Olof, apologist *144*
Norlin, Bengt, rektor *118f, 128, 137f, 143f, 151, 165, 168, 178, 184ff, 195, 199, 201f, 224f, 227ff, 244, 273, 275, 282*
Norlin, Johannes, kyrkoherde *118*
Norlin, Ulrika, f Oxelgren *118*
Nybelius, Petrus, rektor *17f, 32f, 53, 63, 70f, 73, 79f, 90f, 95ff, 102, 104, 258, 265, 268*
Nybelius, Sigrid Pedersdotter *18, 63*

Odelin, Laurentius, lektor *182*
Onkel Adam, se Wetterbergh, C A
Osaengius, Andreas, apologist *35f, 48, 53, 59, 64, 262*
Osander, Olof, biskop *125, 213, 222, 235*
Oxelgren, Magnus, lektor *233f*
Oxenstierna, Axel, rikskansler *7, 89*

Pedersson, Thore, rådman *95*
Persson, Tore, rådman *19*
Petrin, Carl, rektor *243*
Pihlgren, Sven, kollega *23*
Posse, Gustav, landshövding *47*
Printz, Johan, landshövding *31*

Quast, Christina, f Beeth *117*
Quast, Petrus, kyrkoherde *117*
Quensel, C, professor *182, 273*

Renström, Erik, konrektor *121f, 131, 213f, 275*
Ribbing, Otto *72*
Ridderheilm, Israel, generallöjtnant *79*
Rimmius, Erland, kollega *131f*
Rimmius, Laurentius, kyrkoherde *131*
Ringen, Anders, kyrkoherde *135*
Ringensson, Sante Daniel, kollega *135, 142, 185, 188, 243*
Robertzonius, Anna, f Bubb *34*
Robertzonius, Johannes, kollega *33ff, 75*
Rogberg, Anna, f Hellman *22*
Rogberg, Johannes, domprost *114, 274, 280*
Rogberg, Johannes, rektor *11, 21f, 38f, 48f, 56, 70f, 73, 76, 91, 259, 262f, 265, 268*
Rosbeckius, Arvid, rektor *16f, 86, 95, 104, 258, 261*
Rosbeckius, Sara, f Rubenius *17*
Rudbeckius, Johannes, biskop *7, 89*
Runberg, Magnus, rektor *111, 120, 207, 209, 273*
Runberg, Margareta, f Junbeck *111, 273*
Runnbom, Peter, rusthållare *138*
Rythén, Jacob Fredrik *184, 230, 254*
Rythén, Justus Hindrich *184, 254*

Salvin, P G, stadsbyggmästare *227, 288*
von Salza, Johan Ludvig, landshövding *122, 234ff, 238*
Sandahl, Johan, kollega *133, 153*
Scarinus, Jonas, biskop *25, 48*
Scharph, Stefan, kollega *31*
Scheutz, Per Georg, författare *203, 251*
Scheutz, Fredrik, traktör *231*
Schrikebohm, se Bleckovius
Seidenzopf, Ernst, sånglärare *140*
Seidenzopf, Friedrich, apologist *140f, 209ff, 279*
Sellergren, Peter Lorenz, komminister *203, 247, 250*
Sellin, Gudmund, konrektor *23, 27, 260*
Sellman, Jonas Joakim *184, 230f, 254f, 284*
Sellman, Sven Niklas *184, 254f*
Silfwerhielm, C E, landshövding *133*
Sjögren, Håkan, konrektor *123ff, 133f, 145, 153f, 162, 179, 218, 276*
Sjögren, Kristina Maria, f Bögwald *276*
Sjölin, Anders Israel, apologist *143f*
Sjörell, Samuel, kollega *44f*
Sjöström, D, brukspredikant *144*
Skruf, Nils, skräddarmästare *92*
Smedberg, handskmakare *201*
Sparschiöld, J Gabriel *166*
Stalenus, Johannes, biskop *30f*
Stark, Carl, kyrkoherde *117*
Stickman, Anna Katarina, f Beeth *44*
Stickman, Haquinus, kollega *43f*
Stocke, Fredric, kollega *137*
Stocke, Nils, kyrkoherde *137*
Stolpe, Magnus, kollega *129*
Streling, J, rektor *174*
Strömberg, Johan Henrik, riksdagsman *240f*
Ståhl, Andreas, kyrkoherde *130*
Ståhl, Laurentius, kollega *130*
Ståhle, magister *187*
Ståhle, Haquinus, kollega *22, 37, 38f, 53, 61, 262*
Ståhle, Magnus, rådman *140*
Svalander, Jonas *84*
Svanstedt, Isac, rektor *115f, 121, 157, 173, 213, 215, 274, 281*

Tegman, Pehr, professor *136*

Tellander, C P, guldsmed *127*
Tellander, Pehr, konrektor *127f, 142, 191, 195f, 202*
This Elisabeth, f Hornaeus *48*
This, Johannes, apologist *48f*
Tholander, Petrus, kollega *129, 277*
Thunberg, Carl Peter, professor *203, 286*
Tiliander, Carl, kyrkoherde *114, 120f, 124f, 131, 155f, 167, 171, 173f, 183, 211f, 215, 219, 274, 276, 281, 283*
Tiliander, Peter, lektor *220f, 287*
Tiliander, Sven, kyrkoherde *55, 265*
Tillander, Johannes, kollega *130, 183*
Tillander, Peter, komminister *130*
Tunander, Nikolaus, professor *30*
Tungelfeldt, Anders, landshövding *115*

Ulff, postmästare *49*
Ulmstadius, Maria, f Hyltenius *31*
Ulmstadius, Petrus, kollega *30f, 47, 95, 98, 261, 272*
Unnerus, Daniel, kyrkoherde *24*
Unnerus, Gislo, rektor *24f, 28, 60, 90, 97ff, 111, 162, 205, 259, 273*
Unnerus, Olof, kyrkoherde *123f*

Wahlberg, Carl Gustav *182, 252*
Wallquist, Olof, biskop *118, 127, 169, 171, 183ff, 188, 224f, 230*
Westhius, Birger, kollega *18, 31f, 52f, 61, 77, 97, 261*
Westhius, Malin Persdotter *32*
Wetter, Vitalis, kollega *135, 187*
Wetter, Zacharias, komminister *135*
Wetterbergh, C A, författare *11, 190, 199ff*
Wetterbergh, J, hovrättsråd *199*
Wetterhall, Erland, kollega *36ff, 53, 88, 93*
Wetterhall, Magdalena, f Limnelius *38*
Wetterling, Johan, kollega *138, 278*
Wetterstrand, Nils, privatlärare *154, 281*
Wibohm, Samuel F, kyrkoherde *137, 223, 231, 284*
Wickelgren, Joseph, kollega *139, 231*
von Wicken, C Henrik *166*
Widenius, Johannes, kollega *35*
Wigilander, Jonas, privatlärare *156*
Wikmark, S E, adjunkt *144*
Wiraenius, Samuel, biskop *21, 80*
Wiraeus, Magnus, lektor *86, 268*
Wircknaeus, P E, kyrkoherde *47*
Wirestadius, Petrus, apologist *47f, 59, 95, 264*
Virgander, David, komminister *140*
Virgander, Jonas, apologist *140, 209, 286*

Yxtorphius, Andreas, kollega *29f*
Yxtorphius, Karin, f Stalenus *30*
Yxtorphius, Olaus, officer *30*

Zephyrinus, Jonas, domprost *86, 95f*

Ödman, Jonas, kollega *134*
Ödmann, Samuel, professor *160, 175, 190f, 195, 284*
Örnberg, Jonas Israel, kollega *137*

Förkortningar

GHA	Göta hovrätts arkiv, Jönköping
GHReg	Göta hovrätts registratur, GHA
JHR	Jönköpings hospitals räkenskaper, VLA
JRDom	Jönköpings rådsturätts dombok, JTA
JRReg	Jönköpings rådsturätts registratur, JTA
JTA	Jönköpings tingsrätts arkiv, Jönköping
KSA	Stadsarkivet i Karlstad, Karlstad
KKA	Kammarkollegiets arkiv, RA
PBGA	Per Brahe gymnasieskolas arkiv, Jönköping
RA	Riksarkivet, Stockholm
SO	Skolordning
UUB	Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala
VDA	Växjö domkapitels akter, VöDA
VKA	Växjö katedralskolas arkiv, Växjö
VLA	Landsarkivet i Vadstena, Vadstena
WST	Tidning för Wexiö stift
VöDA	Växjö domkapitels arkiv, VLA
ÅSU	Årsbok för svensk undervisningshistoria

Tanken på en framställning av lärdomsskolans historia i Jönköping har mötts med positivt intresse av skolstyrelsen inom kommunen, som ställt sig som ekonomisk garant för dess förverkligande. Även rektor vid Per Brahe gymnasieskola har på olika sätt underlättat arbetet.

Som redaktionskommitté har teol dr Göran Åberg fungerat. Han har läst och granskat manuskriptet med tillhörande noter samt tillsammans med författaren läst korrektur. Dessutom har han utarbetat käll- och litteraturförteckningen samt gjort upp personregistret.

Jönköping i mars 1975

Författaren

UNIV.-BIBL.
3 JUN 1975

Förteckning över årsböcker utgivna sedan 1952:

1952: 85. *Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län I: Åren 1861—1876. Ett bidrag till folkundervisningens historia

86. *Asta Nordgren* och *Ester Zetterlund*, Hågkomster från folkskola och undervisning X

1953: 87. *Severin Solders* och *J. Romson*, Folkundervisning i Älvdalen och Mora

88. *Albert Wiberg* och *Gustaf Kaleen*, Allmän bildning och yrkesskolning. Två reformförslag

1954: 89—90. *Erik Nordberg*, Arjeplogs lappskola. Anteckningar

1955: 91. *Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län II: Åren 1877—1914. Ett bidrag till folkundervisningens historia

92. *Isidor Johansson*, Själevads skolväsen. Från mitten av 1800-talet och dess första folkskollärare

1956: 93. *Albin Warne*, Agardh och läroverksfrågan

94. *Albert Wiberg*, Akademiska läsesällskapet i Lund 1812—1830 och dess föregångare

1957: 95—96. *Albert Wiberg*, Uppsala läsesällskap under dess första utvecklingsskede 1797—1824

1958: 97—98. *Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861—1914 jämte kortfattad översikt av folkundervisningen i länet före 1861

1959: 99—100. *Albin Warne*, Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet

1960: 101. *Einar Ekman*, Diakonala insatser i svensk socialpedagogik åren 1852—1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området

102. *Hugo Tenerz*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900

1961: 103. *Albin Warne*, Om tillkomsten av vår första folkskolestadga

104. *Sven Grauers*, Anna Sandström 1854—1931. En svensk reformpedagog

105. *S. A. Kinbergs* Dagbok. Anteckningar från seminarie- och lärarår i Göteborg 1864—1868, redigerade och kommenterade av *Olof Em. Olsson*

1962: 106. *Gösta Cavonius, Wilhelm Sjöstrand* och *Albert Wiberg*, Esaias Tegnérs och Erik Gustaf Geijers inställning till folkskola och folkupplysning (utgivningstid febr. —67)

107. *Hjalmar Torell* och *Johan Arvid Arnberg*. Hågkomster från skola och undervisning XI

108. *Eric Jonas Almquist* och *Carl Gustaf Nordin*. Ur deras pedagogiska tankevärld